

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनंधाः। देवास्त्वां शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा। स्तुतोऽसि जनंधाः। देवास्त्वां मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा। सञ्जग्मानौ दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे

जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं
तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ
आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्।
प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय
धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं
यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।
कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च
यजमाने च। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ
शण्डामर्कौ सहामुनौ। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः
समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो
वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा
इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निर्द्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं
तदिषमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं
ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
 स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
 एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं
 एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।
 प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
 ततो वै ते सर्वान्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
 रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वान्रोहान्रोहति। देवा वै
 भद्राः सन्तोऽग्निमाधिथ्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्।
 ते पुनर्वस्वोरादधत। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः
 पुराऽभद्रः सन्पापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत।
 पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः
 कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः
 फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति
 तमाहुर्यो ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः

का॒मये॑त भ॒गी स्या॒मिति॑ । स उत्त॑रयोः फल्गु॑न्योर॒ग्निमाद॑धीत ।
भग॑स्य वा ए॒तन्नक्ष॑त्रम् । यदुत्त॑रे फल्गु॑नी । भ॒ग्ये॒व भ॑वति ।
का॒ल॒क॒ञ्जा वै ना॒मासु॑रा आसन् ॥ १ ॥

ते सु॒व॒र्गाय॑ लो॒काया॒ग्निम॑चिन्वत । पुरु॑ष इष्ट॑का॒मुपा॑दधात्-
पुरु॑ष इष्ट॑काम् । स इन्द्रो॑ ब्राह्म॒णो ब्रुवा॑ण इष्ट॑का॒मुपा॑धत्त ।
ए॒षा मे॑ चि॒त्रा ना॒मेति॑ । ते सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑ प्रा॒रोहन् । स
इन्द्र॑ इष्ट॑का॒मावृ॑हत् । तेऽवा॑कीर्यन्त । येऽवा॑कीर्यन्त । त
ऊ॒र्णाव॑भयोऽभवन् । द्वावुद॑पतताम् ॥ १० ॥

तौ दि॒व्यौ श्वा॒नाव॑भवताम् । यो भ्रातृ॑व्यवा॒न्थस्यात् ।
स चि॒त्राया॑म॒ग्निमाद॑धीत । अ॒व॒कीर्ये॑व भ्रातृ॑व्यान् । ओजो॑
बल॑मिन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते । व॒सन्तो॑ ब्राह्म॒णोऽग्नि॑माद॑धीत ।
व॒सन्तो॑ वै ब्रा॒ह्मण॑स्य॒र्तुः । स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॑धाय । ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी
भ॑वति । मुखं॑ वा ए॒तदृ॑तूनाम् ॥ ११ ॥

यद्व॑सन्तः । यो व॒सन्ता॑ऽग्निमा॑धत्ते । मुख्यं॑ ए॒व भ॑वति ।
अथो॑ योनि॑मन्तमे॒वैनं॑ प्रजा॑तमाधत्ते । ग्री॒ष्मे रा॑ज॒न्य आद॑धीत ।
ग्री॒ष्मो वै रा॑ज॒न्यस्य॒र्तुः । स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॑धाय । इन्द्रि॒यावी॑
भ॑वति । श॒रदि॒ वैश्य॑ आद॑धीत । श॒रद्वै वैश्य॑स्य॒र्तुः ॥ १२ ॥

स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॒धाय॑। प॒शुमा॑न्भवति। न पूर्व॑योः
 फल्गु॑न्योर॒ग्निमाद॑धीत। ए॒षा वै ज॑घ॒न्या रा॒त्रिः सं॒वत्स॒रस्य॑।
 यत्पूर्वे॑ फल्गु॑नी। पृ॒ष्टि॒त ए॒व सं॒वत्स॒रस्या॒ग्निमा॒धाय॑।
 पापी॑यान्भवति। उत्त॑रयो॒रा द॑धीत। ए॒षा वै प्र॑थ॒मा
 रा॒त्रिः सं॒वत्स॒रस्य॑। यदु॑त्त॒रे फल्गु॑नी। मुख॑त ए॒व
 सं॒वत्स॒रस्या॒ग्निमा॒धाय॑। वसी॑यान्भवति। अथो॒ खलु॑। यदै॒वैनं॑
 य॒ज्ञ उ॑प॒नमै॑त्। अथाद॑धीत। सै॒वास्य॑र्द्धिः॥१३॥

खल्वाधि॑त्सन्त॒ फल्गु॑न्योर॒ग्निमाद॑धीतासन्नप॒ततामृ॑तूनां वैश्य॑स्य॒र्तुरु॑त्त॒रे फल्गु॑नी ष॒ट्॥—[२]

उद्ध॑न्ति। यदे॒वास्या॑ अमे॒ध्यम्। तदप॑हन्ति। अ॒पोऽवो॑क्षति
 शान्त्यै॑। सि॒क॒ता नि॒वप॑ति। ए॒तद्वा अ॒ग्नेर्वै॑श्वा॒नर॑स्य॒ रूपम्।
 रू॒पेणै॒व वै॑श्वा॒नर॑म॒व रु॒न्धे। ऊ॒षां नि॒वप॑ति। पु॒ष्टि॒र्वा ए॒षा
 प्र॒ज॒न॒नम्। यदू॒षाः॥१४॥

पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॒ज॒न॒नेऽग्नि॑माधत्ते। अथो॒ सं॒ज्ञानं॑ ए॒व। सं॒ज्ञान॑ः
 ह्ये॒तत्प॑शूनाम्। यदू॒षाः। द्या॒वापृ॑थि॒वी स॒हास्ता॑म्। ते वि॒य॒ती
 अ॒ब्रू॒ताम्। अ॒स्त्वे॒व नो॑ स॒ह य॒ज्ञिय॑मिति। यद॒मुष्या॑
 य॒ज्ञिय॑मासीत्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षां अ॒भवन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञिय॑मासीत्। तद॒मुष्या॑मदधात्। तद॒दश्च॒न्द्रम॑सि

कृष्णम्। ऊषान्निवपन्नदो ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव यज्ञिये-
ऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आखू रूपं कृत्वा। स
पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्।
तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवाव रुन्धे। ऊर्जं वा एतः रसं पृथिव्या उपदीका
उद्दिहन्ति। यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति।
ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अव रुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रः
ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राप्तिनत्। ततो वै
तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य
गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन
प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्।
सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स
वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आर्च्छत्। तस्यां

उपहृत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै
भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वातः समवहत्। तां
शर्कराभिरदृहत्। शं वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां
शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं सम्भारो भवति। अस्यामेवा-
छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वाय। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो
वरुणस्य पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः
समभवत्। तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्।
यद्विरण्यमुपास्यति। सरितसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्वे
स्वाद्रेतसो बीभत्सत् इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति।
आर्तिमेवाति प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव-
रुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा

उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवाव रुन्धे।
तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायात्र्याऽहरत्। तस्य
पर्णमच्छिद्यत। तत्पर्णोऽभवत्। तत्पर्णस्य पर्णत्वम्॥ २३॥

यस्य पर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवाव रुन्धे।
देवा वै ब्रह्मन्नवदन्त। तत्पर्ण उपाशृणोत्। सुश्रवा वै
नाम। यत्पर्णमयः सम्भारो भवति। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे।
प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मा धक्ष्यतीति। तं
शम्याऽशमयत्॥ २४॥

तच्छम्यै शमित्वम्। यच्छमीमयः सम्भारो भवति। शान्त्या
अप्रदाहाय। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आच्छत्।
यद्विकङ्कतः सम्भारो भवति। भा एवाव रुन्धे। सहृदयो-
ऽग्निराधेय इत्याहुः। मरुतोऽद्विरग्निमतमयन्। तस्य तान्तस्य
हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिरभवत्। यदशनिहतस्य वृक्षस्य
सम्भारो भवति। सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥ २५॥

ऊषा अभवन्नभवद्वल्मीकोऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै बीभत्सत् इत्याहु रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्दुस्त्रीणि
च॥

[३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवत्सरः।

संवत्सरादेवैनमवरुद्धा धत्ते। यद्वादशसु विक्रामेष्व्वा दधीत।
परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित आदधीत। इयद्वादश
विक्रामा(३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे। अनृतं
वै वाचा वदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति।
तत्सत्यम्। यश्चक्षुर्निमितेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते।
तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्गृहे
वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा
अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।
प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परां भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। तेऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्। अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति। प्रजां तु न वैथ्स्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते। साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि। यथा प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति। गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्प्राजंनयत्। अथान्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्ङिव वा अयं लोकः। अस्मिन्नेव तेन लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं लोकमभ्यजयत्॥३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठति। अभि सुवर्गं लोकं जयति। यस्य

वा अयथादेवतमग्निराधीयते। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
पापीयान्भवति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
वसीयान्भवति॥ ३३ ॥

भृगूणां त्वाऽङ्गिरसां व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसा-
मादध्यात्। आदित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामी-
त्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो
व्रतपते व्रतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते
व्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते
व्रतेनादधामीति वैश्यस्य। ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते
व्रतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न
देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति॥ ३४ ॥

ध्यायति वै रात्रिश्चाव रुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीज्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नव च॥—[४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै
स आर्धोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सत्यम्। य
एतेनाग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। अथो सत्यप्राशूरेव भवति।
अथो य एवं विद्वानभिचरति। स्तृणुत एवैनम्॥ ३५ ॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह।

अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति तिष्ठ॑ति। सु॒व॒रि॒त्याह॑। सु॒व॒र्ग ए॒व
लो॒के प्र॒ति तिष्ठ॑ति। त्रि॒भि॒रक्ष॑रैर्गार्ह॑पत्य॒मा द॑धाति। त्रयं
इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॒ष्ठित॒माध॑त्ते। सर्वैः
प॒ञ्चभि॑रा॒हव॒नीयम्॑॥ ३६॥

सु॒व॒र्गाय॑ वा ए॒ष लो॒काया॑धीयते। यदा॑ह॒वनी॑यः। सु॒व॒र्ग
ए॒वास्मै॑ लो॒के वा॒चः स॒त्यः सर्व॑माप्नोति। त्रि॒भि॒र्गार्ह॑पत्य॒मा
द॑धाति। प॒ञ्चभि॑रा॒हव॒नीयम्॑। अ॒ष्टौ सम्प॑द्यन्ते। अ॒ष्टाक्ष॑रा
गा॒य॒त्री। गा॒य॒त्रौऽग्निः॑। या॒वाने॒वाग्निः॑। तमा॑धत्ते॥ ३७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
ताभ्यो॑ ज्योति॒रुद॑गृह्णात्। तं ज्योतिः॑ पश्य॑न्तीः प्र॒जा अ॒भि
स॒माव॑र्तन्त। उ॒परी॑वा॒ग्निमुद्गृ॑हीयादुद्धरन्। ज्योति॑रे॒व पश्य॑न्तीः
प्र॒जा यज॑मानम॒भि स॒माव॑र्तन्ते। प्र॒जाप॑ते॒रक्ष्य॑श्वयत्। तत्परा॑-
ऽप॒तत्। तद॒श्वोऽभ॑वत्। तद॒श्वस्या॑श्व॒त्वम्॑॥ ३८॥

ए॒ष वै प्र॒जाप॑तिः। यद॒ग्निः। प्रा॒जाप॑त्योऽश्वः॑। यद॒श्वं
पु॒रस्ता॑न्नयति। स्वमे॒व चक्षुः॑ पश्य॑न्प्र॒जाप॑ति॒रनू॑देति।
व॒ज्री वा ए॒षः। यद॒श्वः। यद॒श्वं पु॒रस्ता॑न्नयति। जा॒ताने॒व
भ्रातृ॑व्यान्प्रणु॑दते। पुन॒रा वर्त॑यति॥ ३९॥

ज॒नि॒ष्यमा॑णाने॒व प्र॑ति॒नुद॑ते। न्या॑ह॒वनी॑यो गार्ह॑पत्य-
म॒काम॑यत। नि॒गार्ह॑पत्य आ॒हव॑नीयम्। तौ वि॒भाजं॑
नाश॑क्रोत्। सोऽश्वः॑ पूर्॒ववा॑ङ्मुत्वा। प्राश्च॑ पूर्॒वमु॑द॒वह॑त्।
तत्पूर्॑व॒वाहः॑ पूर्॒ववा॑द्वम्। यदश्व॑ पु॒रस्ता॑न्नय॒ति। विभ॑क्ति-
रे॒वैन॑योः सा। अथो॒ नाना॑वीर्या॒वेवैनौ॑ कुरुते॥४०॥

यदु॒पर्यु॑परि॒ शिरो॑ हरे॑त्। प्रा॒णान् वि॑च्छि॒न्द्यात्। अ॒धोऽधः॑
शिरो॑ हरति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। इ॒यत्य॑ग्रे॑ हरति।
अथे॒यत्य॑थेय॒ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेवैनं॑ लो॒केषु॑
प्रति॑ष्ठित॒माध॑त्ते। प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सोऽबि॑भेत्प्र मां
धक्ष्य॑तीति॥४१॥

तस्य॑ त्रे॒धा म॑हि॒मानं॑ व्यौहत्। शान्त्या॑ अ॒प्रदा॑हाय।
यत्रे॒धाऽग्नि॑रा॒धीय॑ते। म॒हि॒मान॑मे॒वास्य॑ तद्व्यूह॑ति। शान्त्या॑
अ॒प्रदा॑हाय। पुन॒रा वर्त॑यति। म॒हि॒मान॑मे॒वास्य॑ सन्द॑धाति।
प॒शुर्वा ए॒षः। यदश्वः॑। ए॒ष रु॒द्रः॥४२॥

यद॒ग्निः। यदश्व॑स्य प॒देऽग्नि॑मा॒दध्या॑त्। रु॒द्राय॑
प॒शून॑पि॒दध्या॑त्। अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यन्ना॑क्रमये॑त्।
अन॑वरुद्धा अस्य प॒शवः॑ स्युः। पा॒र्श्वत॑ आक्रमये॑त्।

यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य
पशवो भवन्ति। न रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं
यजमानोऽनु विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये
पावकाय। अग्नये शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति।
पुनात्येवैनम्। यदग्नये पावकाय। पूत एवास्मिन्नुन्नाद्यं दधाति।
यदग्नये शुचये। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहुवनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचये एकं च॥-[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ
वामं वसु सं न्यदधत्। इदमुं नो भविष्यति। यदि नो
जेष्यन्तीति। तदग्निर्नोऽहमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्।
पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तद्देवा विजित्य। पुनरवारुरुत्सन्त। तेऽग्नये पवमानाय
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्। पशवो वा अग्निः पवमानः।
यदेव पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्। तेऽग्नये पावकाय। आपो
वा अग्निः पावकः। यदेवाफ्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्॥४६॥

तेऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः।

यदे॒वाऽऽदि॒त्य आसी॑त्। तत्ते॒नावा॑रुन्धत। ब्र॒ह्म॒वादि॒नो
वद॑न्ति। त॒नुवो॑ वावैता अ॒ग्न्या॒धेय॑स्य। आ॒ग्नेयो॑ वा
अ॒ष्टाक॑पालोऽग्न्या॒धेय॑मिति। यत्तं निर्व॑पेत्। नैतानि॑।
यथाऽऽत्मा॑ स्यात्॥४७॥

नाङ्गा॑नि। तादृ॒गेव॑ तत्। यदे॒तानि॑ निर्व॑पेत्। न तम्।
यथाऽङ्गा॑नि स्युः। नाऽऽत्मा॑। तादृ॒गेव॑ तत्। उ॒भया॑नि स॒ह
नि॒रुप्या॑णि। य॒ज्ञस्य॑ सा॒त्मत्वाय॑। उ॒भयं॑ वा ए॒तस्येन्द्रि॑यं
वीर्य॑माप्यते॥४८॥

योऽग्नि॑माधत्ते। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपाल॒मनु॑ निर्व॑पेत्।
आ॒दि॒त्यं च॒रुम्। इन्द्रा॒ग्नी वै दे॒वाना॑मया॒तया॑मानौ। ये
ए॒व दे॒वते॑ अया॒तया॑ग्नी। ताभ्या॑मे॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यं वीर्य॑मव
रुन्धे। आ॒दि॒त्यो भ॑वति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑
तिष्ठति। धे॒न्वै वा ए॒तद्रेतः॑॥४९॥

यदाज्य॑म्। अ॒नु॒दुह॑स्तण्डु॒लाः। मि॒थुन॑मे॒वाव॑ रुन्धे। घृ॒ते
भ॑वति। य॒ज्ञस्यालू॑क्षान्त॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षेयाः॑ प्राश्न॑न्ति।
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जुहोति। प॒शवो॑ वा ए॒तानि॑ ह॒वींषि॑।
ए॒ष रु॒द्रः। यद॒ग्निः॥५०॥

यथ्सद्य ए॒तानि॑ ह॒वीं॑षि॑ निर्वपेत्। रु॒द्राय॑ प॒शूनपि॑
दध्यात्। अ॒प॒शुर्यज॑मानः स्यात्। यन्ना॒नु॒निर्वपे॑त्। अ॒न॒वरु॑द्धा
अस्य प॒शवः॑ स्युः। द्वा॒द॒शसु॑ रा॒त्रीष्वनु॑ निर्वपेत्।
सं॒व॒त्स॒रप्र॑तिमा॒ वै द्वा॒द॒श रा॒त्रयः॑। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ रु॒द्रं
श॑मयित्वा। प॒शून॑व॒ रुन्धे॑। यदे॒कमे॒कमे॒तानि॑ ह॒वीं॑षि॑
निर्वपे॑त्॥ ५१॥

यथा॒ त्री॒ण्या॒वप॑नानि पू॒रये॑त्। ता॒दृक्तात्। न प्र॒जन॑न॒-
मुच्छि॑ंषेत्। ए॒कं नि॒रुप्य॑। उ॒त्तरे॑ स॒मस्ये॑त्। तृ॒तीय॑मे॒वास्मै॑
लो॒कमुच्छि॑ंषति प्र॒जन॑नाय। तं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रनु॒
प्रजा॑यते। अथो॑ य॒ज्ञस्यै॒वैषाऽभि॑क्रा॒न्तिः। र॒थच॒क्रं प्र॑वर्तयति।
म॒नुष्य॑र॒थेनै॒व दे॒वर॒थं प्र॑त्यव॒रोह॑ति॥ ५२॥

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यम॑ग्नि॒होत्राँ॑ (३) न हो॒त॒व्या (३)
मि॒ति। यद्य॑ जु॒षा जुहु॑यात्। अ॒य॒थापू॒र्वमाहु॑ती जुहुयात्।
यन्न जु॑हुयात्। अ॒ग्निः परा॑ भवेत्। तू॒ष्णीमे॒व हो॒त॒व्यम्।
य॒थापू॒र्वमाहु॑ती जु॒होति॑। ना॒ग्निः परा॑भवति। अ॒ग्नीधे॑
ददाति॥ ५३॥

अ॒ग्निमु॑खाने॒वर्तू॒न्प्री॑णाति। उ॒प॒ब॒र्हणं॑ ददाति। रू॒पाणा॑म॒व-

रुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। धेनुं होत्रे।
आशिषं एवाव रुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा अनङ्गान्।
वह्निरध्वर्युः॥ ५४॥

वह्निर्नैव वह्निं यज्ञस्याव रुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।
मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा
एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्।
अपरिमितस्यावरुद्धौ॥ ५५॥

आदित्ये तृतीयमप्स्वासीत्तत्तेनावारुन्धत् स्यादाप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि हवींषि
निर्वपेत्प्रत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्दियमेकं च॥ [६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्।
छूर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच।
प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह।
विश्वा आशा दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे
चतुष्पदे॥ ५६॥

अर्कश्चक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्।

यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराद्धं स्वराद्धं। ते माविंशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राद्धाभिभूश्च। ते माविंशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा विंशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्च। ते मा विंशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥—————[७]

इमे वा एते लोका अग्नयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्। शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। तेनैवैनाव्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्। रथन्तरमुभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत
उद्ध्रियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं
प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं
पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीयं आधीयमाने।
बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रति-
ष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत।
तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत।
तच्छ्वेतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते।
वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते।
घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा
धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः।
स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं करोति।
पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय युच्छेत्याह।
आमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं
पचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि
विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ
कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आ-
मेवैतामा शास्ते। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै
देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः।
एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न कार्यम्।
वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा दधीत। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः।
अवीङ्गितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराट् स्वराट् यास्ते
अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदध इत्याह। एता वा
अग्नेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवैनं समर्धयति। यास्ते अग्ने
घोरास्तनुवस्ताभिर्मुं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैनं
पराभावयति॥६४॥

लोकोऽसृजतैनमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥—————[८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्रेर्यज्ञिया तनूः।
तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकांमा। साध्येभ्यो देवेभ्यो

ब्रह्मौदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।
सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा
द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त।
तस्यै मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या
उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अशश्च
भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या
इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव
तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती रेतो-
ऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्या दधाति।
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति।

ए॒ताव॒द्वै पु॒रुषे॑ वी॒र्यम्। वी॒र्य॑स॒मि॒ताः। आ॒र्द्रा भ॑वन्ति।
 आ॒र्द्रमि॑व हि रे॒तः सि॒च्यते॑। चि॒त्रि॒यस्या॑श्व॒त्थस्या॑द॒धाति॑।
 चि॒त्रमे॒व भ॑वति। घृ॒तव॑तीभि॒रा द॑धाति॥६९॥

ए॒तद्वा अ॒ग्नेः प्रि॒यं धाम्। यद्घृ॑तम्। प्रि॒येणै॒वैनं॑ धाम्ना
 स॒म॒र्धय॑ति। अथो तेज॑सा। गा॒य॒त्रीभिर्ब्रा॑ह्म॒णस्या॑द॒ध्यात्।
 गा॒य॒त्रछं॑न्दा॒ वै ब्रा॑ह्म॒णः। स्वस्य॑ छ॒न्द॑सः प्र॒त्यय॑न॒स्त्वाय॑।
 त्रि॒ष्टु॒ग्भीं रा॒ज॒न्य॑स्य। त्रि॒ष्टु॒च्छं॑न्दा॒ वै रा॒ज॒न्यः। स्वस्य॑
 छ॒न्द॑सः प्र॒त्यय॑न॒स्त्वाय॑॥७०॥

जग॑तीभिर्वै॒श्यस्य॑। जग॑तीछ॒न्दा॒ वै वै॒श्यः। स्वस्य॑
 छ॒न्द॑सः प्र॒त्यय॑न॒स्त्वाय॑। त॑ सं॒व॒त्स॒रं गो॑पायेत्। सं॒व॒त्स॒र॑
 हि रे॒तो हितं॑ वर्ध॑ते। यद्ये॒न॑ सं॒व॒त्स॒रे नो॑प॒नमे॑त्।
 स॒मिधः॑ पुन॒राद॑ध्यात्। रे॒त ए॒व तद्धि॑तं वर्ध॑मानमेति। न
 मा॑ सं॒म॑श्जीयात्। न स्त्रि॒यमु॑पेयात्॥७१॥

यन्मा॑ सं॒म॑श्जीयात्। यश्चि॒त्रय॑मुपेयात्। निर्वी॑र्यः स्यात्।
 नैन॑म॒ग्निरु॑प॒नमे॑त्। श्व आ॑धा॒स्यमा॑नो ब्रह्मो॒दनं॑ प॒चति॑।
 आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो
 यन्तं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते। ए॒ते ख॒लु वा॒वाऽऽदि॑त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः।

तैरेव सन्त्वं गच्छति॥ ७२॥

नैनं प्रतिनुदन्ते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। क्वां सः।
अग्निः कार्यः। योऽस्मै प्रजां पशून्प्रजनयतीति।
शल्लुकैस्तां रात्रिं मग्निमिन्धीत। तस्मिन्नुपव्युषमरणी निष्टपेत्।
यथर्षभायं वाशिता न्याविच्छायति। तादृगेव तत्। अपोदूह्य
भस्माग्निं मन्थति॥ ७३॥

सैव साऽग्नेः सन्ततिः। तं मथित्वा प्राश्चमुद्धरति।
संवत्सरमेव तद्रेतो हितं प्रजनयति। अनाहितस्तस्याग्नि-
रित्याहुः। यः समिधोऽनाधायान्निमाधत्त इति। ताः
संवत्सरे पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरादेवैनमवरुध्याधत्ते।
यदि संवत्सरेऽनादध्यात्। द्वादश्यां पुरस्तादादध्यात्।
संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरमेवास्याहिता
भवन्ति। यदि द्वादश्यां नादध्यात्। त्र्यहे पुरस्तादादध्यात्।
आहिता एवास्य भवन्ति॥ ७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिती रेतोऽधत्त सम्मिता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्वच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥ [९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।

स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शःस्य पशून्मे गोपायेति॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-
ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तं
स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन

स्पृणोति। नर्यं प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति।
शःस्यं पशून्मे गोपायेत्याह॥७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथं सभां मे गोपायेत्याह।
सभामेवैतेनैन्द्रियं स्पृणोति। अहं बुध्नियं मन्त्रं मे
गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियं स्पृणोति। यदन्वाहार्यपचने-
ऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यद्गार्हपत्यं
आज्यमधिश्रयन्ति सम्पत्नीर्याजयन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः
प्रीतः। यदाहवनीये जुह्वति॥७९॥

तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सभायां विजयन्ते।
तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन
सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा
आधीयन्ते। प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेतैकमेकम्। यथा
ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदायं गृहानेति। तादृगेव तत्।
पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तत्
ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्।
रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठितमाधत्ते।
ऋध्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याह जुह्वति तिष्ठते सप्त च॥——[१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिर
इमे वै शमीगर्भात्प्रजापतिः स रिरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा
जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु। शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी तोकसाता। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः। ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञिय-
मागमिष्ठाः। ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वम्नीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः। प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहत्यै सुवितं नो अस्तु। उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि। यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य मध्ये।

तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्वारमुस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यज्जगतः प्रतिष्ठाम्।
तत्पुष्करस्यायतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि।
याभिरदृष्टं हज्जगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य भर्त्रीम्।
ता नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्रं हिरण्यम्।
अद्ध्यः सम्भूतममृतं प्रजासु। तत्सम्भरन्नुत्तरतो निधाय॥४॥

अतिप्रयच्छं दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा यदश्वत्ये-
ऽतिष्ठः। संवत्सरं देवेभ्यो निलाय। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः।
शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जः पृथिव्या अच्युत्थितोऽसि।
वनस्पते शतवल्शो विरोह। त्वया वयमिषमूर्जं मदन्तः।
रायस्पोषेण समिषा मदेम। गायत्रिया ह्रियमाणस्य यत्ते॥५॥

पूर्णमपंतत्तृतीयस्यै दिवोऽधि। सोऽयं पूर्णः सोमपर्णाद्धि
जातः। ततो हरामि सोमपीथस्यावरुद्धौ। देवानां ब्रह्मवादं
वदतां यत्। उपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोऽसि। ततो मामाविशतु
ब्रह्मवर्चसम्। तत्सम्भरंस्तदवरुन्धीय साक्षात्। ययां ते
सृष्टस्याग्नेः। हेतिमशमयत्प्रजापतिः। तामिमामप्रदाहाय॥६॥

शमीं शान्त्यै हराम्यहम्। यत्ते सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं

भा आर्च्छञ्जातवेदः। तया भासा सम्मितः। उरुं नो
लो॒कमनु॑ प्रभा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑यमाच्छि॒न्दञ्जातवेदः॑।
म॒रुतो॑ऽद्भिस्त॑मयित्वा। ए॒तत्ते॒ तद॑श॒नेः सम्भ॑रामि। सा॒त्मा
अ॒ग्ने स॒हृद॑यो भवे॒ह। चि॒त्रि॒याद॒श्वत्था॒थ्सम्भृ॑ता बृ॒हत्यः॑॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑ऽस्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखेन॑
सम्मि॑ताः। ति॒स्रस्त्रि॒वृद्धि॑र्मिथु॒नाः प्रजा॑त्यै। अ॒श्वत्था॒द्धव्य॑-
वा॒हाद्धि॑ जा॒ताम्। अ॒ग्नेस्त॑नूं य॒ज्ञिया॑ः सम्भ॑रामि।
शा॒न्तयो॑निः॑ श॒मीग॑र्भम्। अ॒ग्नये॑ प्र॒ज॒नयि॑तवै। यो अ॑श्व॒त्थः
श॒मीग॑र्भः। आ॒रु॒रोह॑ त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॑ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑रञ्जातवेदः। य॒थाश॑री॒रं
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स सम्भृ॑तः सी॒द शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑
लो॒कमनु॑नेषि वि॒द्वान्। प्र॒वेध॑से॒ क॒वये॑ मे॒ध्याय॑। व॒चो व॑न्दारुं
वृष॑भाय॒ वृष्णो॑। यतो॑ भ॒यम॑भयं॒ तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान् य॑जे
हे॒ड्यान्। स॒मिधा॑ऽग्निं दु॒वस्य॑त॥९॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आऽस्मि॑न् ह॒व्या जु॑होतन। उप॑
त्वाऽग्ने॑ ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यता॑। जुष॑स्व॒ समि॑धो
मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्भि॑रङ्गि॒रः। घृ॒तेन॑ वर्ध॒याम॑सि। बृ॒हच्छो॑चा

यविष्ठ। समिध्यमानः प्रथमो नु धर्मः। समक्तुभिरज्यते
विश्ववारः॥१०॥

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक्पावकः। सुयज्ञो अग्निर्यजथाय
देवान्। घृतप्रतीको घृतयोनिरग्निः। घृतैः समिद्धो
घृतमस्यान्नम्। घृतप्रुषस्त्वा सरितो वहन्ति। घृतं
पिबन्त्सुयजा यक्षि देवान्। आयुर्दा अग्ने हविषो
जुषाणः। घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु
गव्यम्। पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्।
उरुज्रयंसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति।
त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न
समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
धियम्। प्रजा अग्ने संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विशपत्नी

सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वत्नी
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशत९ शक्करीर्मम। ऋतेनाग्र आयुषा वर्चसा
सह। ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरा९ समांम्। दर्शमहं पूर्णमासं
युजं यथा यजै। ऋत्वियवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां
ते वामहं ददे। तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः।
ते मत्प्रातः प्रजनिष्येथे। ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनं सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्य-
मुपैमि। मानुषाद्वैव्यमुपैमि। दैवीं वाचं यच्छामि।
शल्लकैरग्निमिन्धानः। उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्
ऋध्वा। अति मृत्युं तराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः।
इह सिञ्च तपसो यज्जनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्चत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाज्जनयन् यो
मयोभूः। अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः।
तं जानन्नग्र आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्। अपेत वीत
वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं
यमोऽवसानं पृथिव्याः। अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मा॑स्य॒ग्नेः पुरी॑षमसि। सं॒ज्ञान॑मसि काम॒धरण॑म्।
मयि॑ ते काम॒धरणं॑ भूयात्। सं॒वः सृ॒जामि॑ हृद॒यानि॑। स॒सृष्टं॑
मनो॑ अस्तु वः। स॒सृष्टः प्रा॒णो अस्तु॑ वः। सं या वः
प्रि॒यास्त॒नुवः॑। सं प्रि॒या हृद॒यानि॑ वः। आ॒त्मा वो॑ अस्तु
सम्प्रि॑यः। सम्प्रि॒यास्त॒नुवो॑ मम॑॥१७॥

कल्पे॑तां द्यावा॑पृथि॒वी। कल्प॑न्ता॒माप॑ ओष॑धीः।
कल्प॑न्ताम॒ग्नयः॑ पृथ॑क्। मम॒ ज्यैष्ठ्या॑य॒ सव्र॑ताः। ये॑ऽग्नयः
सम॑नसः। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी। वास॑न्तिकावृ॒तू अ॒भि
कल्प॑मानाः। इन्द्र॑मिव दे॒वा अ॒भि सं वि॑शन्तु। दि॒वस्त्वा॑
वीर्ये॑ण। पृथि॒व्यै म॑हिम्ना॥१८॥

अ॒न्तरि॑क्षस्य॒ पोषे॑ण। स॒र्वप॑शुमाद॒धे। अजी॑जनन्न॒मृतं॑
मर्त्या॑सः। अ॒स्त्रेमाणं॑ त॒रणिं॑ वी॒डुज॑म्भम्। दश॒ स्वसा॑रो अ॒ग्नवः॑
समी॑चीः। पुमा॑सं जा॒तम॒भि स॑र॒भन्ता॑म्। प्र॒जाप॑तेस्त्वा
प्रा॒णेना॒भि प्राणि॑मि। पू॒ष्णः पोषे॑ण॒ मह्य॑म्। दी॒र्घायु॑त्वाय॒
श॒तशा॑रदाय। श॒त॒ श॒रद्भ्य॑ आयु॑षे॒ वर्च॑से॥१९॥

जी॒वात्वै॑ पुण्या॑य। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑हं ह॒व्यान्य॑ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे

लो॒क॒कृ॒ज्जा॒तवे॒दः। प्रा॒णे त्वा॒ऽमृ॒त॒माद॑धामि। अ॒न्ना॒दम॒न्नाद्या॑य।
गो॒सारं॑ गु॒त्यै। सु॒गा॒र॒ह॒प॒त्यो वि॒दह॑न्नरा॒तीः। उ॒षसः॑ श्रेय॑सीः
श्रेय॑सीर्दध॑त्॥ २०॥

अ॒ग्ने स॒प॒त्ना॑ꣳ अ॒प॒ बा॒ध॑मानः। रा॒य॒स्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि। इ॒मा उ॒ मामु॑प॒तिष्ठ॑न्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह
सं॒व॑सेय। इ॒हो इ॒डां तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। म॒ध्ये व॒सोर्दी॑दिहि
जा॒तवे॒दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शुष्मा॒यायु॑षे
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः। यस्ते॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा सु॑व॒र्गः॥ २१॥

यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टिर्या॑ ते॒ मनु॑ष्ये॒षु प॒प्रथे॑।
तया॑ नो अ॒ग्ने जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्त॒रिक्षा॑त्।
वा॒तात्प॒शुभ्यो॑ अ॒ध्योष॑धी॒भ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॒दः सम्ब॑भूथ।
ततो॑ नो अ॒ग्ने जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। प्रा॒चीम॑नु॒ प्रदि॑शं॒ प्रेहि॑
वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॑शा॒ दीद्या॑नो॒ वि
भा॑हि॥ २२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्निरू॑षसा॒मग्र॑म॒ख्यत्।
अ॒न्वहा॑नि प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रु॒त्रा च॑
र॒श्मीन्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आ॑त॒तान। वि॒क्रम॑स्व म॒हाꣳ

असि। वेदिषन्मानुषेभ्यः। त्रिषु लोकेषु जागृहि। यदिदं
दिवो यददः पृथिव्याः। संविदाने रोदसी सं बभूवतुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवे
स्योनः। प्राणं त्वाऽमृत आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय।
गोसारं गुप्त्यै। यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं
ज्योतिरजस्रम्। तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने
ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्यं प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां
जनिष्यमाणां च। अमृते सत्ये प्रतिष्ठिताम्। अथर्व
पितुं मे गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायोऽशीततनो।
अविषन्नः पितुं कृणु। शङ्स्यं पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये
चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशफाश्च य इहाग्ने। ये चैकशफा आशुगाः। सप्रथ
सभां मे गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः
कुरु। सर्वमायुरुपासताम्। अहं बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय।
यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि
श्रीरमृता सताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य
मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं धुक्व यजमानाय
कामान्। इहैव सन्तत्र सतो वो अग्रयः। प्राणेन वाचा
मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्। ज्योतिषा
वो वैश्वानुरेणोपतिष्ठे। पञ्चधाऽग्नीन्व्यक्रामत्। विराट्सृष्टा
प्रजापतेः। ऊर्ध्वाऽऽरोहद्रोहिणी। योनिर्ग्रेः प्रतिष्ठितिः॥ २७॥

विशन्तु नः पुरुचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यो ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववार इममञ्जते
पुरोगां प्रजनयिष्यथो जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे दधत्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे
चतुष्पदः सतां प्रजापतेर्द्वे च॥ [१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।
यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु सत्रिणः
प्रतिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः कार्या इत्याहुः।
अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति। द्वादशाग्निष्टोमस्य
स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तन्न सूक्ष्मम्। उक्थ्या
एव सप्तदशाः परः सामानः कार्याः॥ २८॥

पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-
वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सङ्स्तुता

वि॒राज॑म॒भि सम्प॑द्यन्ते। द्वे चर्चा॒वति॑रिच्येते। एक॑या
गौर॑तिरिक्तः। एक॑याऽऽयु॑रूनः। सु॒वर्गो॑ वै लो॒को ज्योतिः॑।
ऊर्ग्वि॒राट्॥ २९॥

सु॒वर्गमे॒व तेन॑ लो॒कम॒भि ज॑यन्ति। यत्प॒रं रा॑थन्तरम्।
तत्प्र॑थमेऽह॑न्कार्यम्। बृ॒हद्वि॑तीयै॑। वैरू॒पं तृ॑तीयै॑। वैरा॒जं च॑तुर्थै॑।
शा॒क्रं प॑ञ्चमे॑। रै॒वतं ष॑ष्ठे। तदु॑ पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नय॑न्ति। स॒न्तन॑य
ए॒ते ग्र॑हा गृह्यन्ते॥ ३०॥

अ॒ति॒ग्राह्याः॑ प॒रः साम॑सु। इ॒माने॒वैतैर्लो॑कान् स॒न्तन्व॑न्ति।
मि॒थुना॑ ए॒ते ग्र॑हा गृह्यन्ते। अ॒ति॒ग्राह्याः॑ प॒रः साम॑सु। मि॒थुनमे॒व
तैर्य॑ज॒माना॒ अव॑रुन्धते। बृ॒हत्पृ॑ष्ठं भ॑वति। बृ॒हद्वै सु॑व॒र्गो लो॒कः।
बृ॒हतै॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं य॑न्ति। त्र॒यस्त्रि॑ं॒शि नाम॑ सामं। मा॒ध्यं
दि॒ने प॑र्व॒माने॑ भवति॥ ३१॥

त्र॒यस्त्रि॑ं॒शद्वै दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। ये वा इ॒तः
परा॑श्च॒ संव॑त्सरमु॒पय॑न्ति। न है॒नं ते स्व॑स्ति स॒मश्नु॑वते।
अथ॒ येऽमु॒तोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। ते है॒नं स्व॑स्ति स॒मश्नु॑वते।
ए॒तद्वा अ॒मुतोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। यदे॒वम्। यो ह॒ खलु॑ वाव
प्र॒जाप॑तिः। स उ॒वेवेन्द्रः॑। तदु॑ दे॒वेभ्यो॑ नय॑न्ति॥ ३२॥

का॒र्या वि॒राङ्मृ॑ह्यन्ते प॑र्व॒माने॑ भव॒तीन्द्र॑ एकं च॥ [२]

सन्तति॒र्वा ए॒ते ग्र॒हाः। यत्प॒रः सा॒मानः। वि॒षू॒वा॒न्दि॒वा-
की॒र्त्य॒म्। यथा॒ शा॒ला॒यै पक्ष॑सी। ए॒व॒ सं॒व॒त्स॒रस्य॑
पक्ष॑सी। यदे॒तेन॑ गृ॒ह्ये॒रन्। वि॒षू॒ची सं॒व॒त्स॒रस्य॑ पक्ष॑सी
व्य॒व॒स्र॒॑से॒या॒ता॒म्। आ॒र्ति॒मा॒र्च्छे॒युः। यदे॒ते गृ॒ह्यन्ते॑। यथा॒
शा॒ला॒यै पक्ष॑सी म॒ध्य॒मं व॒॒श॒म॒भि सं॒मा॒य॒च्छ॑ति॥३३॥

ए॒व॒ सं॒व॒त्स॒रस्य॑ पक्ष॑सी दि॒वा॒की॒र्त्य॒म॒भि सं त॑न्वन्ति।
ना॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑न्ति। ए॒क॒वि॒॒श॒म॒ह॒र्भव॑ति। शु॒क्रा॒ग्रा ग्र॒हा गृ॒ह्यन्ते॑।
प्र॒त्यु॒त्त॑ब्ध्यै स॒य॒त्वा॒य॒। सौ॒र्य ए॒तद॑हः प॒शु॒रा॒ल॒भ्य॑ते। सौ॒र्यो-
ऽति॑ग्रा॒ह्यो गृ॒ह्यते॑। अ॒ह॒रे॒व रू॒पेण॑ स॒म॒र्ध॑यन्ति। अथो॒ अ॒हं
ए॒वैष॑ ब॒लि॒र्ह्य॑ते। स॒प्तै॒तद॑ह॒रति॑ग्रा॒ह्या गृ॒ह्यन्ते॑॥३४॥

स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सा॒वा॒दि॒त्यः शि॒रः
प्र॒जा॒ना॒म्। शी॒र्ष॒न्ने॒व प्र॒जा॒नां प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त
शी॒र्ष॒न्प्रा॒णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्र॒ ह॒त्वा। अ॒सु॒रा॒न्प॒रा॒भा॒व्य॒। स
इ॒माँल्लो॒का॒न्भ्य॑जयत्। तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्।
तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्। यद्वै॑श्वक॒र्म॒णो गृ॒ह्यते॑॥३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒का॒च्च्य॑वन्ते।
ये वै॑श्वक॒र्म॒णं गृ॒ह्यते॑। आ॒दि॒त्यः श्वो गृ॒ह्यते॑। इ॒यं वा अ॒दि॒तिः।

अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्योन्यो गृह्येते। विश्वान्येवान्येन
कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति तिष्ठन्ति।
तावाऽपरार्धात्संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते। तावुभौ सह
महाव्रते गृह्येते। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। उभयोर्लोकयोः प्रति
तिष्ठन्ति। अर्क्यमुक्थं भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ॥३६॥

समायच्छत्यतिग्राह्यां गृह्यन्ते गृह्यते संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते पञ्च च॥—————[३]

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन।
आदित्यमित उत्तमं सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष
इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि। दशं परस्तात्।
स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा एष
उभयतः प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु सुवर्गेषु
लोकेष्वभितपन्नेति॥३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचो-
ऽतिपादादबिभयुः। तं छन्दोभिरदृहं धृत्यै। देवा वा
आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः।
तं पञ्चमीं रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽह्न्यश्च
दिवाकीर्त्यानि क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये

गायत्रे। ते गायत्रीषूत्तरयोः पर्वमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्।
भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं
सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।
पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै
देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्परयन्। यदस्परयन्।
तत्स्पराणां स्परत्वम्। स्परयन्त्येनं स्पराणि। य एवं
वेद॥३९॥

एति पर्वमानयोः स्पराणि पञ्च च॥ [४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ।
एकादशिन्याप्यते। वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्नमालभन्ते। इन्द्राग्नी
वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ते
एवालभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां
धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायुव्यं
वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अव रुन्धे।

आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्।
प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो
गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष
बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्
वा एते पूर्वेर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभ्यन्ते।
उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-
रिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः
कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं
भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां
रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति।
तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य
महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।

पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि-
प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो
ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्नीयते।
अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते।
अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छवीरस्थि। परांचा
स्तुवन्ति। तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न
कृश्यतोऽनु कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशो-
ऽन्यः। तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो
हि तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन
सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः

क्रियन्ते। तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो
भवति। ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
यस्य तल्पसद्यमनमभिजितुः स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितुः स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यं मा पराजेषीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न
तल्पसद्यं पराजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महस
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवासुराः संयत्ता आसन्। त आदित्ये
व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो
ब्राह्मणः। असुर्यः शूद्रः। इमेऽराथ्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो
ब्रूयात्। इम उद्वासीकरिणं इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः।
यदेवैषां सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति।
यदेवैषां दुष्कृतं याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽपि हन्ति। ब्राह्मणः
सं जयति। अमुमेवाऽऽदित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जत्येकं च॥ [६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिर्वृत्तः षट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्रे सपत्नानतिग्राह्या वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः सन्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तै॑ऽग्निमन्व॑-
विन्दन्तृ॒तुषू॑त्सन्नम्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हत्व॑म्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॑ त्वे॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृद्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो
ब॒र्हि॒र्यज॑ति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑त् इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयावन्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्पव॑मानाय। तेनाऽऽज्य॑भागः।

तेन सौम्यः। बुधन्वत्याग्नेयस्याऽऽज्यभागस्य पुरोऽनुवाक्या भवति॥३॥

यथा सुप्तं बोधयति। तादृगेव तत्। अग्निन्यक्ताः पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ। तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा

ए॒तत् । अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रिय॑तु इति॑ । नेति॑ ब्रूयात् । अ॒ग्निं
प्र॒थ॒मं विभ॑क्तीनां यजति । अ॒ग्निमु॑त्त॒मं प॒त्नीसं॑या॒जाना॑म् ।
तेना॑ग्नेयम् । तेन॒ समृ॑द्धं क्रिय॑तु इति॑ ॥ ७ ॥

अ॒रु॒न्ध॒तैव॑ तद्भवति॑ सम्भृतसम्भार॑ इत्या॑हु॒रिच्छ॑तिं पत्नीसं॑या॒जा न॑वं च ॥ ————— [१]

दे॒वा वै यथा॑दर्शं॑ य॒ज्ञाना॑ह॒रन्त॑ । योऽ॒ग्नि॑ष्टो॒मम् । य
उ॒क्थ्य॑म् । योऽति॑रात्रम् । ते स॒हैव॑ सर्वे वा॒ज॒पेय॑मपश्यन् । ते ।
अ॒न्योऽन्य॑स्मै नाति॑ष्ठन्त । अ॒हम॑नेन॑ यजा॒ इति॑ । तेऽब्रु॑वन् ।
आ॒जि॒म॒स्य धा॑वा॒मेति॑ ॥ ८ ॥

तस्मि॑न्ना॒जि॒म॒धा॒वन् । तं बृ॒ह॒स्पति॑रुद॑जयत् । तेना॑यजत ।
स स्वा॒रा॑ज्यमगच्छत् । तमिन्द्रोऽब्र॑वीत् । माम॑नेन॑
याज॑येति॑ । तेनेन्द्र॑मयाजयत् । सोऽ॒ग्रं दे॒वता॑नां॒ पर्य॑त् ।
अग॑च्छ॒त्स्वा॒रा॑ज्यम् । अति॑ष्ठन्तास्मै॒ ज्यैष्ठा॑य ॥ ९ ॥

य ए॒वं वि॒द्वान् वा॑ज॒पेये॑न॒ यज॑ते । गच्छ॑ति॒ स्वा॒रा॑ज्यम् ।
अ॒ग्रं॑ समा॒नानां॑ पर्य॑ति । तिष्ठ॑न्तेऽस्मै॒ ज्यैष्ठा॑य । स वा ए॒ष
ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ चै॒व रा॑ज॒न्यस्य॑ च य॒ज्ञः । तं वा ए॒तं वा॑ज॒पेय॑
इत्या॑हुः । वा॒जाप्यो॑ वा ए॒षः । वा॒जः॑ ह्ये॒तेन॑ दे॒वा ऐ॒प्सन् ।
सोमो॑ वै वा॑ज॒पेयः॑ । यो वै सोमं॑ वाज॒पेयं॑ वेद॑ ॥ १० ॥

वा॒ज्यै॑वैनं पी॒त्वा भ॑वति। आ॒ऽस्य॑ वा॒जी जा॑यते। अन्नं॒ वै
वा॒ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्य॒न्नम्। आ॒ऽस्या॑न्नादो जा॑यते।
ब्रह्म॒ वै वा॒ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अ॒त्ति ब्रह्म॒णाऽन्नम्। आ॒ऽस्य॑
ब्रह्मा जा॑यते॥११॥

वा॒ग्वै वा॒ज॒स्य प्र॑स॒वः। य ए॒वं वेद॑। क॒रोति॑ वा॒चा वी॒र्यम्।
ऐ॒नं वा॒चा ग॑च्छति। अ॒पि॒वर्ती॑ वाचं॒ वद॑ति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑
य॒ज्ञान्वादि॑शत्। स आ॒त्मन्वा॑ज॒पेय॑मधत्त। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्।
ए॒ष वा॒व य॒ज्ञः। यद्वा॑ज॒पेयः॑॥१२॥

अ॒प्ये॒व नो॑ऽत्रा॒स्त्विति॑। तेभ्य॑ ए॒ता उ॒ज्जितीः॑ प्राय॑च्छत्। ता
वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भागाय। दे॒वा वै ब्रह्म॑ण॒श्चान्न॑स्य च
श॒म॒ल॒मपा॑घ्नन्। यद्व॒ह्मणः॑ श॒म॒ल॒मासी॑त्। सा गा॒था
ना॒रा॒श॒स्य॑भवत्। यदन्न॑स्य। सा सु॒रा॑॥१३॥

तस्मा॒द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च॒ न प्र॑तिगृह्यम्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
श॒म॒लं प्र॑तिगृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वा॒चोऽव॑रुद्धाः।
यो वा॑ज॒पेय॑या॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे।
याऽन्त॑रि॒क्षे या वा॒यौ या वा॑म॒दे॒व्ये। या दि॒वि

याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या वनस्पतिषु।
तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजीनः। सर्वा ह्यस्य वाचो-
ऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन एकं च॥—————[२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राह्यैरति-
गृह्यावारुन्धत। तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या
गृह्यन्ते। यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नाव रुन्धे। तदेव तैरतिगृह्याव
रुन्धे। पञ्च गृह्यन्ते। पाङ्क्तौ यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तमाप्त्वाऽव
रुन्धे॥१५॥

सर्व एन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति।
सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति। सोमग्रहाऽश्च सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां
परममन्नम्। यत्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यत्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-
मन्नाद्यमव रुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यत्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।

सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्। यथ्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शमलेन शमलं यजमानादपहन्ति।
सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः।
स्त्री सुरा। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति
प्रजननाय। आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायाः
सुराग्रहैः। तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रियः सम्भवति।
वाजपेयाभिजितः ह्यस्य॥१८॥

पूर्वं सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्षः
सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्षः सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य
विधृत्यै। एष वै यजमानः। यथ्सोमः। अन्नः सुरा।
सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च व्यतिषजति। अन्नाद्येनैवेनं
व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भूद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्।
अन्नाद्येनैवेनं सःसृजति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्।
यथ्सुरा। पाप्मेव खलु वै शमलम्। पाप्मना वा
एनमेतच्छमलेन व्यतिषजति। यथ्सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च
व्यतिषजति। विपृचः स्थ वि मा पाप्मना पृङ्केत्याह।

पाप्मनैवैन॑ शमलेन॑ व्यावर्तयति॥२०॥

तस्मा॑द्वाजपेयया॒जी पूतो मे॒ध्यो दक्षि॒ण्यः। प्राडु॑द्ववति
सोमग्र॑हैः। अ॒मुमे॒व तैर्लो॒कम॒भिज॑यति। प्र॒त्यङ्ख॒सुरा॑ग्रहैः।
इ॒ममे॒व तैर्लो॒कम॒भिज॑यति। प्रति॑ष्ठन्ति सोमग्र॑हैः। याव॑दे॒व
स॒त्यम्। तेन॑ सूयते। वा॒जसृ॒द्ध्यः सुरा॑ग्रहान् हरन्ति। अनृ॑तेनै॒व
विश॑ स॒सृज॑ति। हि॒रण्य॒पात्रं म॒धोः पूर्णं द॑दाति। म॒धव्यो॑-
ऽसा॒नीति॑। ए॒कधा ब्र॒ह्मण॑ उप॑ हरति। ए॒कधै॒व यज॑मान॒
आयु॑स्तेजो॑ दधाति॥२१॥

आत्वाऽव॑ रुन्धे सोमः शमलं यत्सुरा ह्यस्यैनं व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥[३]

ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। नाग्नि॑ष्टोमो नोक्थ्यः। न षोड॒शी
नाति॑रात्रः। अथ॑ कस्मा॑द्वाजपेये॒ सर्वे यज्ञ॑कृतवोऽव॑रुध्यन्त॒
इति॑। प॒शुभि॑रिति॒ ब्रूयात्। आ॒ग्नेयं प॒शुमाल॑भते। अग्नि॑ष्टोममे॒व
तेनाव॑ रुन्धे। ऐ॒न्द्रा॒ग्नेनो॑क्थ्यम्। ऐ॒न्द्रेण॑ षोड॒शिनः॑ स्तो॒त्रम्।
सा॒र॒स्वत्या॑ऽति॒रात्रम्॥२२॥

मा॒रुत्या॑ बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रम्। ए॒ताव॑न्तो॒ वै यज्ञ॑कृतवः।
तान्प॒शुभि॑रे॒वाव॑ रुन्धे। आ॒त्मान॑मे॒व स्पृ॑णोत्यग्नि॑ष्टोमेन॑।
प्रा॒णापा॒नावु॑क्थ्येन। वी॒र्यं॑ षोड॒शिनः॑ स्तो॒त्रेण॑।
वाच॑मति॒रात्रेण॑। प्र॒जां बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रेण॑। इ॒ममे॒व

लो॒कम॒भिज॑यत्यग्नि॒ष्टोमे॑न। अ॒न्तरि॑क्षमु॒क्थ्ये॑न॥ २३॥

सुव॒र्गं लो॒कं षोड॑शिनः स्तो॒त्रेण॑। दे॒व॒या॒ना॒ने॒व प॒थ
आ॒रो॒ह॒त्यति॑रा॒त्रेण॑। ना॒कं रो॒हति॑ बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रेण॑। तेज॑
ए॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्त आग्ने॑येन प॒शुना॑। ओजो॒ बल॑मैन्द्रा॒ग्नेन॑।
इन्द्रि॑यमै॒न्द्रेण॑। वाचं॑ सा॒रस्व॑त्या। उ॒भावे॒व दे॒वलो॑कं
च॑ मनुष्यलो॒कं चा॒भिज॑यति मा॒रुत्या॑ व॒शया॑। स॒प्तद॑श
प्राजाप॒त्यान्प॒शूना॑ल॒भते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः॥ २४॥

प्र॒जाप॑ते॒राष्ट्यै॑। श्या॒मा ए॒क॑रूपा भवन्ति। ए॒वमि॑व
हि प्र॒जाप॑तिः समृ॒द्धौ। तान्प॑र्य॒ग्निकृ॑तानु॒त्सृज॑ति। म॒रुतो॑
य॒ज्ञम॑जिघा॒ंसन्प्र॒जाप॑तेः। तेभ्य॑ ए॒तां मा॑रु॒तीं व॒शामा॑ल॒भत।
तयै॒वैना॑नशमयत्। मा॒रुत्या॑ प्र॒चर्य॑। ए॒तान्त्संज्ञ॑पयेत्। म॒रुत॑
ए॒व श॑मयित्वा॥ २५॥

ए॒तैः प्रच॑रति। य॒ज्ञस्या॑घा॒ताय॑। ए॒क॒धा व॒पा जु॑होति।
ए॒क॒दे॒व॒त्यां हि॑। ए॒ते। अथो॑ ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति।
नै॒वा॒रेण॑ स॒प्तद॑शशरावेणै॒तर॑हि प्रच॑रति। ए॒तत्पु॑रोडाशा॒ ह्ये॒ते।
अथो॑ प॒शूना॑मे॒व छि॒द्रम॑पि॒दधा॑ति। सा॒र॒स्व॒त्योत्त॑मया प्रच॑रति।
वा॒ग्वै सर॑स्वती। तस्मा॑त्प्रा॒णानां॑ वा॒गुत्त॑मा। अथो॑ प्र॒जाप॑तावे॒व

य॒ज्ञं प्रति॑ष्ठापयति। प्र॒जाप॑तिरु॒हि वाक्। अप॑न्नदती भवति।
तस्मा॑न्मनु॒ष्याः सर्वा॑ वाचं॑ वदन्ति॥२६॥

अ॒तिरा॒त्रम॒न्तरि॑क्षमु॒क्त्येन॑ प्र॒जाप॑तिः शमयि॒त्वोत्त॑मया॒ प्रच॑रति॒ षट् च॥ [४]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ कर्म॑णः कर्मणः पु॒रस्ता॑त्। कस्तद्वेदे॒त्याहुः।
यद्वा॑ज॒पेय॑स्य॒ पूर्वं॒ यदप॑रमिति। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व य॑थापूर्वं
कर्मा॑णि करोति। स॒वने॑सवने जुहोति। आ॒क्रम॑णमे॒व
तथ्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य॒ लोक॑स्य॒ सम॑ष्ट्यै।
वा॒चस्प॑तिर्वाचं॒मद्य॑ स्व॑दाति न॒ इत्या॑ह। वा॒ग्वै दे॒वाना॑
पु॒राऽन्न॑मासीत्। वाच॑मे॒वास्मा॒ अन्न॑ः स्वदयति॥२७॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न इति॒ रथ॑मुपाव॑हरति॒ विजि॑त्यै।
वाज॑स्य॒ नु प्र॑स॒वे मा॒तरं॑ म॒हीमि॑त्याह। यच्चै॒वेय॑म्।
यच्चा॒स्याम॑धि। तदे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॒ तस्मि॑न्ने॒वोभये॑ऽभि॒षि॑च्यते।
अ॒फ्सु॒न्तर॑मृ॒तम॑प्सु भै॒षज॑मित्यश्वान्प॒लूय॑ति।
अ॒प्सु वा अश्व॑स्य॒ तृती॑यं प्रवि॑ष्टम्। तद॑नु॒वेन॒न्वव॑प्लवते।
यद॑प्सु प॒लूय॑ति॥२८॥

यदे॒वास्या॑प्सु प्रवि॑ष्टम्। तदे॒वाव॑ रुन्धे। बहु॒ वा
अश्वो॑ऽमे॒ध्यमु॑पगच्छति। यद॑प्सु प॒लूय॑ति। मे॒ध्याने॒वै-

नान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता
अग्रे अश्वमयुञ्जन्। तामिरेवैनान् युनक्ति। सवस्योज्जित्यै।
यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥ २९॥

अपांनपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गौ
न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्यै। अशमरथं
भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥ ३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अनार्यै द्वे च॥ ————— [५]

देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं
जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति।
देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं
नाकं रुहेयमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं
नाकं रोहति। चात्वाले रथचक्रं निमितं रोहति। अतो वा
अङ्गिरस उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः
सुवर्गं लोकमेति। आवैष्टयति। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव
दिशोऽभिजयति॥ ३१॥

वा॒जिना॑ꣳ सा॒मं गा॒यते॑ । अ॒न्नं वै वा॒जः । अ॒न्नमे॒वाव॑ रु॒न्धे ।
वा॒चो व॒र्ष्म दे॒वेभ्यो॑ऽपा॒क्रामत् । तद्व॒नस्प॑ती॒न्प्रावि॑शत् । सैषा
वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति । या दु॒न्दुभौ॑ । तस्मा॑द्दु॒न्दुभिः॑ सर्वा॒ वाचो॑-
ऽति॑वदति । दु॒न्दुभीन्त्स॒माघ्न॑न्ति । प॒र॒मा वा ए॒षा वाक् ॥ ३२ ॥

या दु॒न्दुभौ॑ । प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वाच॒मव॑ रु॒न्धे ।
अथो॑ वा॒च ए॒व व॒र्ष्म यज॑मा॒नोऽव॑ रु॒न्धे । इन्द्रा॑य॒ वाचं॑
वद॒तेन्द्रं॑ वा॒जं जा॒पय॑तेन्द्रो॒ वाज॑मजयि॒दित्या॑ह । ए॒ष वा
ए॒तर्हीन्द्रः॑ । यो यज॑ते । यज॑मान ए॒व वाज॑मु॒ञ्जय॑ति ।
स॒प्तद॑श प्र॒व्या॒धाना॒जिं धा॑वन्ति । स॒प्तद॑शꣳ स्तो॒त्रं भ॑वति ।
स॒प्तद॑शसप्तदश दीयन्ते ॥ ३३ ॥

स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः । प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑ । अर्वा॑ऽसि॒ सप्ति॑रसि॒
वा॒ज्यंसी॑त्या॒ह । अ॒ग्निर्वा॑ अर्वा॑ । वा॒युः सप्तिः॑ । आ॒दि॒त्यो वा॒जी ।
ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॒थं यु॑नक्ति । प्र॒ष्टिवा॑हि॒नं यु॑नक्ति ।
प्र॒ष्टिवा॑ही वै दे॒वर॒थः । दे॒वर॒थमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति ॥ ३४ ॥

वाजि॑नो वा॒जं धा॒वत् का॒ष्ठां ग॑च्छ॒तेत्या॑ह । सु॒व॒र्गो वै
लो॒कः का॒ष्ठा । सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कं य॑न्ति । सु॒व॒र्गं वा ए॒ते लो॒कं
य॑न्ति । य आ॒जिं धा॑वन्ति । प्राश्नो॑ धावन्ति । प्राडि॑व॒ हि

सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।
छन्दोभिरेवैनान्त्सुवर्गं लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं
च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृङ्घः प्रयच्छति। यमेव ते
वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयाव रुन्धे। एकधा
ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्।
स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्।
नैवारश्चरुर्भवति॥३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मां
अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमव रुन्धे। सप्तदशशरावो भवति।
सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। क्षीरे भवति।
रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वाम्भवति मेध्यत्वाय।

बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यो वा ए॒ष दे॒वत॑या॥३८॥

यो वा॑ज॒पेये॑न॒ यज॑ते। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्य ए॒ष च॒रुः।
अश्वान्॑त्सरिष्य॒तः स॒सृष॑श्चाव॒ घ्राप॑यति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमु॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे। अजी॑जिप॒त वन॑स्प॒तय॒ इन्द्रं॑
वाजं॑ विमु॒च्यध्व॑मिति॒ दुन्दु॑भीन् विमु॒ञ्चति॑। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमिन्द्रि॑यं दु॒न्दुभ॑यं उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे॥३९॥

अ॒भिज॑यति॒ वा ए॒षा वाग्दी॑यन्तेऽस्मै यु॒नक्ति॑ ग॒मय॑ति॒ य आ॒जिं धा॑वन्ति॒ भव॑ति दे॒वत॑याऽष्टौ
च॥

[६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। द॒र्भम॑यं॒ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रुरु॒त्सते॑। यो
वा॑ज॒पेये॑न॒ यज॑ते। ओष॑धयः॒ खलु॑ वै वाजः॑। यद॒र्भम॑यं
प॒रिधा॑पयति॥४०॥

वाज॒स्याव॑रु॒द्धौ। जा॒य ए॒हि सु॒वो रो॒हावे॒त्याह॑। प॒त्न्या
ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वा॒रम्भो॑ऽन॒वच्छि॑त्यै। स॒प्तद॑शा॒रन्नि॒र्यूषो॑ भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति।
गौ॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते व्री॒हयो॑ न यवाः॑। यद्गौ॒धूमाः॑॥४१॥

ए॒वमि॑व हि प्र॒जाप॑तिः समृ॒द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॑वास्मै
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्यृ॒पः। स॒र्वदे॒वत्य॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।
अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्से॑तुं यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वा॒दश॑ वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑
सं॒वत्स॑रमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
द॒शभिः॑ कल्पै॑ रोहति। न॒व वै पु॑रुषे प्रा॒णाः। नाभि॑र्द॒शमी॑।
प्रा॒णाने॑व यथा॒स्थानं॑ क॒ल्पयि॑त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै
पु॑रुषस्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॑वर्गं
लो॒कमे॑ति। सु॒वर्दे॒वाः अ॑ङ्गन्मेत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒व लो॒कमे॑ति।
अ॒मृता॑ अ॒भूमे॑त्या॑ह। अ॒मृतमि॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः
प्र॒जा अ॒भूमे॑त्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व
तेन॑ लो॒कात्रै॑ति॥४४॥

सम॑हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒मेवै॒तामा॑ शा॒स्ते।
आ॒स॒पुटे॑र्घ्नन्ति। अन्नं॑ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑ सम॑र्धयन्ति।

ऊर्षैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्यैन-
समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीरूषतो घ्नन्ति।
शीरूषतो ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मां
अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदघः। यो यूप-
रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृत-
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि-
प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवरोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति
तिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥—————[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवाव रुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
उभयीषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-
वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्जीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।
 अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेणं जुहोति।
 ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
 देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
 ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।
 अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यश्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
 शीरुषतोऽभिषिञ्चति। शीरुषतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखादन्वव-
 स्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं दधाति। अग्नेस्त्वा-
 साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः।
 तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामी-
 त्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
 षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-
 षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चर्त्विग्भ्य उपहरन्ति।
 अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि
 च वाजसृद्भ्यः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो

उभयी॑ष्वे॒वाभिषि॑च्यते। वि॒मा॒थं कु॑र्वते वाज॒सृ॒तः॥५१॥

इन्द्रि॒यस्याव॑रुद्धौ। अनि॑रुक्ताभिः प्रा॒तः स॒व॒ने स्तु॑वते।
अनि॑रुक्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। वाज॑वतीभि॒र्माध्यं॑
दिने। अन्नं॑ वै वाजः। अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। शि॒पिवि॑ष्ट-
व॑तीभिस्तृतीयस॒व॒ने। य॒ज्ञो वै वि॑ष्णुः। प॒शवः॑ शि॒पिः। य॒ज्ञ
ए॒व प॒शुषु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति। बृ॒हद॑न्त्यं भवति। अन्त॑मे॒वैनं॑
श्रि॒यै ग॑मयति॥५२॥

अ॒शजी॑यादन्नस्यान्नस्याव॑रुद्धा इन्द्र॑स्य त्वा॒ साम्रा॑ज्येनाभिषि॑श्चामीत्या॑ह वाज॒सृ॒तः शि॒पि॒स्त्रीणि॑
च॥ [८]

नृ॒षदं॑ त्वेत्या॑ह। प्र॒जा वै नृ॑न्। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूयते।
द्रु॒षद॑मित्या॑ह। वन॒स्पत॑यो॒ वै द्रु॑। वन॒स्पती॑नामे॒वैतेन॑ सूयते।
भु॒व॒न॒सद॑मित्या॑ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति। भु॒व॒न॒मग॑न्निति॒ वै
तमा॑हुः। भु॒व॒न॒मे॒वैतेन॑ गच्छति॥५३॥

अ॒प्सुष॑दं त्वा घृ॒त॒सद॑मित्या॑ह। अ॒पामे॒वैतेन॑ घृ॒तस्य॑
सूयते। व्यो॒म॒सद॑मित्या॑ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति।
व्यो॒माग॑न्निति॒ वै तमा॑हुः। व्यो॒मे॒वैतेन॑ गच्छति। पृ॒थि॒वि॒षदं॑
त्वाऽन्तरि॑क्ष॒सद॑मित्या॑ह। ए॒षामे॒वैतेन॑ लो॒कानां॑ सूयते।

तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमव रुन्धे। न हि पिता

प्रमीयमाणं आहूष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः।
इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां
जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वै जाये अभ्याक्षता। य एवं वेद। अभि द्वितीयां
जायामश्नुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।
अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराङावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा

हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्यात्। अन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुंकः स्यात्।
यन्न प्राश्यात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं
नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं
वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव
निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां
ह्येतरहि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवै। नमो वः
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।

यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
 पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
 न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।
 यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावेनं
 तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
 प्रजापतिरेवेनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति
 यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न
 सावित्रं देवस्याहं तार्प्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दश॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका
 हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उ॒भये॒ वा ए॒ते प्र॒जाप॑तेर॒ध्य॑सृज्यन्त। दे॒वाश्चा॑सु॒राश्च। तान्न
व्य॑जानात्। इ॒मेऽन्य इ॒मेऽन्य इति॑। स दे॒वान्॒शून॑करोत्।
तान्भ्य॑षुणोत्। तान्प॒वित्रे॑णापुनात्। तान्प॒रस्ता॑त्प॒वित्र॑स्य
व्य॑गृह्णात्। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हत्व॑म्॥१॥

दे॒वता॒ वा ए॒ता यज॑मानस्य गृ॒हे गृ॑ह्यन्ते। यद्ग्र॒हाः।
वि॒दुरे॑नं दे॒वाः। यस्यै॒वं वि॒दुषं॑ ए॒ते ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। ए॒षा वै
सोम॑स्याऽऽहु॑तिः। यदु॒पा॒शुः। सोमे॑न दे॒वाऽस्त॑र्पयाणीति
खलु॒ वै सोमे॑न यजते। यदु॒पा॒शुं जु॑होति। सोमे॑नै॒व
तद्दे॒वाऽस्त॑र्पयति। यद्ग्र॒हा जु॑होति॥२॥

दे॒वा ए॒व तद्दे॒वान्गच्छ॑न्ति। यच्च॑म॒सां जु॑होति।
तेनै॒वानु॑रूपेण यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति। किं न्वै॒तदग्रं॑
आसी॑दित्याहुः। यत्पात्रा॑णीति। इ॒यं वा ए॒तदग्रं॑ आसीत्।
मृ॒न्मया॑नि वा ए॒तान्या॑सन्। तैर्दे॒वा न व्या॒वृत॑तमगच्छन्। त
ए॒तानि॑ दा॒रुमया॑णि पात्रा॑ण्यपश्यन्। तान्य॑कुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्या॒वृत॑तमगच्छन्। यद्दा॑रुमया॑णि पात्रा॑णि भव॑न्ति।

व्यावृत्तमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः स्थालीर्वायव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥

तस्या एते स्तना आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या आदित्यस्थाल्या चतुष्पदः पशूनदुहन्। यदादित्यस्थाली भवति। चतुष्पद एव तया पशून् यजमान इमां दुहे। तामिन्द्र उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली भवति। इन्द्रियमेव तया यजमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यजमान इमां दुहे। तां मनुष्या ध्रुवस्थाल्याऽऽयुरदुहन्। यद्ध्रुवस्थाली भवति। आयुरेव तया यजमान इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति। वायव्येन जुहोति। तस्मादन्येन पात्रेण पशून्दुहन्ति। अन्येन प्रतिगृह्णन्ति। अथो व्यावृत्तमेव तद्यजमानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यकुर्वतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नवं च॥—————[१]

युव२ सुराममश्विना। नमुचावासुरे सचा। विपिपाना

शुभस्पती। इन्द्रं कर्म स्वावतम्। पुत्रमिव पितरावश्विनोभा।
 इन्द्रावतं कर्मणा द॒सनाभिः। यत्सुरामं व्यपिबः शचीभिः।
 सरस्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहांव्यग्रे हविरास्येते।
 सुचीवं घृतं चमू इव सोमः॥७॥

वाजसनि॑ रयिमस्मे सुवीरम्। प्रशस्तं धेहि यशसं
 बृहन्तम्। यस्मिन्नश्वास ऋषभास उक्षणः। वशा मेषा
 अवसृष्टास आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा
 मतिं जनय चारुमग्नये। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।
 मा स॑सृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोमं
 एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छचीभिः।
 अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि।
 द्वे स्नुती अश्रुणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्।
 ताभ्यामिदं विश्वं भुवनं समैति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्।
 यस्ते देव वरुण गायत्रच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे।
 यस्ते देव वरुण जगतीच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे।

सोमो वा एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमेन यजते। देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां सुवाः। त एवास्मै सुवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा निषीदति। तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्। अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं स्कुन्दति।

यदद्य दुग्धं पृथिवीमसक्त। यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। पयो
गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह।
पय एवाऽऽत्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्विरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं स सृजति।
उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्।
यदुह्यमानं स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य
स सृजेत्। तदेव यादृक्कीदृक्कं होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा
पुनरहोतव्यम्। अनर्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं
विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्।
यत्रैव स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक्कं
होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनरहोतव्यम्। अनर्तेनैवार्तं
यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते श्वा-
ऽन्तरा धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या
वर्तयेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्।
यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि

दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादायं। इदं विष्णुर्विचक्रम् इति
 वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्ध्वंसयन्नुद्रवेत्। यज्ञो वै विष्णुः।
 यज्ञेनैव यज्ञं सन्तनोति। भस्मना पदमपि वपति
 शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥ [३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते।
 निगार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
 निम्रोचति। दर्भेण हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्।
 अथाग्निहोत्रम्। यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै
 हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वं
 हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।
 ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।
 अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हुतमनु
 म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति।
 अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
 निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परां च वा एतस्मै
व्युच्छन्ती व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः
केतुना जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम्
स्वाहेति प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै
विवासयति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव
हृतमनु म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं

सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥ २२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्थेत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
रय्यै रमस्व॥ २४॥

सहसे द्युम्नायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।

ऋ॒ख्सा॒मे वै सा॒रस्व॒तावु॒थ्सौ॑ । ऋ॒ख्सा॒माभ्या॒मेवै॒न॒५
समि॒न्धे । स॒म्राड॑सि वि॒राड॑सीत्या॒ह । र॒थन्त॑रं वै स॒म्राट् ।
बृ॒हद्वि॒राट् ॥ २५ ॥

ताभ्या॒मेवै॒न॒५ समि॒न्धे । वज्रो॒ वै च॒क्रम् । वज्रो॒ वा ए॒तस्य॑
य॒ज्ञं वि॒च्छि॑न॒त्ति । यस्या॒नो वा॒ रथो॑ वाऽन्त॒राऽग्नी॑ याति॑ ।
आ॒हव॑नीयमु॒द्वाप्य॑ । गा॒रह॑प॒त्यादु॒द्धरे॑त् । यद॑ग्रे पूर्वं प्रभृ॑तं प॒द५
हि ते॑ । सूर्य॑स्य र॒श्मीन॑न्वा॒त॒तान॑ । तत्र॑ रयि॒ष्ठाम॒नु सं भ॑रै॒तम् ।
सं नः॑ सृज सु॒म॒त्या वाज॑व॒त्येति॑ ॥ २६ ॥

पूर्वे॑णै॒वास्य॑ य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॒नु स॒न्त॑नोति । त्वम॑ग्रे स॒प्रथा॑
अ॒सीत्या॑ह । अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑ । दे॒वता॑भिरे॒व य॒ज्ञ५
स॒न्त॑नोति । अ॒ग्नये॑ पथि॒कृते॑ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पा॒लं निर्व॑पेत् ।
अ॒ग्निमे॒व प॑थि॒कृत॑ः स्वेन॑ भा॒गधे॒येनो॑प॒धाव॑ति । स ए॒वैनं॑
य॒ज्ञियं॑ पन्था॒मपि॑ नयति । अ॒न॒ङ्गान्दक्षि॑णा । व॒ही ह्ये॑ष
समृ॑द्ध्यै ॥ २७ ॥

हर॒त्यथा॑ग्नि॒होत्रं॑ नि॒म्रोच॑ति हरे॒द्दे॒वता॑ गच्छ॒त्युद्वा॒र्येन्म॒न्थेद्र॑मस्व बृ॒हद्वि॒राडि॑ति नवं च (नि वै
पूर्वं त्रीणि॑ नि॒म्रोच॑ति दर्भे॒ण य॒द्धिर॑ण्यमग्नि॒होत्रं॑ पुन॒र्वरु॑णो वारु॒णं नि वा ए॒तस्या॒भ्युदे॑ति
चतु॑र्ग॒हीत॑माज्यं यदाज्यं परा॑च्यु॒षाः पुन॑र्मि॒त्रो मैत्रं॑ यस्या॑ऽऽहव॑नीयेऽनु॒द्वाते॑ गा॒रह॑प॒त्यो यद्वै

मन्थेदुद्धरेत्॥॥

[४]

यस्य॑ प्रातः सव॑ने सोमो॑ऽतिरिच्य॑ते। माध्यं॑ दि॒न॒ः स॒व॒नं
का॒मय॑मानोऽभ्यति॑रिच्यते। गौर्ध॑यति म॒रुता॒मिति॑ ध॒य॑द्वतीषु
कुर्व॑न्ति। हि॒नस्ति॒ वै स॒न्ध्यधी॑तम्। स॒न्धीव॒ खलु॒ वा
ए॒तत्। य॒त्स॒व॒न॒स्याति॑रिच्य॑ते। य॒द्वय॑द्वतीषु कुर्व॑न्ति। स॒न्ध्येः
शा॒न्त्यै॑। गा॒य॒त्र॑ः सा॒मं भ॒वति॑ प॒ञ्चद॒शः स्तोमः॑। ते॒नै॒व प्रा॑तः
स॒व॒नान्न॑य॑न्ति॥२८॥

म॒रुत्वंती॑षु कुर्व॑न्ति। ते॒नै॒व माध्यं॑ दि॒नात्स॒व॒नान्न॑य॑न्ति।
हो॒तु॑श्चम॒सम॑नू॒न्नय॑न्ते। हो॒ताऽनु॑ श॒ः स॒ति। म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञः
स॒माद॑धाति। यस्य॑ माध्यं॑ दि॒ने स॒व॒ने सोमो॑ऽतिरिच्य॑ते।
आ॒दि॒त्यं तृ॑तीयस॒व॒नं का॒मय॑मानोऽभ्यति॑रिच्यते। गौ॒रि॒वी॒तः
सा॒मं भ॒वति॑। अ॒ति॒रि॒क्तं वै गौ॑रि॒वी॒तम्। अ॒ति॒रि॒क्तं
य॒त्स॒व॒न॒स्याति॑रिच्य॑ते॥२९॥

अ॒ति॒रि॒क्तस्य॑ शा॒न्त्यै॑। ब॒ण्म॒हाः अ॑सि सूर्ये॑ति॑ कुर्व॑न्ति।
यस्यै॒वाऽऽदि॑त्यस्य॒ स॒व॒नस्य॑ का॒मे॒नाति॑रिच्य॑ते। ते॒नै॒वै॒नं
का॒मे॒न॒ सम॑र्धय॑न्ति। गौ॒रि॒वी॒तः सा॒मं भ॒वति॑। ते॒नै॒व
माध्यं॑ दि॒नात्स॒व॒नान्न॑य॑न्ति। स॒प्त॒द॒शः स्तोमः॑। ते॒नै॒व

तृतीयसवनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनूत्रयन्ते। होताऽनु
शः सति॥ ३०॥

मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य तृतीयसवने
सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।
अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्येते। तत्त्वै दुष्प्रज्ञानम्।
यजमानं वा एतत्पशवं आसाहयन्ति। बृहत्सामं भवति।
बृहद्वा इमाँल्लोकान्दाधार। बार्हताः पशवः। बृहतैवास्मै
पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै
देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैनः समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनूत्रयन्ते।
होताऽनुशः सति। मध्यत एव यज्ञः समादधाति॥ ३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्येते शः सति दाधाराद्यौ च॥ [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि
सः सुनुतः। यौ द्वौ सः सुनुतः। प्रजापतिर्वा एष
वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते सः सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता
इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयान्भवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥ ३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
 देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
 इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।
 वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
 सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्यै। अभिजिद्भवति। सुवर्गस्य
 लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्भवति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
 भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृङ्क्ते इति।
 यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात्स्यात्॥३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
 यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृङ्क्ते। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
 स सुन्वतोरभिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह।
 छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
 छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽष्टुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
 पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा मा
 हासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः। आर्तिं

वा ए॒ते नि॒यन्ति॑ । येषां॑ दी॒क्षिता॑नां प्र॒मीय॑ते । तं यद॑व॒वर्ज॑युः ।
क्रूर॒कृता॑मि॒वेषां॑ लो॒कः स्या॑त् । आ॒हेर॑ द॒हेति॑ ब्रूयात् ॥ ३६ ॥

तं दक्षि॑णतो वेद्यै॑ नि॒धाय॑ । सर्प॒राज्ञि॑या ऋ॒ग्भिः स्तु॑युः । इ॒यं
वै सर्प॑तो॒ राज्ञी॑ । अ॒स्या ए॒वैनं॑ परि॑ददति । व्यृ॒द्धं तदि॒त्याहुः॑ ।
यथ्स्तु॑तमन॑नुशस्त॒मिति॑ । होता॑ प्रथ॒मः प्रा॑चीनावी॒ती
मा॑र्जा॒लीयं॑ परी॑यात् । या॒मीर॑नुब्रुवन् । सर्प॒राज्ञी॑नां की॒र्तये॑त् ।
उ॒भयो॑रे॒वैनं॑ लो॒कयोः॑ परि॑ददति ॥ ३७ ॥

अथो॑ धुवन्त्ये॒वैनम्॑ । अथो॒ न्येवा॒स्मै ह्रु॑वते । त्रिः परि॑यन्ति ।
त्रय॑ इ॒मे लो॒काः । ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ धुवते । त्रिः पुनः॑
परि॑यन्ति । षट्थ॑सम्पद्यन्ते । षड्वा ऋ॒तवः॑ । ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑
धुवते । अ॒ग्न आयू॑र॒षि पव॑स॒ इति॑ प्रति॒पदं॑ कुर्वी॒रन् ।
र॒थन्त॑रसा॒मैषा॑र॒ सोमः॑ स्यात् । आयु॑रे॒वाऽऽत्म॑न्दधते । अथो॑
पा॒प्मान॑मे॒व वि॒जह॑तो यन्ति ॥ ३८ ॥

अ॒भिजि॑त्यै पृथि॒व्याश्च॑ स्याद॑ध्वर्युर्ब्रूयाल्लो॒कयोः॑ परि॑ददति कुर्वी॒रः॒स्त्रीणि॑ च ॥ ————— [६]

अ॒सुर्य॑ वा ए॒तस्मा॒द्वर्णं॑ कृ॒त्वा । प॒शवो॑ वी॒र्य॑मप॑ क्रामन्ति ।
यस्य॑ यू॒पो वि॒रोह॑ति । त्वा॒ष्ट्रं ब॑हुरू॒पमा॑ल॒भेत॑ । त्वष्टा॑ वै

रूपाणामीशे। य ए॒व रू॒पाणा॒मीशे॑। सोऽस्मिन्प॒शून् वी॒र्यं
यच्छति। नास्मा॑त्प॒शवो॑ वी॒र्यमप॑ क्रामन्ति। आर्तिं॒ वा ए॒ते
निय॑न्ति। येषां॑ दीक्षिताना॑म॒ग्निरु॒द्वाय॑ति॥३९॥

यदा॑हव॒नीयं॑ उ॒द्वाये॑त्। यत्तं म॒न्थे॑त्। विच्छि॑न्ध्यात्।
भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। यदा॑हव॒नीयं॑ उ॒द्वाये॑त्। आग्नी॑द्धादुद्ध॑-
रेत्। यदा॑ग्नी॑द्ध उ॒द्वाये॑त्। गार्ह॑पत्यादुद्ध॑रेत्। यद्गार्ह॑पत्य
उ॒द्वाये॑त्। अत॑ ए॒व पुन॑र्मन्थेत्॥४०॥

अत्र॒ वाव स॑ निल॑यते। यत्र॒ खलु॑ वै निली॑नमुत्त॒मं
पश्य॑न्ति। तदे॑नमिच्छन्ति। यस्मा॒द्दारो॑रु॒द्वाये॑त्। तस्या॒रणीं॑
कुर्या॑त्। ऋमु॒कमपि॑ कुर्यात्। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः।
यत्क्रु॑मुकः। प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ सम॑र्धयति। गार्ह॑पत्यं
मन्थ॑ति॥४१॥

गार्ह॑पत्यो वा अ॒ग्नैर्योनिः॑। स्वादे॒वैनं॑ योने॑र्जनयति।
नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति। यस्य॒ सोमं॑ उप॒दस्ये॑त्।
सुव॑र्णं॒ हिर॑ण्यं द्वेधा विच्छि॑द्य। ऋ॒जीषे॑ऽन्यदा॑धूनुयात्।
जुहु॑यादन्यत्। सोमं॑मे॒वाभि॑षुणोति। सोमं॑ जुहोति। सोम॑स्य
वा अ॑भिषूयमाणस्य प्रि॒या त॒नूरु॑दक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं॑ हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं॑ हिरण्यं कुर्वन्ति।
 प्रिययैवैनं॑ तनुवा॒ सम॑र्धयन्ति। यस्या॑क्रीतं॑ सोमं॑मप॒हरे॑युः।
 क्रीणीया॑देव। सैव ततः॑ प्रायश्चित्तिः। यस्य॑ क्रीतम॑प॒हरे॑युः।
 आ॒दा॒राः॑श्च॒ फाल्गु॒नानि॑ चा॒भिषु॑णुयात्। गा॒य॒त्री यः॑
 सोम॑मा॒हरत्। तस्य॑ योऽ॑शुः प॒राऽप॑तत्॥४३॥

त आ॒दा॒रा अ॑भवन्। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। तस्य॑ व॒ल्कः प॒राऽप॑तत्।
 तानि॑ फाल्गु॒नान्य॑भवन्। प॒शवो॑ वै फाल्गु॒नानि॑।
 प॒शवः॑ सोमो॑ राजा॑। यदा॑दा॒राः॑श्च॒ फाल्गु॒नानि॑ चा॒भिषु॑णोति।
 सोम॑मे॒व राजा॑नम॒भिषु॑णोति। श्रु॒तेन॑ प्रातः स॒वने॑ श्रीणीयात्।
 द॒ध्रा म॒ध्यं दि॒ने॥४४॥

नी॒तमि॒श्रेण॑ तृतीयस॒वने॑। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ स्याद्रथन्त॒र-
 सा॑मा। य ए॒वत्वि॒जो वृ॒ताः स्युः। त ए॑नं याजयेयुः। एकां॑
 गां दक्षि॑णां दद्या॒त्तेभ्य॑ ए॒व। पुनः॑ सोमं॑ क्रीणीयात्। य॒ज्ञेनै॒व
 तद्य॒ज्ञमि॑च्छति। सैव ततः॑ प्रायश्चित्तिः। सर्वा॑भ्यो॒ वा ए॒ष
 दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मान॑मागु॒रते॑। यः स॒त्राया॑गु॒रते॑।
 ए॒तावा॑न्खलु॒ वै पु॑रुषः। याव॑दस्य वि॒त्तम्। स॒र्ववे॒दसे॑नं यजेत।
 स॒र्वपृ॑ष्ठोऽस्य॒ सोमः॑ स्यात्। सर्वा॑भ्य ए॒व दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः

पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपंतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥—————[७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शुक्लेण देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे। उभाभ्यां देव सवितः। पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म पुनीमहे। वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बह्वीस्तनुवो वीतपृष्ठाः। तया मदन्तः सधमाद्येषु। वयँ स्याम पतयो रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनैषिरो मयोभूः। द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्। बृहद्भिः सवितस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देव मन्मभिः। अग्ने दक्षैः पुनाहि मा। येन देवा अपुनत। येनाऽऽपो दिव्यं कशः। तेन दिव्येन ब्रह्मणा॥४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरुध्येति। ऋषिभिः सम्भृतँ रसम्। सर्वँ स पूतमश्नाति। स्वदितं

मा॒त॒रि॒श्व॒ना। पा॒व॒मा॒नी॒र्यो अ॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो र॒सः।
र॒स॒म॑। तस्मै॒ सर॑स्वती दुहे। क्षी॒रः स॒र्पिर्मधू॑दकम्।
पा॒व॒मा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः॥४९॥

सु॒दु॒घा हि प॒य॑स्वतीः। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो र॒सः।
ब्रा॒ह्म॒णेष्व॒मृत॑ ह॒ितम्। पा॒व॒मा॒नीर्दि॑शन्तु नः। इ॒मं लो॒कम॑थो
अ॒मुम्। का॒मा॒न्त्सम॑र्धयन्तु नः। दे॒वीर्दे॒वैः स॒माभृ॑ताः।
पा॒व॒मा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दु॒घा हि घृ॑त॒श्चुतः॑। ऋषि॑भिः
सम्भृ॑तो र॒सः॥५०॥

ब्रा॒ह्म॒णेष्व॒मृत॑ ह॒ितम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑
पुन॑ते सदा॑। तेन॑ स॒हस्र॑धारेण। पा॒व॒मा॒न्यः पुन॑न्तु मा।
प्रा॒जा॒प॒त्यं प॒वित्र॑म्। श॒तो॒द्याम॑ हिर॒ण्म॒यम्। तेन॑ ब्रह्म॒विदो॑
व॒यम्। पू॒तं ब्रह्म॑ पुनीमहे। इन्द्रः॑ सुनी॒ती स॒ह मा पुना॑तु।
सोमः॑ स्व॒स्त्या वरु॑णः स॒मीच्य॑। य॒मो राजा॑ प्रमृ॒णाभिः॑
पुना॑तु मा। जा॒तवे॑दा मोर्जय॑न्त्या पुना॑तु॥५१॥

अनु॑ रयीणां ब्रह्म॑णा स्व॒स्त्यय॑नीः सु॒दु॒घा हि घृ॑त॒श्चुतः॑ ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो र॒सः पुना॑तु त्रीणि॑
च॥

[८]

प्रा॒जा वै स॒त्रमा॑सत॒ तप॑स्तप्य॑माना अ॒जु॒ह्वतीः॑। दे॒वा

अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तम-
जुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मादर्धमासे देवा
इज्यन्ते। पितरोऽपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्।
तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत।
तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यश्चमसं
घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपहियते। प्रातश्च सायं च।
पशवोऽपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्त-
मजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः
प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म इति।
त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवैषां
तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव

रुन्धे। यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनाव रुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या
ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे।
यच्चातुर्मास्यैर्यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव
रुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो
वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिँल्लोके
प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिँल्लोके। एष
ह त्वावैतत्सर्वं भवति। य एवं विद्वाश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मनुष्या अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा
ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥

[९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा
इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते।
अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः।
संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत। यद्वरुण-
प्रघासैर्यजते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणाः स्वस्तिमा-
शास्तु इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजते। चन्द्रमसमेव
तदिदावत्सरमाप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदा-
वत्सरीणाः स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन
यजते। देवानेव तदन्ववस्यति। अथवा अस्य वायुश्चानु-
वत्सरश्चाप्रीतावुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण यजते॥५८॥

वायुमेव तदनुवत्सरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण
यजमानः। अनुवत्सरीणाः स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत।
संवत्सरं वा एष ईप्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति।
एष ह त्वे संवत्सरमाप्नोति। य एवं विद्वाश्चातुर्मास्यैर्यजते।
विश्वे देवाः समयजन्त। तेऽग्निमेवायजन्त। त एतं
लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति।
यस्मिन्नग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजते।
अथ संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। यदा संवत्सरस्य
गृहपतिमाप्नोति। अथ सहस्रयाजिनमाप्नोति। यदा
सहस्रयाजिनमाप्नोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्नोति। यदा गृहमेधिनमाप्नोति।
 अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा वै
 वैश्वदेवस्य मात्रा। एतद्वा एतेषामवमम्। अतोतो वा उत्तराणि
 श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्तः। तद्वैश्वदेवस्य
 वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैरयजत। स
 एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते।
 एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव
 सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-
 रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो
 राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
 यथसाकमेधैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
 विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
 चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं
 विद्वान्थसाकमेधैर्यजते। यत्सोमश्च राजा छन्दांसि च
 समैधन्त॥६३॥

तथ्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः
 प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्।
 यस्मिन्वृतवः। यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति।
 यस्मिन्वृतवः। ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः
 प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य
 पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथमहीति। ततो वै
 ता अप्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैर्यजते। प्रथते प्रजयां
 पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
 एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।
 एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
 चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।
 जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्तो प्रमीयते। वसन्तो
 भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वरुणासु वरुणाः। यदि शरदि
 शरत्। यदि हेमन् हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति।
 संवत्सरः प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥६६॥

परिवत्स्रमाप्रोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्रोति वैश्वदेवत्व९ सांकमेधेरयजत
समैधन्त पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥—————[१०]

उभये युव९ सुराममुदस्थान्नि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्य पवमानः प्रजा वै
सुत्रमांसताग्निर्वाव संवत्सरो दश॥१०॥

उभये वा उदस्थात्सर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेष्वथ गृहमेधिन९ षट्त्थष्टिः॥६६॥

उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्ज्योतिरवस्तात्। प्रजापते
रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका
विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू।
मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू।
वातः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥१॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्।
सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तो-
ऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्।
अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्।
भगस्योत्तरे। बृहदवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥२॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसवः परस्तात्सुनिरवस्तात्।
इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्प्रा
व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्रियोर्विशाखे।
युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः।
अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥३॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणद्वस्तात्।
 निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तो-
 ऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढाः। वर्चः परस्तात्स्मितिर्वस्तात्।
 विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्।
 विष्णोः श्रोणा पृच्छमानाः। परस्तात्पन्था अवस्तात्॥४॥

वसूनां श्रविष्ठाः। भूतं परस्ताद्भूतिर्वस्तात्। इन्द्रस्य
 शतभिषक्। विश्वव्यचाः परस्ताद्विश्वक्षितिर्वस्तात्।
 अजस्यैकपदः पूर्वं प्रोष्ठपदाः। वैश्वानरं परस्ताद्वैश्वावसवम-
 वस्तात्। अहेर्बुध्रियस्योत्तरे। अभिषिञ्चन्तः परस्तादभि-
 षुण्वन्तोऽवस्तात्। पूष्णो रेवती। गावः परस्ताद्वृथ्सा
 अवस्तात्। अश्विनोरश्वयुजौ। ग्रामः परस्तात्सेनाऽवस्तात्।
 यमस्यापभरणीः। अपकर्षन्तः परस्तादपवहन्तोऽवस्तात्।
 पूर्णा पश्चाद्यत्ते देवा अदधुः॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्वहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्वृथ्सा अवस्तात्पञ्च च॥—[१]

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति।
 अथ नक्षत्रं नैति। यावति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं
 पश्येत्। तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते।

ए॒व॒ ह॒ वै य॒ज्ञेषु॑ च श॒तद्यु॑म्नं च मा॒थ्स्यो नि॑रवसाय॒यां
च॑कार॥६॥

यो वै न॑क्ष॒त्रियं॑ प्र॒जाप॑तिं वेद। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः।
हस्तं॑ ए॒वास्य॑ हस्तः। चि॒त्रा शि॑रः। नि॒ष्ट्या हृ॑दयम्। ऊ॒रू
वि॒शाखे॑। प्र॒तिष्ठा॑ऽनू॒राधाः॑। ए॒ष वै न॑क्ष॒त्रियः प्र॒जाप॑तिः। य
ए॒वं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः॥७॥

अ॒स्मि॒श्चामु॒ष्मि॒श्च। यां का॒मये॑त दु॒हितरं॑ प्रि॒या
स्या॒दिति॑। तां नि॒ष्ट्यायां॑ दद्यात्। प्रि॒यैव भ॑वति। ने॒व तु
पुन॑रागच्छति। अ॒भिजि॑न्नाम॒ नक्ष॑त्रम्। उ॒परि॑ष्ठाद॒ष्टाढा॑नाम्।
अ॒वस्ता॑च्छ्रो॒णायै॑। दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते
दे॒वास्तस्मि॑न्नक्ष॒त्रेऽभ्य॑जयन्॥८॥

यद॒भ्यज॑यन्। तद॒भिजि॑तोऽभिजि॒त्वम्। यं का॒मये॑तानप॒ज्यं
ज॑येदिति। तमे॒तस्मि॑न्नक्ष॒त्रे या॑तयेत्। अ॒नप॑ज्यमे॒व
ज॑यति। पा॒पप॑राजितमि॒व तु। प्र॒जाप॑तिः प॒शून्सृ॑जत।
ते नक्ष॑त्रं नक्ष॒त्रमुपा॑तिष्ठन्त। ते स॒माव॑न्त ए॒वाभ॑वन्। ते
रे॒वती॒मुपा॑तिष्ठन्त॥९॥

ते रे॒वत्यां॑ प्रा॒भवन्। तस्मा॑द्दे॒वत्यां॑ प॒शूनां॑ कुर्वीत।

यत्किं चा॑र्वाचीन॒ः सोमा॑त्। प्रैव भ॑वन्ति। सु॒लि॒लं वा
इ॒दम॑न्त॒रासी॑त्। यद॑तरन्। तत्तार॑काणां तारक॒त्वम्। यो
वा इ॒ह यज॑ते। अ॒मुः स लो॒कं न॑क्षते। तन्नक्ष॑त्राणां
नक्ष॑त्रत्वम्॥१०॥

दे॒व॒गृ॒हा वै नक्ष॑त्राणि। य ए॒वं वेद॑। गृ॒ह्यैव भ॑वति।
या॒नि वा इ॒मानि॑ पृथि॒व्याश्चि॑त्राणि। ता॒नि नक्ष॑त्राणि।
तस्मा॑दक्षी॒लना॑म॒श्चि॒त्रे। नाव॑स्ये॒न्न य॑जेत। यथा॑ पा॒पाहे
कु॑रुते। ता॒दृगे॒व तत्। दे॒व॒न॒क्ष॒त्राणि॒ वा अ॒न्यानि॑॥११॥

य॒म॒न॒क्ष॒त्राण्य॒न्यानि॑। कृ॒त्तिकाः प्रथ॑मम्। वि॒शा॒खे उत्त॑मम्।
ता॒नि दे॒व॒न॒क्ष॒त्राणि॑। अ॒नू॒रा॒धाः प्रथ॑मम्। अ॒प॒भ॒र॒णीरु॑त्तमम्।
ता॒नि य॒म॒न॒क्ष॒त्राणि॑। या॒नि दे॒व॒न॒क्ष॒त्राणि॑। ता॒नि दक्षि॑णेन
परि॑यन्ति। या॒नि य॒म॒न॒क्ष॒त्राणि॑॥१२॥

ता॒न्युत्त॑रेण। अ॒न्वे॒षा॒म॒रा॒थ्समे॑ति। तद॑नू॒रा॒धाः।
ज्ये॒ष्ठमे॑षा॒मवधि॑ष्मेति। तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मू॒लमे॑षा॒मवृक्षा॑मेति।
तन्मू॑ल॒वर्ह॑णी। यन्ना॑स॒हन्त॑। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्टाः। यच्छ्रु॑तमभिष॒ज्यन्।
तच्छ्रु॑तमिष॒क्। प्रोष्ठ॑प॒देषू॑दयच्छन्त। रे॒वत्या॑म॒रव॑न्त।
अ॒श्व॒यु॒जो॒रयु॑ञ्जत। अ॒प॒भ॒र॒णी॒ष्वपा॑वहन्। ता॒नि वा ए॒तानि॑

यमनक्षत्राणि। यान्येव दैवनक्षत्राणि। तेषु कुर्वीत यत्कारी
स्यात्। पुण्याह एव कुरुते॥१४॥

चकारैवं वेदोभयोरैनं लोकयोर्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन् नक्षत्रत्वमन्यानि यानि यमनक्षत्राण्यश्लोणद्यम-
नक्षत्राणि त्रीणि च॥ [२]

देवस्य सवितुः प्रातः प्रसवः प्राणः। वरुणस्य सायमासवो-
ऽपानः। यत्प्रतीचीनं प्रातस्तनात्। प्राचीनं सङ्गवात्। ततो
देवा अग्निष्टोमं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। मित्रस्य
सङ्गवः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि पशवः समायन्ति।
यत्प्रतीचीनं सङ्गवात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थ्यं निरमिमत।
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतेर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं
तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि तेक्षिणं तपति। यत्प्रतीचीनं मध्यं
दिनात्। प्राचीनमपराह्णात्। ततो देवाः षोडशिनं निरमिमत।
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराह्णः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे
कुमार्यो भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्।
प्राचीनं सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत।

तत्तदात्तवीर्यं निर्मागः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं
तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। समानस्याहुः
पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यंश्लीलानि। तानि नव।
यच्च परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो
द्वादशः। य एवं विद्वान्ध्रसंवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य
व्रतं गुप्तं भवति। समानस्याहुः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि।
चत्वार्यंश्लीलानि। तानि नव। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः।
तान्येकादश। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वान्ध्रसंवत्सरं
व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्गवाथोड्गिणं निरमिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मागो वदेद्ववति समानस्याहुः पञ्च पुण्यानि
नक्षत्राण्यष्टौ च॥

[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति।
त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कस्तानि निरमिमितीति।
प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कुतस्तानि
निरमिमितीति। आत्मन् इति। प्राणापानाभ्यामेवोपाङ्-
श्वन्तर्यामौ निरमिमितीति॥१९॥

व्यानादुपांशुसर्वनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां
 मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन
 आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायाम्
 ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो
 नाद्वियत् समं ह्वीयत्। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्। तां
 निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य
 धृत्या असंख्यया॥२०॥

उपांश्वन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत् षट्॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते संमुद्र
 आहितः। ऋते भूमिरियंश्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
 तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
 तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
 तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
 वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छक्रेयम्। तेन शक्रेयं तेन
 राध्यासम्॥२१॥

यद्घर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
 ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः

स॒ह। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑। तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑।
 शिर॒स्तप॑स्याहि॒तम्। वै॒श्वान॑रस्य॒ तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य॒
 नि॒ वर्त॑ये। स॒त्येन॒ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये।
 शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि वर्त॑ये। तद्व॑तं तथ्स॒त्यम्।
 तद्व॑तं तच्छ॑केयम्। तेन॑ शकेयं॒ तेन॑ राध्यासम्॥२२॥

यो अ॒स्याः पृ॒थि॒व्यास्त्व॒चि। नि॒वर्त॑यत्योष॑धीः। अ॒ग्नि॒रीशा॑न्
 ओज॑सा। वरु॑णो धी॒तिभिः॑ सह। इन्द्रो॑ म॒रुद्भिः॑ सखि॑भिः
 सह। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑। तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑।
 शिर॒स्तप॑स्याहि॒तम्। वै॒श्वान॑रस्य॒ तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य॒
 नि॒ वर्त॑ये। स॒त्येन॒ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये।
 शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि वर्त॑ये। तद्व॑तं तथ्स॒त्यम्।
 तद्व॑तं तच्छ॑केयम्। तेन॑ शकेयं॒ तेन॑ राध्यासम्॥२३॥

एकं॑ मा॒समु॑द॒सृजत्। प॒रमे॒ष्ठी प्र॒जाभ्यः॑। तेना॑भ्यो॒ मह॑
 आव॑हत्। अ॒मृतं॑ म॒र्त्याभ्यः॑। प्र॒जाम॑नु॒ प्र जा॑यसे। तदु॑ ते
 म॒र्त्यामृ॑तम्। येन॒ मासा॑ अर्धमा॒साः। ऋ॒तवः॑ परि॒वथ्स॑राः।
 येन॒ ते ते॑ प्रजापते। ई॒जान॑स्य॒ न्यव॑र्तयन्। तेना॒हम॑स्य
 ब्र॒ह्म॑णा। नि॒वर्त॑यामि जी॒वसे॑। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑।
 तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑। शिर॒स्तप॑स्याहि॒तम्। वै॒श्वान॑रस्य॒

तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रेयम्। तेन शक्यं तेन
राध्यासम्॥ २४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहां राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारिं च। (ऋतमेव षोडश।
यद्घर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥ [५]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वता। तदसुरा अकुर्वता। तेऽसुरा ऊर्ध्वं
पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते केशानग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि।
अथोपपक्षौ। ततस्तेऽवाञ्च आयन्। पराऽभवन्। यस्यैवं
वपन्ति। अवाङेति॥ २५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त
उपपक्षावग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्। ततस्ते-
ऽभवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं वपन्ति। भवत्यात्मना।
अथो सुवर्गं लोकमेति॥ २६॥

अथैतन्मनुर्वप्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्।
अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां
पशुभिः। यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते।

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते संव॑त्स॒रे व्याय॑च्छन्त।
तान्दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥२७॥

वै॒श्वदे॒वेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्र॑राजानः। ताञ्छी॒र्षं
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घा॒सैश्च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णराजानः। ताञ्छी॒र्षं नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒क॒मे॒धैश्च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑राजानः। ताञ्छी॒र्षं
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या संव॑त्स॒र उप॑जी॒वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृञ्जत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसु॒राः॥२८॥

य ए॒वं वि॒द्वाँश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑क्त्वा।
शी॒र्षं नि च॑ वर्तय॑ते॒ परि॑ च। यैषा संव॑त्स॒र उप॑जी॒वा।
वृ॒द्धे तां॑ भ्रातृ॑व्यस्य। क्षु॒धाऽस्य॑ भ्रातृ॑व्यः॒ परा॑ भवति।
लो॒हि॒ता॒य॒सेन॑ नि वर्तय॑ते। यद्वा इ॒माम॒ग्नि॒र॒ऋ॒तावा॑गते
निव॑र्तय॑ति। ए॒तदे॒वैना॑ँ रू॒पं कृ॑त्वा निव॑र्तय॑ति। सा ततः॑
श्व॒श्वो भू॑यसी॒ भव॑न्त्येति॥२९॥

प्र जा॑यते। य ए॒वं वि॒द्वाँल्लो॑हि॒ता॒य॒सेन॑ निव॑र्तय॑ते। ए॒तदे॒व
रू॒पं कृ॑त्वा नि वर्तय॑ते। स ततः॑ श्व॒श्वो भू॑यान्भ॒वन्ने॒ति।
प्रै॒व जा॑यते। त्रे॒ण्या श॑ल॒ल्या नि वर्त॑येत। त्री॒णि त्री॒णि वै

देवाना॑मृ॒द्धानि॑ । त्रीणि॒ छन्दा॑ंसि । त्रीणि॒ सर्व॑नानि । त्रयं॒ इ॒मे
लो॒काः ॥ ३० ॥

ऋ॒ध्यामे॒व तद्वी॒र्यं ए॒षु लो॒केषु॑ प्रति॑ तिष्ठति । यच्चा॑तुर्मा॒स्य-
या॒ज्या॑त्मनो॒ नाव॑द्येत् । दे॒वेभ्य॑ आवृ॑श्येत । च॒तृषु॑ च॒तृषु॑ मा॒सेषु॑
नि वर्त॑येत । प॒रोक्ष॑मे॒व तद्दे॒वेभ्य॑ आ॒त्मनो॑ऽव॒द्यत्य॑ना॒व्रस्का॑य ।
दे॒वानां॑ वा ए॒ष आनी॑तः । यश्चा॑तुर्मा॒स्यया॒जी । य ए॒वं वि॒द्वान्नि
च॒ वर्त॑यते॒ परि॑ च । दे॒वता॑ ए॒वाप्ये॑ति । नास्य॑ रु॒द्रः प्र॒जां
प॒शून्भि॑ मन्यते ॥ ३१ ॥

ए॒त्येत्य॑यु॒ञ्जता॑सुरा एति॒ लो॒का मन्य॑ते ॥ [६]

आयु॑षः प्रा॒णः सन्त॑नु । प्रा॒णाद॑पा॒नः सन्त॑नु ।
अ॒पा॒नाद्वा॒नः सन्त॑नु । व्या॒नाच्चक्षुः॑ सन्त॑नु । चक्षु॑षः श्रोत्र॑ः
सन्त॑नु । श्रोत्रा॒न्मनः॑ सन्त॑नु । मन॑सो वाच॑ः सन्त॑नु । वाच॑
आ॒त्मानः॑ सन्त॑नु । आ॒त्मनः॑ पृथि॒वीः सन्त॑नु । पृथि॒व्या
अ॒न्तरि॑क्षः सन्त॑नु । अ॒न्तरि॑क्षा॒दिवः॑ सन्त॑नु । दि॒वः सु॒वः
सन्त॑नु ॥ ३२ ॥

अ॒न्तरि॑क्षः सन्त॑नु द्वे च ॥ [७]

इन्द्रो॑ दधी॒चो अ॒स्थभिः॑ । वृ॒त्राण्य॑प्रतिष्कृतः । ज॒घान॑

नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राधिना बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः
सचा। सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो
दीर्घाय चक्षसे। आ सूर्यः रोहयद्विवि। वि गोभिरद्रिमैरयत्।
इन्द्र वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बले हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहचास्तृतः॥ _____ [८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रहादो ह वै
कायाधवः। विरोचनः स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्।
 तमिष्टिभिरन्वविन्दन्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह
 वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया
 इव हि देवाः। तस्मा एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं
 दीक्षणीयं निरवपन्। तदपद्रुत्यातन्वत। तान्पत्नीसंयोजान्त
 उपानयन्॥ ३७ ॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।
 तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छ्रय्वन्त उपानयन्। ते तदन्तमेव
 कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
 तानिडान्त उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
 एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥ ३८ ॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै
 मनुष्याः कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम।
 तन्नोऽसुराः पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९ शूपसदा चराम। तथा
 नोऽसुराः पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा९ शूपसदमतन्वत।
 तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य॥ ३९ ॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा।

स्रुवेणोपसदं जुहुवां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं
 वचो अपावधीः स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः।
 एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एत९ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं
 पाप्मानं देवा अपञ्जघ्निरे। तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र
 एव सामिधेनीरनूच्य। स्रुवेणाधारमाधार्य॥४०॥

तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं जुहोति।
 उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधीः स्वाहेति।
 अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं
 वचः। एतमेव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं यजमानोऽपि हते।
 तेऽभिनीयैवाहः पशुमाऽलभन्त। अहं एव तद्देवा अवर्ति
 पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे। तेनाभिनीयैव रात्रेः प्राचरन्।
 रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे॥४१॥

तस्मादभिनीयैवाहः पशुमा लभेत। अहं एव तद्यजमानो-
 ऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानपि नुदते। तेनाभिनीयैव रात्रेः
 प्रचरेत्। रात्रिया एव तद्यजमानोऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानपि
 नुदते। स एष उपवसथीयेऽहं द्विदेवत्यः पशुरा लभ्यते। द्वयं
 वा अस्मिँल्लोके यजमानः। अस्थि च मा९सं च। अस्थि

चैव तेन मा॒सं च॒ यज॑मानः स॒स्कुरु॑ते। ता वा ए॒ताः
पञ्च॑ दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॑माव॒ग्निर्मि॑त्रावरु॒णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वङ्गा॒सं स्ना॒वाऽस्थि॑
म॒ज्जा। ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हित॑मा॒त्मानं॑ वरुणपा॒शान्मु॑ञ्चति।
भे॒षज॑तायै निर्व॒रुण॑त्वाय॑। त॒स॒प्तभि॑श्छन्दा॒भिः प्रा॒तर॑ह्वयन्।
तस्मा॑त्स॒प्त च॑तुरु॒त्तरा॑णि छन्दा॒सि प्रा॒तर॑नुवा॒केऽनू॑च्यन्ते।
तमे॒तयो॑पस॒मेत्यो॑पासीदन्। उपा॑स्मै गाय॒ता नर॑ इति॑।
तस्मा॑दे॒तयो॑ बहि॒ष्पव॑मान उ॒पस॑द्यः॥४३॥

ऐ॒च्छन्न॒य॒स्तिष्ठ॑न्तेऽनू॒च्यानू॒च्यं सु॒वेणा॑धार॒माधार्य॑ रात्रि॒या ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्ति॑ पा॒प्मानं॑
मृ॒त्युम॑प॒ञ्चिरे॑ मि॒त्रावरु॑णौ नव॑ च (दे॒वा यज॑मानो दे॒वा दे॒वा यज॑मानो यज॑मानः प्रा॒चरं॑
प्र॒चरे॑दा॒लंभ॑न्ता॒लंभे॒त मृ॒त्युम॑प॒ञ्चिरे॑ भ्रातृ॒व्यान्॥)॥ [९]

स सं॒मुद्र॑ उत्त॒रतः॑ प्राज्व॒लद्भूम्य॑न्तेन॑। ए॒ष वा॒व स सं॒मुद्रः॑।
यच्चा॒त्वा॒लः। ए॒ष उ॒वे॒व स भू॑म्यन्तः। यद्वे॒द्यन्तः॑। तदे॒तत्रि॑शलं
त्रि॒पू॒रुष॑म्। तस्मा॒त्तं त्रि॑वि॒तस्तं॑ ख॒नन्ति॑। स सु॒वर्ण॑रज॒ताभ्यां॑
कु॒शीभ्यां॑ परि॒गृही॑त आसीत्। तं यद॒स्या अ॒ध्य॒जन॑यन्।
तस्मा॑दा॒दित्यः॑॥४४॥

अथ॒ यथ्सु॑वर्ण॒रज॒ताभ्यां॑ कु॒शीभ्यां॑ परि॒गृही॑त आसीत्।

साऽस्य कौशिकता॥ तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा॥ तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥ ४५॥

त२ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त२ सप्तदशेनाददत। त२ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा॥ तस्य सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकविंशेनाभि प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्। यावत्येकविंशस्य मात्रा॥ ते यत्रिवृतां स्तुवते॥ ४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती त्रिवृतो मात्रा॥ अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा॥ अग्नेरेवैनं तत्। मात्रा२ सायुज्य२ सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन स्तुवते॥ पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥ ४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥ चन्द्रमा वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते॥ पञ्चदश्यामापूर्यते॥ चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा२ सायुज्य२ सलोकतां गमयन्ति।

अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।
त९ सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा। प्रजापतिर्वै सप्तदशः।
प्रजापतेरेवैनं तत्। मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां
गमयन्ति। अथ यदेकविंशेन स्तुवते। एकविंशेनैव
तद्यजमानमाददते। तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येक-
विंशस्य मात्रा। असौ वा आदित्य एकविंशः।
आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति। ते कुशयौ।
व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्।
रज्जता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां
कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रजतां
कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं
स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रद्रादुदकं
नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं
तद्विशति चत्वारि च॥

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः
सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः।
कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः।
सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन ह्रियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यत
मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा करम्भेण।
भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यां धानाः। पूष्णः करम्भः। भारत्यै परिवापः।
मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भि-
रभिषज्यंस्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः सवने-
ऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने। विश्वे
देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादश-
कपालान्माध्यं दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने।
विलोमं तद्यज्ञस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः

सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने।
 एकादशकपालांस्तृतीयसवने। यज्ञस्य सलोमत्वाय।
 तदाहुः। यद्वसूनां प्रातः सवनम्। रुद्राणां माध्यं दिनं
 सवनम्। विश्वेषां देवानां तृतीयसवनम्। अथ कस्मादेतेषां
 हविषामिन्द्रमेव यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्।
 एतैर्हविर्भिरभिषज्यंस्तस्मादिति॥५४॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥—————[११]

तस्यावाचोऽवपादादबिभयुः। तमेतेषु सप्तसु छन्दः
 स्वश्रयन्। यदश्रयन्। तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्।
 यदवारयन्। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावाच
 एवावपादादबिभयुः। तस्मा एतानि सप्त चतुरुत्तराणि
 छन्दांस्युपादधुः। तेषामति त्रीण्यरिच्यन्त। न त्रीण्युद-
 भवन्॥५५॥

स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यामक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव।
 तदाहुः। कतमा सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्।
 द्वादश पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः। द्वादशामावास्याः। एषा
 वाव सा देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यां तत्प्रत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दांस्युत्तरिच्यन्त।
यानि च नोदभवन्। तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त।
साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामुप सञ्श्रयतेति।
चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहती-
मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्या-
दधात्॥ ५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती
एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥ ५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्।
सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री
च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्टुः।
अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एतं

छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समचरत्। एत९ ह
 वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष
 एतत्सञ्चरति। य एवं विद्वान्त्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं
 वेद॥५९॥

अभ्वन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्पदधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधादास्थाय षट्॥—————[१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कत्युतमेव देवा वा आयुषः
 प्राणमिन्द्रो दधीचो देवासुराः स प्रजापतिः स समुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावांचो
 द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेवर्ध्यामेव तिस्रः परांचीर्ये वै चत्वारो नवपञ्चाशत्॥५९॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अनु॑म॒त्यै पुरो॒डाशं॑मु॒ष्टाकं॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यश्चः॑
श॒म्या॑या अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॒तमेकं॑कपालम्। इ॒यं वा
अनु॑मतिः। इ॒यं नि॒र्ऋ॒तिः। नैर्ऋ॒तेन॒ पूर्वे॑ण॒ प्रच॑रति।
पा॒प्मानं॑मे॒व नि॒र्ऋ॒तिं पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एकं॑कपालो भवति।
ए॒कधै॑व नि॒र्ऋ॒तिं नि॒रव॑दयते। यदह॑त्वा॒ गार्ह॑पत्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्निर॑नू॒त्थाय॑। अ॒ध्वर्युं॑ च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्तिमा॑र्च्छत्यध्व॒र्युर्न॑ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि
नि॒र्ऋ॒त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै नि॒र्ऋ॒त्यै
दिक्। स्वा॒या॑मे॒व दि॒शि नि॒र्ऋ॒तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत॑ इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै नि॒र्ऋ॒त्या
आ॒यत॑नम्। स्व ए॒वाय॑तने॒ नि॒र्ऋ॒तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष
तै॑ नि॒र्ऋ॒ते भा॒ग इत्या॑ह। नि॒र्दि॑शत्यै॒वैनाना॑म्। भू॒ते
ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह। भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चे॒मम॑ह॒स॒

इत्या॑ह। अ॒हं॑स ए॒वैनं॑ मु॒ञ्चति॑। अ॒ङ्गु॒ष्ठाभ्यां॑ जुहोति॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व नि॒र्ऋ॑तिं नि॒र॒व॒द॒य॒ते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णातू॑षं
दक्षि॑णा। ए॒तद्वै नि॒र्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व नि॒र्ऋ॑तिं
नि॒र॒व॒द॒य॒ते। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॒न्ति। नि॒र्ऋ॑त्या अ॒न्त॒र्हि॑त्यै।
स्वाहा॑ नमो॒ य इ॒दं च॒कारे॑ति पु॒नरे॒त्य॒ गार्ह॑पत्ये जुहोति।
आहु॑त्यै॒व न॑म॒स्यन्तो॑ गार्ह॑पत्यमुपाव॒र्तन्ते। आ॒नु॒म॒तेन॑
प्रच॑रति। इ॒यं वा अ॒नु॒म॒तिः॥४॥

इ॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑ते। धे॒नुर्दक्षि॑णा। इ॒मामे॒व
धे॒नुं कुरु॑ते। आ॒दि॒त्यं च॒रुं नि॒र्व॒प॒ति। उ॒भयी॑ष्वे॒व
प्र॒जास्व॒भिषि॑च्यते। दै॒वीषु॑ च॒ मानु॑षीषु च। व॒रो दक्षि॑णा।
व॒रो हि रा॒ज्यं॑ स॒मृ॒द्ध्यौ। आ॒ग्नावै॒ष्ण॒वमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लं
नि॒र्व॒प॒ति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॥५॥

विष्णु॑र्य॒ज्ञः। दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञं चाव॑ रु॒न्धे। वा॒म॒नो व॒ही
दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः स॒मृ॒द्ध्यौ।
अ॒ग्नी॒षोमी॒यमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लं नि॒र्व॒प॒ति। अ॒ग्नी॒षोमी॒भ्यां
वा इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्ति॑ति। यद॑ग्नी॒षोमी॒यमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लं
नि॒र्व॒प॒ति॥६॥

वार्त्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो
 वृत्रं हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्ध्यत। स
 एतमैन्द्राग्रमेकादशकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स
 देवताश्चेन्द्रियं चावारुन्ध। यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति।
 देवताश्चैव तेनैन्द्रियं च यजमानोऽव रुन्धे। ऋषभो वही
 दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ।
 आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो
 भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्। यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते।
 यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवाव रुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
 तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा
 ओषधीनामहुतानामाश्जन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
 भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
 तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निर्वृणाताम्। यदैन्द्राग्नो
 भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः

संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। वैश्वदेव-
श्चरुर्भवति। वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं
निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै
स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया वासः
समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्।
मिथुनमेवाव रुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति
वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि
हवीःषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रौऽग्निः। तेनैव
यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवता निर्वपति वही दक्षिणा यदेन्द्रं दध्यपराभावाय
स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥ [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न
प्राजायन्त। सोऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स
प्रजापतये शुचमदधात्। सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं
च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ।
तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो॒ रेतो॑ऽदधात्। स॒वि॒ता प्राज॑नयत्। सर॑स्वती॒
वाच॑मदधात्। पू॒षाऽपो॑षयत्। ते वा ए॒ते त्रिः सं॑व॒त्स॒रस्य॑
प्रयु॑ज्यन्ते। ये दे॒वाः पु॒ष्टि॑पतयः। सं॒व॒त्स॒रो वै प्र॒जाप॑तिः।
सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्राज॑नयत्। ताः प्र॒जा जा॒ता
म॒रुतो॑ऽघ्नन्। अ॒स्मान॒पि न प्रायु॑क्षतेति॥१३॥

स ए॒तं प्र॒जाप॑तिर्मा॒रुत॑ꣳ स॒प्तक॑पालमपश्यत्।
तन्नि॑रवपत्। ततो॒ वै प्र॒जाभ्यो॑ऽकल्पत। यन्मा॑रु॒तो
नि॒रु॒प्यते॑। य॒ज्ञस्य॑ क्लृ॒त्यै। प्र॒जाना॑मघा॒ताय। स॒प्तक॑पालो
भव॑ति। स॒प्तग॑णा॒ वै म॒रुतः॑। ग॒णश॑ ए॒वास्मै॑ वि॒शं क॑ल्पयति।
स प्र॒जाप॑तिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः॑ प्र॒जा असृ॑क्षि। म॒रुत॑स्ता अ॒वधि॑षुः। क॒थमप॑राः
सृ॒जे॒येति॑। तस्य॑ शु॒ष्मं आ॒ण्डं भू॑तं नि॒रव॑र्तत। तद्व्यु॑द॒हरत्।
तद॑पोषयत्। तत्प्रा॑जायत। आ॒ण्डस्य॑ वा ए॒तद्रूप॑म्।
यदा॑मि॒क्षा। यद्व्यु॑द्धर॑ति॥१५॥

प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ पोषयति। वै॒श्वदे॒व्यामि॑क्षा
भव॑ति। वै॒श्वदे॒व्यो वै प्र॒जाः। प्र॒जा ए॒वास्मै॑ प्रज॑नयति।
वाजि॑न॒मान॑यति। प्र॒जास्वे॒व प्र॒जाता॑सु रे॒तो द॑धाति।

द्यावा॒पृथि॒व्यं एकं॑कपालो भवति। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता॒
द्यावा॒पृथि॒वीभ्या॑मुभयतः परि गृह्णाति। दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता
आसन्। सोऽ॒ग्निर॑ब्रवीत्॥१६॥

माम॑ग्रे यजत। मया॒ मुखे॒नासुरा॑ञ्जेष्य॒थेति॑। मां
द्वितीय॑मिति॒ सोमो॑ऽब्रवीत्। मया॒ राजा॑ जे॒ष्यथेति॑। मां
तृतीय॑मिति॒ सवि॒ता। मया॒ प्रसू॑ता जे॒ष्यथेति॑। मां च॑तु॒र्थीमिति॑
सर॑स्वती। इन्द्रि॒यं वोऽ॒हं धा॑स्यामीति॑। मां प॑ञ्चममिति॑
पूषा। मया॑ प्रति॒ष्ठया॑ जे॒ष्यथेति॑॥१७॥

तेऽ॒ग्निना॒ मुखे॒नासुरा॑नजयन्। सोमे॒न राजा॑। स॒वि॒त्रा
प्रसू॑ताः। सर॑स्वतीन्द्रि॒यम॑दधात्। पूषा प्र॑ति॒ष्ठाऽऽसी॑त्। ततो॒
वै दे॒वा व्य॑जयन्त। यदे॒तानि॑ ह॒वी॒ऽषिं॑ निरु॒प्यन्ते॒ विजि॑त्यै।
नोत्त॑रवेदिमुप॑वपति। प॒शवो॒ वा उत्त॑रवे॒दिः। अजा॑ता इव
ह्ये॒तर॑र्हि प॒शवः॑॥१८॥

ऐदित्यं॑शोचद्भुद्धर॑त्यब्रवीत्प्रति॒ष्ठया॑ जे॒ष्यथेत्ये॒तर॑र्हि प॒शवः॑॥ [२]

त्रि॒वृद्ध॑र्हिर्भवति। मा॒ता पि॒ता पु॒त्रः। तदे॒व तन्मि॑थुनम्।
उल्बं॒ गर्भो॑ ज॒रायु॑। तदे॒व तन्मि॑थुनम्। त्रेधा ब॑र्हिः सन्न॑द्धं
भवति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्रति॑ तिष्ठति। ए॒कधा॑

पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति।
प्रथमजामेव पुष्टिमव रुन्धे। प्रथमजो वृत्सो दक्षिणा समृद्धौ।
पृषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पृषदाज्यम्। पशूनेवाव रुन्धे।
पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गा हि पशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बहुरूपा हि पशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति।
अग्निमुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति।
अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते। नव प्रयाजा
इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ हवींषि। द्वावाघारौ।
द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।
विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। यजमानो वा एकंकपालः। तेज
आज्यम्। यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव तेजसा
समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। पशव आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः
समर्धयति। यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त
उपतिष्ठेरन्। यद्वह्मानयेत्। बहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त

उप॑तिष्ठेरन्। ब॒ह्वा॑नीया॒विः पृ॑ष्ठं कुर्यात्। ब॒हव॑ ए॒वैनं॑
प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उप॑तिष्ठन्ते। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः।
यदे॒क॑कपालस्याव॑द्येत्॥ २३ ॥

यज॑मानस्याव॑द्येत्। उ॒द्धा मा॑द्येद्यज॑मानः। प्र वा॑ मीयेत।
स॒कृदे॒व हो॑त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि॑
जु॑होति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयित्वा। तेज॑सा
सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। सु॒व॒र्गो लो॒क
आ॑हव॒नीयः॥ २४ ॥

यदे॒क॑कपालमा॑हव॒नीये॑ जुहोति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं
ग॑मयति। यद्ध॒स्तेन॑ जुहुयात्। सु॒व॒र्गाल्लो॒काद्यज॑मानम॒व-
वि॑ध्येत्। स्रु॒चा जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
यत्प्रा॑ङ्म॒द्येत्। दे॒वलो॒कम॒भिज॑येत्। यद्व॑क्षिणा पि॒तृलो॒कम्।
यत्प्र॒त्यक्॥ २५ ॥

रक्षा॑सि य॒ज्ञं ह॑न्युः। यदु॒दङ्घ्रिः॑। म॒नुष्य॑लो॒कम॒भिज॑येत्।
प्रति॑ष्ठितो हो॒त॒व्यः। ए॒क॑कपालं वै प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्तं द्यावा॑पृथि॒वी
अनु॑ प्रति॑ तिष्ठतः। द्यावा॑पृथि॒वी ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून् य॒ज्ञः। य॒ज्ञं
यज॑मानः। यज॑मानं प्र॒जाः। तस्मा॑त्प्रति॑ष्ठितो हो॒त॒व्यः॥ २६ ॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते। अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान उत्तमो भक्षयति। पशवो वै वाजिनम्। यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवद्येदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागधेयमेते चत्वारि च॥ [३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनमत्यमन्यन्त। ता अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिं पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजापतिर्वरुण-

प्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्।
सुव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो
वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयां दक्षिणतो
वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति।
तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितुः
ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप
वपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पशून्नेवाव रुन्धे। अथो
यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवींषि। अथैष
ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी।
यदैन्द्राग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्।
यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवाव रुन्धे।
मारुत्यामिक्षा भवति। वारुण्यामिक्षा। मेषी च मेषश्च
भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ

भवतो मेध्यत्वाय॥३२॥

शमीपुर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति।
प्रजापतिमन्नाद्यं नोपांनमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषा-
ऽन्नाद्यमवारुन्धे। यत्परः शतानि शमीपर्णानि भवन्ति।
अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै करीराणि। सौम्या खलु
वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्करीराणि भवन्ति।
सौम्ययैवाहुत्या दिवो वृष्टिमव रुन्धे। काय एककपालो
भवति। प्रजानां कन्त्वाय। प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति।
जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्।
जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति॥३३॥

निरूप्यन्ते भवतो भवति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां
मारुतीम्। अपधुरमेवैनां युनक्ति। अथो ओजं एवासांमव
हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः।
मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया।
अन्तत एव वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति।

तत्पार्षीयान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनं करोति।
 अथो तप एवैनमुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्।
 प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्।
 निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्।
 यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
 यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां
 सवीर्यत्वाय। यद्भामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव
 यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
 वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
 वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव
 यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव
 यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रिः वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत
 इत्याह। देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति

वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा
गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषाँश्च निष्कासश्च। तुषैँश्च निष्कासेन
चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपो-
ऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रति-
युतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।
अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमही-
त्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्तं उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो
मयि धेहीत्याह। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीक-
वती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति।
ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्।
सोऽग्निरनीकवान्धस्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्य-
जनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते	पुरोडाशमष्टाकपालं	निर्वपन्ति।
अग्निमेवानीकवन्तः	स्वेन भागधेयेन	प्रीणाति।

सोऽग्निरनीकवान्धस्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि
जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयो-
ऽनीकानि। साकः सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा
अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी
उपाश्रयन्॥ ४१ ॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपन्।
तान्द्यावापृथिवीभ्यामेवोभयतः समतपन्। यन्मरुद्भ्यः
सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो
यजमानो भ्रातृव्यान्धसन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि
हि तेक्षिणं तपति। चरुर्भवति। सर्वत एवैनान्धसन्तपति। ते
देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरुं
निर्वपन्॥ ४२ ॥

आशिता एवाद्योपंवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा
श्वो भवितेति। स शृतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्नन्। न
हि देवा अहुतस्याश्नन्ति। तेऽब्रुवन्। कस्मा इमं होष्याम
इति। मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो-
ऽजुहवुः॥ ४३ ॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो
गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो
भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा
एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाह॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद।
पशुमान्भवति। आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी
नान्तरंति। मरुतो गृहमेधिना यजति। भागधेयेनैवैनाथ्समर्ध-
यति। अग्निं स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडांतो भवति।
पशवो वा इडा। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरन् निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडांतो भवति द्वे च॥—————[६]

यत्पत्नी गृहमेधीयस्याश्जीयात्। गृहमेध्येव स्यात्। वि
त्वंस्य यज्ञ ऋध्येत। यन्नाश्जीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य
यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्जीयात्। गृहमेध्येव
भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनु वत्सानवासायन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता

भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनुं वत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं प्रहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः। अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवेन५ समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार एवास्य सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे। इन्द्रो वृत्र५ हत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपाराधमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वैदिष्यतीति। तेऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथम५ हविर्निरुप्याता इति। त एनमध्यक्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथम५ हविर्निरुप्यते विजित्यै। साक५ सूर्येणोद्यता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवी५षि। एतद्वाह्मण

ऐन्द्रा॒ग्नः। अथै॒ष ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भ॑वति॥५०॥

उ॒द्धा॒रं वा ए॒तमि॒न्द्र उ॒द॑हरत। वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒न्यासु॑
दे॒वता॒स्वधि॑। यदे॒ष ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भ॑वति। उ॒द्धा॒रमे॒व तं यज॑मान
उ॒द्ध॑रते। अ॒न्यासु॑ प्र॒जास्वधि॑। वै॒श्व॒क॒र्म॒ण ए॒क॑कपालो भवति।
वि॒श्वान्ये॑व तेन॒ कर्मा॑णि॒ यज॑मानोऽव॒ रुन्धे॑॥५१॥

ऋ॒द्ध॒तेऽभ्य॑ञ्जते जुहोति वृणामहै भवत्यष्टौ च॥ [७]

वै॒श्व॒दे॒वेन॒ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता व॑रुण-
प्र॒घा॒सैर्व॑रुणपाशादमु॒ञ्चत्। सा॒क॒मे॒धैः प्र॒त्य॑स्थापयत्। त्र्य॑म्बकै
रु॒द्रं नि॒रवा॑दयत। पि॒तृ॒य॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कम॑गमयत्।
यद्वै॑श्वदेवेन॒ यज॑ते। प्र॒जा ए॒व तद्य॑जमानः सृजते। ता
व॑रुणप्र॒घा॒सैर्व॑रुणपाशान्मु॒ञ्चति। सा॒क॒मे॒धैः प्र॒ति॑ष्ठापयति।
त्र्य॑म्बकै रु॒द्रं नि॒रवा॑दयते॥५२॥

पि॒तृ॒य॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। द॒क्षि॒ण॒तः प्रा॑चीनावी॒ती
निर्व॑पति। द॒क्षि॒णा॒वृ॒द्धिं पि॑तृणाम्। अना॑दृत्य॒ तत्। उ॒त्तर॑त
ए॒वोप॑वीय॒ निर्व॑पेत्। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑। अथो॒
यदे॒व द॑क्षिणार्धेऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॑ दक्षिणावृत्। सोमा॑य

पितृमते पुरोडाशं षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः
पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा
वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ
पुरुषः प्रमीयते। सौऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना
भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवाच्यायै दुग्धे भवति। सा हि
पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्।
अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्।
एकयोपमन्थति॥५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि
पितृणाम्। अनारभ्योपमन्थति। तद्धि पितृन्गच्छति।
इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।
चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता
भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो

हि देवानां माधीयते। वर्षीयानिध्म इध्माद्भवति
 व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तरहितो हि पितृलोको
 मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा।
 तन्मनुष्याणाम्॥ ५७ ॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै।
 दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये
 वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः पर्येति।
 षट्सम्पद्यन्ते॥ ५८ ॥

षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा
 गृहीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्।
 अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति।
 नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥ ५९ ॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
 रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।
 रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
 यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
 प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वश्चः

प्रमीयते। क॒शिपुं क॒शिप॒व्याय। उ॒प॒ब॒र्हणमु॒प॒ब॒र्ह॒ण्याय।
 आ॒ञ्जन॑मा॒ञ्ज॒न्याय। अ॒भ्य॒ञ्जन॑म॒भ्य॒ञ्ज॒न्याय। य॒था॒भा॒गमे॒-
 वैना॑न्प्रीणाति॥६०॥

नि॒र॒व॒द॒यते॑ पि॒तृ॒मा॒नं॒ग्नि॒ष्वा॒न्ता ए॒क॒यो॒पं म॒न्थ॒त्य॒खा॑न्ता भवति मनु॒ष्या॑णां प॒द्यन्ते॑ परि॒द॒ध्या॒न्मी॒यते॑

पञ्च च॥

[८]

अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ ब्रूही॒त्याह॑।
 उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑। ए॒का॒म॒न्वा॑ह। ए॒का॒ हि
 पि॒तृ॒णाम्। त्रि॒र॒न्वा॑ह। त्रि॒र॒हि दे॒वाना॑म्। आ॒घ्रा॒रा॒वा॒घ्रा॒रय॑ति।
 य॒ज्ञ॒प॒रुषो॑र॒नन्तरि॑त्यै। ना॒र्षे॒यं वृ॑णीते। न हो॒ता॒रम्॥६१॥

यदा॑र्षे॒यं वृ॑णीत। यद्धो॒ता॒रम्। प्र॒मा॒यु॒को य॑ज॒मानः॑ स्यात्।
 प्र॒मा॒यु॒को हो॒ता॑। तस्मा॒न्न वृ॑णीते। यज॒मान॑स्य॒ होतु॑र्गोपी॒थाय॑।
 अप॑ ब॒र्हिषः॑ प्रया॒जान् य॑जति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व
 मृ॒त्यो॒रु॒थ्सृ॑जति। आ॒ज्य॑भा॒गौ य॑जति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति। प्रा॒ची॒ना॒वी॒ती सोमं॑ यजति।
 पि॒तृ॒दे॒व॒त्यां हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्च॒कृ॒त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॒ता
 दे॒वताः॑। द्वे पु॒रोऽनु॑वा॒क्ये। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता ए॒व
 प्री॑णाति। सन्त॑त॒मव॑ द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह।
 प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया। तृतीये वा इतो
 लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽत्यानयति।
 रात्रियै द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति। दक्षिणतो-
 ऽवदाय। उदङ्मुक्तिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति।
 स्वधा नम इति वर्षद्गरोति। स्वधाकारो हि पितॄणाम्।
 सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं
 यजति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव
 तद्यजति। पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
 पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः।
 ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं
 यजति। य एव पितॄणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्तै
 तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
 तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र

पितरो यथाभा॒गं म॑न्दध्व॒मित्या॑ह। ह्री॒क्वा हि पि॒तरः॑। उदंश्चो॑
निष्क्रा॑मन्ति। ए॒षा वै म॑नु॒ष्याणां॑ दिक्। स्वामे॒व तदि॑शमनु॒
निष्क्रा॑मन्ति॥६७॥

आ॒ह॒व॒नीय॑मुप॒तिष्ठ॑न्ते। न्ये॒वास्मै॑ तद्ध्व॒वते। यत्स॒त्याह॑व॒नीये॑।
अथा॒न्यत्र॑ चर॑न्ति। आ॒तमि॑तोरुप॒तिष्ठ॑न्ते। अ॒ग्निमे॒वोप॑द्र॒ष्टारं॑
कृ॒त्वा। पि॒तृन्नि॒रव॑दयन्ते। अन्तं॒ वा ए॒ते प्रा॒णानां॑ गच्छन्ति।
य आ॒तमि॑तोरुप॒ तिष्ठ॑न्ते। सु॒स॒न्द॒शं त्वा व॒यमि॑त्याह॥६८॥

प्रा॒णो वै सु॑स॒न्द॒क्। प्रा॒णमे॒वाऽऽत्म॑न्दध॒ते। योजा॒ न्विन्द्र॑
ते॒ हरी॑ इत्या॑ह। प्रा॒णमे॒व पुन॑रयु॒क्त। अक्ष॑न्नमी॒मद॑न्त॒ हीति॑
गा॒र्हप॑त्यमुप॒तिष्ठ॑न्ते। अक्ष॑न्नमी॒मद॑न्ताथ॒ त्वोप॑तिष्ठामह॒ इति॑
वावै॑तदा॑ह। अमी॑मदन्त॒ पितरः॑ सो॒म्या इत्य॑भि प्रप॑द्यन्ते।
अमी॑मदन्त॒ पितरो॑ऽथ॒ त्वाऽभि॑ प्रप॑द्यामह॒ इति॑ वावै॑तदा॑ह।
अ॒पः परि॑षिञ्चति। मा॒र्जय॑त्ये॒वैनान्॑॥६९॥

अथो॑ त॒र्पय॑त्ये॒व। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य ए॒वं
वेद॑। अ॒पं ब॑र्हिषावनूया॒जौ य॑जति। प्र॒जा वै ब॑र्हिः।
प्र॒जा ए॒व मृ॒त्योरु॑त्सृजति। च॒तुरः॑ प्रया॒जान् य॑जति।
द्वा॒वनूया॑जौ। षट्त्स॒म्पद्य॑न्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व

प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत।
यत्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न
संयाजयन्ति। पत्नियै गोपीथाय॥७०॥

होताऽर्माज्यभागौ यजति सन्ततमवदद्यति व्यावृत्त्यै बर्हिषदौ यजति तमेव तद्यजत्यनु

निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नव च॥ [९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव
प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं
निरवदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः
रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य
दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया
आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्।
यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्।
आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति।
एष वा अग्नीनां पङ्क्तिशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन

पु॒र्णेन॑ जुहोति। सु॒ग॒घ्यैषा॑। अथो॒ खलु॑। अ॒न्त॒मेनै॒व होत॒व्यम्॑।
अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥ ७३॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः स॒ह स्व॒स्राऽम्बि॑क॒येत्या॑ह। श॒र॒द्वा
अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।
तयै॒वैन॑ः स॒ह श॑मयति। भे॒ष॒जङ्ग॒व इत्या॑ह। याव॑न्त
ए॒व ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। तेभ्यो॑ भे॒ष॒जं क॑रोति। अवा॑म्ब
रु॒द्रम॑दिम॒हीत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥ ७४॥

त्र्य॒म्बकं॑ यजाम॒ह इत्या॑ह। मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒दिति॑
वावै॑तदा॒ह। उ॒त्कि॑रन्ति। भग॑स्य लीप्सन्ते। मू॒तैकृ॑त्वा-
ऽऽस॑जन्ति। यथा॒ जनं॑ य॒तेऽव॑सं क॒रोति॑। ता॒दृगे॒व तत्।
ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒ग इत्या॑ह नि॒रव॑न्त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑मा य॑न्ति। अ॒पः
परि॑षिञ्चति। रु॒द्रस्या॒न्तर्हि॑त्यै। प्र॒ वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये त्र्य॒म्बकै॑श्चर॑न्ति। आ॒दि॒त्यं च॒रुं पु॒नरे॒त्य निर्व॑पति। इ॒यं
वा अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑न्ति॥ ७५॥

य॒न्ति ब्रू॒या॒न्नि॒रव॑दयते शास्ते सिञ्चति पट्॥ [१०]

अ॒नु॒म॒त्यै वै॒श्वदे॒वेन॒ ताः सृ॒ष्टास्त्रि॑वृ॒त्प्रजा॑पतिः सवि॒तोत्तर॑स्या॒न्देवा॑सुराः सो॑ऽग्नि॒र्यत्प॑र्त्नी
वै॒श्वदे॒वेन॒ ता व॑रुणप्र॒घासै॒रग्न्यै॑ दे॒वेभ्यः॑ प्र॒तिपू॑रुषं दश॥ १०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वृत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यद्ग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा
 अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥ ७५॥
 अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वी॑ः॒षि। अ॒थेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य
पु॒रोडा॑शं॒ द्वा॒द॒श॒क॒पा॒लं निर्व॑पति। स॒ंव॒त्स॒रो वा
इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। स॒ंव॒त्स॒रेणै॒वास्मा॑ अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे॑। वा॒य॒व्यं
पयो॑ भवति। वा॒युर्वै वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यिता। स ए॒वास्मै॑
वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति। सौ॒र्य एक॑क॒पालो॑ भवति। सू॒र्येण॑ वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒द॒श॒ग॒वः॑ सी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। दे॒वा॒सुराः॑ सं॒य॒ता
आ॒सन्। ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सुरा॒नभि॑भ॒वामेति॑।
सोऽब्र॑वीत्। त्रे॒धाऽह॑मा॒त्मानं॑ वि॒करि॑ष्य॒ इति॑। स त्रे॒धा-
ऽऽत्मा॑नं॒ व्य॑कुरुत। अ॒ग्निं तृ॑तीयम्। रु॒द्रं तृ॑तीयम्। व॒रुणं॑
तृ॒तीयम्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तृ॒तीय॑मिति॑। अ॒ह॒मितीन्द्रो॑-
ऽब्र॑वीत्। सन्तु सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒मसृ॑जेताम्।
स इन्द्र॑स्तृ॒तीय॑मभवत्। य॒दिन्द्र॑स्तृ॒तीय॑मभवत्। त॒दिन्द्र-
तृ॒तीय॑स्येन्द्र॑तृ॒तीय॑त्वम्। ततो॒ वै दे॒वा व्य॑जयन्त। य॒दिन्द्र॑तृ॒तीयं

निरूप्यते विजित्यै॥३॥

वहिनीं धेनुर्दक्षिणा। यद्वहिनीं। तेनाग्नेयी। यद्गौः। तेन
रौद्री। यद्धेनुः। तेनैन्द्री। यथ्वी सती दान्ता। तेन वारुणी
समृद्धौ। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षांस्यजिघांसन्। स एताः
प्रजापतिरात्मनो देवता निरमिमीत। ताभिर्वै स दिग्भ्यो
रक्षांसि प्राणुदत। यत्पञ्चावत्तीयं जुहोति। दिग्भ्य एव
तद्यजमानो रक्षांसि प्राणुदते। समूढ९ रक्षः सन्दग्ध९ रक्ष
इत्याह। रक्षांस्येव सन्दहति। अग्नये रक्षोघ्ने स्वाहेत्याह।
देवताभ्य एव विजिग्यानाभ्यो भागधेयं करोति। प्रष्टिवाही
रथो दक्षिणा समृद्धौ॥५॥

इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। नमुचिमासुरं
नालभत। त९ शच्याऽगृह्णात्। तौ समलभेताम्।
सोऽस्मादभिश्नुनतरोऽभवत्। सोऽब्रवीत्। सन्धा९
सन्दधावहै। अथ त्वाऽव स्रक्ष्यामि। न मा शुष्केण
नार्द्रेण हनः॥६॥

न दिवा न नक्तमिति। स एतमपां फेनमसिञ्चत्। न वा एष

शुष्को नार्द्रो व्युष्टाऽऽसीत्। अनुदितः सूर्यः। न वा एतद्विवा-
न नक्तम्। तस्यैतस्मिँल्लोके। अपां फेनेन शिर उदवर्तयत्।
तदेनमन्ववर्तत। मित्रद्रुगिति॥७॥

स एतानपामार्गानजनयत्। तानजुहोत्। तैर्वै स
रक्षाऽस्यपाहत। यदपामार्गहोमो भवति। रक्षसामपहत्यै।
एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि रक्षसां भागधेयम्। इमान्दिशं
यन्ति। एषा वै रक्षसां दिक्। स्वायामेव दिशि रक्षांसि
हन्ति॥८॥

स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै रक्षसामायतनम्।
स्व एवायतने रक्षांसि हन्ति। पूर्णमयेन सुवेण जुहोति।
ब्रह्म वै पूर्णः। ब्रह्मणैव रक्षांसि हन्ति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एव रक्षांसि हन्ति। हुतः रक्षो-
ऽवधिष्म रक्ष इत्याह। रक्षसाऽस्तृत्यै। यद्वस्ते तदक्षिणा
निरवत्यै। अप्रतीक्षमायन्ति। रक्षसामन्तर्हित्यै॥९॥

यच्छति वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत् समृद्धौ हनो मित्रद्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥[१]

धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वै
धाता। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्रजनयति। अन्वेवास्मा

अनु॑मति॑र्मन्यते। रा॒ते रा॒का। प्र सि॑नीवा॒ली ज॑नयति।
 प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु कु॒ह्वा वाचं॑ दधाति। मि॒थुनौ गावौ॑
 दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्रावै॒ष्णव॑मेका॑दशकपालं॒ निर्व॑पति।
 ऐ॒न्द्रावै॒ष्णव॑मेका॑दशकपालम्॥१०॥

वै॒ष्णवं त्रि॑कपा॒लम्। वी॒र्यं वा अ॒ग्निः। वी॒र्यमिन्द्रः॑। वी॒र्यं
 विष्णुः॑। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता वी॒र्यं प्रति॑ष्ठापयति। तस्मा॑त्प्र॒जा
 वी॒र्या॑वतीः। वा॒म॒न ऋ॒षभो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः।
 यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नीषो॒मीय॑मेका॑-
 दशकपालं॒ निर्व॑पति। इ॒न्द्रासो॒मीय॑मेका॑दशकपालम्। सौ॒म्यं
 च॒रुम्। सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। अ॒ग्निः प्र॒जानां॑ प्र॒जनयि॑ता।
 वृ॒द्धाना॑मिन्द्रः॒ प्रदा॑पयि॒ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॒ रेतो॑ दधा॑ति॥१२॥

अ॒ग्निः प्र॒जां प्र॑ज॒नय॑ति। वृ॒द्धामिन्द्रः॑ प्रयच्छति।
 ब॒भ्रुर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। सो॒मापौ॑ष्णं च॒रुं निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रापौ॑ष्णं
 च॒रुम्। सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। पू॒षा प॑शूनां प्र॒जनयि॑ता।
 वृ॒द्धाना॑मिन्द्रः॒ प्रदा॑पयि॒ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॒ रेतो॑ दधा॑ति। पू॒षा
 प॑शून्प्र॒ज॒नय॑ति॥१३॥

वृ॒द्धा॒निन्द्रः॒ प्रय॑च्छति। पौ॒ष्णश्च॒रुर्भ॑वति। इ॒यं वै पू॒षा।
अ॒स्यामे॒व प्र॑ति तिष्ठति। श्या॒मो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यौ। ब॒हु वै
पुरु॑षो मे॒ध्यमु॑पगच्छति। वै॒श्वान॒रं द्वा॑द॒शक॑पालं॒ निर्व॑पति।
स॒ंव॒त्स॒रो वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। स॒ंव॒त्स॒रेणै॒वैनं॑ स्वदयति।
हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॥१४॥

प॒वि॒त्रं वै हि॒र॒ण्यम्। पु॒नात्ये॒वैनम्॑। ब॒हु वै रा॑ज॒न्योऽनृ॑तं
करोति। उप॑ जा॒म्यै ह॑रते। जि॒नाति॑ ब्राह्म॒णम्। वद॑त्यनृ॒तम्।
अनृ॑ते॒ खलु॑ वै क्रि॒यमा॑णे वरु॒णो गृ॑ह्णाति। वा॒रु॒णं य॑व॒मयं॑ च॒रुं
निर्व॑पति। व॒रु॒णपा॒शादे॒वैनं॑ मुञ्चति। अ॒श्वो दक्षि॑णा। वा॒रु॒णो
हि दे॒वत॒याऽश्वः॑ समृ॑द्ध्यौ॥१५॥

ऐन्द्रा॒वैष्ण॒वमे॒काद॑शकपालं॒ यदृ॑ष॒भो दधा॑ति पू॒षा प॒शून्प्रज॑नयति॒ हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॒ दक्षि॑णैकं
च॥

[२]

र॒त्निना॑मे॒तानि॑ ह॒वींषि॑ भवन्ति। ए॒ते वै रा॒ष्ट्रस्य॑ प्रदा॒तारः॑।
ए॒तेऽपा॑दा॒तारः॑। य ए॒व रा॒ष्ट्रस्य॑ प्रदा॒तारः॑। यैऽपा॑दा॒तारः॑।
त ए॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं प्र॑यच्छन्ति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। य॒त्समा॑हृत्य
निर्व॑पेत्। अ॒र॒त्निनः॑ स्युः। य॒थाय॑थं निर्व॑पति रत्नि॒त्वाय॑॥१६॥

य॒त्स॒द्यो निर्व॑पेत्। याव॑ती॒मेकै॑न ह॒विषा॑ऽऽशिष॑मव रु॒न्धे।

तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव
 रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति
 ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव
 क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव
 रुन्धे। ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै
 गृहे। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा
 समृद्धौ। भगाय चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति।
 विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां
 नखनिर्भिन्नम्। पाप्मानमेव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा
 कूटा दक्षिणा समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे।
 सेनामेवास्य सङ्श्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं
 दशकपालः सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो
 दक्षिणा समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
 सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा

समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालं सङ्गृहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सवात्यौ दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्तत एव रुद्रं निरवदयते। शबल उद्धारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै राष्ट्रमव रुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यत्र प्रति निर्वपेत्। रत्निं आशिषोऽवरुन्धीरन्। प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्। इन्द्रायां होमुचै। आशिष एवाव रुन्धे। अयं नो राजा वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादित्याह। आमेवैतामा शास्ते। मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्मं चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं

दि॒नं ब॒रु॒हिः। स्व॒यं कृ॒त इ॒ध्मः। अ॒न॒भि॒जि॒त॒स्या॒भि॒जि॒त्यै।
तस्मा॒द्रा॒ज्ञा॒म॒र॒ण्य॒म॒भि॒जि॒त॒म्। सै॒व श्वे॒ता श्वे॒तव॑त्सा॒ दक्षि॑णा॒
स॒मृ॒द्धौ॥ २३॥

र॒त्नित्वा॒य॒ स॒मृ॒द्धौ प॒ष्ठौही दक्षि॑णा॒ स॒मृ॒द्धौ ग्रा॒म॒ण्यो गृ॒हे भा॑ंगदु॒घस्य॑ गृ॒हे भ॑वति दु॒ग्धेऽभि॒जि॒त्यै
द्वे च॥ _____ [३]

दे॒व॒सु॒वा॒मे॒ता॒नि ह॒वी॑ऽषि॑ भवन्ति। ए॒ता॒व॑न्तो॒ वै दे॒वा॒ना॑ऽ
स॒वाः। त ए॒वा॒स्मै स॒वा॒न्प्र॒यच्छ॑न्ति। त ए॒न॑ऽ सु॒व॒न्ते।
अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ गृ॒हप॑तीनाऽ सु॒व॒ते। सो॒मो व॒न॒स्प॒ती॒ना॒म्।
रु॒द्रः प॑शूनाम्। बृ॒ह॒स्प॒ति॑र्वा॒चाम्। इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाना॑म्। मि॒त्रः
स॒त्याना॑म्॥ २४॥

वरु॑णो॒ ध॒र्म॒प॒ती॒ना॒म्। ए॒त॒दे॒व॒ सर्वं॑ भवति। स॒वि॒ता
त्वा॑ प्र॒स॒वा॒ना॑ऽ सु॒व॒ता॒मि॒ति ह॒स्तं गृ॒ह्णा॒ति प्र॒सू॑त्यै। ये
दे॒वा दे॒वः सु॒वः स्थे॒त्या॒ह। य॒था॒य॒जु॒रे॒वैत॑त्। म॒ह॒ते क्ष॒त्राय॑
म॒ह॒त आ॒धि॒प॒त्या॒य म॒ह॒ते जा॒न॒रा॒ज्या॒ये॒त्या॒ह। आ॒मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भ॒रता॑ राजा॒ सो॒मोऽस्मा॑कं ब्रा॒ह्म॒णा॒ना॑ऽ
रा॒जे॒त्या॒ह। तस्मा॒त्सो॒म॑रा॒जानो॑ ब्रा॒ह्म॒णाः। प्र॒ति॒ त्य॒न्ना॒म॑
रा॒ज्य॑म॒धा॒यी॒त्या॒ह॥ २५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो
 अशिश्नेदित्याह। वरुणसवमेवाव रुन्धे। शुचैर्मित्रस्य
 व्रत्यां अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि
 महत् ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता
 वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र
 एवैररातिमतारीदित्याह॥२६॥

अरातिमैवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां ऋतेनेत्याह।
 स्वदयत्येवैनम्। व्युं त्रितो जरिमाणं न आनडित्याह।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः
 प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च
 हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः
 परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभि-
 जयति॥२७॥

सत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमत एकं च॥—————[४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनां निष्क्रीयं गृह्णाति।
 अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति।
 एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो

श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।
वृषाऽस्यूर्मिरित्याह॥ २८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य
संश्यति। ब्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः।
विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै
मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥ २९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा
एतत्। यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवाव
रुन्धे। नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः
स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यकः॥ ३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्करीः स्थेत्याह।
पशवो वै शक्करीः। पशून्मेवाव रुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह।
राष्ट्रमेव पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः।
अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह॥ ३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह।
राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा
वा अपां पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां

करोति। षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः।
 यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति
 षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षरा-
 ऽनुष्टुक्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं
 सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥ ३२॥

ऊर्मिरित्याहुः सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यं कस्तेजस्याः स्थेत्याहैव पुरुषः पदं च॥—[५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह।
 ब्रह्मणैवैनाः संसृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः
 सादयति। अन्तरा होतुंश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छसिनंश्च
 सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छसी। तेजसा
 चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति।
 आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्त्यै॥ ३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
 प्रति तिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो
 बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा
 ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥ ३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा

ह्यापः। शुक्रं हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः।
चन्द्रं हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः।
अमृतं हिरण्यम्॥ ३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति।
सधमादौ द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति।
वरुणसवमेवाव रुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने
वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बंमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यं
चोष्णीषं च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः
पवयति। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥ ३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति।
इन्द्रियमेवाव रुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ।
शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविद एता
भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति॥ ३७॥

अग्निरेवैनं गार्हपत्येनावति। इन्द्र इन्द्रियेण। पूषा
पशुभिः। मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय
वज्रमुदयच्छत्। स दिवंमलिखत्। सौर्यम्णः पन्था
अभवत्। स आवित्रे द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी

उपाधावत्। स आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्।
आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥ ३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति।
आविन्ना देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्व-
रूपी। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्या-
यणोऽस्यां विश्वस्मिन्नाष्ट्र इत्याह। विश्वेनै९ राष्ट्रेण
समर्धयति। महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते
जानराज्यायेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा
सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां९ राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो
ब्राह्मणाः॥ ३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै।
शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मा प्रत्यञ्च
पात मा तिर्यञ्चमन्वञ्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै शरव्याः।
प्रतीची तिरश्च्यनूची। ताभ्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मा
पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः
पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णावुषसां
विरोक इति त्रिष्टुभा बाहू उद्गृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यं

त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्धत्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृतं५ हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याहं ब्राह्मणा नाष्टाभ्यः पातेत्याह चत्वारि
च॥ [६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्।
अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति। अभि
दिशो जयति। नोन्माद्यति। समिधमा तिष्ठेत्याह। तेज एवाव
रुन्धे॥४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। विराजमातिष्ठेत्याह।
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे। उदीचीमा तिष्ठेत्याह। पशूनेवाव रुन्धे।
ऊर्ध्वामातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेव लोकमभिजयति। अनूजिहीते।
सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै॥४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे।
एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो
गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परि
गृह्णाति। तस्माद्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः।
पृथिवैन्यः। अभ्यषिच्यत॥४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्यंजुहोत्।

तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति।
 बारुहस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्। ब्रह्म
 चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रति-
 ष्ठापयति॥४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश
 सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै
 देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न
 कुतश्चनोपाव्याधो भवति। भूतानामवैष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै
 मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते।
 तस्माद्राजसूयेनेजानो नाभिचरितवै। प्रत्यगेनमभिचारः
 स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समष्ट्या असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥—————[७]

सोमस्य त्विषिरसि तवैव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूल-
 चर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवाव
 रुन्धे। मृत्योर्वा एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतं हिरण्यम्।
 अमृतमसि मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव

मृत्योरन्तर्धत्ते। शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
दिद्योन्मा पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै
शर्म दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन
विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका
दंशुकाः। निरस्तं नमुचेः शिर इति लोहितायुसं
निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः
पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं
सुवन्तां ते ते प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः
पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।
तेजस्व्येव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा
द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुण-

योर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओज एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह।
क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह।
अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समाववृत्रन्नधरागुदीचीरित्याह।
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमंकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो
वै रुद्रः। भागधेयेनैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदङ्गरेत्याग्नीध्रे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव
दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्र यत्ते क्रयी परं नामेत्याह। यद्वा
अस्य क्रयी परं नाम। तेन वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति।
तेनैवैनं सह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह।
यमादेवास्य मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्।
यां कामयेत राष्ट्रमस्यै प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा
भवति। पूर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्त्विषिं
दधाति। औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति।
आश्वत्थेन वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति। नैयग्रोधेन
जन्यः। मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥—————[८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवैनं
देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः।
देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ
संव्येष्टसारथी। षट्थसम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः।
सोऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं वै
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जैषमित्याह। मरुद्भिरेव प्रसूत उञ्जयति।
आप्तं मन इत्याह। यदेव मनसैप्ससीत्। तदापत्। राजन्यं
जिनाति। अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण
वीर्येणर्ध्यते। यो राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण
वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे

म॒न्युर्भू॑या॒दिति॒ वारा॑ही उ॒पा॒न॒हा॒वुप॑ मु॒ञ्च॒ते। प॒शूनां॑ वा ए॒ष
म॒न्युः। य॒द्वरा॑हः। तेनै॒व प॑शूनां म॒न्युमा॒त्मन्ध॑त्ते। अ॒भि वा
इ॒य९ सु॑षु॒वाणं॑ का॒मय॑ते। तस्यै॑श्व॒रेन्द्रि॑यं वी॒र्य॑मादा॒तोः।
वारा॑ही उ॒पा॒न॒हा॒वुप॑मु॒ञ्च॒ते। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्य॑स्याना॒त्यै॥ ५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इ॒त्या॒हाहि॑ ९ सायै। इ॒यं द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे
धे॒हीत्या॑ह। आ॒युरे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ऊ॒र्गस्यू॑र्ज मे धे॒हीत्या॑ह।
ऊ॒र्जमे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यु॒ङ्क्षि॑सि॒ वर्चो॑ऽसि॒ वर्चो॑ मयि॑ धे॒हीत्या॑ह।
वर्च॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प॑हरति। ए॒क॒धैव
यज॑मान॒ आयु॑रू॒र्जं वर्चो॑ दधाति। र॒थवि॑मो॒चनी॑या जुहोति॒
प्रति॑ष्ठित्यै॥ ५७॥

त्रयो॑ऽश्वा भवन्ति। रथ॑श्चतुर्थः। तस्मा॑च्चतु॒र्जुहो॑ति। यदु॒भौ
स॒हाव॑तिष्ठे॒ताम्। स॒मा॒नं लो॒कमि॑याताम्। स॒ह स॑ङ्ग॒हीत्रा
र॒थवा॑ह॒ने र॒थमा॑दधाति। सु॒व॒र्गादि॑वैनं लो॒काद॑न्तर्दधाति।
ह॒९सः शु॑चि॒षदि॑त्यादधाति। ब्रह्म॑णै॒वैन॑मुपा॒व॒हर॑ति। ब्रह्म॑णा॒
ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दसा॑ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा वै सर्वा॑णि

छन्दांसि। सर्वेभिरेवैनं छन्दोभिरादधाति। वर्ष्म वा
 एषा छन्दसाम्। यदतिच्छन्दाः। यदतिच्छन्दसा दधाति।
 वर्ष्मेवैनं समानानां करोति॥५८॥

पद्यन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानांत्यै प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽऽदधाति सप्त च॥—————[९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहं। वारुणी रात्रिः।
 अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
 मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ
 भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वेदैवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
 क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनित्वाय।
 स्योनामा सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
 मा त्वा हिंसीन्मा मा हिंसीदित्याहाहिंसायै।
 निषसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय
 सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
 ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव
 इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसंव करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा

इत्याह। इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
 राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
 सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि
 सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।
 सविताऽसि सत्यसंव इत्याह। गायत्रीमेवैतेनाभि
 व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि
 व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति।
 सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवाव
 रुन्धे। वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि
 व्याहरति। सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः।
 सत्यानृते एवाव रुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य
 वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्फ्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्फ्यः।
 वज्रेणैवास्मां अवरपरं रन्धयति। एवं हि तच्छ्रेयः। यदस्मा
 एते रध्यैयुः। दिशोऽभ्ययं राजाऽभूदिति पश्चाक्षान्प्रयच्छति।
 एते वै सर्वेऽयाः। अपराजायिनमेवैनं करोति॥६३॥

ओ॒दनमु॒द्धुवते। पर॒मे॒ष्ठी वा ए॒षः। यदो॒दनः। पर॒मामे॒वैन॒ः
 श्रियं॑ गमयति। सु॒श्लो॒काँ(४) सुमं॑ङ्ग॒लाँ(४) सत्य॑रा॒जा(३)-
 नित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। शौ॒नः शे॒पमा॒ख्याप॑यते।
 व॒रुण॑पा॒शादे॒वैनं॑ मु॒ञ्चति॑। परः॑ श॒तं भ॑वति। श॒तायुः
 पु॒रुषः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति ति॑ष्ठति। मा॒रुत॑स्य
 चैकं॑ वि॒ंश॒तिक॑पालस्य वै॒श्वदे॒व्यै चा॒मिक्षा॑या अ॒ग्नये॑
 स्विष्ट॑कृते॒ सम॑व॒द्यति॑। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
 अ॒पान्न॑त्रे स्वा॒होर्जो॑ न॒त्रे स्वा॒हाऽग्नये॑ गृह॑प॒तये॒ स्वाहे॑ति
 ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वैव लो॒केषु॑ प्र॒ति
 ति॑ष्ठति॥ ६४॥

दे॒वैरित्या॑ह स॒त्यसं॑वं करोति त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति सत्या॒नृते॒ ए॒वाव॑ रु॒न्धे करो॑ति
 श॒तेन्द्रि॑यः षट् च॥ [१०]

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ धा॒त्रे र॒त्विना॑न्दे॒वसु॒वाम॑र्थे॒तो दे॒वीर्दि॑शः सोम॒स्येन्द्र॑स्य मि॒त्रो दश॑॥१०॥
 ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ वैष्ण॒वं त्रि॑क॒पाल॑म॒न्नं वै पू॒षा वा॒शाः स्थे॒त्याह॑ दि॒शो व्या॒स्थाप॑य॒त्युद॑ङ्घरे॒त्य
 ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑ं रा॒ज॒श्चतु॑ष्प॒ष्टिः॥ ६४॥
 ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तथ्स॒ऽसृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तथ्स॒ऽसृपा॑ स॒ऽसृत्वम्।
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॑मेऽह॒न्ननु॑ प्रायु॑ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा
द्वितीये॑। स॒वित्रा प्र॑स॒वेन॑ तृतीये॑। पू॒ष्णा प॒शुभि॑श्चतु॒र्थे।
बृह॒स्पति॑ना ब्रह्म॑णा पञ्च॒मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒
स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राजा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्टा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
य॒ज्ञेना॑ऽऽप्रोत्। यथ्स॒ऽसृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॒र्यं
यज॑मान आ॒प्रोति॑। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्यस्याव॑रुद्धै। पुरस्ता॑दुप॒सदा॑ सौम्ये॒न प्रच॑रति। सोमो॑
वै रेतो॒धाः। रेत॑ ए॒व तद्व॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रे॑ण। रेत॑ ए॒व
हितं॑ त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ विक॑रोति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै
विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्र॒ति तिष्ठ॑ति॥२॥

सप्त॒मे द॑धाति पञ्च च॥ _____ [१]

जा॒मि वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यथ्स॒द्यो दी॒क्षय॑न्ति स॒द्यः सोम॑

क्रीणन्ति। पुण्डरिस्रजां प्रयच्छत्यजामित्वाय। अङ्गिरसः
 सुवर्गं लोकं यन्तः। अप्सु दीक्षातपसी प्रावेशयन्।
 तत्पुण्डरीकमभवत्। यत्पुण्डरिस्रजां प्रयच्छति। साक्षादेव
 दीक्षातपसी अव रुन्धे। दशभिर्वत्सतरैः सोमं क्रीणाति।
 दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। मुष्करा भवन्ति
 सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शतं ब्राह्मणाः
 पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
 तिष्ठति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति। सप्तदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेरास्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवैनं
 गमयति। स्रजमुद्गात्रे। व्येवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रे।
 आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्याम्।
 प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेरास्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणै। आयुरेवाव रुन्धे। वशां
 मैत्रावरुणाय। राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छः सिने।
 राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। वासंसी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे
 एवास्यैते। स्थूरि यवाचितमच्छावाकाय। अन्त एव

वरुणमव यजते॥६॥

अ॒न॒ङ्वाह॑म॒ग्नीधे॑। वहि॒र्वा अ॑न॒ङ्वान्। वहि॑र॒ग्नीत्। वहि॑नै॒व
वहि॑ य॒ज्ञस्या॑व॒ रुन्धे॑। इन्द्र॑स्य सुषु॒वाणस्य॑ त्रे॒धेन्द्रि॑यं
वी॒र्यं॑ प॒राऽप॑तत्। भृ॒गुस्तृ॑तीयमभवत्। श्रा॒य॒न्तीयं॑ तृतीयम्।
सर॑स्वती तृतीयम्। भा॒र्गवो॑ होता भवति। श्रा॒य॒न्तीयं॑ ब्रह्मसा॒मं
भ॑वति। वा॒र॒व॒न्तीयं॑मग्निष्टोमसा॒मम्। सा॒र॒स्वती॒रपो॑ गृह्णाति।
इन्द्रि॑यस्य वी॒र्यस्या॑व॒रुद्धे॑। श्रा॒य॒न्तीयं॑ ब्रह्मसा॒मं भ॑वति।
इन्द्रि॑यमे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं॑ श्रयति। वा॒र॒व॒न्तीयं॑मग्निष्टोमसा॒मम्।
इन्द्रि॑यमे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं॑ वा॒रय॑ति॥७॥

विराट्प्रजापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥ [२]

ई॒श्वरो॑ वा ए॒ष दि॒शोऽनू॑न्मदितोः। यं दि॒शोऽनु॑
व्या॒स्था॒पय॑न्ति। दि॒शाम॑वेष्टयो भवन्ति। दि॒क्ष्वे॑व प्र॒ति
तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य। प॒ञ्च दे॒वता॑ यजति। प॒ञ्च दि॒शः। दि॒क्ष्वे॑व
प्र॒ति तिष्ठ॑ति। ह॒विषो॑हविष इ॒ष्ट्वा बा॑र॒हस्प॑त्यम॒भिघा॑रयति।
य॒ज॒मा॒नदे॒वत्यो॑ वै बृ॒हस्प॑तिः। यज॑मानमे॒व तेज॑सा॒
सम॑र्धयति॥८॥

आ॒दि॒त्यां म॒ल्हां ग॒र्भिणी॑मा ल॑भते। मा॒रु॒तीं पृ॑श्निं

प॒ष्ठौही॑म्। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीचीं॑ दधाति। आ॒दि॒त्यया॒
पूर्व॑या प्रचरति। मा॒रु॒त्योत्तर॑या। रा॒ष्ट्र ए॒व वि॒शम॑नु॒बध्ना॑ति।
उ॒च्चैरा॑दि॒त्याया॒ आ॒श्राव॑यति। उ॒पा॒ंशु मा॑रु॒त्यै। तस्मा॑द्वा॒ष्ट्रं
वि॒शम॑तिवदति। गर्भि॑ण्यादि॒त्या भ॑वति॥९॥

इ॒न्द्रि॒यं वै गर्भः॑। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑याव्य॒कः। अ॒ग॒र्भा मा॑रु॒ती।
वि॒द्वै म॒रुतः॑। वि॒शमे॒व निरि॑न्द्रि॒याम॑कः। दे॒वा॒सुराः
संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा अ॒श्विनोः॑ पू॒षन्वा॒चः स॒त्यं
सन्नि॑धाय। अ॒नृ॒ते॒नासु॑रान॒भ्य॑भवन्। तेऽ॒श्विभ्यां॑ पू॒ष्णे
पु॒रो॒डाशं॑ द्वा॒द॒शक॑पालं निर॑वपन्। ततो॒ वै ते वा॒चः
स॒त्यम॑वा॒रुन्ध॑त॥१०॥

यद॒श्विभ्यां॑ पू॒ष्णे पु॒रो॒डाशं॑ द्वा॒द॒शक॑पालं निर॑वप॒ति।
अ॒नृ॒ते॒नै॒व भ्रातृ॑व्या॒नभि॑भूय। वा॒चः स॒त्यम॑व॒ रुन्धे॑। सर॑स्वते
स॒त्यवा॒चे च॒रुम्। पूर्॒वमे॒वो॒दित॑म्। उ॒त्तरे॑णा॒भि गृ॑णाति।
स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रो॒डाशं॑ द्वा॒द॒शक॑पालं प्र॒सूत्यै॑।
दू॒तान्म॒हि॒णोति॑। आ॒वि॒द ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒वि॒दमे॒वैनं॑
गम॑यन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते। ति॒सृ॒धन्व॑
शु॒ष्क॒दृति॑र्दक्षि॒णा स॒मृ॒द्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥ _____ [३]

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपश्चालाः प्राश्चो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति। सावित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा विरुन्धते। बारुहस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा यवानादधते। त्वाष्ट्रमष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्। तस्माज्जघन्ये नैदाघे प्रत्यश्चः कुरुपश्चाला यान्ति। सारस्वतं चरुं निर्वपति। तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति। मैत्रेण कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते। क्षेत्रपत्येन पाचयन्ते। आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तूनग्रयुङ्क्ते इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं जीविष्यतीति। षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तूनग्रयुङ्क्ते। दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्। संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकंपालं दधते युनत्तयेकं च॥ _____ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स
यत्प्रथमं निरर्ष्णीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।
यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धुः। यन्नस्तः। स सिं॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवाव रुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवाव रुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते। सीसेन
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथ्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीं त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैना
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।
तिस्रः स॒सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते

परि॒स्रुत॒मिति॒ यजु॑षा पुनाति॒ व्यावृ॑त्त्यै। पु॒वित्रे॑ण पुनाति।
 पु॒वित्रे॑ण हि सोमं पुनन्ति॑। वारे॑ण शश्व॑ता तनेत्या॑ह।
 वारे॑ण हि सोमं पुनन्ति॑। वा॒युः पू॒तः पु॒वित्रे॑णेति॒ नैतया॑
 पुनीयात्। व्य॑द्धा ह्येषा। अ॒तिप॒वित॒स्यैतया॑ पुनीयात्।
 कु॒विद॒ङ्गेत्य॑नि॒रुक्तया॑ प्राजाप॒त्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अ॒नि॒रुक्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। ए॒कय॑र्चा गृह्णाति।
 ए॒कधै॑व यज॑माने वी॒र्यं दधा॑ति। आ॒श्विनं धू॒म्रमा॑ल॒भते।
 अ॒श्विनो वै दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति।
 सा॒र॒स्वतं मे॒षम्। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चैवैनं॑ भिष॒ज्यति॑।
 ऐ॒न्द्रमृ॑षभ॒ꣳ सैन्द्र॑त्वाय॥२०॥

अक्ष्यो॒र्लोमा॑नि॒ हिर॑ण्यं वसति गृह्णाति भिष॒ज्यत्ये॑कं च॥—————[५]

यत्रि॒षु यू॒पेष्वाल॑भेत। ब॒हिर्धा॑ऽस्मा॑दिन्द्रि॒यं वी॒र्यं
 दध्या॑त्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। ए॒कयू॑प आल॒भते।
 ए॒कधै॑वास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं दधा॑ति। नास्मै॑ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
 नैतेषां॑ पशू॒नां पु॑रो॒डाशा॑ भवन्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा॒ ह्येते॑। यु॒वꣳ
 सु॒राम॑मश्वि॒नेति॑ सर्वदे॒वत्यै॑ या॒ज्यानु॑वा॒क्ये भव॑तः। सर्वा॑ ए॒व

देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो
ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्।
वल्मीकवपायामवं नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै
सौत्रामण्यै व्यृद्धम्। तदस्यै समृद्धम्। नानादेवत्याः पशवश्च
पुरोडाशाश्च भवन्ति समृद्धौ। ऐन्द्रः पशूनामुत्तमो भवति।
ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः॥२२॥

इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पुरस्तादनूयाजानां
पुरोडाशैः प्रचरति। पशवो वै पुरोडाशाः। पशूनेवाव रुन्धे।
ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। सावित्रं
द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्। अन्तत एव
वरुणमव यजते। वडंबा दक्षिणा॥२३॥

उत वा एषाऽश्वं सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं
उत सुरां। यथसौत्रामणी समृद्धौ। बारुहस्पत्यं पशुं
चतुर्थमतिपवितस्या लभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः।
ब्रह्मणैव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशवानेष पशुर्भवति।
न ह्येतस्य ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृप्नुतेति

शतातृण्णायां॑ सु॒म॒व॒न॒य॒ति॥२४॥

श॒ता॒युः पु॒रुषः श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒यु॒ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
दक्षि॑णेऽग्नौ जु॒होति॑। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॒त्त्यै। हि॒र॒ण्यमन्त॑रा
धा॒रय॑ति। पू॒तामे॒वैनं॑ जु॒होति॑। श॒तमा॑नं भवति। श॒ता॒युः
पु॒रुषः श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒यु॒ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति। यत्रै॒व
श॒तातृ॑ण्णां धा॒रय॑ति॥२५॥

तन्नि॑दधाति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। पि॒तृन् वा ए॒तस्यै॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं
गच्छ॑ति। यं॑ सोमोऽति॒ पव॑ते। पि॒तृणां या॑ज्यानुवा॒क्याभि॑रुपं
तिष्ठ॑ते। यदे॒वास्यं पि॒तृनि॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं गच्छ॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे।
ति॒सृभि॑रुपं तिष्ठ॑ते। तृती॒ये वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ता॒ने॒व
प्री॑णाति। अथो त्री॒णि वै य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि॑। अध्व॒र्युर्होता॑
ब्र॒ह्मा। त उप॑तिष्ठन्ते। या॒न्ये॒व य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि॑। तैरे॒वास्मै॑
भे॒षजं॑ करोति॥२६॥

प्री॒णाति॑ प्र॒थ॒मो दक्षि॑णा सु॒म॒व॒न॒य॒ति धा॒रय॑तीन्द्रि॒याणि॑ च॒त्वारि॑ च॥—————[६]

अ॒ग्नि॒ष्टोम॑मग्र आ॒हर॑ति। य॒ज्ञ॒मुखं॑ वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
य॒ज्ञ॒मुख॑मे॒वारभ्य॑ सु॒व॒मा क्र॑मते। अथै॒षोऽभि॑षे॒चनी॑यश्चतु॒-
स्त्रिं॑श॒प॒व॒मानो॑ भवति। त्रय॑स्त्रिं॑श॒द्वै दे॒वताः॑। ता

ए॒वाऽऽप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रिंशः॑। तमे॒वाऽऽप्रो॑ति।
स॒ंश॒र ए॒ष स्तोमा॑नामयथापूर्वम्। यद्विष॑माः स्तोमाः॥ २७ ॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्प॒व॑मानाः। अ॒न्तः श्ले॒षणं॑ त्वा
अ॒न्यत्। यत्स॒माः प॒व॑मानाः। तेनाऽस॑ंश॒रः। तेन॑ यथापूर्वम्।
आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒ध्नोति॑। आ॒त्मना॒ पु॒ण्यो भ॑वति। प्र॒जा वा
उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो भ॑वत्यनु सन्त॑त्यै॥ २८ ॥

स्तोमाः प॒शव॑ उ॒क्थान्येकं॑ च॥ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॑ गि॒र इति॑ प्रति॒प॒द्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः।
वा॒च ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सामे॒व प्र॒जाना॑ं सू॒यते। सर्वा॑ ए॒नं
प्र॒जा राजे॑ति वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श् क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या
वै प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सू॒यते। यन्ति॑ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात्।
ये सं॒भार्या॑ अ॒क्रन्॑॥ २९ ॥

यदा॑ह प॒व॑स्व वा॒चो अ॑ग्निय॒ इति॑। तेनै॒व य॑ज्ञमु॒खान्न॑यन्ति।
अ॒नुष्टु॒क्प्र॑थ॒मा भ॑वति। अ॒नुष्टु॒गुत्त॑मा। वा॒ग्वा अ॑नुष्टुक्। वा॒चैव
प्र॒यन्ति॑। वा॒चोद्य॑न्ति। उ॒द्व॒तीर्भ॑वन्ति। उ॒द्व॒द्वा अ॑नुष्टुभौ रू॒पम्।
आ॒नुष्टु॒भो राज॑न्यः॥ ३० ॥

तस्मा॒दु॒द्व॒तीर्भ॑वन्ति। सौ॒र्य॑नुष्टुगुत्त॒मा भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑

लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै। यो वै स॒वादे॑ति। नैन॑ꣳ स॒व उप॑नमति।
यः साम॑भ्य॒ एति॑। पापी॑यान्श्सुषु॒वाणो भ॑वति। ए॒तानि॒ खलु॑
वै सामा॑नि। यत्पृ॒ष्ठानि॑। यत्पृ॒ष्ठानि॒ भव॑न्ति॥३१॥

तैरे॒व स॒वान्नै॑ति। यानि॑ देव॒राजा॒नाꣳ सामा॑नि।
तैर॒मुष्मिँ॑ल्लो॒क ऋ॑ध्नोति। यानि॑ मनु॒ष्यरा॒जा॒नाꣳ सामा॑नि।
तैर॒स्मिँ॑ल्लो॒क ऋ॑ध्नोति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोर् ऋ॑ध्नोति। दे॒वलो॒के
च॑ मनु॒ष्यलो॒के च॑। ए॒कवि॑ꣳशोऽभिषे॒चनी॑यस्योत्त॒मो भ॑वति।
ए॒कवि॑ꣳशः के॒शव॑प॒नीय॑स्य प्रथ॒मः। स॒प्तद॒शो द॑शपेयः॥३२॥

वि॒द्वा ए॑कवि॒ꣳशः। रा॒ष्ट्रꣳ स॑प्तद॒शः। वि॒श ए॒वैत॑न्म॒ध्यतो॑-
ऽभिषि॑च्यते। तस्मा॒द्वा ए॒ष वि॒शां प्रि॒यः। वि॒शो हि
म॑ध्य॒तोऽभिषि॑च्यते। यद्वा ए॒नम॑दो दि॒शोऽनु॑ व्यास्था॒पय॑न्ति।
तथ्सु॑व॒र्गं लो॒कम॒भ्या रो॑हति। यदि॒मं लो॒कं न प्र॑त्यव॒रोहे॑त्।
अ॒तिज॒नं वे॒यात्। उ॒द्वा मा॑द्येत्। यदेष॑ प्र॒तीची॑नः स्तोमो
भ॑वति। इ॒ममे॒व तेन॑ लो॒कं प्र॑त्यव॒रोह॑ति। अथो॑ अ॒स्मिन्ने॒व
लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य॥३३॥

अक्र॑त्राज॒न्यो भ॑वन्ति द॒शपे॑यो माद्ये॒न्नीणि॑ च॥ [८]

इ॒यं वै र॑ज॒ता। अ॒सौ हरि॑णी। यद्भु॒क्मौ भ॑वतः।
आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः॒ परि॑ गृह्णाति। वरु॑णस्य॒ वा

अभिषिच्यमानस्यापः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तत्सुवर्णं
 हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तुर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्या-
 निर्घाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः
 शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
 आयुष्या एवैनमभ्यति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्।
 तेजस्या एवैनमभ्यति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या
 एवैनमभ्यति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥ _____ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत
 इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा।
 अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि।
 तावतीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति।
 अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
 व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रति तिष्ठति।
 अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः
 प्रति तिष्ठति। अथो खलु। ये एव समानपक्षे पुण्याहे

स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी।
गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती
कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा
एषाऽहीनस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती
कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं
विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप
हते। अग्निष्टोममन्तृत आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः।
देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥—————[१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रज्जताऽप्रतिष्ठितो
दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्धृतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒श्निर्ध॑र्म॒धुगा॑सीत्।
 सर्जी॑षेणा॒जीवत्। ते॑ऽब्रुवन्। कस्मै॒ नु स॒त्रमा॑स्महे। ये॑ऽस्या
 ओष॑धीर्न ज॒नया॑म॒ इति॑। ते दि॒वो वृ॑ष्टि॒मसृ॑जन्त। याव॑न्तः
 स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑न्ती॒रोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः
 पि॒तरो॑ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां ज॒ग्ध्वा रु॒प्यन्त्यै॑त्। ते॑ऽब्रुवन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑।
 व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॒ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। किं वो
 भा॑ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॒स्त्वित्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑
 ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त
 ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॑पावा॑सृजन्। इ॒दं नो॑
 ह॒व्यं प्रदा॑पयेति॑। सो॑ऽब्रवी॒द्वरं॑ वृ॒णै। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तं न
 दौ॑हन्। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रा॒णीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सं जा॒तं
 दश॑ रात्री॒र्न दु॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रति॑। वारे॑वृ॒त॒ः

ह्यस्य। तस्माद्वि॒त्सꣳ सꣳसृष्ट॑ध॒यꣳ रु॒द्रो घातु॑कः। अति॒ हि
स॒न्धान्ध॑रति॥ ३॥

अलिम्पि॒न्वेद॑ घातु॑क॒ एकं॑ च॥ [१]

प्रजाप॑तिरग्निम॑सृजत। तं प्रजा अन्व॑सृज्यन्त। तम॑भाग
उपा॑स्त। सोऽस्य प्रजाभि॑रपा॑क्रामत्। तम॑व॒रुरु॑त्समा॒नो-
ऽन्वै॑त्। तम॑व॒रुधं॑ नाश॑क्रोत्। स तपो॑ऽतप्यत।
सोऽग्नि॑रुपा॑रम॒ताता॑पि वै स्य प्रजाप॑तिरिति। स
र॒राटा॑दुद॑मृष्ट॥ ४॥

तद्घृ॑तम॑भवत्। तस्मा॒द्यस्य॑ दक्षिण॑तः केशा॒ उन्मृ॑ष्टाः।
ताअ्यै॑ष्ठल॒क्ष्मी प्रा॑जाप॒त्येत्या॑हुः। यद्र॒राटा॑दुद॑मृष्ट। तस्मा॑द्र॒राटे
केशा॒ न स॑न्ति। तद्ग्नौ प्रा॑गृह्णात्। तद्वि॑चिकि॒त्सत्।
जुह॑वा॒नी(३) मा हौषा(३)मि॑ति। तद्वि॑चिकि॒त्सायै॑ जन्म॑।
य ए॒वं वि॒द्वान् वि॑चि॒कि॒त्सति॥ ५॥

वसी॑य ए॒व चै॑तयते। तं वाग॒भ्यवद॑ञ्जु॒हुधी॑ति। सोऽब्र॑वीत्।
कस्त्वम॒सीति॑। स्वैव ते वागि॒त्यब्र॑वीत्। सोऽजु॑हो॒त्स्वाहे॑ति।
तत्स्वा॑हाका॒रस्य॑ जन्म॑। य ए॒वꣳ स्वा॑हाका॒रस्य॑ जन्म॑ वेद॑।
क॒रोति॑ स्वाहाका॒रेण॑ वी॒र्यम्। यस्यै॒वं वि॒दुषः॑ स्वाहाका॒रेण॑
जुह॑ति॥ ६॥

भोगायैवास्यं हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स
गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
सोऽजामसृजत॥ ७ ॥

सोऽग्निरबिभेत्। आहुतीभिर्वै माँऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।
किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात्।
इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥ ८ ॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा
हौषीः। उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ
होष्यन्तीति। सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्।
तस्मादग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥ ९ ॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।
अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥ १० ॥

प्रैव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्येऽग्निहोत्रं जुहति॥११॥

प्रैव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्। अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसतः। यस्तयोरन्यः राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावाऽऽदित्यः सायं प्र विंशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय वृश्चेत। यत्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः। तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उ॒भाभ्यां॑ प्रा॒तः। न दे॒वता॑भ्यः स॒मदं॑ दधाति। अ॒ग्निज्योति॑-
रित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै रे॑तो॒धाः। प्र॒जा ज्योति॑रित्या॑ह। प्र॒जा ए॒वास्मै॑
प्र ज॑नयति। सूर्यो॑ ज्योति॑रित्या॑ह। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु रे॒तो
दधा॑ति। ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॑हेत्या॑ह। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता अ॒स्यां
प्रति॑ष्ठापयति॥१४॥

तू॒ष्णीमु॒त्तरा॑माहु॒तिं जु॑होति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै।
यदु॑दिते॒ सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑हुयात्। यथाऽति॑थये॒ प्रद्रु॑ताय
शू॒न्याया॑वस॒थाया॑हार्य॑ हर॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। काऽऽह॑
तत॒स्तद्भव॑तीत्या॑हुः। यथ्स॑ न वेद॑। यस्मै॑ तद्ध॑रन्तीति॑।
तस्मा॑द्यदौष॑सं जु॑होति। तदे॒व स॑म्प्रति॑। अथो॒ यथा॑
प्रा॒र्थमौष॑सं प॑रि॒वेवे॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्॥१५॥

अ॒मृष्टं वि॒चिकि॑त्सन्ति जु॒ह्वत्य॑जाम॑सृजता॒ग्निहोत्र॑ सूर्या॑य प्रा॒तर्जु॑होति जु॒ह्वति॑ स॒म्पद्ये॑ते हूयते
स्था॑पयति स॒म्प्रति॑ द्वे च॑॥ [२]

रु॒द्रो वा ए॒षः। यद॑ग्निः। प॒त्नी स्था॒ली। यन्म॑ध्ये-
ऽग्ने॑रधि॒श्रये॑त्। रु॒द्राय॑ प॒त्नीम॑पि॒ दध्या॑त्। प्र॒मायु॑का स्यात्।
उदी॑चोऽङ्गा॑रान्नि॒रूह्या॑धि॒ श्रय॑ति। प॒त्नियै॑ गोपी॒थाय॑।
व्य॑न्तान्करोति। तथा॑ प॒त्न्यप्र॑मायुका भवति॥१६॥

घर्मो वा ए॒षोऽशान्तः॑। अह॑रहः प्र वृ॒ज्यते। यद॑ग्निहोत्रम्।
प्रति॑षिञ्चेत्प॒शुकाम॑स्य। शान्त॑मिव हि प॒शव्यम्। न प्रति॑-
षिञ्चेद्ब्रह्मवर्च॑सकामस्य। समि॑द्धमिव हि ब्रह्मवर्च॑सम्। अथो॒-
खलु॑। प्रति॑षिच्यमे॒व। यत्प्रति॑षिञ्चति॥१७॥

तत्प॑शव्यम्। यज्जु॑होति। तद्ब्र॑ह्मवर्च॑सि। उ॒भय॑मे॒वाकः॑।
प्रच्यु॑तं वा ए॒तद॒स्माल्लो॒कात्। अग॑तं दे॒वलोक॑म्। यच्छ्रु॑तं
ह॒विरन॑भिघारितम्। अ॒भि द्यो॑तयति। अ॒भ्ये॒वैन॑द्धारयति।
अथो॑ दे॒वत्रै॒वैन॑द्मयति॥१८॥

पर्य॑ग्नि करोति। रक्ष॑सामप॒हत्यै॑। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति।
त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्यत्वाय॑। यत्प्रा॒चीन॑मुद्वा॒सये॑त्।
यज॑मानं शु॒चाऽर्प॑येत्। यद॑क्षिणा। पि॒तृदे॒वत्य॑ स्यात्।
यत्प्र॒त्यक्॥१९॥

पत्नी॑ च शु॒चाऽर्प॑येत्। उ॒दी॒चीन॑मुद्वा॒सय॑ति। ए॒षा वै
दै॒वमनु॑ष्याणां च शान्ता दिक्। तामे॒वैन॑दनूद्वा॒सय॑ति शान्त्यै॑।
वर्त्म॑ करोति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। निष्ट॑पति। उपै॒व तथ्स्त्वंणा॑ति।
च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑॥२०॥

प॒शून्वाव॑ रुन्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॑ हि पु॒ण्या रा॒द्धाः।

अ॒नू॒च॒ उन्न॑यति। प्र॒जायां॑ अ॒नू॒ची॒न॒त्वाय॑। अ॒नू॒च्ये॒वा॒स्यं प्र॒जा॒
ऽर्धु॑का भवति। सम्मृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्यन्नुप॑ सादयेत्।
यदहो॑ष्यन्नुपसा॒दये॑त्। यथा॒ऽन्य॒स्मा॑ उपनि॒धाय॑॥ २१॥

अ॒न्य॒स्मै॑ प्र॒यच्छ॑ति। तादृ॒गे॒व तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृश्च्ये॒त।
यदे॒व गा॒र्ह॒प॒त्येऽधि॑ श्रय॑ति। तेन॒ गा॒र्ह॒प॒त्यं प्री॑णाति।
अ॒ग्नि॒र॒बि॒भेत्। आहु॑तयो॒ माऽत्यै॑ष्यन्तीति॑। स ए॒तां
स॒मिध॑मपश्यत्। तामा॑ऽधत्त। ततो॒ वा अ॒ग्रा॒वाहु॑तयो॒
ऽध्रि॑यन्त॥ २२॥

यदे॒नं स॒मय॑च्छत्। तथ्स॒मिधः॑ स॒मि॒त्वम्। स॒मिध॒मा
द॑धाति। स॒मे॒वैनं॑ यच्छति। आहु॑तीनां॒ धृत्यै॑। अथो॑
अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒वेध्म॑वत्करोति। आहु॑तीनां॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑
वदन्ति। यदे॒कां स॒मिध॑मा॒धाय॑ द्वे आहु॑ती जुहोति॑। अथ॒
कस्यां॑ स॒मिधि॑ द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॑॥ २३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। ए॒कां
स॒मिध॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्या॒माहु॑तिं जुहोति। उ॒भे ए॒व
स॒मिद्व॑ती आहु॑ती जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
आदी॑प्तायां जुहोति। स॒मिद्ध॑मिव॒ हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑

यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि वेवैष्टि। तादृगेव तत्।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो
द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति॥ २४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायोऽधियन्तेति तच्चत्वारि च॥ ——— [३]

उत्तरावन्ती वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो
देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्थस्यादिति।
कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा
उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥ २५॥

यस्यैवं जुह्वति। भवत्येव। यं कामयेत् पापीयान्थस्यादिति।
भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा
अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्।
यस्यैवं जुह्वति। परैव भवति॥ २६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं
प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै
स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा
अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि
जुहुयात्॥ २७॥

यज्ञ॒स्था॒णुमृ॑च्छेत्। अ॒ति॒हाय॒ पूर्वा॑माहु॒तिं जु॑होति।
 यज्ञ॒स्था॒णुमे॒व परि॑ वृणक्ति। अथो॒ भ्रातृ॑व्यमे॒वास्वा॑ऽतिं
 क्राम॑ति। अ॒वा॒चीनः॑ सा॒यमु॑प॒मार्ष्टि॑। रे॒तं ए॒व तद्व॑धाति।
 ऊ॒र्ध्वं प्रा॒तः। प्र ज॑नयत्ये॒व तत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति।
 च॒तुरु॑न्नयति॥ २८॥

द्विर्जु॑होति। अथ॒ क्व द्वे॑ आहु॒ती भव॑तु इति। अ॒ग्नौ वै॑श्वान॒र
 इति॑ ब्रूयात्। ए॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। हु॒त्वा द्विः
 प्राश्ना॑ति। अ॒ग्नावे॒व वै॑श्वान॒रे द्वे॑ आहु॒ती जु॑होति। द्विर्जु॑होति।
 द्विर्नि॑मार्ष्टि। द्विः प्राश्ना॑ति॥ २९॥

षट्त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति।
 ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। किं दे॒वत्य॑मग्निहोत्रमिति। वै॒श्वदे॒वमि॑ति
 ब्रूयात्। यद्यजु॑षा जु॒होति॑। तदै॒न्द्रा॒ग्नम्। यत्तू॑ष्णीम्।
 तत्प्रा॑जाप॒त्यम्॥ ३०॥

यन्नि॑मार्ष्टि। तदोष॑धीनाम्। यद्वि॒तीय॑म्। तत्पि॑तृ॒णाम्।
 यत्प्राश्ना॑ति। तद्ग॒र्भा॑णाम्। तस्मा॒द्गर्भा॑ अन॑श्नन्तो वर्ध॑न्ते।
 यदा॒चाम॑ति। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। उद॑ङ्म॒र्या॒वृत्या॑चामति॥ ३१॥

आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। निर्णे॑ने॒क्ति शु॒द्धौ। निष्ट॑पति

स्व॒गाकृत्यै॑। उद्दि॑शति। स॒प्त॒र॒षी॒ने॒व प्री॑णाति। द॒क्षि॒णा
प॒र्या॒व॒र्त॒ते। स्वमे॒व वी॒र्य॑मनु॒ प॒र्या॒व॒र्त॒ते। तस्मा॒द॒क्षि॒णोऽर्ध॑
आ॒त्म॒नो॑ वी॒र्या॑वत्तरः। अथो॑ आ॒दि॒त्यस्यै॒वावृ॑त॒मनु॒ प॒र्या॒व॒र्त॒ते।
हु॒त्वोप॒ समि॑न्धे॥ ३२॥

ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॒ समि॑द्धौ। न ब॒र्हि॒रनु॒ प्र ह॑रेत्। अ॒सङ्गि॑स्थितो
वा ए॒ष य॒ज्ञः। यद॑ग्नि॒हो॒त्रम्। यद॑नु॒ प्र॒हरे॑त्। य॒ज्ञं वि॒च्छि॑न्ध्यात्।
तस्मा॒न्नानु॑ प्र॒हृत्य॑म्। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै। अ॒पो नि॒ न॑यति।
अ॒व॒भृ॒थस्यै॒व रू॒पम॑कः॥ ३३॥

अ॒भ॒व॒न्भव॑ति जुहु॒यान्न॑यति मा॒र्ष्टि॑ द्विः प्राश्ना॑ति प्रा॒जाप॑त्यमा॒चा॒मती॑न्धेऽकः॥ ————— [४]

ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो॑ वदन्ति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रप्रा॑यणा य॒ज्ञाः। किं
प्रा॑यणम॒ग्नि॒हो॒त्रमि॑ति। व॒त्सो वा अ॑ग्नि॒हो॒त्रस्य॒ प्रा॑यणम्।
अ॒ग्नि॒हो॒त्रं य॒ज्ञाना॑म्। तस्य॑ पृथि॒वी स॑दः। अ॒न्तरि॑क्षमा॒ग्नी॒द्धम्।
द्यौर्ह॑वि॒र्धान॑म्। दि॒व्या आ॒पः प्रो॑क्ष॒णयः॑। ओष॑धयो
ब॒र्हिः॥ ३४॥

व॒न॒स्प॒तय॑ इ॒ध्मः। दि॒शः परि॑धयः। आ॒दि॒त्यो यू॒पः।
य॒ज॑मानः प॒शुः। स॒मु॒द्रोऽव॑भृ॒थः। सं॒व॒त्स॒रः स्व॑गाका॒रः।
तस्मा॒दाहि॑ताग्नेः सर्वमे॒व ब॑र्हिष्यं द॒त्तं भ॑वति। य॒त्सा॒यं

जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा।
यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते परां ऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं
सर्वस्यैव समवदाया जुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा
गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्ति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव
तद्धुताद्याय॥३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय।
यजमानस्यापराभावाय। यत्ततो ऽश्वाति। हुतमेव तत्। द्वयोः
पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य
एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा
नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन
जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्यैव भवति।
पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै
पशूनव रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि।

इन्द्रियाव्येव भवति। युवाग्वा॑ ग्रामकामस्यौष॒धा वै म॑नुष्याः।
भा॒ग॒धेये॑नैवास्मै॑ सजा॒तान॑व रुन्धे। ग्राम्ये॑व भवति। अयं॑ज्ञो
वा ए॒षः। योऽसा॒मा॥ ३९॥

च॒तु॒रुन्न॑यति। चतु॑रक्षर॒ः रथ॑न्त॒रम्। र॒थ॒न्त॒रस्यै॑ष वर्णः।
उ॒प॒री॒व ह॑रति। अ॒न्त॒रि॒क्षं वा॑मदे॒व्यम्। वा॒म॒दे॒व्यस्यै॑ष वर्णः।
द्विर्जु॑होति। द्य॑क्षरं बृ॒हत्। बृ॒हत् ए॒ष वर्णः। अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व
तथ्साम॑न्वत्करोति॥ ४०॥

यो वा अ॑ग्निहोत्रस्यो॒प॒सदो॑ वेद॑। उपै॑नमु॒प॒सदो॑
नम॑न्ति। वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्तार॑म्। उ॒न्नी॒योप॑ सादयति।
पृथि॒वीमे॒व प्री॑णाति। हो॒ष्यन्नु॒प॑सादयति। अ॒न्त॒रि॒क्षमे॒व
प्री॑णाति। हु॒त्वोप॑ सादयति। दि॒वंमे॒व प्री॑णाति। ए॒ता वा
अ॑ग्निहोत्रस्यो॒प॒सदः॑॥ ४१॥

य ए॒वं वेद॑। उपै॑नमु॒प॒सदो॑ नम॑न्ति। वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्तार॑म्।
यो वा अ॑ग्निहोत्रस्याश्रा॒वितं॑ प्र॒त्याश्रा॑वित॒ः हो॒तारं॑
ब्र॒ह्माणं॑ वष॒ट्कारं॑ वेद॑। तस्य॒ त्वै॒व हु॒तम्। प्रा॒णो वा
अ॑ग्निहोत्रस्याश्रा॒वितम्। अ॒पा॒नः प्र॒त्याश्रा॑वितम्। म॒नो हो॒ता।
चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा। नि॒मेषो॑ वष॒ट्कारः॑॥ ४२॥

य एवं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। सायं यावानश्च वै देवाः प्रातर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो गृहमागच्छन्ति। तान् यत्र तर्पयेत्। प्रजयाऽस्य पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृप्ता एनं प्रजया पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायं सम्मृशति। सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः सायं यावानो ये च प्रातर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयांस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजया पशुभिस्तर्पयन्ति। अरुणो ह स्माहौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहं सायं प्रातर्वज्रं भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्पापीयांसो भ्रातृव्या इति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समिथ्सप्तमी। सप्तपदा शक्करी। शाक्करो वज्रः। अग्निहोत्र एव तथ्सायं प्रातर्वज्रं यजमानो भ्रातृव्याय प्र हरति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बर्हिः प्रातरहुताद्याय जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदो वषट्कारश्च प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रीणि च॥ [५]

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वन्मे जायेतेति। सोऽजुहोत्। तस्याऽऽत्मन्वदजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तैऽब्रुवन्। प्रजापतिरहौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमंजनिष्महि।

जाय॑तान्न आ॒त्मन्व॑दिति॒ तेऽजु॑हवुः। प्रा॒णाना॑म॒ग्निः। त॒नुवै॑
वा॒युः॥४५॥

चक्षु॑ष आ॒दित्यः॑। तेषां॑ हु॒ताद॑जायत॒ गौरे॒व। तस्यै॒
पय॑सि॒ व्याय॑च्छन्त। मम॑ हु॒ताद॑जनि॒ ममेति॑। ते
प्र॒जाप॑तिं प्र॒ञ्जमा॑यन्। स आ॒दित्यो॑ऽग्निम॑ब्रवीत्। य॒तरो॑
नो॒ जया॑त्। तन्नौ॑ स॒हास॑दिति॒। कस्यै॒ कोऽहौ॑षी॒दिति॑
प्र॒जाप॑तिरब्रवी॒त्कस्यै॒ क॒ इति॑। प्रा॒णाना॑म॒हमित्य॑ग्निः॥४६॥

त॒नुवा॑ अ॒हमिति॑ वा॒युः। चक्षु॑षोऽह॒मित्या॑दित्यः। य ए॒व
प्रा॒णाना॑म॒हौषी॑त्। तस्य॑ हु॒ताद॑ज॒नीति॑। अ॒ग्नेर्हु॒ताद॑ज॒नीति॑।
तद॑ग्निहोत्रस्या॑ग्निहोत्र॒त्वम्। गौर्वा॑ अ॒ग्निहो॑त्रम्। य ए॒वं
वेद॑ गौर्वा॑ग्निहोत्रमिति॒। प्रा॒णापा॑नाभ्या॒मेवाग्नि॑ः स॒मर्ध॑यति।
अव्य॑र्धुकः प्रा॒णापा॑नाभ्या॒ भवति॑॥४७॥

य ए॒वं वेद॑। तौ वा॒युर॑ब्रवीत्। अनु॒ मा भ॑जत॒मिति॑।
यदे॒व गा॑र्हपत्येऽधि॒श्रित्या॑हव॒नीय॑म॒भ्युद्व॑वान्। तेन॒ त्वां
प्री॑णानित्य॒ब्रूता॑म्। तस्मा॒द्यद्गा॑र्हपत्येऽधि॒श्रित्या॑हव॒नीय॑-
म॒भ्युद्व॑वति। वा॒युमे॒व तेन॑ प्रीणाति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वताः॑
सृ॒जमा॑नः। अ॒ग्निमे॒व दे॒वता॑नां प्रथ॒मम॑सृजत। सौऽन्य॑दा-

ल॒भ्य॑म॒वित्वा॑ ॥ ४८ ॥

प्र॒जाप॑तिम॒भि पर्या॑वर्तत। स मृ॒त्योर॑बिभेत्।
सोऽमु॒मादि॒त्यमा॒त्मनो॑ निर॑मिमीत। त॒ हु॒त्वा परा॑ङ्घ्र्यावर्तत।
ततो॒ वै स मृ॒त्युमपा॑जयत्। अप॑ मृ॒त्युं ज॑यति। य ए॒वं
वेद॑। तस्मा॒द्यस्यै॒वं वि॒दुषः॑। उ॒तैका॒हमु॑त द्य॒हं न जु॑हति।
हु॒तमे॒वास्य॑ भवति। अ॒सौ ह्यादि॒त्योऽग्नि॑होत्रम् ॥ ४९ ॥

त॒नुवै वा॒युर॒ग्निर्भव॑त्य॒वित्वा भव॑त्येकं च॥ [६]

रौ॒द्रं ग॒विं वा॒यव्य॑मुप॑सृष्टम्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्।
सौ॒म्यं दु॒ग्धम् वा॒रुण॑मधि॑ श्रितम्। वै॒श्वदे॒वा भि॒न्दवः॑।
पौ॒ष्णमु॑दन्तम्। सा॒र॒स्वतं वि॒ष्यन्द॑मानम्। मै॒त्र॒ शरः॑।
धा॒तुरु॑द्वा॒सित॑म्। बृ॒ह॒स्पते॑रु॒न्नीत॑म्। स॒वितुः॑ प्र॒क्रान्त॑म्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्यं ह्रि॑यमा॑णम्। ऐ॒न्द्रा॒ग्रमु॑प॑सन्नम्। अ॒ग्नेः पूर्वा॑-
ऽऽहु॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रुत्तरा॑। ऐ॒न्द्र॒ हु॒तम् ॥ ५० ॥

उ॒द्वा॒सित॑ स॒प्त च॑॥ [७]

दक्षि॑ण॒त उप॑ सृजति। पि॒तृलो॒कमे॒व तेन॑ जयति।
प्राची॑मा॒ वर्त॑यति। दे॒वलो॒कमे॒व तेन॑ जयति। उ॒दी॒चीमा॒वृत्य॑
दो॒ग्धि म॒नुष्य॑लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। पूर्वा॑ दु॒ह्याज्ये॑ष्ठस्य

ज्यैष्ठिनेयस्य। यो वा ग॒त॒श्रीः स्यात्। अप॑रौ दु॒ह्या॒त्कनि॒ष्ठस्य॑
कानि॒ष्ठिनेय॑स्य। यो वा बु॒भूषेत्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्त्यै। वा॒य॒व्यं वा
ए॒तदु॑प॒सृष्ट॑म्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॒ग्धम्। अ॒र्य॒म्ण
उ॒द्वा॒स्यमा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नीय॒मानम्। बृ॒ह॒स्प॒ते॒रुन्नी॑तम्। स॒वि॒तुः
प्र॒क्रान्त॑म्। द्या॒वा॒पृथि॒व्यं ह्रि॑य॒माणम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॒ सादि॑तम्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
योऽग्नि॑हो॒त्रं जु॑होति। यथा ख॒लु वै धे॒नुं ती॒र्थे त॑र्पयति।
ए॒वम॑ग्नि॒होत्री॑ यज॑मानं तर्पयति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
सु॒व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। पश्य॑ति पु॒त्रम्। पश्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒होत्रं॑ जुह॑ति।
य उ॑ चैन॒देवं वेद॑॥५३॥

बुभूषेद्विद्यमाणञायते द्वे च॥ [८]

त्रयो॒ वै प्रै॑यमे॒धा आ॑सन्। तेषां॒ त्रिरे॒कोऽग्नि॑हो॒त्रम॑जुहोत्।
द्विरे॒कः। स॒कृदे॒कः। तेषां॒ यस्मि॑रजुहोत्। स ऋ॒चाऽजु॑होत्।
यो द्विः। स यजु॑षा। यः स॒कृत्। स तू॒ष्णीम्॥५४॥

यश्च॒ यजु॑षाऽजुहोद्यश्च॑ तू॒ष्णीम्। तावु॒भावा॑र्धुताम्।

तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे एवर्धी
 अव रुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं जुहोति।
 रेत एव तद्धधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति
 प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य हितं न
 प्र जायते॥ ५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
 प्राङ्मुदाद्रवेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।
 अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।
 स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥ ५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
 जुहति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो
 धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
 रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।
 आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥ ५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं
 हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे

दे॒वास्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति। विश्वे॑ष्वे॒वास्यां॑
दे॒वेष्व॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति। नि॒तराम॑र्चि॒रुपा॑वैति लोहि॒नीके॑व
भवति। इन्द्र॑स्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति।
इन्द्रं॑ ए॒वास्यां॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति॥५८॥

अङ्गा॑रा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गा॑रेभ्योऽर्चि॒रुदे॑ति। प्रजा॒-
प॑तिस्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति।
प्रजा॑प॒तावे॒वास्यां॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति। शरोऽङ्गा॑रा
अध्य॑हन्ते। ब्रह्म॒ तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति।
ब्रह्म॑न्ने॒वास्यां॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति। वसु॑षु रु॒द्रेष्व॑दि॒त्येषु॑
विश्वे॑षु दे॒वेषु॑। इन्द्रे॑ प्रजा॒प॒तौ ब्रह्म॑न्। अप॑रि॒वर्ग॑मे॒वास्यै॒तासु॑
दे॒वता॑सु हु॑तं भ॑वति। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्निहोत्रं जुह॑ति। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑॥५९॥

आ॒दि॒त्यास्तर्ह्य॑ग्निरिन्द्रं ए॒वास्यां॑ग्निहोत्रं हु॑तं भ॑वति दे॒वेषु॑ च॒त्वारि॑ च (यद॑ग्नि॒न्निहि॑तः प्रथ॒मं
सर्व॑ ए॒व नि॑तरामङ्गा॑राः शरोऽङ्गा॑रा ब्रह्म॒ वसु॑ष्वष्टौ॥)॥ [१०]

ऋ॒तं त्वा॑ स॒त्येन॒ परि॑षिञ्चामीति सा॒यं परि॑षिञ्चति। स॒त्यं
त्व॑र्तेन॒ परि॑षिञ्चामीति प्रा॒तः। अ॒ग्निर्वा ऋ॒तम्। अ॒सावा॑दि॒त्यः
स॒त्यम्। अ॒ग्निमे॒व तदा॑दि॒त्येन॑ सा॒यं परि॑षिञ्चति। अ॒ग्निना॑-

ऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य।
नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं
जुह्वति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥

[११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावतीं ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः
प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनैकादश॥११॥
अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून्नेव यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥
अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तुम्बमुद्ग्रथ्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्।
प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तुम्बमुद्ग्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तुम्बः। अग्निवत्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो
दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं
यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तो रित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्ट
इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति। तदेवाव
रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा
धत्ते। तेनैवोद्धृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति।
हविर्निर्वपस्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति।
सामिधेनीरनुवक्ष्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव
तनुते॥६॥

अभिचरं दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः।
नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य

स्वम्। यावत्प्राणाः। यावद्देवास्यास्ति। तद्भि चरति। स्वकृतं
 इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्।
 निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः
 क्रूरम्। तेन वषट्करोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति।
 ताजगार्तिमार्च्छति॥ ७ ॥

दशहोता सृष्ट्या ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते निर्ऋतिगृहीतं पञ्च च॥ [१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं
 चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
 ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपा-
 क्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्।
 दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
 हवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥ ८ ॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सौऽकामयत
 चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्।
 तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स
 चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि
 ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥ ९ ॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्।
 चातुर्मास्यान्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति।
 चातुर्मास्यानां सृष्टानां धृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं
 सृजेयेति। स एतं षड्होतारमपश्यत्। तं मनसा-
 ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स पशुबन्धमसृजत।
 सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं
 मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वा-
 ऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य
 धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं
 सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
 ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
 ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
 ऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र
 तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो
 वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यथ्संम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथ्संम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं सम्भृत्य प्र तनुते। अर्यज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैनां आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्ध्वद्व॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।
स त्रिवृतं स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत
उदत्तृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा
अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्
पापीयान्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव
भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै
दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता ऋतवः
संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशवं इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरान्सृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तं चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजयेतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरं हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा

प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं
लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा
प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः। संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं
लोकमेति। तैऽब्रुवन्नङ्गिरस आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सद्ध्यो हव्यं वक्ष्याम इति। छन्दः
स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियां त्रिष्टुभिर्जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः
सु सद्ध्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति।
वहन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद। द्वादश मासाः पञ्चवर्षः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य
एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य
एवमेतद् श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानुतवः षट्॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्।
तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः
स्रुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान्
यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सोऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स चतुर्होत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्। स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्। स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत। स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्तै हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्रत्यङ्बाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णं हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राङ्बाधत। स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णं

हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव५
सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥ २५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः।
तस्मात्सुवर्णः५ हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं
प्रियं गच्छति नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स
सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो-
ऽसुरान्प्राणुदत। त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन
रुचमधत्त॥ २६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्सोमैर्न यजते।
सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमैति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो
भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रति तिष्ठति। एकविंशेन
रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न
निर्हृत्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
प्रजात्यै॥ २७॥

अनन्दद्ब्रुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामंघ्रीनात्। तैर्ब्रुवन्। व्यावृत्य प्रतिगृह्णाम।

तथा नो दक्षिणा न व्लेष्यतीति। ते व्यावृत्य प्रत्यंगृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणा नाल्लीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा व्लीनाति॥२८॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह। आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। सोमाय वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनां देवतया प्रतिगृह्णाति। वरुणायाश्वमित्याह॥२९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान इत्याह। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः॥३०॥

अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। वैश्वानुर्यर्चा रथं प्रति गृह्णाति। वैश्वानरो वै देवतया रथः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। तेनामृतत्वमश्यामित्याह। अमृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते। वयो दात्र इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति। मयो

मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्र इत्याह॥३१॥

यद्वै शिवम्। तन्मयः। आत्मन एवैषा परीतिः। क इदं कस्मा अदादित्याह। प्रजापतिर्वै कः। स प्रजापतये ददाति। कामः कामायेत्याह। कामेन हि ददाति। कामेन प्रतिगृह्णाति। कामो दाता कामः प्रतिग्रहीतेत्याह॥३२॥

कामो हि दाता। कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविशेत्याह। समुद्र इव हि कामः। नेव हि कामस्यान्तोऽस्ति। न समुद्रस्य। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामीत्याह। येन कामेन प्रतिगृह्णाति। स एवैनमुष्मिल्लोके काम आगच्छति। कामैतत्त एषा ते काम दक्षिणेत्याह। काम एव तद्यजमानोऽमुष्मिल्लोके दक्षिणामिच्छति। न प्रतिग्रहीतरि। य एवं विद्वान्दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। अनृणामेवैनां प्रति गृह्णाति॥३३॥

द्वीनात्यश्रमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥—[५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वशममहः। दशमेऽहन्त्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। अन्नाद्यमव रुन्धते। तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति।

अन्नं वै पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति।
मनसा प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै।
देवा वै सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः
स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै।
अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वशममहः। एतत्खलु वै
देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहंश्चतुर्-
होतृन्व्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव
रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति।
वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा
अहः। भ्रातृव्यदेवत्या रात्रिः। अह्ना रात्रिं ध्यायेत्।
भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृङ्क्ते। यद्विवा वाचं विसृजेत्।
अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं विसृजेत्। रात्रिं
भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति।
एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छिषति। यावदादित्यो-

ऽस्तमेति॥३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिःषेत्यञ्च च॥ [६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समंश्लिष्यन्। ता
रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। ता
नाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम् वै प्रजापतिरिति।
तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेदध्वयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स
इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति।
स आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तं त्रिष्टुग्वीर्यं
भूत्वाऽनु प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्तः आपद्यत।
तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अभि भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य।
सुवर्गं लोकमायन्। तैऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तैऽब्रुवन्।
अमृतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं
यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र
कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयं कृतिः। यदिदं किं च। य एवं वेद।

कल्पन्तेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र
सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति।
सोऽमन्यत। अभि वा इमेऽस्माल्लोकादमुं लोकं कमिष्यन्त
इति। स वाचस्पते हृदिति व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्।
तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकं नाभि कामयन्ते। पुत्रो हि
हृदयम्॥ ४१॥

हृदयेते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

देवा वै चतुर्होतृभिर्यज्ञमतन्वत। ते वि पाप्मना
भ्रातृव्येणाजयन्त। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। य एवं
विद्वाश्चतुर्होतृभिर्यज्ञं तनुते। वि पाप्मना भ्रातृव्येण जयते।
अभि सुवर्गं लोकं जयति। षड्वोत्रा प्रायणीयमा सादयति।
अमुष्मै वै लोकाय षड्वोता। घ्नन्ति खलु वा एतत्सोमम्।
यदभिषुण्वन्ति॥ ४२॥

ऋजुधैवैनमुं लोकं गमयति। चतुर्होत्राऽऽतिथ्यम्।
यशो वै चतुर्होता। यश एवाऽऽत्मन्धत्ते। पञ्चहोत्रा
पशुमुपसादयति। सुवर्ग्यो वै पञ्चहोता। यजमानः पशुः।
यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। ग्रहान्गृहीत्वा सप्तहोतारं

जुहोति। इन्द्रियं वै सप्तहोता॥४३॥

इन्द्रियमेवाऽऽत्मन्धत्ते। यो वै चतुर्होतृननुसवन्
तर्पयति। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन९ सोमपीथो
नमति। बहिष्पवमाने दशहोतारं व्याचक्षीत। माध्यं दिने
पवमाने चतुर्होतारम्। आर्भवे पवमाने पञ्चहोतारम्।
पितृयज्ञे षड्होतारम्। यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे सप्तहोतारम्।
अनुसवनमेवैनाऽस्तर्पयति॥४४॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन९ सोमपीथो नमति।
देवा वै चतुर्होतृभिः सूत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं
यशस्कामाः। तेऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्।
सर्वेषान्नस्तथ्सहासदिति। सोमश्चतुर्होत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा।
धाता षड्होत्रा॥४५॥

इन्द्रः सप्तहोत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषां९ सोम९
राजानं यशं आर्च्छत्। तन्न्यकामयत्। तेनापाक्रामत्।
तेन प्रलायमचरत्। तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्। तत्प्रेषाणां
प्रेषत्वम्। निविद्धिन्यवेदयन्। तन्निविदां निवित्त्वम्॥४६॥

आप्रीभिराप्नुवन्। तदाप्रीणामाप्रित्वम्। तमघ्नन्। तस्य यशो

व्यङ्गहृत। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो
ग्रहा गृह्यन्ते। तस्य त्वेव गृहीताः। तेऽब्रुवन्। यो वै नः श्रेष्ठो-
ऽभूत्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिमं सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त।
तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तथ्साम्नः
सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं
वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्थसोममागच्छति।
यश एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च ना तावुभौ
सोममागच्छतः। सोमो हि यशः। तं त्वाऽव यशं
ऋच्छतीत्याहुः। यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्मात्सोमे सोमः
प्रोच्यः। यश एवैनमृच्छति॥४९॥

अभिषुण्वन्ति सप्तहोता तर्पयति षड्विंशति निवित्त्वमभूत्तिष्ठति प्राहेति द्वे च॥—————[८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽऽसीत्। न द्यौरासीत्। न
पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत स्यामिति।
तदतप्यत। तस्मात्तेपानाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।
तस्मात्तेपानाद्ग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपा॒नाज्योति॑रजायत। तद्भूयो॑ऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒ना-
द॒र्चिर॑जायत। तद्भूयो॑ऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नान्मरी॑चयो-
ऽजायन्त। तद्भूयो॑ऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नादु॑दारा अ॑जायन्त।
तद्भूयो॑ऽतप्यत। तद॒भ्रमि॑व॒ सम॑हन्यत। तद्व॒स्तिम॑भि॒नत्॥५१॥

स स॑मु॒द्रोऽभवत्। तस्मा॑त्समु॒द्रस्य॑ न पि॑बन्ति।
प्र॒जन॑नमि॒व हि॑ मन्य॑न्ते। तस्मा॑त्प॒शोर्जा॑य॒माना॑दापः
पु॒रस्ता॑द्यन्ति। तद्व॒श॑होताऽन्व॑सृज्यत। प्र॒जाप॑तिर्वै द॒श॑होता।
य ए॒वं तप॑सो वी॒र्यं वि॒द्वाऽस्तप्य॑ते। भव॑त्ये॒व। तद्वा इ॒दमापः॑
स॒लिल॑मासीत्। सोऽरो॑दीत्प्र॒जाप॑तिः॥५२॥

स कस्मा॑ अ॒ज्ञि। यद्य॒स्या अ॑प्रति॒ष्ठाया॒ इति॑।
यद॒प्स्व॑वाप॑द्यत। सा पृ॒थि॒व्य॑भवत्। यद्व॒मृष्ट॑। तद॒न्तरि॑क्षम-
भवत्। यद॒ध्व॑मुद॒मृष्ट॑। सा द्यौ॑रभवत्। यदरो॑दीत्। तद॒नयो॑
रोद॒स्त्वम्॥५३॥

य ए॒वं वेद॑। नास्य॑ गृ॒हे रु॑दन्ति। ए॒तद्वा ए॒षां
लो॒कानां॑ जन्म॑। य ए॒वमे॒षां लो॒कानां॑ जन्म॑ वेद॑। नैषु
लो॒केष्वा॒र्तिमा॑र्च्छति। स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। स इ॒मां
प्र॑ति॒ष्ठां वि॒त्वाऽका॑मयत् प्र॒जाये॑येति। स तपो॑ऽतप्यत।

सोऽन्तर्वानभवत्। स जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहत। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।
स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव
प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धोना
असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा
तनूरासीत्। तामपाहत। सा जोध्वाऽभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
उपपक्षाभ्यामेवर्तूनसृजत। तेभ्यो रजते पात्रे घृतमदुहत्।
याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहत। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य
सा तनूरासीत्। तामपाहत। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः।
दिवा वै नोऽभूदिति। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां

देवत्वं वेदं। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्मं। य
एवमहोरात्राणां जन्म वेदं। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत।
प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं
प्रतिष्ठितम्। यदिदं किं च। तदेतच्छ्रोवस्यसन्नाम ब्रह्म।
व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते
प्रजया पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं
वेदं॥५९॥

अग्निं जायत तद्भूयोऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमदुह्याऽस्य सा
तनूरासीदहरभवदृच्छति वेदं (इदं धूमोऽग्निर्ज्योतिर्चिर्मरीचय उदारास्तदभ्रं स जघनात्सा
तमिस्रा स प्रजननात्सा जोत्सा स उपपक्षाभ्यां सौहोरात्रयोः सन्धिः स मुखात्तदहर्देववान्मृन्मयं
दारुमयं रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृतं सोमम्॥)॥ [९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्।
परेहि। एतेषां देवानामधिपतिरेधीति। तं देवा अब्रुवन्।
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सौऽब्रवीत्।
कस्त्वमसि वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति मा देवा
अवोचन्निति। अथ वा इदं तर्हि प्रजापतौ हरं
आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ।
 अथाहमेतेषां देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं
 स्यामित्यब्रवीत्। एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्।
 यदेतद्वीषीति। को ह वै नाम प्रजापतिः। य एवं वेद॥६१॥

विदुरेनं नाम्ना। तदस्मै रुक्मं कृत्वा प्रत्यमुञ्चत्। ततो
 वा इन्द्रो देवानामधिपतिरभवत्। य एवं वेद। अधिपतिरेव
 समानानां भवति। सोऽमन्यत। किं किं वा अकरमिति। स
 चन्द्रं म आहुरेति प्रालपत्। तच्चन्द्रमसश्चन्द्रमस्त्वम्। य एवं
 वेद॥६२॥

चन्द्रवानेव भवति। तं देवा अब्रुवन्। सुवीर्यो मर्या
 यथा गोपायत् इति। तत्सूर्यस्य सूर्यत्वम्। य एवं वेद।
 नैनं दध्नोति। कश्च नास्मिन्वा इदमिन्द्रियं प्रत्यस्थादिति।
 तदिन्द्रस्येन्द्रत्वम्। य एवं वेद। इन्द्रियाव्येव भवति॥६३॥

अयं वा इदं परमोऽभूदिति। तत्परमेष्ठिनः परमेष्ठित्वम्।
 य एवं वेद। परमामेव काष्ठां गच्छति। तं देवाः समन्तं
 पर्यविशन्। वसंवः पुरस्तात्। रुद्रा दक्षिणतः। आदित्याः
 पश्चात्। विश्वे देवा उत्तरतः। अङ्गिरसः प्रत्यञ्चम्॥६४॥

साध्याः पराश्रम्। य एवं वेद। उपैन२ समाः
 संविशन्ति। स प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा आवयत्। ता
 अस्मै नातिष्ठन्तान्नाद्याय। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
 दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः पर्यवर्तयत। ता मुखं
 पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं
 पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः
 पर्यायन्। स उत्तरतः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
 मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत।
 ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
 अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि
 च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अंति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
 अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यश्च मुखं दक्षिणतो मुखं पश्चान्नवं
 च॥

[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्स्यामिति। स एतं

दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयानभवत्।
 यः कामयेत बहोर्भूयान्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत।
 बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आजायेतेति।
 स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म
 आजायेतेति। स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो
 जायते। सोऽकामयत पशुमान्स्यामिति। स चतुर्होतुः
 पञ्चहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति
 पशुमानभवत्। यः कामयेत पशुमान्स्यामिति। स
 पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
 पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्यृतवो-
 ऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
 षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत
 सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मै सोमपः सोमयाजी
 जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य
 प्रयुक्ति सोमपः सोमयाज्यभवत्। आऽस्य सोमपः

सोमयाज्यं जायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्।
 आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत।
 सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी
 जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रति तिष्ठति॥ ७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्।
 तेऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा
 उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्।
 आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा इयं
 कृतिः॥ ७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा
 अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्भ्यो देवेभ्यो
 हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै
 चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै
 दशहोतुर्निदानम्। द्रश्पूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि
 पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै
 चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥ ७३॥

अग्निमीत तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृत्स्निर्दशहोतुर्निदानं सप्त

चं॥ _____ [११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति
 प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं तेन दशधा-
 ऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समंश्लिष्यं देवा वै चतुर्होतृभिरिदं
 वा अग्नें प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयेवै नत्तस्य वा इयं कृप्तिस्तस्मात्ते पानाज्योतिर-
 यदस्मिन्नादित्ये स षड्भोतुः सप्तहोतारं त्रिसप्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
 द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवेषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्।

अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षट्॥ [१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव
समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवेनां भूत्वा
प्रतिगृह्णाति। आत्मनोऽनात्यै। यद्येनमार्त्विज्यादृतं सन्तं
निरुहरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।
पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योपं दासयति। यद्येनं पुनरुप शिष्यैः।
आग्नीध्रे एव जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।
पश्चात्प्राडासीनः। अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्मै
कल्पयति। प्रायश्चित्ती वाग्धोतेत्यृतमुखऋतुमुखे जुहोति।
ऋतूनेवास्मै कल्पयति। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आयन्ति। षड्होता वै भूत्वा
प्रजापतिरिदं सर्वमसृजत। स मनोऽसृजत। मनसोऽधि
गायत्रीमसृजत। तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्। तामाऽलभत।
गायत्रिया अधि छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं।
तत्सामं यश आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुभ्योऽधि विष्णुम्।
तद्विष्णुं यशं आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीरसृजत।
ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तत्सोमं यशं आर्च्छत्। तमाऽलभत।
सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥ ७ ॥

तदिन्द्रं यशं आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यवत। इन्द्रं इव
यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं
किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रति-
गृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वा-
ऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बर्हिषा
प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवेनं
धाम्ना प्रत्येति॥ ८ ॥

विग्राहमृतवस्तदाऽलभतेन्द्रं गृह्णीयात्थद्वं॥ [२]

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके
भवति। अथ यो विद्वान्निवर्तयते। सशीर्षा विपाप्मा-
ऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त।
अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च

चन्द्रमाः। अग्निर्न्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्।
वायुर्न्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत।
तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्।
द्यौर्न्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत।
सोऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्।
तान्पोषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च
वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पञ्च च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापा-
क्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रिय-
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः
प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रिय-
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य

ए॒वं वि॒द्वान् वा॒सः प्र॒तिगृ॑ह्णाति। अथ॒ योऽवि॒द्वान्प्र॒तिगृ॑ह्णाति। तृतीय॑मस्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति। तस्य॒ वै रु॒द्रस्य॒ गां प्र॑तिजग्र॒हुषः। च॒तुर्थ॑मिन्द्रि॒यस्याप॑क्रामत्। तामे॒तेनै॒व प्रत्य॑गृह्णात्। तेन॒ वै स च॒तुर्थ॑मिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्त॥१२॥

च॒तुर्थ॑मिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्ते। य ए॒वं वि॒द्वान्गां प्र॑तिगृह्णाति। अथ॒ योऽवि॒द्वान्प्र॒तिगृ॑ह्णाति। च॒तुर्थ॑मस्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति। तस्य॒ वै वरु॑णस्याश्वं॑ प्र॒तिजग्र॑हुषः। प॒ञ्चम॑मिन्द्रि॒यस्याप॑क्रामत्। तमे॒तेनै॒व प्रत्य॑गृह्णात्। तेन॒ वै स प॑ञ्चमिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्त। प॒ञ्चम॑मिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्ते। य ए॒वं वि॒द्वानश्वं॑ प्र॒तिगृ॑ह्णाति॥१३॥

अथ॒ योऽवि॒द्वान्प्र॒तिगृ॑ह्णाति। प॒ञ्चम॑मस्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति। तस्य॒ वै प्र॒जाप॑तेः पुरु॑षं प्र॒तिजग्र॑हुषः। ष॒ष्ठमिन्द्रि॒यस्याप॑क्रामत्। तमे॒तेनै॒व प्रत्य॑गृह्णात्। तेन॒ वै स ष॑ष्ठमिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्त। ष॒ष्ठमिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्ते। य ए॒वं वि॒द्वान्पुरु॑षं प्र॒तिगृ॑ह्णाति। अथ॒ योऽवि॒द्वान्प्र॒तिगृ॑ह्णाति। ष॒ष्ठम॑स्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति॥१४॥

तस्य॒ वै मनो॑स्तल्पं॑ प्र॒तिजग्र॑हुषः। स॒प्तमिन्द्रि॒य-

स्यापा॑क्रामत्। तमे॒तेनै॒व प्रत्य॑गृह्णात्। तेन॒ वै स
सं॒प्तम॑मिन्द्रि॒यस्या॒ऽऽत्म॑न्नुपाध॑त्त। स॒प्तम॑मिन्द्रि॒यस्या॒-
ऽऽत्म॑न्नुपाध॑त्ते। य ए॒वं वि॒द्वांस्त॒ल्पं प्रति॑गृह्णाति। अथ॒
योऽवि॒द्वान्प्रति॑गृह्णाति। स॒प्तम॑मस्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति।
तस्य॒ वा उ॑त्ता॒नस्या॑ऽऽङ्गीर॒सस्याप्रा॑णत्प्रतिज॒ग्रहुषः॑।
अ॒ष्टम॑मिन्द्रि॒यस्यापा॑क्रामत्॥१५॥

तदे॒तेनै॒व प्रत्य॑गृह्णात्। तेन॒ वै सोऽष्ट॑ममिन्द्रि॒यस्या॒-
ऽऽत्म॑न्नुपाध॑त्त। अ॒ष्टम॑मिन्द्रि॒यस्या॒ऽऽत्म॑न्नुपाध॑त्ते। य ए॒वं
वि॒द्वानप्रा॑णत्प्रतिगृह्णाति। अथ॒ योऽवि॒द्वान्प्रति॑गृह्णाति। अ॒ष्टम॑-
मस्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति। यद्वा इ॒दं किं च॑। तथ्सर्व॑मुत्ता॒न
ए॒वाऽऽङ्गीर॑सः प्रत्य॑गृह्णात्। तदे॒नं प्रति॑गृही॒तं नाहि॑नत्।
यत्किं च॑ प्रतिगृही॒यात्। तथ्सर्व॑मुत्ता॒नस्त्वा॑ऽऽङ्गीर॒सः
प्रति॑गृह्णा॒त्वित्ये॒व प्रति॑गृही॒यात्। इ॒यं वा उ॑त्ता॒न आ॑ङ्गीर॒सः।
अ॒नयै॒वैन॑त्प्रतिगृह्णाति। नैनं॑ हि॒नस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रि॒यस्यापा॑क्रामच्चतुर्थमिन्द्रि॒यस्या॒त्म॑न्नुपाध॑त्ताश्च॑ प्रतिगृह्णाति॑ षष्ठमस्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामत्यष्टममिन्द्रि॒यस्यापा॑क्रामत्प्रतिगृही॒याच्च॒त्वारि॑ च (तस्य॒ वा अ॒ग्नेर्हि॒रण्यं॑ सोमस्य॒ वास॑स्तदे॒तेन॑ रु॒द्रस्य॒
गान्ता॑मे॒तेन॑ वरु॒णस्याश्च॑ प्र॒जाप॑तेः पुरु॑षं मनो॒स्तल्प॑न्तमे॒तेनो॑त्ता॒नस्य॒ तदे॒तेनाप्रा॑णद्यद्वै। अर्धं
तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं सं॒प्तम॑न्तम्। तदे॒तेन॑ द्वे तामे॒तेनै॒कं तमे॒तेन॑ त्रीणि

तदेतेनैकम्॥)॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सत्रमासत।
 केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति।
 प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त।
 यच्चतुर्होतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते
 गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त।
 केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत।
 यथ्यङ्गोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 तेनतूनकल्पयन्त। यथ्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते
 गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्थ्सम-
 तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन
 सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्थ्समतन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य
 गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा

अ॒र्य॒मणं॑ वेद॑। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। य॒ज्ञो
वा अ॒र्य॒मा। आर्या॑वस॒तिरिति॑ वै तमा॑हु॒र्यं प्र॒शंस॑न्ति।
आर्या॑वस॒तिर्भव॑ति। य ए॒वं वेद॑॥२०॥

यद्वा इ॒दं किं॑ च। तथ्सर्वं॑ चतु॑र्होतारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑
य॒ज्ञो निर्मि॑तः। स य ए॒वं वि॒द्वान् वि॒वदे॑त। अ॒हमे॒व भू॒यो वेद॑।
यश्चतु॑र्होतृन् वेदेति॑। स ह्ये॒व भू॒यो वेद॑। यश्चतु॑र्होतृन् वेद॑।
यो वै चतु॑र्होतृणां॑ होतृन् वेद॑। सर्वा॑सु प्र॒जास्वन्न॑मत्ति॥२१॥

सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑। प्र॒जाप॑तिर्वै दश॑होतृणां॑ होता॑।
सोम॑श्चतु॑र्होतृणां॑ होता॑। अ॒ग्निः प॑श्चहोतृणां॑ होता॑।
धा॒ता ष॑ड्होतृणां॑ होता॑। अ॒र्य॒मा स॑प्तहोतृणां॑ होता॑। ए॒ते
वै चतु॑र्होतृणां॑ होतारः। तान् य ए॒वं वेद॑। सर्वा॑सु
प्र॒जास्वन्न॑मत्ति। सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑॥२२॥

आ॒र्ध्रुव॑न्ना॒र्ध्रुव॑न्नित्ये॒वं वेदा॑न्ति सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑ (वै तेन॑ स॒त्रङ्केन॑)॥—[५]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा व्य॑स्रंस॒त। स हृद॑यं भू॒तो-
ऽश॑यत्। आ॒त्मन् हा (३) इत्य॑ह्वयत्। आपः॑ प्र॒त्यशृ॑ण्वन्। ता
अ॒ग्निहो॑त्रेणै॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑ प॒र्याव॑र्तन्त। ताः कु॒सिन्धु॑मु॒पौह॑न्।

तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं ऋत्विक्। चतुष्कृत्वो-
ऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥२३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दर्शपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप-
पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्मादर्शपूर्ण-
मासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्।
पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप-
पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छुवीं मांसमस्थिं मज्जानम्।
तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥२४॥

पञ्चत्विजः। षट्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते
पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। त उपौहन्थस्तनावाण्डौ
शिशमवांश्च प्राणम्। तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः।
षट्त्विजः। सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः
सौम्येनैवाध्वरेण यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त॥२५॥

ता उपौहन्थ्सप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य
यज्ञक्रतोः। सप्त होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्।
तपः प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुप-
पर्यावर्तत। तत्सर्वमात्मानमपरिवर्गमुपौहत्। तस्मात्संवत्सरे

सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्ते। तस्माद्दशहोता चतुर्होता।
पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। एकहोत्रे बलिः हरन्ति।
हरन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद॥ २६॥

चन्द्रमाश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोरध्वरेण यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारि च॥—[६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सोऽग्निरब्रवीत्। ममायमन्न-
मस्त्विति। सोऽबिभेत्। सर्वं वै माऽयं प्र धक्ष्यतीति।
स एतांश्चतुर्होतृनात्मस्पर्णानपश्यत्। तानजुहोत्। तैर्वै
स आत्मानमस्पृणोत्। यदग्निहोत्रं जुहोति। एकहोतारमेव
तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥ २७॥

कुसिन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति
दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चाऽऽत्मनोऽङ्गानि स्पृणोति।
आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी।
पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छवीं
मांसमस्थिं मज्जानम्॥ २८॥

तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च

सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव
तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्वमवाञ्चं
प्राणम्। तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥ २९॥

समिथ्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति
सौम्यमध्वरम्। सप्त चाऽऽत्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति।
आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति।
द्विर्निर्माष्टि। द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति
संवत्सरम्। सर्वं चाऽऽत्मानमपरिवर्गं स्पृणोति।
आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति॥ ३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥ [७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।
सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्मात्त्र्यन्तर्वली।
हरिणी सती श्यावा भवति। स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्।
स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो
भवति। तस्यासुरेवाजीवत्॥ ३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत।

तदसुराणामसुरत्वम्।

य ए॒वम॑सुराणाम॒सुर॒त्वं वेद॑। अ॒सु॒माने॒व भ॑वति।
नैन॒मसु॑र्जहाति। सोऽसुरा॑न्सृ॒ष्ट्वा पि॒तेवा॑मन्यत। तदनु॑
पि॒तृन॑सृजत। तत्पि॑तृणां पि॒तृत्व॑म्। य ए॒वं पि॑तृणां पि॒तृत्वं
वेद॑। पि॒तेवै॒व स्वाना॑ भवति॥३२॥

यन्त्य॑स्य पि॒तरो॒ हव॑म्। स पि॒तृन्सृ॒ष्ट्वाऽऽम॑नस्यत्।
तदनु॑ मनु॒ष्या॑नसृजत। तन्म॑नु॒ष्या॑णां मनु॒ष्यत्व॑म्। य
ए॒वं म॑नु॒ष्या॑णां मनु॒ष्यत्वं वेद॑। म॒नु॒स्व्ये॒व भ॑वति। नैनं॑
मनु॑र्जहाति। तस्मै॑ मनु॒ष्या॑न्सृजानाय॑। दिवा॑ दे॒वत्रा॑-
ऽभ॑वत्। तदनु॑ दे॒वान॑सृजत। तद्दे॒वाना॑ दे॒वत्व॑म्। य ए॒वं
दे॒वाना॑ दे॒वत्वं वेद॑। दिवा॑ है॒वास्य॑ दे॒वत्रा॑ भ॑वति। तानि॒ वा
ए॒तानि॑ च॒त्वार्य॑म्भा॑ंसि। दे॒वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरोऽसुराः॑। तेषु॑
सर्वे॑ष्व॒म्भो न॑भ इ॒व भ॑वति। य ए॒वं वेद॑॥३३॥

अ॒जी॒व॒श्च॒वाना॑ भवति दे॒वान॑सृजत स॒प्त च॑॥ [८]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। यो वा इ॒मं वि॒द्यात्। यतो॒ऽयं प॑वते।
यद॑भि प॑वते। यद॑भि स॒म्प॑वते। सर्व॑मायु॑रियात्। न पु॒रा-
ऽऽयु॑षः प्र मी॑येत। प॒शुमा॑न्स्यात्। वि॒न्देत् प्र॒जाम्। यो वा
इ॒मं वेद॑॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते।
 सर्वमायुरेति। न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति।
 विन्दते प्रजाम्। अद्ध्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि
 सम्पवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते।
 अग्नेः पवते। अग्निमभि पवते। अग्निमभि सम्पवते।
 अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पवते। अन्तरिक्षमभि
 सम्पवते। आदित्यात्पवते॥३६॥

आदित्यमभि पवते। आदित्यमभि सम्पवते। द्योः पवते।
 दिवमभि पवते। दिवमभि सम्पवते। दिग्भ्यः पवते। दिशोऽभि
 पवते। दिशोऽभि सम्पवते। स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव
 भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वाः प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो
 हि प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं
 वेद। स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्चैव
 भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा
 दिश आ वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति।
 स वा एष मातरिश्चैव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पर्वमान एव
 भूत्वा पश्चाद्वाति। पूतमस्मा आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति।
 पूतमश्नाति। य एवं वेद। स वा एष पर्वमान एव॥३९॥

अथ यदुत्तरतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरतो वाति।
 सवितैव स्वानां भवति। य एवं वेद। स वा एष
 सवितैव। ते य एनं पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य
 पुरस्तात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः
 सचन्ते। अथ य एनं दक्षिणत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति।
 दक्षिणत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुप
 वदन्ति। य एवास्य पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति।
 पश्चादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुप
 वदन्ति। य एवास्योत्तरतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं
 नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्येवाक्ष्यौ भाषेत। मृण्टयेदिव।
 क्राथयेदिव। शृङ्गायेतेव। उत मोप वदेयुः। उत मे
 पाप्मानमप हन्युरिति। स यान्दिशः सनिमेष्यन्थस्यात्।

यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वा धावयेत्।
सातमेव रदितं व्यूढं गुन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं
पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं
वेद॥४२॥

वेद सम्पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः
पाप्मानस्तां स्तेपं घ्नन्तीत्यष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा
अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तेऽकुरुत। अथ ह सीता सावित्री।
सोमं राजानं चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽहं पितरं
प्रजापतिमुपससार। तं होवाच। नमस्ते अस्तु भगवः।
उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वा पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्यां उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।

त९ हो॒वाच। भो॒गं तु म॒ आच॑क्ष्व। ए॒तन्म॒ आच॑क्ष्व। यत्ते॑
पा॒णावि॑ति। तस्या॑ उ॒ ह त्रीन् वेदा॒न्प्रद॑दौ। तस्मा॒दुह॒ स्त्रियो॒
भो॒गमै॒व हा॑रयन्ते। स यः का॒मये॑त प्रि॒यः स्या॒मिति॑॥४५॥

यं वा॑ का॒मये॑त प्रि॒यः स्या॒दिति॑। तस्मा॑ ए॒त९
स्था॑ग॒रम॑लङ्का॒रं क॑ल्पयित्वा। दश॑हो॒तारं पु॑रस्ता॒द्याख्या॑य।
चतु॑र्हो॒तारं दक्षि॑णतः। पञ्च॑हो॒तारं प॒श्चात्। षड्दो॑तारमुत्तर॒तः।
सप्त॑हो॒तारमु॑परि॒ष्टात्। स॒म्भारै॑श्च॒ पत्नि॑भिश्च॒ मुखे॑ऽलङ्कृत्य।
आ॒स्यार्धं ब्र॑जेत्। प्रि॒यो ह॑ैव भ॑वति॥४६॥

अ॒न्यान्लङ्कृत्य॑ स्या॒मिति॑ भवति॥ [१०]

ब्रह्मा॑त्म॒न्वद॑सृजत। तद॑का॒मय॑त। स॒मा॒त्मना॑ प॒द्येये॑ति।
आ॒त्म॒न्ना॒त्म॒न्नित्या॑म॒त्रय॑त। तस्मै॑ दश॒म९ हू॑तः प्र॒त्य॑शृ॒णोत्।
स दश॑हूतोऽभवत्। दश॑हूतो ह॒ वै ना॑मैषः। तं वा ए॒तं
दश॑हू॒त९ स॒न्तम्। दश॑हो॒तेत्या॑चक्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रि॒या
इ॒व हि दे॒वाः॥४७॥

आ॒त्म॒न्ना॒त्म॒न्नित्या॑म॒त्रय॑त। तस्मै॑ सप्त॒म९ हू॑तः
प्र॒त्य॑शृ॒णोत्। स सप्त॑हूतोऽभवत्। सप्त॑हूतो ह॒ वै ना॑मैषः। तं
वा ए॒त९ सप्त॑हू॒त९ स॒न्तम्। सप्त॑हो॒तेत्या॑चक्षते प॒रोक्षे॑ण।

प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः। आत्म॒न्नात्म॒न्नित्याम॑न्त्रयत। तस्मै
ष॒ष्ठ॑ हूतः प्रत्य॑शृणोत्। स षड्भू॑तोऽभवत्॥४८॥

षड्भू॑तो ह॒ वै नामै॒षः। तं वा ए॒त॑ षड्भू॑त॒ सन्तम्।
षड्भू॑तेत्याचक्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः।
आत्म॒न्नात्म॒न्नित्याम॑न्त्रयत। तस्मै प॒ञ्च॒म॑ हूतः प्रत्य॑शृणोत्।
स पञ्च॑हूतोऽभवत्। पञ्च॑हूतो ह॒ वै नामै॒षः। तं वा ए॒तं
पञ्च॑हूत॒ सन्तम्। पञ्च॑होतेत्याचक्षते प॒रोक्षे॑ण॥४९॥

प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः। आत्म॒न्नात्म॒न्नित्याम॑न्त्रयत।
तस्मै चतु॑र्थ॒ हूतः प्रत्य॑शृणोत्। स चतु॑र्हूतोऽभवत्।
चतु॑र्हूतो ह॒ वै नामै॒षः। तं वा ए॒तं चतु॑र्हूत॒ सन्तम्।
चतु॑र्होतेत्याचक्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः।
तम॑ब्रवीत्। त्वं वै मे नेदि॑ष्ठ॒ हूतः प्रत्य॑श्रोषीः।
त्वयै॑नानाख्या॒तार॒ इति॑। तस्मान्नु है॒नाः श्वतु॑र्होतार॒
इत्याच॑क्षते। तस्मा॑च्छ्रूषुः पु॒त्राणा॑ हृद्य॑तमः। नेदि॑ष्ठो
हृद्य॑तमः। नेदि॑ष्ठो ब्रह्म॑णो भवति। य ए॒वं वेद॑॥५०॥

दे॒वाः षड्भू॑तोऽभवत्पञ्च॑होतेत्याचक्षते प॒रोक्षे॑णाश्रोषीः षट्॥ ————— [११]

ब्रह्म॒वादि॒नः किं दक्षि॑णां यो वा अवि॑द्वान्तस्य वै ब्रह्म॒वादि॒नो यद्व॑शहोतारः

प्रजापतिर्व्यस्रं प्रजापतिः पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वाङ्ब्रह्मवादिनो यो वा
इमं विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्रेर्यद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्य दक्षिणतः
पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि
 विद्वान्। विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा
 भोजनानि। अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि
 सन्तु। सञ्ज्ञास्पत्यः सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि
 तिष्ठा महासि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो
 जिघासति॥१॥

तास्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नो-
 ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठ्यः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा
 तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः।
 वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वा अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधरा च
 ऊरौ। यथा तव शर्मन्मदैम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
 हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथं गुवेषणं हरिभ्याम्।
 उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।
 इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निं स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि प्य।
उरुं नः पन्थां प्रदिशन्विभाहि। ज्योतिष्मद्धेह्यजरं न आयुः।
त्वामग्ने हविष्मन्तः। देवं मर्तास ईडते॥४॥

मन्ये त्वा जातवेदसम्। स हव्या वक्ष्यानुषक्। विश्वानि
नो दुर्गहा जातवेदः। सिन्धुं न नावा दुरिताऽतिं पर्षि। अग्ने
अत्रिवन्मनसा गृणानः। अस्माकं बोध्यविता तनूनाम्। पूषा
गा अन्वेतु नः। पूषा रक्षत्वर्वतः। पूषा वाजं सनोतु नः।
पूषेमा आशा अनुवेद सर्वाः॥५॥

सो अस्मां अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा अघृणिः
सर्ववीरः। अप्रयुच्छन्पुर एतु प्रजानन्। त्वमग्ने सप्रथा असि।
जुष्टो होता वरेण्यः। त्वया यज्ञं वितन्वते। अग्नी रक्षांसि
सेधति। शुक्रशोचिरमर्त्यः। शुचिः पावक ईड्यः। अग्ने रक्षा
णो अहंसः॥६॥

प्रति ष्म देव रीषतः। तपिष्ठैरजरो दह। अग्ने हंसि
न्यत्रिणम्। दीद्यन्मर्त्येष्व। स्वे क्षये शुचिव्रत। आ वात वाहि

भेषजम्। वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजः। देवानां
दूत ईयसे। द्वाविमौ वातौ वातः॥७॥

आ सिन्धोरा परावतः। दक्षं मे अन्य आवातु। परान्यो
वातु यद्रपः। यद्दो वात ते गृहे। अमृतस्य निधिर्हितः।
ततो नो देहि जीवसे। ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह
आवह। वात आवातु भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे॥८॥

प्र ण आयूषि तारिषत्। त्वमग्ने अयासि। अया
सन्मनसा हितः। अया सन् हव्यमूहिषे। अया नो धेहि
भेषजम्। इष्टो अग्निराहुतः। स्वाहाकृतः पिपर्तु नः। स्वगा
देवेभ्य इदं नमः। कामो भूतस्य भव्यस्य। सम्राडेको
विराजति॥९॥

स इदं प्रति पप्रथे। ऋतून्नुत्सृजते वशी। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसंति
निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। त्वया मन्यो
सरथमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृषता मरुत्वः। तिग्मेषव
आयुधा सश्शिशानाः। उप प्रयन्ति नरो अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवास देवः। मन्युरहोता वरुणो विश्ववेदाः।

म॒न्युं वि॒शं ई॒डते दे॒व॒यन्तीः॑। पा॒हि नो॑ म॒न्यो तप॑सा॒ श्रमे॑ण।
 त्वम॑ग्रे व्रत॒भृच्छुचिः॑। दे॒वाः आसा॑दया इ॒ह। अ॒ग्रे ह॒व्याय॑
 वोढ॑वे। व्र॒तानु॑बिभ्र॑द्व॒तपा॑ अदा॑भ्यः। यजा॑ नो दे॒वाः अ॒जरः
 सु॒वीरः॑। दध॑द्र॒त्नानि॑ सु॒विदा॒नो अ॑ग्रे। गो॒पा॒य नो॑ जी॒वसे॑
 जा॒तवे॑दः॥११॥

जिघाँसत्यग्नित्राँञ्जघन्वानीडते सर्वा अहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्रे एकं च॥

[१]

चक्षु॑षो हे॒ते म॒न॑सो हे॒ते। वाचो॑ हे॒ते ब्र॒ह्म॑णो हे॒ते। यो
 मा॑ऽघा॒युर॑भि॒दास॑ति। तम॑ग्रे मे॒न्या मे॒निं कृ॑णु। यो मा॒ चक्षु॑षा
 यो म॒न॑सा। यो वा॒चा ब्र॒ह्म॑णाऽघा॒युर॑भि॒दास॑ति। तयो॑ऽग्रे त्वं
 मे॒न्या। अ॒मुम॑मे॒निं कृ॑णु। यत्कि॑श्चा॒सौ म॒न॑सा॒ यच्च॑ वा॒चा।
 य॒ज्ञैर्जु॑होति॒ यजु॑षा ह॒विर्भिः॑॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु।
 यातुधाना निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वन्तेन सत्यम्।
 इन्द्रेषिता आज्यमस्य मधन्तु। मा तत्समृद्धिं यदसौ करोति।
 हन्मि तेऽहं कृतः हविः। यो मे घोरमचीकृतः। अपाँश्चौ त
 उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बा॒हू। अपं नह्याम्या॒स्यम्। अ॒ग्नेर्दे॒वस्य॒
ब्रह्म॑णा। सर्वं तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्। य॒ज्ञं
दे॒वेषु॑ नस्कृधि। स्वि॑ष्ट॒म॒स्माकं॑ भूयात्। माऽस्मान्प्राप॒न्न॒-
रा॑तयः। अन्ति॑ दूरे स॒तो अ॒ग्ने। भ्रातृ॑व्यस्याभि॒दास॑तः॥१४॥

व॒षट्कारेण॑ वज्रेण। कृत्या॑ ह॒न्मि कृ॒ताम॒हम्। यो मा॒ नक्तं॑
दिवा॑ सा॒यम्। प्रा॒तश्चाहो॑ नि॒पीय॑ति। अ॒द्या तमिन्द्र॑ वज्रेण।
भातृ॑व्यं पादयामसि। इन्द्र॑स्य गृहो॑ऽसि॒ तन्त्वा॑। प्रप॑द्ये सगुः
साश्वः॑। स॒ह यन्मे॒ अस्ति॒ तेन॑। ईडे॑ अ॒ग्निं वि॑प॒श्चितम्॥१५॥

गिरा॑ य॒ज्ञस्य॒ साध॑नम्। श्रु॒ष्टी॒वान॑न्धि॒तावा॑नम्। अ॒ग्ने श॒केम॑
ते व॒यम्। यमं॑ दे॒वस्य॑ वा॒जिनः॑। अति॑ द्वे॒षा॑सि॒ तरे॑म।
अव॑तं मा॒ सम॑नसौ॒ समो॑कसौ। सच॑ेतसौ॒ सर॑ेतसौ। उ॒भौ
मा॑म॒वत॑जा॒तवे॑दसौ। शि॒वौ भ॑वतम॒द्य नः॑। स्व॒यं कृ॑ण्वानः
सु॒गम॑प्र॒यावम्॥१६॥

ति॒ग्मशृ॑ङ्गो वृ॒षभः॑ शोशु॑चानः। प्र॒त्न॑ स॒धस्थ॑मनु॒
पश्य॑मानः। आ तन्तु॑म॒ग्निर्दि॒व्यं त॑तान। त्वन्न॑स्तन्तु॒रु॒त
सेतु॑र॒ग्ने। त्वं प॒न्था भ॑वसि दे॒व्यानः॑। त्वया॑ऽग्ने पृ॒ष्ठं
व॒यमारु॑हेम। अथा॑ दे॒वैः स॑ध॒माद॑ मदेम। उदु॑त्त॒मं मु॑मुग्धि

नः। वि पाशं मध्यमञ्चत। अवाधमानि जीवसे॥१७॥

व॒यं सोम॑ व्र॒ते तव॑। मन॑स्त॒नूषु॑ बिभ्र॑तः। प्र॒जाव॑न्तो
अशीम॑हि। इन्द्रा॑णी दे॒वी सु॑भगा॑ सु॒पत्नी॑। उद॑र॒शेन॑ पति॒विद्ये॑
जिगा॑य। त्रि॒शद॑स्या ज॒घनं॑ यो॒ज॑नानि। उ॒पस्थ॑ इन्द्र॑
स्थवि॑रं बिभ॑र्ति। सेना॑ ह॒ नाम॑ पृथि॒वी ध॑नञ्जया। वि॒श्वव्य॑चा
अदि॑तिः सूर्य॑त्वक्। इन्द्रा॑णी दे॒वी प्रा॒सहा॑ ददा॑ना॥१८॥

सा नो॑ दे॒वी सु॒हवा॑ शर्म॑ यच्छतु। आत्वा॑ऽहार्षम॒न्तर॑भूः।
ध्रु॒वस्ति॑ष्ठावि॒चाच॑लिः। वि॒शस्त्वा॑ सर्वा॑ वाञ्छन्तु। मा
त्वद्रा॑ष्ट्रमधि॑ भ्रशत्। ध्रु॒वा द्यौर्ध्रु॒वा पृ॑थि॒वी। ध्रु॒वं वि॒श्वमि॑दं
जग॑त्। ध्रु॒वा ह॒ पर्व॑ता इ॒मे। ध्रु॒वो राजा॑ वि॒शाम॑यम्।
इ॒हैवैधि॑ मा व्य॑थिष्ठाः॥१९॥

पर्व॑त इ॒वावि॑चाचलिः। इन्द्र॑ इवे॒ह ध्रु॒वस्ति॑ष्ठा। इ॒ह रा॑ष्ट्रमु॒
धार॑य। अ॒भिति॑ष्ठ पृ॒तन्य॑तः। अध॑रे सन्तु शत्र॑वः। इन्द्र॑ इव
वृ॒त्रहा॑ तिष्ठ। अ॒पः क्षे॒त्राणि॑ स॒ञ्जय॑न्। इन्द्र॑ ए॒णम॑दीधरत्।
ध्रु॒वं ध्रु॒वेण॑ ह॒विषा॑। तस्मै॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒यं च॒
ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासंतो विपश्चितुमप्रयावञ्जीवसे ददांना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥——[२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितॄणाम्। अक्षमव्ययं न
किलारिषाथ। यच्छक्ररीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा
वसिष्ठाः। पावका नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं
वष्टु धिया वसुः। सरस्वत्यभिना नेषि वस्यः। मा पस्फरीः
पयसा मा न आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बृहिरग्नौ।
अयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सद्म सदने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
यो गोजिद्धं न जिदश्च जिद्यः॥२२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो
मेदिनं त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः
कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्न आहुत।
धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्।
संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
दीक्षयेद५ हविरा गच्छतन्नः॥२३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापात्रेभ्योऽवनतं
 हि शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय
 धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो
 गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि
 विश्वा। नूतनो दयते सनिष्यन् यः। विष्णाव उरुगायाय
 दाशत्॥२४॥

प्र यः सूत्राचा मनसा यजाते। एतावन्तन्नर्यमा विवासात्।
 विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्।
 ध्रुवासो अस्य कीरयो जनासः। उरुक्षितिः सुजनिमा
 चकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं
 महित्वा। प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य
 स्थविरस्य नाम॥२५॥

होतारं चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्।
 प्रत्यर्धिं देवस्यदेवस्य महा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्।
 आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।
 वरीवृज्स्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र।
 इन्द्रः सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः पृतना अभि

श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणाय।
अश्विनाववसे निह्वये वाम्। आ नूनं यात९ सुकृताय विप्रा।
प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन। उपागच्छतमवसागतन्नः। अविष्टं
धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अह्वयं नो अस्तु। आवां
तोके तनये तूतुजानाः। सुरत्नांसो देववीतिं गमेम॥२७॥

त्व९ सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूः। त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः।
त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महित्वा। द्युम्नेभिर्द्युम्यभवो नृचक्षाः। अषाढं
युथ्सु पृतनासु पप्रिम। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्।
भरेषुजा९ सुक्षिति९ सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम।
भवा मित्रो न शेव्यो घृतासुतिः। विभूतद्युम्न एव या उं
सप्रथाः॥२८॥

अथा ते विष्णो विदुषां चिद्वध्यः। स्तोमो यज्ञस्य
राध्यो हविष्मन्तः। यः पूर्याय वेधसे नवीयसे। सुमज्जानये
विष्णावे ददाशति। यो जातमस्य महतो म॒हि ब्रवात्। सेदु
श्रवोभिर्युज्यं चिदभ्यसत्। तमु स्तोतारः पूर्य्य यथा विद
ऋतस्य। गर्भ९ हविषा पिपर्तन। आऽस्य जानन्तो नाम

चिद्विवक्तन। बृहत्ते विष्णो सुमतिं भजामहे॥२९॥

इ॒मा धा॒ना घृ॒त॒स्नु॒वः। ह॒रीं इ॒होप॑वक्षतः। इन्द्र॑ सु॒खत॑मे
रथे॑। ए॒ष ब्र॒ह्मा प्र॑ते॒म॒हे। वि॒दथे॑ श॒सिष॑ इन्द्रो॒ य ऋ॒त्वियः॑
प्र॑ते॒ वन्वे। व॒नुषो॑ ह॒र्य॒तं म॑दम्। इन्द्रो॒ नाम॑ घृ॒त॒न्न॒यः।
ह॒रि॒भि॒श्चारु॑ से॒च॑ते। श्रु॒तो ग॒ण आ त्वा॑ वि॒शन्तु॑॥३०॥

ह॒रि॒व॒र्ष॒स॒ङ्गि॒रः। आच॑र्षणि॒प्रा वृ॑ष॒भो ज॑ना॒नाम्। रा॒जा
कृ॒ष्टी॒नां पु॑रु॒हूत॑ इन्द्रः। स्तु॒तश्र॑व॒स्य॒न्न॒व॒सोप॑म॒द्रिक्। यु॒क्त्वा
ह॒री वृ॑ष॒णाया॑ह्य॒र्वाङ्। प्र य॒त्सि॒न्ध॒वः प्र॑स॒वं य॑दायन्। आ॒पः
स॒मु॒द्रः र॒थ्ये॒व ज॑ग्मुः। अ॒त॒श्चि॒दिन्द्रः॑ स॒द॒सो व॑री॒यान्। य॒दी॒
सोमः॑ पृ॒णति॑ दु॒ग्धो अ॒शुः। ह॒या॒म॒सि॒ त्वेन्द्र॑ या॒ह्य॒र्वाङ्॥३१॥

अ॒र॒न्ते॒ सोम॑स्त॒नुवे॑ भ॒वाति॑। श॒त॒क्र॒तो मा॒दय॑स्वा सु॒तेषु॑।
प्रा॒स्मा॒ अ॒व पृ॑त॒नासु॑ प्र॒यु॒त्सु। इन्द्रा॑य॒ सोमाः॑ प्र॒दिवो॑
वि॒दा॒नाः। ऋ॒भुर्ये॑भि॒र्वृष॑प॒र्वा वि॑हा॒याः। प्र॒य॒म्य॒मा॒णान्प्र॑ति॒ पू
गृ॑भाय। इन्द्र॑ पिब॒ वृष॑धू॒तस्य॑ वृ॒ष्णाः। अ॒हे॒ड॒मान् उ॑प॒याहि॑
य॒ज्ञम्। तु॒भ्यं प॑वन्त॒ इन्द्र॑वः सु॒तासः॑। गा॒वो न व॑ज्रि॒न्ध्रस्व॑मो॒को
अ॒च्छ॑॥३२॥

इन्द्रा ग॑हि प्रथ॒मो य॒ज्ञिया॑नाम्। या ते॑ का॒कु॒त्सु॒कृता॑ या

वरि॑ष्ठा। यया॒ शश्व॑त्पिब॑सि॒ मध्वं॑ ऊ॒र्मिम्। तया॑ पाहि॒ प्र ते॑
 अध्व॑र्युर॒स्थात्। सन्ते॒ वज्रो॑ वर्त॒तामिन्द्र॑ ग॒व्युः। प्रा॒तर्यु॑जा
 वि बो॑धय। अ॒श्विना॒वेह॑ ग॒च्छतम्। अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑।
 प्रा॒तर्यावा॑णा प्रथ॒मा य॑जध्वम्। पु॒रा गृ॒ध्रादर॑रुषः पिबाथः।
 प्रा॒तर॒हि य॒ज्ञम॒श्विना॒ दधा॑ते। प्रश॑सन्ति क॒वयः॑ पूर्॒वभाजः॑।
 प्रा॒तर्य॑जध्वम॒श्विना॑ हि॒नोत। न सा॒यम॑स्ति दे॒वया॑ अजु॑ष्टम्।
 उ॒तान्यो॑ अ॒स्मद्य॑जते॒ विचा॑यः। पूर्॒वः पूर्॒वो य॑ज॒मानो॒
 वनी॑यान्॥ ३३॥

चा॒श्वजि॑द्यो ग॒च्छतं॑ नो॒ दाश॑त्रामा॒भि॒श्रीर्गमे॑म स॒प्रथा॑ भ॒जामहे॑ वि॒शन्तु॒ याह्य॑र्वाड॒च्छं पिबा॑थः
 षट्॑॥ [३]

न॒क्तं जा॒ताऽस्यो॑षधे। रामे॒ कृष्णे॒ असि॑क्रि च। इ॒दं
 र॑जनि रजय। कि॒लासं॑ प॒लितं॑ च॒ यत्। कि॒लासं॑ च प॒लितं॑
 च। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अ॑श्नुतां॒ वर्णः॑।
 परा॑ श्वे॒तानि॑ पातय। असि॑तं ते नि॒लय॑नम्। आ॒स्थान॒मसि॑तं
 तव॑॥ ३४॥

असि॑क्रियस्योषधे। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। अ॒स्थि॒जस्य॑
 कि॒लास॑स्य। त॒नूज॑स्य च॒ यत्त्व॑चि। कृ॒त्यया॑ कृ॒तस्य॑ ब्रह्म॒णा।

लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्। सरूपा नाम ते माता। सरूपो नाम ते पिता। सरूपाऽस्योषधे सा। सरूपमिदं कृधि॥३५॥

शुन९ हुवेम मधवानुमिन्द्रम्। अस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ। शृण्वन्तमुग्रमृतये समथ्सु। घ्नन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानाम्। धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु। नि वो वना जिहते याम नो भिया। कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः। युधे यदुग्राः पृषतीरयुग्ध्वम्। प्रवेपयन्ति पर्वतान्। विविश्चन्ति वनस्पतीन्॥३६॥

प्रोवारत मरुतो दुर्मदा इव। देवासः सर्वया विशा। पुरुत्रा हि सदृङ्ङुसि। विशो विश्वा अनु प्रभु। समथ्सु त्वा हवामहे। समथस्वग्निमवसे। वाजयन्तो हवामहे। वाजेषु चित्रराधसम्। सङ्गच्छध्व९ संवदध्वम्। सं वो मना९सि जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वे। सञ्जानाना उपासता। समानो मन्त्रः समितिः समानी। समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानं केतो अभि स९ रभध्वम्। संज्ञानेन वो हविषा यजामः। समानी व आकूतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो मनः। यथा वः सुसहासति॥३८॥

संज्ञानं नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्।
 इहास्मासु नियच्छतम्। संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञानं
 सविता करत्। संज्ञानमश्विना युवम्। इह मह्यं नि यच्छतम्।
 उपं च्छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिष्ट्वम्।
 शिवेभिरद्य परिपाहि नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय
 नव्यसे। रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत। मदेमदे हि नो
 ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरुशता। उभया
 हस्त्या वसु। शिशीहि राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तव दंसना। आ तू न
 इन्द्र भाजय। गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यद्देवा
 देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा यूयम्।
 ऋतस्यर्तेन मुञ्चत। ऋतस्यर्तेनाऽऽदित्याः॥४१॥

यजत्रा मुञ्चतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो
 न शेकिम। मेदस्वता यजमानाः। स्रुचाऽऽज्येन जुह्वतः।
 अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप शेकिम। यदि दिवा
 यदि नक्तम्। एन एनस्योकरत्। भूतं मा तस्माद्भव्यं च॥४२॥

द्रुपदादिव मुञ्चतु। द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः स्नात्वी
मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाऽऽज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मेनसः।
उद्वयं तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा
सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तवं कृधि वनस्पतीञ्जानतामसंति वयं भेरादित्याश्च नवं च॥—————[४]

वृषासो अ॒शुः प॑वते ह॒विष्मा॒न्त्सोमः॑। इन्द्र॑स्य भा॒ग
ऋ॒त॒युः श॒तायुः॑। स मा॒ वृषा॑णं वृष॒भं कृ॑णोतु। प्रि॒यं
वि॒शा॒ सर्व॑वीर॒ सु॒वीरम्॑। कस्य॒ वृषा॑ सु॒ते सचा॑।
नियु॒त्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्रहा॒ सोम॑पीतये। यस्ते॑ शृङ्ग
वृषो॑नपात्। प्रण॑पात्कुण्ड॒पाय्यः॑। न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ मनः॑॥४४॥

त॒ स॒घ्रीची॑रू॒तयो॑ वृ॒ष्णि॑यानि। पौ॒॒स्या॑नि नि॒युतः॑
सश्चुरिन्द्र॑म्। स॒मुद्रं॑ न सिन्ध॑व उ॒क्थशु॑ष्माः। उ॒रुव्य॑च॒सङ्गिर॒
आ वि॑शन्ति। इन्द्रा॑य गिरो॒ अनि॑शितसर्गाः। अ॒पः
प्रेर॑यन्त्सग॑रस्य बु॒ध्रात्। यो अक्षे॑णेव च॒क्रिया॒ शची॑भिः।
विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑ पृथि॒वीमु॑त द्याम्। अक्षो॑दय॒च्छव॑सा
क्षाम॑बुध्रम्। वार्ण॑वा॒तस्त॑र्विषी॒भिरिन्द्रः॑॥४५॥

दृ॒ढान्यौघा॑दु॒शमा॑न् ओजः॑। अवा॑भिनत्कु॒भः पर्व॑तानाम्।

आ नो॑ अग्ने सुके॒तुना॑। र॒यिं वि॒श्वायु॑पोषसम्। मा॒र्डीकं॑ धै॒हि
जी॒वसे॑। त्व॒ꣳ सोम॑ म॒हे भग॑म्। त्वं यू॒नं ऋ॑ताय॒ते। दक्षं॑
दधा॑सि जी॒वसे॑। रथं॑ यु॒ञ्जते म॒रुतः॑ शु॒भे सु॒गम्। सू॒रो न
मि॒त्रावरु॑णा गवि॑ष्टिषु॥४६॥

रजा॑ꣳसि चि॒त्रा विच॑रन्ति त॒न्यवः॑। दि॒वः संम्रा॑जा प॒यसा
न उ॒क्षत॑म्। वाच॒ꣳ सुमि॑त्रावरु॒णा विरा॑वतीम्। प॒र्जन्य॑श्चि॒त्रां
व॑दति त्वि॒षीम॑तीम्। अ॒भ्रा व॑सत मरु॒तः सुमा॑यया॑। द्यां
व॑र्षय॒तम॒रुणाम॑रे॒पस॑म्। अयु॑क्त स॒प्त शु॒न्यवः॑। सू॒रो रथ॑स्य
न॒प्रियः॑। ताभि॑र्याति॒ स्वयु॑क्तिभिः। वहि॑ष्ठेभिर्वि॒हरन् या॑सि
तन्तु॑म्॥४७॥

अ॒व॒व्यय॑न्न॒सितं॑ दे॒व व॒स्वः। दवि॑ध्वतो र॒श्मयः॑ सू॒र्यस्य॑।
च॒र्मेवा॑वा॒धुस्त॑मो अ॒प्स्वन्तः॑। प॒र्जन्या॑य प्र गा॒यता॑।
दि॒वस्पु॑त्राय मी॒ढुषे॑। स नो॑ यु॒वस॑मिच्छतु। अ॒च्छा व॑द त॒वसं॑
गी॒र्भिरा॑भिः। स्तु॒हि प॒र्जन्यं॑ नम॒साऽऽवि॑वास। क॒र्निक॑दद्वृष॒भो
जी॒रदा॑नुः। रे॒तो दधा॑त्वोष॒धीषु॑ गर्भ॑म्॥४८॥

यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। गवा॑ं कृ॒णोत्य॑र्व॒ताम्। प॒र्जन्यः॑
पुरु॒षीणा॑म्। तस्मा॒ इदा॒स्ये ह॒विः। जु॒होता॒ मधु॑मत्तमम्।

इडां नः संयतं करत्। तिस्रो यदग्रे शरदस्त्वामित्। शुचिं
घृतेन शुचयः सपर्यन्। नामानि चिदधिरे यज्ञियानि।
असूदयन्त तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तं
स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो
निहितो महश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तौ
हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति
बर्हिः। नुषक्। येषामिन्द्रो युवा सखा। अग्र इन्द्रश्च
मेदिना। हथो वृत्राण्यप्रति। युव२ हि वृत्रहन्तमा। याभ्या२
सुव॒रज॑यन्नग्र एव। यावा॑तस्थतुर्भुवनस्य मध्ये। प्रच॑र्षणी
वृषणा॒ वज्र॑बाहू। अ॒ग्नी इन्द्रा॑वृत्रहणा॒ हुवे॑ वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गर्विष्ठिषु तन्तुं गर्भं सुजाताः सखा सप्त च॥ [५]

उत नः प्रिया प्रियासु। सप्तस्वसा सुजुष्टा। सरस्वती
स्तोम्याऽभूत्। इमा जुह्वानायुष्मदा नमोभिः। प्रति स्तोमं
सरस्वति जुषस्व। तव शर्मन्प्रियतमे दधानाः। उपस्थेयाम
शरणं न वृक्षम्। त्रीणि पदा विचक्रमे। विष्णुर्गोपा अदाभ्यः।
ततो धर्माणि धारयन्॥५१॥

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवो
मदन्ति। उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था। विष्णोः पदे परमे
मध्व उत्सः। कृत्वादा अस्थु श्रेष्ठः। अद्य त्वा वन्वन्त्सुरेक्णाः।
मर्त आनाश सुवृक्तिम्। इमा ब्रह्म ब्रह्मवाह। प्रिया त आ
बर्हिः सीद। वीहि सूर पुरोडाशम्॥५२॥

उप नः सूनवो गिरः। शृण्वन्त्वमृतस्य ये। सुमृडीका
भवन्तु नः। अद्या नो देव सवितः। प्रजावत्सावीः सौभगम्।
परा दुःष्वप्रियः सुव। विश्वानि देव सवितः। दुरितानि परा
सुव। यद्भद्रं तन्म् आ सुव। शुचिमर्केर्बृहस्पतिम्॥५३॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योज आ चके। या धारयन्त देवा
सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति सुधित
ओकंसि स्वे। तस्मा इडा पिन्वते विश्वदानीं। तस्मै विशः
स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति। सकृतिमिन्द्र
सच्युतिम्। सच्युतिं जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भरा। प्रयप्स्यन्निव सक्थ्यौ। वि
न इन्द्र मृधो जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः
सुष्टुतिं नय। प्रजापतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपम्।

कामस्य तृप्तिमानन्दम्। तस्याग्ने भाजयेह मां। मोदः प्रमोद
आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि।
दक्षिणानां प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकूतिम्। वाचः
सत्यमशीमहि। पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां
मयि। यथाऽहमस्या अतृपः स्त्रिये पुमान्। यथा स्त्री
तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया। एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह
तत्। हन्तेति सत्यं चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति।
आपस्तथ्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
वैश्वानरात्पुंरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः।
येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सद्य विभृता पुरूणि।
वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः।
पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुप ब्रुवे। बृहतीमृतये
दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अ॒न्तरि॑क्षं वि प॑प्रथे। दु॒हे द्यौर्बृ॑हती पयः॑। न ता न॑शन्ति
न द॑भाति तस्करः॑। नैना॑ अमि॒त्रो व्य॑थिरादध॑रुषति। दे॒वाःश्च
याभि॑र्यज॑ते ददा॑ति च। ज्यो॒गित्ताभिः॑ सच॑ते गोप॑तिः स॒ह।
न ता अ॒र्वा रे॒णुक॑काटो अश्नु॑ते। न सः॑स्कृ॒तत्र॑मुप॑ यन्ति
ता अ॒भि। उ॒रुगा॑यमभ॑यं तस्य॑ ता अनु॑। गावो॑ म॒र्त्यस्य॑ वि
च॑रन्ति यज्व॑नः॥५९॥

रा॒त्री व्य॑ख्यदाय॒ती। पु॒रुत्रा॑ दे॒व्यक्ष॑भिः। वि॒श्वा अ॒धि
श्रि॒योऽधि॑त। उप॑ ते गा इ॒वाक॑रम्। वृ॒णीष्व॑ दु॒हित॑र्दिवः।
रा॒त्री स्तोमं॑ न जि॒ग्युषी॑। दे॒वीं वाच॑मजनयन्त दे॒वाः। तां
वि॒श्वरू॑पाः प॒शवो॑ वदन्ति। सा नो॑ म॒न्द्रेष॑मूर्जं दुहा॑ना।
धे॒नुर्वा॑ग॒स्मानु॑प॒ सुष्टु॑तैतु॥६०॥

यद्वा॑ग्वद॑न्त्यविचे॒तनानि॑। रा॒ष्ट्री दे॒वानां॑ निष॒साद॑ म॒न्द्रा।
चत॑स्र ऊ॒र्जं दु॒दुहे॑ पया॑सि। क्व॑ स्विद॒स्याः पर॑मं ज॒ंगाम॑।
गौरी॑ मि॒माय॑ सलिलानि॒ तक्ष॑ती। ए॒कप॑दी द्वि॒पदी॑ सा
चतु॑ष्पदी। अ॒ष्टाप॑दी नव॑पदी बभू॒वुषी॑। स॒हस्रा॑क्षरा पर॒मे
व्यो॑मन्। तस्या॑ समु॒द्रा अ॒धि वि॒क्षर॑न्ति। तेन॑ जीवन्ति
प्र॒दिश॑श्चत॑स्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
 जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाँ अस्तु गुणवान्त्सजातवान्।
 अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्ना वाचं मनसा
 उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजाँसि। स्नुषा सपत्ना
 श्वशुरोऽयमस्तु। अयँ शत्रूँजयतु जर्हृषाणः। अयं
 वाजं जयतु वाजंसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।
 सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधा न
 उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगुन्द्याम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जघनंच्युतिमानन्दो भगंस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो
 वाजंसातौ चत्वारि च॥ [६]

वृषाँऽस्यँशुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे।
 दिव्यः कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्।
 विषूवान् विष्णो भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्र
 इव देवेभ्यः। वि ब्रवीतु जनैभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्।
 अथो अधिपतिं विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः
 सुशृङ्गः सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल

प्रगाणेन। वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषा। मृद्धश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्। अग्रं उद्धिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा विश्वा अभितिष्ठाभिमांतीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति। उरुं नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्वा जनेषु। उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं युध्य। अग्रे जेता त्वं जय। शत्रून्त्सहस ओजसा। वि शत्रून् विमृधो नुद। एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रः। रथं न धीरः स्वपा अतक्षम्। यदीदग्रे प्रतित्वं देव हर्याः॥६६॥

सुर्वर्वतीरुप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुर्वर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः। इन्द्रो जिगाय सहसा सहासि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जा॒तो वि॒ पुरो॑ रुरोज। स नः पर॒स्या वरि॑वः
कृ॒णोतु। अ॒यं कृ॒तुरगृ॑भीतः। वि॒श्वजि॑दु॒द्भिदि॒थ्सोमः॑।
ऋषि॑र्विप्रः काव्ये॑न। वा॒युर॑ग्रेगा य॒ज्ञप्रीः॑। सा॒कङ्ग॒न्मन॑सा
य॒ज्ञम्। शि॒वो नि॒युद्धिः॑ शि॒वाभिः॑। वा॒यो शु॒क्रो अ॑यामि ते।
म॒ध्वो अ॒ग्रं दि॒र्विष्टि॑षु॥६८॥

आ या॑हि सोम॑ पीतये। स्वा॒रु॒हो दे॒व नि॒युत्व॑ता। इ॒ममि॑न्द्र
वर्ध॑य क्ष॒त्रिया॑णाम्। अ॒यं वि॒शां वि॒श्वपति॑रस्तु॒ राजा॑। अ॒स्मा
इन्द्र॑ महि॒ वर्चा॑सि धेहि। अ॒व॒र्वस॑ कणुहि॒ शत्रु॑मस्य। इ॒ममा
भ॑ज॒ ग्रामे॑ अश्वेषु॑ गोषु॑। नि॒र॒मुं भ॑ज॒ योऽमि॑त्रो॒ अस्य॑। वर्ष्म॑न्
क्ष॒त्रस्य॑ क॒कुभि॑ श्रयस्व। ततो॑ न उ॒ग्रो वि॑ भ॒जा व॑सूनि॥६९॥

अ॒स्मे द्या॑वापृथि॒वी भू॑रि॒ वाम॑म्। स॒न्दु॒हाथां॑ घ॒र्मदु॒धैव
धे॒नुः। अ॒यं राजा॑ प्रि॒य इन्द्र॑स्य भूयात्। प्रि॒यो
गवा॑मोष॒धीना॑मु॒तापाम्। यु॒नज्मि॑ त उ॒त्तरा॑व॒न्तमि॑न्द्रम्। येन॒
जया॑सि न परा॒ जया॑सै। स त्वा॑ऽकरेकवृष॒भं स्वाना॑म्।
अथो॑ राजन्नु॒त्तमं॑ मा॒न॒वाना॑म्। उ॒त्तर॑स्त्वमधरे॒ ते स॒पत्नाः॑।
एक॑वृषा॒ इन्द्र॑सखा जिगी॒वान्॥७०॥

वि॒श्वा आ॑शाः पृ॒तनाः॑ स॒ञ्जय॑ जयन्। अ॒भि तिष्ठ॑ शत्रू॒यतः॑

संहस्वा तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठा। बलिमग्ने अन्तित
 ओत दूरात्। आ भन्दिष्ठस्य सुमतिं चिकिद्धि। बृहत्ते
 अग्ने महि शर्म भद्रम्। यो देह्यो अनमयद्वधस्रैः। यो
 अर्यपत्नीरुषसश्चकार। स निरुध्या नहुषो यहो अग्निः।
 विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः॥७१॥

प्र सद्यो अग्ने अत्यैष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ।
 ईडेन्यो वपुष्यो विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्।
 ब्रह्मज्येष्ठा वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्ने ज्येष्ठं दिवमा ततान।
 ऋतस्य ब्रह्म प्रथमोत जज्ञे। तेनार्हति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः।
 ब्रह्म स्रुचो घृतवतीः। ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः।
 शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः
 पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः
 सन्नान्माऽवंगात। अभिभूरग्निरंतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य
 पृतना अभिश्रीः। जुषाणो म आहुतिं मामहिष्ट। हत्वा
 सपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानं त्वा भुवनानामभिश्चियम्।
 स्तौम्यग्र उरुकृतं सुवीरम्। हविर्जुषाणः सपत्नां

अभिभूरसि। जहि शत्रूँ रप मृधौ नुदस्व॥७३॥

विशां जयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिविष्टिषु वसूनि जिगीवान्स्त्रहोभिर्मिता नश्चत्वारिं
च॥ [७]

स प्रत्नवन्नवीयसा। अग्ने द्युम्नेन संयता। बृहत्तन्थ
भानुना। नवं नु स्तोममग्रये। दिवः श्येनाय जीजनम्। वसोः
कुविद्वनाति नः। स्वारुहा यस्य श्रियो दृशे। रयिर्वीरवतो
यथा। अग्ने यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः पुरता॥७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नवँ
सोमाय वाजिनै। आज्यं पयसोऽजनि। जुष्टँ शुचितमं
वसु। नवँ सोम जुषस्व नः। पीयूषस्येह तृष्णुहि। यस्ते
भाग ऋता वयम्। नवस्य सोम ते वयम्। आ सुमतिं
वृणीमहे॥७५॥

स नो रास्व सहस्रिणः। नवँ हविर्जुषस्व नः। ऋतुभिः
सोम भूतमम्। तदङ्गं प्रतिहर्य नः। राजन्सोम स्वस्तये।
नवँ स्तोमन्नवँ हविः। इन्द्राग्निभ्यां नि वेदय। तज्जुषेताँ
सचेतसा। शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य। इन्द्राग्नी वृत्रहणा
जुषेथाम्॥७६॥

उ॒भा हि वा॑ सु॒हवा॒ जोह॑वीमि। ता वाज॑ सु॒द्य उ॑श॒ते
 धे॒ष्ठा। अ॒ग्निरिन्द्रो॒ नव॑स्य नः। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यताम्।
 इ॒ह दे॒वो स॑ह॒स्त्रिणौ॑। य॒ज्ञं न॒ आ हि ग॑च्छ॒ताम्। वसु॑मन्त॑
 सुव॒र्विदम्। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यताम्। अ॒ग्निरिन्द्रो॒ नव॑स्य नः।
 विश्वा॑न्दे॒वाः स्त॑र्पयत॥ ७७ ॥

ह॒विषो॒ऽस्य नव॑स्य नः। सुव॒र्विदो॒ हि ज॑ज्ञिरे। ए॒दं
 ब॒र्हिः सु॒ष्टरी॑मा॒ नवे॑न। अ॒यं य॒ज्ञो यज॑मानस्य भा॒गः। अ॒यं
 ब॑भूव॒ भुव॑नस्य॒ गर्भः॑। वि॒श्वे दे॒वा इ॒दम॑द्यागमि॒ष्ठाः। इ॒मे नु
 द्यावा॑पृथि॒वी स॒मीची॑। त॒न्वा॒ने य॒ज्ञं पु॑रु॒पेश॑सन्धिया। आ॒ऽस्मै
 पृ॒णीतां॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑। प्र॒जां पु॒ष्टि॑म॒मृतं॒ नवे॑न॥ ७८ ॥

इ॒मे धे॒नू अ॒मृतं॒ ये दु॑हाते॑। प॒य॑स्वत्युत्तरामे॑तु पु॒ष्टिः। इ॒मं
 य॒ज्ञं जु॒षमा॑णे॒ नवे॑न। स॒मीची॒ द्यावा॑पृथि॒वी घृ॒ताची॑। य॒विष्ठो
 ह॒व्यवा॑हनः। चि॒त्रभा॑नुर्घृ॒तासु॑तिः। नव॑जातो॒ वि रो॑चसे।
 अ॒ग्ने त॑त्ते॒ महि॑त्व॒नम्। त्वम॑ग्ने दे॒वता॑भ्यः। भा॒गे दे॒व न
 मी॑यसे॥ ७९ ॥

स ए॒ना वि॒द्वान् य॑क्ष्यसि। नव॑ः स्तोमं॑ जुषस्व नः।
 अ॒ग्निः प्र॑थ॒मः प्रा॑श्नातु। स हि वे॒द यथा॑ ह॒विः। शि॒वा

अ॒स्मभ्य॑मोष॑धीः। कृ॒णोतु॑ वि॒श्वच॑र्षणिः। भ॒द्रान्नः॑ श्रेयः॑
 सम॑नैष्ट दे॒वाः। त्वया॑ऽव॒सेन॑ सम॑शीमहि त्वा। स नो॑
 मयो॒भूः पि॑तो॒ आ वि॑शस्व। शं तो॒काय॑ त॒नुवै॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॒
 त्यं मधु॑ना॒ संयु॑तं॒ यवम्॑। सर॑स्वत्या॒ अधि॑म॒नाव॑चर्कृषुः।
 इन्द्र॑ आसी॒त्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑ आसन्म॒रुतः॑
 सु॒दान॑वः॥८०॥

पुर॒ए॒ता वृ॑णीमहे जु॒पेथा॑न्तर्पयता॒मृत॑न्न॒र्वेन॑ मीयसे स्यो॒नश्च॑त्वारि॑ च॥ [८]

जुष्ट॑श्चक्षु॑षो जु॒ष्टी॑नरो नक्त॒ञ्जा॒ता वृषा॑स उ॒त नो॒ वृषा॑ऽस्य॒शुः स॒प्र॒त्न॒वद॑द्यौ॥८॥
 जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॒गो जुष्टी॑ नरो॒ हरि॑वर्पस॒ङ्गिरः॑ शिप्रि॑न्वाजानामु॒त नः॑ प्रि॒या यद्वा॒ग्वद॑न्ती वि॒श्वा
 आशा॑ अ॒शीतिः॑॥८०॥

जुष्टः॑ सु॒दान॑वः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा बहु॒धा ब॒हूनि॑।
 स इ॒त्सर्वं॑ व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑दू॒दात्
 क्षे॒त्रिय॑ध्व॒गद्व॑षा॑। तमि॒त्प्रा॒णं म॒न॒सोप॑ शिक्ष॒त। अ॒ग्रं
 दे॒वाना॑मि॒दम॑न्तु नो ह॒विः। म॒न॒स॒श्चित्ते॒दम्। भू॑तं भ॒व्यं च
 गु॒प्यते॑। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒म॑ ह॒वम्। म॒नः
 श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑तिं दध॑त्। जु॒षता॑ मे वा॒ग्नि॒द॑
 ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्य॒वाड॑न॒पायि॑नी। यया॑ रू॒पाणि॑
 बहु॒धा वद॑न्ति। पे॒शा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
 वि॒राड॑न॒पस्फु॑रन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒द॑ ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॑
 न्य॑क्तम्। अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॒धा नि॒धीय॑ते। तस्य॑
 सु॒म्रम॑शीमहि। मा नो॑ हासीद्विचक्ष॑णम्। आ॒युरि॒न्नः
 प्रती॑र्यताम्। अ॒न॒न्धाश्चक्षु॑षा व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि।
 सु॒व॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति॑ स॒त्यम्।

श्रोत्रेण॒ वाचं॑ बहु॒धोद्य॑मानाम्। श्रोत्रेण॒ मोद॑श्च॒ मह॑श्च श्रूयते।
 श्रोत्रेण॒ सर्वा॑ दि॒श आ शृ॑णोमि। येन॒ प्राच्या॑ उ॒त दक्षि॑णा।
 प्र॒तीच्यै॑ दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्। तदिच्छो॑त्रं बहु॒धोद्य॑मानम्।
 अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव॥३॥

अ॒ग्रिय॑मनंपस्फुरन्ती स॒त्य॑ स॒प्त च॑॥ [१]

उ॒देहि॑ वाजि॒न्यो अ॑स्य॒प्स्वन्तः॑। इ॒दं रा॒ष्ट्रमा॑ वि॒श
 स॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो वि॒श्वमि॑दं ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑
 सु॒धिता॑न्दधातु। रोह॑रु॒हो रोहि॑त आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
 ज॒नुषा॑मुपस्थम्। ताभिः॑ स॒र॒ब्धो अ॑विद॒थ्यदु॑र्वीः। गा॒तुं
 प्र॒पश्य॑न्नि॒ह रा॒ष्ट्रमा॑ऽहः॑। आऽहार्षी॑द्रा॒ष्ट्रमि॑ह रोहि॑तः। मृ॒धो
 व्या॑स्थ॒दभयं॑ नो अस्तु॥४॥

अ॒स्मभ्यं॑ द्यावापृथि॒वी शक्न॑रीभिः। रा॒ष्ट्रं दु॑हाथामि॒ह
 रे॒वती॑भिः। विम॑मर्श॒ रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः
 प्र॒रुहो॑ रुह॑श्च। दि॒वं ग॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु
 प॒यसा॑ स्वेन॑। यास्ते॒ विश॑स्तप॑सा सं बभूवुः। गा॒य॒त्रं
 व॒थ्सम॑नु तास्तु॒ आऽगुः॑। तास्त्वा वि॑शन्तु॒ मह॑सा॒ स्वेन॑। सं
 मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्येतु॑ रोहि॑तः॥५॥

यूयमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इन्द्रे॑ण स॒युजा॒ प्रमृ॑णीथ॒
 शत्रून्। आ वो रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः। त्रिसं॑तासो
 मरुतः स्वादु॑सम्म॒दः। रोहि॑तो द्यावा॑पृथि॒वी ज॑जान।
 तस्मि॑ꣳस्तन्तुं परमे॒ष्टी त॑तान। तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये अ॒ज
 एक॑पात्। अदृ॑ह॒द्यावा॑पृथि॒वी बले॑न। रोहि॑तो द्यावा॑पृथि॒वी
 अदृ॑हत्। तेन॒ सुवः॑ स्त॒भित॑न्तेन॒ नाकः॑॥६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे रज॑सो वि॒मानः॑। तेन॑ दे॒वाः सुव॑रन्वविन्दन्।
 सुशे॑वं त्वा भा॒नवो॑ दीदि॒वाꣳसम्। सम॑ग्रासो जुहो॑ जातवेदः।
 उ॒क्षन्ति॑ त्वा वा॒जिन॒मा घृ॑तेन। सꣳसं॑मग्रे युवसे भोज॑नानि।
 अग्रे॑ शर्धं मह॑ते सौभ॑गाय। तवं द्यु॒म्रान्यु॑त्त॒मानि॑ सन्तु।
 सञ्जा॑स्पत्यꣳ सुय॑म॒मा कृ॑णुष्व। शत्रू॑य॒ताम॒भि ति॑ष्ठा
 महा॑ꣳसि॥७॥

अ॒स्त्वेतु॑ रोहि॑तो नाको महा॑ꣳसि॥ [२]

पुन॑र्न इन्द्रो म॒घवा॑ ददातु। धना॑नि श॒क्रो धन्यः॑ सुराधाः।
 अ॒र्वाची॑नं कृणुतां याचि॒तो मनः॑। श्रु॒ष्टी नो॑ अ॒स्य ह॒विषो॑
 जुषा॑णः। यानि॑ नोऽजि॒नं धना॑नि। ज॒हर्थं॑ शूर म॒न्युना॑।
 इन्द्रा॑नुविन्द न॒स्तानि॑। अ॒नेन॑ ह॒विषा॒ पुनः॑। इन्द्र॒ आशा॑भ्यः

परि। सर्वाभ्योऽभयं करत्॥८॥

जेता शत्रून् विचर्षणिः। आकूत्यै त्वा कामाय त्वा
समृधे त्वा। पुरो दधे अमृतत्वाय जीवसे। आकूतिमस्यावसे।
काममस्य समृद्धौ। इन्द्रस्य युञ्जते धियः। आकूतिं देवीं
मनसः पुरो दधे। यज्ञस्य माता सुहवा मे अस्तु। यदिच्छामि
मनसा सकामः। विदेयमेनद्धृदये निविष्टम्॥९॥

सेदग्निरग्नीरत्येत्यन्यान्। यत्र वाजी तनयो वीडुपाणिः।
सहस्रपाथा अक्षरा समेति। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः।
चतुर्भ्यो अमृतेभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः। विधेम हविषा
वयम्। विश्वा आशा मधुना सः सृजामि। अनमीवा आप
ओषधयो भवन्तु। अयं यजमानो मृधो व्यस्यताम्॥१०॥

अगृभीताः पशवः सन्तु सर्वे। अग्निः सोमो वरुणो
मित्र इन्द्रः। बृहस्पतिः सविता यः सहस्री। पूषा नो
गोभिरवसा सरस्वती। त्वष्टा रूपाणि समनक्तु यज्ञैः। त्वष्टा
रूपाणि दधन्ती सरस्वती। पूषा भगः सविता नो ददातु।
बृहस्पतिर्दददिन्द्रः सहस्रम्। मित्रो दाता वरुणः सोमो
अग्निः॥११॥

कुरन्निर्विष्टमस्यतान्नव च॥ _____ [३]

आ नो॑ भर॒ भग॑मिन्द्र द्युमन्तम्। नि ते॑ दे॒ष्णस्य॑ धीमहि
प्र॒रेके। उ॒र्व इ॒व प॒प्रथे॑ का॒मो अ॒स्मे। तमा॑पृ॒णा वसु॑पते
वसू॑नाम्। इ॒मं का॒मं म॒न्दया॑ गो॒भिर॒श्वैः। च॒न्द्रव॑ता राध॑सा
प॒प्रथ॑श्च। सु॒व॒र्यवो॑ म॒तिभि॒स्तुभ्य॑ वि॒प्राः। इन्द्रा॑य॒ वाहः॑
कु॒शिका॑सो अ॒क्रन्। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑णि प्रवो॑चम्। या॒नि
च॒कार॑ प्रथ॒मानि॑ व॒ज्री॥१२॥

अ॒ह॒न्नहि॑मन्व॒पस्त॑तर्द। प्रव॒क्षणा॑ अभि॒न॒त्पर्व॑तानाम्।
अ॒ह॒न्नहि॑ पर्व॒ते शि॒श्रिया॑णम्। त्वष्टा॑ऽस्मै वज्रं॑ स्व॒र्यन्त॑तक्ष।
वा॒श्रा इ॒व धे॒नवः॑ स्यन्द॑मानाः। अ॒ञ्जः॑ स॒मुद्र॑मव॒ जग्मु॑रापः।
वृ॒षाय॑मा॒णोऽवृ॑णीत॒ सोम॑म्। त्रि॒क॑न्द्रुकेष्वपि॒ब॒ध्सु॑तस्य। आ
सा॒य॑कं म॒घवा॑ दत्त॒ वज्र॑म्। अ॒ह॒न्नेन॑ प्रथम॒जा म॒हीना॑म्॥१३॥

यदिन्द्रा॑ह॒न्प्रथ॑म॒जा म॒हीना॑म्। आ॒न्मा॒यिना॒ममि॑नाः प्रोत
मा॒याः। आ॒त्सूर्य॑ ज॒नय॑न्द्यामु॒षास॑म्। ता॒दी॒क्रा श॒त्रून्
कि॒ला॑विवि॒त्से। अ॒ह॒न्वृ॒त्रं वृ॒त्र॒तरं॑ व्य॒स॑म्। इन्द्रो॑ वज्रेण
म॒ह॒ता व॒धेन॑। स्क॒न्धा॑सीव॒ कुलि॑शेना॒विवृ॑क्णा। अ॒हिः
श॒यत॑ उप॒पृक्पृ॑थि॒व्याम्। अ॒यो॒ध्येव॑ दु॒र्मद॑ आ हि जु॒ह्वे।

महावीरं तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नाता॑रीरस्य॒ समृ॑तिं व॒धाना॑म्। स॒ रु॒जानाः॑ पिपिष॒
इन्द्र॑शत्रुः। विश्वो॒ विहा॑या अर॒तिः। वसु॑र्दधे॒ हस्ते॒ दक्षि॑णे।
तर॑णिर्न शि॒श्रथत्। श्रव॑स्य॒या न शि॑श्रथत्। विश्व॑स्मा
इदि॑षुध्यसे। दे॒वत्रा॑ ह॒व्यमू॑हिषे। विश्व॑स्मा इ॒त्थसु॑कृते
वार॑मृण्वति। अ॒ग्निर्द्वा॒रा व्यृ॑ण्वति॥१५॥

उदु॑ञ्जिहानो अ॒भि काम॑मीरयन्। प्र॒पृश्न॑न्विश्वा भुव॑नानि
पूर्व॑था। आ के॒तुना॒ सुष॑मिद्धो यजि॑ष्ठः। काम॑ नो अ॒ग्ने
अ॒भिह॑र्य दि॒ग्भ्यः। जुषा॑णो ह॒व्यम॑मृतेषु दू॒ढ्यः। आ नो॑
र॒यिं ब॑हुलां गोम॑तीमिषम्। नि धै॑हि यक्ष॑दमृतेषु भूषन्।
अ॒श्विना॑ य॒ज्ञमा॑गंतम्। दा॒शुषः॒ पुरु॑द॒ससा॑। पू॒षा र॑क्षतु नो
र॒यिम्॥१६॥

इ॒मं य॒ज्ञम॑श्विना॑ वर्धय॑न्ता। इ॒मौ र॒यिं यज॑मानाय धत्तम्।
इ॒मौ प॒शून् र॑क्षतां वि॒श्वतो॑ नः। पू॒षा नः॑ पातु स॒दम॑प्रयच्छन्।
प्र॒ते म॒हे स॑रस्वति। सुभ॑गे वाजि॑नीवति। स॒त्यवा॑चे भरे
म॒तिम्। इ॒दं ते॑ ह॒व्यं घृ॑तव॒त्सर॑स्वति। स॒त्यवा॑चे प्रभ॑रेमा
ह॒वीर॑षि। इ॒मानि॑ ते दुरि॒ता सौ॑भ॒गानि॑। तेभि॑र्वय॒सुभ॑गांसः

स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीपं व्युण्वति रक्षतु नो रुचिः सौभगाभ्येकं च॥ [४]

यज्ञो रायो यज्ञ ईशे वसूनाम्। यज्ञः सस्यानामुत
सुक्षितीनाम्। यज्ञ इष्टः पूर्वचित्तिं दधातु। यज्ञो ब्रह्मणा
अप्येतु देवान्। अयं यज्ञो वर्धतां गोभिरश्वैः। इयं वेदिः
स्वपत्या सुवीरा। इदं बरुहिरति बरुहीऽप्यन्या। इमं यज्ञं
विश्वे अवन्तु देवाः। भग एव भगवाँ अस्तु देवाः। तेन
वयं भगवन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा भग सर्व इज्जोहवीमि। स नो भग पुरएता भवेह।
भग प्रणेतर्भग सत्यराधः। भगेमां धियमुदव ददन्नः। भग प्र
णो जनय गोभिरश्वैः। भग प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम। शश्वतीः
समा उपयन्ति लोकाः। शश्वतीः समा उपयन्त्यापः। इष्टं
पूर्तं शश्वतीनां समानां शाश्वतेन। हविषेष्वाऽनन्तं लोकं
परमा रुरोह॥१९॥

इयमेव सा या प्रथमा व्यौच्छत्। सा रूपाणि कुरुते
पञ्च देवी। द्वे स्वसारौ वयतस्तत्रमेतत्। सनातनं विततं
षण्मयूखम्। अवान्याऽस्तन्तून्किरतो धत्तो अन्यान्।
नावपृज्याते न गमाते अन्तम्। आ वो यन्तूदवाहासौ

अद्य। वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति। अयं यो अग्निर्मरुतः
समिद्धः। एतं जुषध्वं कवयो युवानः॥२०॥

धारावरा मरुतो धृष्णुवोजसः। मृगा न भीमास्तविषेभि-
रूर्मिभिः। अग्नयो न शुशुचाना ऋजीषिणः। भ्रुमिन्धमन्त
उप गा अवृण्वत। वि चक्रमे त्रिदेवः। आ वेधसं नीलपृष्ठं
बृहन्तम्। बृहस्पतिः स दने सादयध्वम्। सादद्योनिं दम्
आ दीदिवांसम्। हिरण्यवर्णमरुषः सपेमा। स हि शुचिः
शतपत्रः स शुन्ध्युः॥२१॥

हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। बृहस्पतिः स स्वावेश
ऋष्याः। पूरू सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः। पूषः स्तवं
व्रते वयम्। नरिष्येम कदाचन। स्तोतारस्त इह स्मसि।
यास्ते पूषन्ना वो अन्तः समुद्रे। हिरण्ययीरन्तरिक्षे
चरन्ति। याभिर्यासि द्यूतांसूर्यस्य। कामेन कृतश्रवं
इच्छमानः॥२२॥

अरण्यान्यरण्यान्यसौ। या प्रेव नश्यसि। कथा ग्रामं
न पृच्छसि। न त्वाभीरिव विन्दती (३)। वृषारवाय
वदते। यदुपावति चिच्चिकः। आघाटीभिरिव धावयन्।

अ॒र॒ण्या॒निर्म॑हीयते। उ॒त गा॑व॒ इवा॑दन्। उ॒तो वे॒शमे॑व
दृश्यते॥२३॥

उ॒तो अ॒र॒ण्या॒निः सा॒यम्। श॒क॒टीरि॑व स॒र्जति॑। गा॒म॒ङ्गैष॒
आ ह॑यति। दा॒र्व॒ङ्गैष॒ उपा॑वधीत्। वस॑न्नर॒ण्या॒न्या॑
सा॒यम्। अ॒क्रु॒क्ष॒दिति॑ मन्यते। न वा अ॒र॒ण्या॒निर्ह॑न्ति।
अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छति। स्वा॒दोः फ॒ल॑स्य ज॒ग्ध्वा। यत्र॑ का॒मं
नि प॑द्यते। आ॒ञ्जन॑गन्धी॑ सु॒र॒भीम्। ब॒हू॒न्नाम॑कृ॒षीव॑लाम्।
प्रा॒हं मृ॒गाणां॑ मा॒तरम्॑। अ॒र॒ण्या॒नीम॑श॑सिषम्॥२४॥

स्या॒म॒ रू॒रोह॑ यु॒वानः॑ शु॒न्यूरि॑च्छ॒मानो॑ दृश्यते॒ निप॑द्यते च॒त्वारि॑ च॥—————[५]

वा॒र्त्र॒ह॒त्याय॑ श॒व॑से। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्याय॑ च। इन्द्र॒ त्वा
व॑र्तयामसि। सु॒ब्र॒ह्मा॒णं वी॒र॒व॑न्तं बृ॒हन्त॑म्। उ॒रुं ग॒भी॒रं
पृ॒थु॒बु॒ध्मिन्द्र॑। श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्रम॑भि॒माति॑षाहम्। अ॒स्मभ्यं॑ चि॒त्रं
वृ॒ष॑ण॑ र॒यिं दा॑ः। क्षे॒त्रि॒यै त्वा॒ नि॒र्ऋ॑त्यै त्वा। द्रु॒हो मु॑श्चामि
वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। अ॒ना॒गसं॑ ब्रह्म॒णे त्वा॒ करो॑मि॥२५॥

शि॒वे ते॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। शं ते॑ अ॒ग्निः स॒हा॒द्विर॑स्तु।
शं द्यावा॑पृथि॒वी स॒होष॑धीभिः। श॒म॒न्त॒रि॒क्ष॑ स॒ह वा॑तेन
ते। शं ते॒ च॒त॑स्रः प्र॒दिशो॑ भवन्तु। या दै॒वीश्च॑त॑स्रः

प्रदिशः। वातपत्नीरुभि सूर्यो विचष्टे। तासां त्वा जरस
आ दधामि। प्र यक्ष्म एतु निर्ऋतिं पराचैः। अमोचि
यक्ष्मादुरितादवर्त्यै॥ २६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदथ्स्योनम्।
अप्यभूद्भूद्रे सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत्। देवा
अमुञ्चन्नसृजन्व्येनसः। एवमहमिमं क्षेत्रियाज्जामिश्रसात्।
द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्। बृहस्पते युवमिन्द्रश्च
वस्वः। दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य। धत्त रयि स्तुवते
कीरयेचित्॥ २७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा
जोहुवानाः। विश्वावृधमभि ये रक्षमाणाः। येन हता
दीर्घमध्वानमायन्। अनन्तमर्थमनिवथ्स्यमानाः। यत्ते सुजाते
हिमवत्सु भेषजम्। मयोभूः शन्तमा यद्धृदोसि। ततो नो देहि
सीबले। अदो गिरिभ्यो अधि यत्प्रधावसि। स शोभमाना
कन्येव शुभ्रे॥ २८॥

तां त्वा मुद्गला हविषा वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा
भाजयेह। पूर्वं देवा अपरेणानुपश्यं जन्मभिः। जन्मान्यवरैः

पराणि। वेदानि देवा अयमस्मीति माम्। अहं हित्वा
 शरीरं जरसः परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्। वाचं
 मनसि सम्भृताम्। हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। आ
 भूतिं भूतिं वयमश्नवामहे। इमा एव ता उषसो याः प्रथमा
 व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते पञ्चरूपा। शश्वतीर्नावपृज्यन्ति।
 न गमन्त्यन्तम्॥२९॥

करोम्यवर्त्ये चिच्छुभ्रेऽश्नवामहे चत्वारि च॥ [६]

वसूनां त्वाऽधीतेन। रुद्राणामूर्त्या। आदित्यानां तेजसा।
 विश्वेषां देवानां क्रतुना। मरुतामेन्द्रा जुहोमि स्वाहा।
 अभिभूतिरहमागमम्। इन्द्रसखा स्वायुधः। आस्वाशांसु
 दुष्पहः। इदं वर्चो अग्निना दत्तमागात्। यशो भर्गः सह
 ओजो बलं च॥३०॥

दीर्घायुत्वायं शतशारदाय। प्रतिगृभ्णामि महते वीर्याय।
 आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। सर्वं म
 आयुर्भूयात्। सर्वमायुर्गेषम्। भूर्भुवः सुवः। अग्निर्धर्मेणान्नादः।
 मृत्युर्धर्मेणान्नपतिः। ब्रह्म क्षत्रं स्वाहा॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुरस्ता। यमः

पन्थाः। चन्द्रमाः पुनरसुः स्वाहा। अग्निरन्नादोऽन्नपतिः।
 अन्नाद्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। सोमो राजा
 राजपतिः। राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा।
 वरुणः सम्राट्सम्रादितिः। साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा॥ ३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा। इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा। बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्ममस्मिन् यज्ञे
 यजमानाय ददातु स्वाहा। सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः।
 राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। पूषा विशां
 विदितिः। विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा।
 सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपत्नी। पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा। त्वष्टा पशूनां मिथुनानां रूपकृद्रूपपतिः।
 रूपेणमस्मिन् यज्ञे यजमानाय पशून्ददातु स्वाहा॥ ३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा चत्वारिं च (अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा
 दशः॥)॥

[७]

स ईं पाहि य ऋजीषी तरुत्रः। यः शिप्रवान्वृषभो यो

मंतीनाम्। यो गौत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः। स इन्द्र चित्रा५
अभि तृन्धि वाजान्। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।
ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्।
इन्द्रं द्युम्नः सुर्वर्वद्धेह्यस्मे। प्रोष्वस्मै पुरोरथम्। इन्द्राय
शूषमर्चत॥३४॥

अभीके चिदु लोककृत्। सङ्गे समथ्सु वृत्रहा। अस्माकं
बोधि चोदिता। नभन्तामन्यकेषाम्। ज्याका अधि धन्वसु।
इन्द्रं वयः शुनासीरम्। अस्मिन् यज्ञे हवामहे। आ वाजैरुप
नो गमत्। इन्द्राय शुनासीराय। सुचा जुहुत नो हविः॥३५॥

जुषतां प्रति मेधिरः। प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै। हर्यश्वाय
भरता सजोषाः। इन्द्रर्तुभिर्ब्रह्मणा वावृधानः। शुनासीरी
हविरिदं जुषस्व। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रम्। प्रियमेधा
ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुः।
मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्। बृहदिन्द्राय गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधः। देवं
देवाय जागृवि। कामिहैकाः क इमे पतङ्गाः। मान्थालाः
कुलिपरिमापतन्ति। अनावृतैनान्प्रधमन्तु देवाः। सौपर्णं

चक्षुस्तनुवां विदेय। ए॒वा व॑न्दस्व॒ वरु॑णं बृ॒हन्त॑म्।
न॒म॒स्याधी॑र॒ममृ॑तस्य गो॒पाम्। स नः॑ श॒र्म त्रि॒वरू॑थं
विय॑सत्॥ ३७॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। नाके॑ सु॒पर्ण॑मुप॒
यत्प॑त॒न्तम्। हृ॒दा वे॑न॒न्तो अ॒भ्यच॑क्षत त्वा। हि॒र॒ण्य॑पक्षं
वरु॑णस्य दू॒तम्। य॒मस्य॑ यो॒नौ श॑कुनं भु॒र॒ण्यु॑म्। शं नो॑
दे॒वीर॒भिष्ट॑ये। आपो॑ भवन्तु पी॒तयै॑। शं यो॒र॒भि स्र॑वन्तु नः।
ईशा॑ना॒ वार्या॑णाम्। क्षय॑न्तीश्च॒र॒षणी॑नाम्॥ ३८॥

अ॒पो या॑चामि भेष॒जम्। अ॒प्सु मे॒ सोमो॑ अब्रवीत्।
अ॒न्तर्वि॑श्वानि भेष॒जा। अ॒ग्निं च॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। आप॑श्च
वि॒श्वभे॑षजीः। यद॒प्सु ते॑ सर॒स्वति॑। गोष्व॑श्चे॒षु य॑न्मधु।
तेन॑ मे वाजिनीवति। मुख॑मङ्घ्रि॒ सर॒स्वति॑। या सर॑स्वती
वैश॑म्भ॒ल्या॥ ३९॥

तस्या॑ मे रास्व। तस्या॑स्ते भक्षीय। तस्या॑स्ते भूयिष्ठ॒भाजो॑
भूया॑स्म। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व स॑न्वहं ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जात॑वेदः। इ॒हैव॑ सन्त॒त्र सन्त॑ त्वाऽग्रे। प्रा॒णेन॑ वा॒चा

मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तुमायुर्मा प्रहासीत्॥४०॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिर्ऋत्वियः।
यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्र आरोह। अथा नो वर्धया
रयिम्। या ते अग्रे यज्ञिया तनूस्तयेह्यारोहात्माऽऽत्मानम्।
अच्छा वसूनि कृण्वन्नस्मे नर्या पुरूणि। यज्ञो भूत्वा यज्ञमा
सीद स्वां योनिम्। जातवेदो भुव आ जायमानः सक्षय
एहि। उपावरोह जातवेदः पुनस्त्वम्॥४१॥

देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन्। आयुः प्रजां रयिमुस्मासु
धेहि। अजस्रो दीदिहि नो दुरोणे। तमिन्द्र जोहवीमि
मघवानमुग्रम्। सत्रा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि।
महिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियोऽववर्तत्। राये नो विश्वा सुपथा
कृणोतु वज्री। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मंस्तृपत्।
सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथाऽवंशत्। स ई ममाद् महि
कर्म कर्तवे महामुरुम्॥४२॥

सैनं सश्वदेवं देवः सत्यमिन्दुं सत्य इन्द्रः। विदद्यतीं
सरमा रुग्णमद्रैः। महि पाथः पूर्यं सद्वियंक्कः। अग्रं

नयत्सुपद्यक्षराणाम्। अच्छा रवं प्रथमा जानतीगात्।
विदद्भव्यं सरमा दृढमूर्वम्। येनानुकं मानुषी भोजते विट्।
आ ये विश्वाः स्वपत्यानि चक्रुः। कृण्वानासौ अमृतत्वाय
गातुम्। त्वं नृभिर्नृपते देवहूतौ॥४३॥

भूरीणि वृत्वा हर्यश्च हंसि। त्वन्निदस्युश्चुमुरिम्। धुनिं
चास्वापयो दभीतये सुहन्तु। एवा पाहि प्रत्नथा मन्दतु त्वा।
श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः। आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषः।
जहि शत्रूँ रभि गा इन्द्र तृन्धि। अग्ने बाधस्व वि मृधो
नुदस्व। अपामीवा अप रक्षाँसि सेध। अस्मात्समुद्राद्धूतो
दिवो नः॥४४॥

अपां भूमानमुप नः सृजेह। यज्ञ प्रति तिष्ठ सुमतौ सुशेवा
आ त्वा। वसूनि पुरुधा विशन्तु। दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्।
अथामृतेन जरितारमङ्घ्रि। इन्द्रः शुनावद्वितनोति सीरम्।
संवत्सरस्य प्रतिमाणमेतत्। अर्कस्य ज्योतिस्तदिदास
ज्येष्ठम्। संवत्सरं शुनवत्सीरमेतत्। इन्द्रस्य राधः प्रयतं
पुरु त्मना। तदर्करूपं विमिमानमेति। द्वादशारे प्रति
तिष्ठतीदृषा। अश्वायन्तो गव्यन्तो वाजयन्तः। हवामहे

त्वोपंगन्तुवा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा सु॒म॒तौ न॒वा॒याम्। व॒यमिन्द्र॑
त्वा शु॒नः॑ हु॒वेम॥४५॥

अ॒र्च॒त॒ ह॒विर्गा॑यत यः॑ स॒च्च॒र्ष॒णी॒नां वै॑श॒म्भ॒ल्या हा॑सी॒त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तौ न॒स्मना॑ षट्॥—[८]

प्रा॒ण उ॒देहि॑ पु॒न॒रा नो॑ भर य॒ज्ञो रा॒यो वा॒त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒ः स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॥८॥

प्रा॒णो र॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धारा॒वरा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा पञ्च॑च॒त्वारि॑शत्॥४५॥

प्रा॒णः शु॒नः॑ हु॒वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न।
मधु॑मतीं॒ मधु॑मता। सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑
पच्य॑स्व। सर॑स्वत्यै पच्य॑स्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्य॑स्व।
परी॒तो षि॑श्रता सु॒तम्। सोमो॑ य उ॒त्त॒म॒ ह॒विः॥१॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒फ॒स्वन्तरा॑। सु॒षाव॒ सोम॑म॒द्रिभिः॑। पु॒नातु॑
ते परि॒स्रुत॑म्। सोम॒ः सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण श॒श्वता॑ तना॑।
वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्राङ्॒ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः
सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्॒ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः सखा॑। ब्र॒ह्म क्ष॒त्रं प॑वते तेजं
इन्द्रि॒यम्। सुर॑या॒ सोमः॑ सु॒त आसु॑तो मदा॒य। शु॒क्रेण॑
देव॑ दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि। रसे॒नान्नं॑ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॑ङ्ग
यव॑मन्तो॒ यव॑श्चित्। यथा॒ दान्त्य॑नुपूर्वं वि॒यूय॑। इहे॑हैषां
कृ॒णुत॑ भो॒ज॑नानि। ये ब॒र्हिषो॑ नमो॑वृत्तिं न ज॒ग्मुः।
उ॒प॒या॒म॒गृही॑तोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा॒ जुष्टं॑ गृह्णामि॥३॥

सरस्वत्या॒ इन्द्राय॑ सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॒स्तेज॑से त्वा।
 वी॒र्या॑य त्वा॒ बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॒ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि
 वी॒र्य॑ मयि॑ धेहि। बल॑मसि॒ बलं॑ मयि॑ धेहि। नाना॒ हि वां
 दे॒वहि॑त॒ः सदः॑ कृतम्। मा स॒सृक्षा॑थां पर॒मे व्यो॑मन्।
 सुरा॒ त्वमसि॑ शु॒ष्मिणी॒ सोमं॑ ए॒षः। मा मां हि॒ःसीः॒ स्वां
 योनि॑मावि॒शन्॥ ४॥

उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्याश्वि॒नं तेजः॑। सा॒र॒स्व॒तं वी॒र्य॑म्। ऐ॒न्द्र
 बल॑म्। ए॒ष ते॒ योनि॒र्मोदा॑य त्वा। आ॒न॒न्दा॒य त्वा॒ मह॑से
 त्वा। ओजो॑ऽस्योजो॒ मयि॑ धेहि। म॒न्युर॑सि॒ म॒न्युं मयि॑ धेहि।
 महो॑ऽसि॒ महो॑ मयि॑ धेहि। सहो॑ऽसि॒ सहो॑ मयि॑ धेहि। या
 व्या॒घ्रं वि॒षू॒चिका॑। उ॒भौ वृ॑कं च॒ रक्ष॑ति। श्ये॒नं प॑त॒त्रिण॑
 सि॒ःहम्। से॒मं पा॒त्व॒ःह॑सः। स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मां भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्ग।
 वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मां पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्ग॥ ५॥

ह॒विः प्र॒त्यङ्ख॑सोमो॒ अति॑द्रुतो गृ॒ह्णाम्या॑वि॒शन्वि॒षू॒चिका॑ प॒ञ्च च॥ [१]

सोमो॑ राजा॒ऽमृत॑ः सु॒तः। ऋ॒जी॒षेणा॑जहान्मृ॒त्युम्। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पान॑ः शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्।
 इ॒दं पयो॑ऽमृतं॒ मधु॑। सोमं॑म॒द्भ्यो व्य॑पिबत्। छ॒न्द॑सा ह॒ःसः॑

शुचिषत्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अद्ध्यः क्षीरं व्यपिबत्॥६॥

कुङ्कुङ्गिरसो धिया। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्।
अन्नात्परिस्रुतो रसम्। ब्रह्मणा व्यपिबत् क्षत्रम्। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। रेतो मूत्रं विजहाति। योनिं प्रविशदिन्द्रियम्।
गर्भो जरायुणाऽऽवृतः। उल्बं जहाति जन्मना। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्॥७॥

वेदेन रूपे व्यकरोत्। सुतासुती प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। सोमेन सोमौ व्यपिबत्। सुतासुतौ
प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्।
सत्यानृते प्रजापतिः। अश्रद्धामनृतेऽदधात्। श्रद्धां सत्ये
प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा परिस्रुतो रसम्।
शुक्लेण शुक्रं व्यपिबत्। पयः सोमं प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्थसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं
पयोऽमृतं मधु॥८॥

अद्ध्यः क्षीरं व्यपिबद्भन्मनर्तेन सत्यमिन्द्रियं श्रद्धां सत्ये प्रजापतिरष्टौ च॥———[२]

सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरम्। यज्ञं हिन्वन्ति
महिषा नमोभिः। दधानाः सोमं दिवि देवतासु। मदेमेन्द्रं

यज॑मानाः स्व॒र्काः। यस्ते॑ रसः॒ सम्भृ॑त॒ ओष॑धीषु। सोम॑स्य॒
 शुष्मः॒ सुर॑या सु॒तस्य॑। तेन॑ जिन्व॒ यज॑मानं॒ मदे॑न।
 सर॑स्वतीम॒श्विना॒विन्द्र॑म॒ग्निम्। यम॒श्विना॒ नमु॑चेरासुरादधि।
 सर॑स्वत्य॒सनो॑दिन्द्रि॒याय॑॥९॥

इ॒मन्त॑ र॒ शुक्रं॑ मधु॒मन्त॑मिन्दुम्। सोम॒ र॒ राजा॑नमि॒ह
 भ॑क्षयामि। यदत्र॑ रि॒प्त र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॒
 अपि॑ब॒च्छर्चा॑भिः। अ॒हं तद॑स्य॒ मन॑सा शिवेन। सोम॒ र॒
 राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। पि॒तृभ्यः॑ स्वधा॒विभ्यः॑ स्वधा नमः।
 पि॒ताम॒हेभ्यः॑ स्वधा॒विभ्यः॑ स्वधा नमः। प्रपि॑तामहेभ्यः
 स्वधा॒विभ्यः॑ स्वधा नमः। अक्ष॑न्पि॒तरः॑॥१०॥

अमी॑मदन्त पि॒तरः॑। अती॑तृपन्त पि॒तरः॑। अमी॑मृजन्त
 पि॒तरः॑। पि॒तरः॑ शु॒न्धध्व॑म्। पु॒नन्तु॑ मा पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑।
 पु॒नन्तु॑ मा पि॒ताम॒हाः। पु॒नन्तु॑ प्रपि॑तामहाः। प॒वित्रे॑ण
 श॒तायु॑षा। पु॒नन्तु॑ मा पि॒ताम॒हाः। पु॒नन्तु॑ प्रपि॑तामहाः॥११॥

प॒वित्रे॑ण श॒तायु॑षा। विश्व॒मायु॑र्व्य॒श्जवै॑। अग्र॒ आयू॑र॒षि
 प॒वसे॑ऽग्रे प॒वस्व॑। प॒वमा॑नः सु॒वर्जनः॑ पु॒नन्तु॑ मा दे॒वज॒नाः।
 जा॒तवे॑दः प॒वित्र॑व॒द्यत्ते॑ प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। उ॒भाभ्यां॑ दे॒व

सवितर्वैश्वदेवी पुन॑ती। ये संमा॒नाः सम॑नसः। पि॒तरों
यम॒राज्ये॑। तेषां॑ लो॒कः स्व॒धा नमः॑। य॒ज्ञो दे॒वेषु॑
कल्प॑ताम्॥१२॥

ये संजा॑ताः सम॑नसः। जी॒वा जी॒वेषु॑ मा॒माकाः॑। तेषा॒ङ्
श्री॒र्मयि॑ कल्प॑ताम्। अ॒स्मिँल्लो॒के श॒त९ स॒माः। द्वे स्रु॑ती
अ॒शृण॑वं पि॒तृणा॑म्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। याभ्या॑मि॒दं
वि॒श्वमे॒ज॒त्समे॑ति। यद॑न्त॒रा पि॒तरं॑ मा॒तरं॑ च। इ॒द९
ह॒विः प्र॒जन॑नं मे अस्तु। द॒शवी॑र९ स॒र्वग॑ण९ स्व॒स्तये॑।
आ॒त्म॒सनि॑ प्रजा॒सनि॑। प॒शुस॑न्य॒भय॑सनि॒ लोक॑सनि॒। अ॒ग्निः
प्र॒जां ब॑हु॒लां मे॑ करोतु। अन्नं॑ प॒यो रे॒तो अ॒स्मासु॑ ध॒त्त।
रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ दी॒धर॑त्स्वाहा॑॥१३॥

इन्द्रियाय॑ पि॒तरः श॒तायु॑षा पुन॑न्तु मा पि॒ताम॑हाः पुन॑न्तु प्र॒पिता॑महाः कल्प॑ता९ स्व॒स्तये॑ पञ्च
च॥

[३]

सी॒सेन॑ तन्नं॑ मन॑सा मनी॒षिणः॑। ऊ॒र्णासू॑त्रेण॑ क॒वयो॑
व॒यन्ति॑। अ॒श्विना॑ य॒ज्ञ९ सं॒वि॒ता सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य
रू॒पं वरु॑णो भिष॒ज्यन्। तद॑स्य रू॒पम॒मृत॑९ श॒चीभिः॑।
ति॒स्रोऽद॑धु॒र्दे॒वताः॑ स॒ररा॑णाः। लो॒मानि॑ श॒ष्यैर्ब॑हु॒धा न

तोक्त्रभिः। त्वगस्य मा॒ऽसम॑भवन्न ला॒जाः। तद॒श्विना॑
भि॒षजा॑ रु॒द्रव॑र्तनी। सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्तरः॥१४॥

अस्थिं॑ म॒ज्जानं॑ मा॒सरैः। का॒रो॒त॒रेण॑ दध॑तो॒ गवां॑ त्व॒चि।
सर॑स्वती॒ मन॑सा पेश॒लं वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॒ दर्श॑तं
वपुः॑। रसं॑ परि॒स्रुता॒ न रोहि॑तम्। न॒ग्नहृ॑र्धीर॒स्तसर॑न्न
वेम॑। पय॑सा शु॒क्रम॒मृतं॑ ज॒नित्र॑म्। सुर॑या॒ मूत्रा॑ञ्जनयन्ति
रेतः॑। अपा॑मतिं दु॒र्मतिं॑ बाध॑मानाः। ऊ॒र्व॒ध्यं वा॒तः
स॒बुव॑न्तदा॒रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॑येन स॒त्यम्। पु॒रो॒डाशे॑न सवि॒ता
ज॑जान। यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॒णो भिष॑ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न
मि॑नाति पि॒त्तम्। आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना। गुदा॒
पात्रा॑णि सु॒दुघा॒ न धे॒नुः। श्ये॒नस्य॑ पत्रं॒ न प्ली॒हा शर्चा॑भिः।
आ॒स॒न्दी नाभि॑रु॒दरं॑ न मा॒ता। कु॒म्भो व॑नि॒ष्ठुर्ज॑नि॒ता
शर्चा॑भिः। यस्मि॒न्नग्रे॑ यो॒न्यां गर्भो॑ अ॒न्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र उ॒त्सः। दु॒हे न कु॑म्भीः स्व॒धां
पि॒तृभ्यः॑। मुख॑ः सद॑स्य शिर॒ इत्स॑देन। जि॒ह्वा प॑वित्र॑म॒श्विना॑
सः सर॑स्वती। चप्प॒न्न पा॒युर्भिष॑गस्य॒ वालः॑। व॒स्तिर्न शे॒पो

हरंसा तरस्वी। अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्याम्। छागैर्न
तेजो हविषां शृतेन। पक्ष्माणि गोधूमैः क्लैरुतानि। पेशो न
शुक्लमसितं वसाते॥१७॥

अविर्न मेषो नसि वीर्याय। प्राणस्य पन्थां
अमृतो ग्रहाभ्याम्। सरस्वत्युपवाकैर्व्यानम्। नस्यानि
बर्हिर्बदरैर्जजान। इन्द्रस्य रूपमृषभो बलाय। कर्णाभ्यां
श्रोत्रममृतं ग्रहाभ्याम्। यवा न बर्हिर्भ्रुवि केसराणि। कर्कन्धु
जज्ञे मधु सारघं मुखात्। आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोमं।
मुखे श्मश्रूणि न व्याघ्रलोमम्॥१८॥

केशा न शीर्षन् यशसे श्रियै शिखा। सिंहस्य
लोमं त्विषिरिन्द्रियाणि। अङ्गान्यात्मन्भिषजा तदश्विना।
आत्मानमङ्गैः समधात्सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं
शतमानमायुः। चन्द्रेण ज्योतिरमृतं दधाना। सरस्वती
योन्यां गर्भमन्तः। अश्विभ्यां पत्नी सुकृतं बिभर्ति। अपां
रसेन वरुणो न साम्ना। इन्द्रं श्रियै जनयन्नप्सु राजा।
तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत्। परिस्रुता पयसा सारघं
मधु। अश्विभ्यां दुग्धं भिषजा सरस्वत्या सुतासुताभ्याम्।

अमृतः सोम इन्दुः॥१९॥

अन्तर आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोम५ राजां चत्वारिं च॥ [४]

मित्रोऽसि वरुणोऽसि। समुहं विश्वैर्देवैः। क्षत्रस्य
नाभिरसि। क्षत्रस्य योनिरसि। स्योनामा सीद। सुषदा॒मा
सीद। मा त्वां हिंसीत्। मा मां हिंसीत्। निषंसाद
धृतव्रतो वरुणः। पुस्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्राज्याय सुक्रतुः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। अश्विनोर्भैषज्येन।
तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। सरस्वत्यै
भैषज्येन॥२१॥

वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। इन्द्रस्येन्द्रियेण। श्रियै
यशसे बलायाभिषिञ्चामि। कोऽसि कतमोऽसि। कस्मै त्वा
कायं त्वा। सुश्लोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)न्। शिरो
मे श्रीः॥२२॥

यशो मुखम्। त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि। राजा मे प्राणो-

ऽमृतम्। स॒म्रा॒ट्क्षुः। वि॒रा॒ट्त्र॒मम्। जि॒ह्वा मे॑ भ॒द्रम्। वाङ्म॑हः।
मनो॑ म॒न्युः। स्व॒रा॒ङ्गामः॑। मोदाः॑ प्रमो॒दा अ॒ङ्गुली॒रङ्गानि॑॥२३॥

चित्तं मे॒ सहः॑। बा॒हू मे॒ बल॑मिन्द्रि॒यम्। हस्तौ॑ मे॒ कर्म
वी॒र्यम्। आ॒त्मा क्ष॒त्रमु॒रो मम॑। पृ॒ष्ठीर्मे॑ रा॒ष्ट्रमु॒दर॒मसौ॑।
ग्री॒वाश्च॒ श्रोण्यौ॑। ऊ॒रू अ॒रली॑ जानु॒नी। विशो॑ मे॒ऽङ्गानि॑
सर्व॑तः। नाभि॑र्मे॒ चित्तं॑ वि॒ज्ञानम्। पा॒युर्मे॒ऽप॑चितिर्भ॒सत्॥२४॥

आ॒न॒न्द॒न॒न्दावा॒ण्डौ मे॑। भगुः॒ सौभा॑ग्यं प॒सः। जङ्घा॑भ्यां
प॒द्भ्यां धर्मो॑ऽस्मि। विशि॒ राजा॑ प्र॒तिष्ठि॑तः। प्र॒ति क्ष॒त्रे प्र॒ति
तिष्ठामि॑ रा॒ष्ट्रे। प्र॒त्यश्वेषु॑ प्र॒ति तिष्ठामि॑ गोषु। प्र॒त्यङ्गेषु॑
प्र॒ति तिष्ठाम्या॒त्मन्। प्र॒ति प्रा॒णेषु॑ प्र॒ति तिष्ठामि॑ पु॒ष्टे। प्र॒ति
द्यावा॑पृथि॒व्योः। प्र॒ति तिष्ठामि॑ य॒ज्ञे॥२५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑दश। त्र॒यस्त्रि॑ं॒शाः सु॒राध॑सः। बृह॒स्पति॑पुरो॒-
हिताः॑। दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा
द्वि॒तीयैः॑। द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः॑। तृ॒तीयाः॑ स॒त्येन॑। स॒त्यं य॒ज्ञेन॑।
य॒ज्ञो य॒जुर्भिः॑॥२६॥

यजू॑षि॒ साम॑भिः। सामा॑न्यृग्भिः। ऋचो॑ या॒ज्याभिः॑।
या॒ज्या व॒षट्कारैः॑। व॒षट्का॒रा आहु॑तिभिः। आहु॑तयो मे॒

कामान्त्समर्धयन्तु। भूः स्वाहा। लोमानि प्रयतिर्मम। त्वङ्
आनतिरागतिः। मा॒५सं म॒ उप॑नतिः। वस्वस्थि। म॒ञ्जा म॒
आन॑तिः॥२७॥

प॒त्या॑स्वा सर॑स्वत्यै भैष॑ज्येन श्रीरङ्गानि भ॑सद्यज्ञे य॒ज्ञो यजु॑र्भिरुप॑नतिर्द्वे च॥——[५]

यद्वे॑वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वांस॑श्च॒कृमा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा
तस्मा॑दे॒नसः॑। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्व५ह॑सः। यदि॑ दि॒वा यदि॑
नक्त॑म्। ए॒ना५सि च॒कृमा व॒यम्। वा॒युर्मा तस्मा॑दे॒नसः॑।
वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्व५ह॑सः। यदि॑ जाग्र॒द्यदि॑ स्वप्ने॑। ए॒ना५सि
च॒कृमा व॒यम्॥२८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्व५ह॑सः। यद्दामे॑
यदर॑ण्ये। यत्स॒भायां॑ यदि॑न्द्रि॒ये। यच्छू॑द्रे यद॒र्ये। ए॒नश्च॑कृमा
व॒यम्। यदे॒कस्याधि॑ ध॒र्मणि॑। तस्या॑व॒यज॑नमसि। यदापो॑
अ॒घ्निया॑ वरु॒णेति॑ शपा॑महे। ततो॑ वरुण॒ नो मु॑श्च॥२९॥

अव॑भृथ निच॒ङ्कुण॑ निचे॒रुर॑सि निच॒ङ्कुण॑। अव॑
दे॒वैर्दे॒वकृ॑त॒मेनो॑ऽयाट्। अव॑ म॒र्त्यैर्म॑र्त्यकृ॒तम्। उ॒रोरा
नो॑ दे॒व रि॑ष॒स्याहि॑। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु।
दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै भू॒यासुः॑। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।

द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः स्नात्वी मलादिव॥३०॥

पूतं पवित्रेणेवाऽऽज्यम्। आपः शुन्धन्तु मैनसः। उद्वयं
तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यम्।
अगन्म ज्योतिरुत्तमम्। प्रतियुतो वरुणस्य पाशः। प्रत्यस्तो
वरुणस्य पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। समिदसि॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन
समसृक्ष्महि। पर्यस्वा९ अग्र आगमम्। तं मा स९सृज
वर्चसा। प्रजया च धनेन च। समाववर्ति पृथिवी। समुषाः।
समु सूर्यः। समु विश्वमिदं जगत्। वैश्वानरज्योतिर्भूयासम्।
विभुं कामं व्यश्जवै। भूः स्वाहा॥३२॥

स्वप्न एना९सि चक्रमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगन्नीणि च॥—————[६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि। दिवो
वर्ष्मन्त्समिध्यते। ओजिष्ठश्चर्षणी सहान्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातम्। ऊतिभिर्जेता९मपराजितम्।
इन्द्रं देव९ सुवर्विदम्। पृथिभिर्मधुमत्तमैः। नराश९सेन
तेजसा॥३३॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्।

आजुह्वानममर्त्यम्। देवो देवैः सर्वीर्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्वरहिषीन्द्रन्निषद्वरम्।
 वृषभं नर्यापसम्। वसुभीरुद्वैरादित्यैः। सयुग्भिर्बृहिरा-
 सदत्॥ ३४॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्।
 सहो द्वार इन्द्रमवर्धयन्। सुप्रायणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार
 इन्द्राय मीढुषैः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषे
 इन्द्रस्य धेनू। सुदुधे मातरौ मही। सवातरौ न तेजसी।
 वत्समिन्द्रमवर्धताम्॥ ३५॥

वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतांरा। भिषजा
 सखाया। हविषेन्द्रं भिषज्यतः। कवी देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय
 धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्त्रो
 देवीः। त्रयस्त्रिधातवोपसः। इडा सरस्वती भारती॥ ३६॥

महीन्द्रपत्नीर्हविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रं देवम्। भिषजं सुयजं घृतश्रियम्।
 पुरुरूपं सुरेतसं मघोनिम्। इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं

शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वा समञ्जन्यथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना
घृतेन। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिन्द्रः स्वाहा-
ऽऽज्यस्य। स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा
स्वाहाकृतीनाम्। स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः
आज्यपान्। स्वाहेन्द्रः होत्राञ्जुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य
वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बर्हिष्योजं उपे
दैव्यां तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु
द्विवेत्वेको वियन्तु होतर्यजं॥) [७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः।
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जघान वृत्रं वि दुरो ववार।
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य
धामं। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति
प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवाः अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मधवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।

जुषा॒णो ब॒र्हिर्हरि॑वान् इन्द्रः॑। प्रा॒चीनं॑ सीदत्प्र॒दिशा॑
पृथि॒व्याः। उ॒रुव्य॑चाः प्रथ॑मानं॒ स्यो॒नम्। आ॒दि॒त्यैर॑क्तं
वसु॑भिः स॒जोषाः॑। इन्द्रं॑ दुरः॑ कव॒ष्यो धाव॑मानाः। वृषा॑णं
यन्तु॑ जन॑यः सु॒पत्नीः॑। द्वा॒रो दे॒वीर॒भितो॑ विश्र॑यन्ताम्। सु॒वीरा॑
वी॒रं प्रथ॑माना॒ महो॑भिः॥४०॥

उ॒पासा॒नक्ता॑ बृह॒ती बृह॑न्तम्। पय॑स्वती सु॒दुधे॑ शूर॒मिन्द्र॑म्।
पेश॑स्वती॒ तन्तु॑ना सं॒व्यय॑न्ती। दे॒वानां॑ दे॒वं य॑जतः सुरु॒क्मे।
दै॒व्या मि॑मा॒ना मन॑सा पुरु॒त्रा। हो॒ता॒रा॒विन्द्रं॑ प्रथ॒मा सु॒वाचा॑।
मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ मधु॒ना द॑धाना। प्रा॒चीनं॑ ज्योति॑र्ह॒विषा॑ वृधातः।
ति॒स्रो दे॒वीर॒ह॒विषा॑ वर्ध॑मानाः। इन्द्रं॑ जुषा॒णा वृष॑णं॒ न
पत्नीः॑॥४१॥

अच्छि॑न्नं॒ तन्तुं॑ पय॑सा॒ सर॑स्वती। इडा॑ दे॒वी भा॒रती॑
वि॒श्वतू॑र्तिः। त्वष्टा॒ दध॑दिन्द्राय शुष्मम्। अपा॒कोचि॑ष्टुर्यश॑से
पु॒रूणि॑। वृषा॒ यज॑न्वृष॑णं॒ भूरि॑रेताः। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ सम॑नक्तु
दे॒वान्। वन॑स्पति॒रव॑सृष्टो॒ न पा॑शैः। त्मन्या॑ सम॒ञ्जच्छ॑मिता
न दे॒वः। इन्द्र॑स्य ह॒व्यैर्ज॒ठरं॑ पृणा॒नः। स्वदा॑ति ह॒व्यं
मधु॑ना घृ॒तेन॑। स्तो॒काना॑मिन्द्रं॒ प्रति॑ शूर॒ इन्द्रः॑। वृषा॒यमा॑णो

वृषभस्तुराषाट्। घृतप्रुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य
जुषतां॑ स्वाहा॑॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीर्धृतेन चत्वारि च॥ [८]

आच॑र्षणि॒प्रा वि॒वेष॒ यन्मा॑। त॑ स॒ध्रीर्चीः॑। स॒त्यमि॒त्तन्न
त्वावा॑॑ अ॒न्यो अ॒स्ति। इन्द्र॑ दे॒वो न॒ मर्त्यो॑ ज्यायान्।
अह॑न्नहिं॒ परि॒शया॑न॒मर्णः॑। अवा॑सृजोऽपो अच्छा॑ समुद्रम्।
प्रस॑साहिषे पुरु॒हूत॒ शत्रून्। ज्येष्ठ॑स्ते शुष्मं इ॒ह रा॒तिरे॒स्तु।
इन्द्रा॑ भर॒ दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सिन्धू॒नाम॑सि रे॒वती॑नाम्।
स शेवृ॑ध॒मधि॑ धाद्यु॒ग्नम॒स्मे। महि॑ क्षत्रं ज॒नाषा॑डिन्द्र॒ तव्य॑म्।
रक्षा॑ च नो म॒घोनः॑ पा॒हि सू॒रीन्। रा॒ये च॑ नः स्वप॒त्या इ॒षे
धाः॑॥४३॥

रेवतीनां चत्वारि च॥ [९]

दे॒वं ब॒र्हि॒रिन्द्र॑॑ सु॒दे॒वं दे॒वैः। वी॒रव॑त्स्ती॒र्णं वे॒द्याम॑वर्धयत्।
वस्तो॑र्वृ॒तं प्रा॒क्तोर्भृ॑तम्। रा॒या ब॒र्हिष्म॒तोऽत्य॑गात्।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु यज॑। दे॒वीर्द्वा॒र इन्द्र॑॑ सङ्घा॒ते।
वि॒द्वीर्या॑म॒न्नव॑र्धयन्। आ व॒त्सेन॒ तरु॑णेन॒ कुमा॑रेण॒ चमी॑वि॒ता
अपा॑र्वाणम्। रे॒णुक॑काटं नुदन्ताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य

वियन्तु यजं॥४४॥

देवी उ॒षासा॒नक्ता॑। इन्द्रं॑ य॒ज्ञे प्र॑य॒त्य॒हेता॑म्। दैवी॑र्वि॒शः
प्राया॑सि॒ष्टाम्। सु॒प्री॑ते सु॒धि॑ते अ॒भूता॑म्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य
वीतां॑ यजं। दे॒वी जो॑ष्टी वसु॒धिती॑। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्।
अया॑व्य॒न्याघा॑ द्वेषा॑सि। आ॒न्यावा॑क्षी॒द्वसु॑ वार्या॑णि।
यज॑मानाय शि॒क्षिते॑॥४५॥

व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वीतां॑ यजं। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒र्घे
सु॒दुर्घे॑। पय॑सेन्द्र॑मवर्धताम्। इ॒षमूर्ज॑म॒न्याऽवा॑क्षीत्। स॒ग्धिः
स॒पी॑तिम॒न्या। नवे॑न॒ पूर्वं॑ दय॑माने। पु॒रा॒णेन॒ नव॑म॒।
अधा॑तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती वसु॑ वार्या॑णि। यज॑मानाय शि॒क्षिते॑।
व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वीतां॑ यजं॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। ह॒ताघ॑श॑सा॒वा-
भा॑ष्टा वसु॒वार्या॑णि। यज॑मानाय शि॒क्षितौ॑। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य
वीतां॑ यजं। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। पति॑मिन्द्र॑मवर्धयन्।
अस्पृ॑क्षद्धार॑ती दि॒वम्। रु॒द्रैर्य॒ज्ञः सर॑स्वती। इडा॒ वसु॑मती
गृ॒हान्॥४७॥

वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः।
 त्रिवरुथस्त्रिवन्धुरः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। शतेन शिति-
 पृष्ठानामाहितः। सहस्रेण प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य
 होत्रमर्हतः। बृहस्पतिः स्तोत्रम्। अश्विनाऽऽध्वर्यवम्।
 वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो मधुशाखः
 सुपिप्पलः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं
 पृथिवीमदृहीत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं
 बर्हिर्वारितीनाम्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्वासुस्थमिन्द्रेणा-
 सन्नम्। अन्या बर्हीऽप्यभ्यभूत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु
 यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृत्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं
 कुर्वन्स्विष्टकृत्। स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु यजं॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान् वेतु यजाभूषद्वं (देवं
 बर्हिर्देवीर्द्वारौ देवी उपासानक्तां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाहुती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितौ
 देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो
 अग्निः स्विष्टकृद्देवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निरवर्धतामेकोऽ
 वर्धयऽश्चतुरवर्धयत्। वस्तोरा वत्सेन दैवीरयावीषऽहताऽस्पृक्षच्छुतेन दिवऽ स्वासुस्थऽ स्विष्टऽ

शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ॥)॥ _____ [१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः
सरस्वतीम्। अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्।
मधु शष्पैर्न तेज इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती।
अविर्मेषो न भेषजम्। पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय
वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षं नराशंसं न
नग्नहुम्। पतिः सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती भिषक्। रथो
न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्। बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं
तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन
वर्धयन्। ऋषभेण गवैन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः
कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः
सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्नासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती।
 भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु।
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्दुरो दिशः। कवप्यो न
 व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुधे।
 दुहे कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः
 सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षत्सुपेशसोषे नक्तं दिवा। अश्विनां सञ्जानाने। समं जाते
 सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा।
 पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतांरा
 भिषजाऽश्विनां। इन्द्रं न जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः।
 शूषः सरस्वती भिषक्। सीसेन दुह इन्द्रियम्। पयः
 सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षत्स्रो देवीर्न भेषजम्। त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रे
 हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय

दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना। भिषजं न
 सरस्वतीम्। ओजो न जूतिरिन्द्रियम्। वृको न रभसो
 भिषक्। यशः सुरया भेषजम्॥५६॥

श्रिया न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु।
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
 शतक्रतुम्। भीमं न मन्युं राजानं व्याघ्रं नमसाऽश्विना
 भामम्। सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः
 परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५७॥

होता यक्षदग्निं स्वाहाऽऽज्यस्य स्तोकानाम्। स्वाहा
 मेदसां पृथक्। स्वाहा छागमश्विभ्याम्। स्वाहा मेषं
 सरस्वत्यै। स्वाहर्षभमिन्द्राय सिंहाय सहसेन्द्रियम्।
 स्वाहाऽग्निं न भेषजम्। स्वाहा सोममिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्रं
 सुत्रामाणं सवितारं वरुणं भिषजां पतिम्। स्वाहा वनस्पतिं
 प्रियं पाथो न भेषजम्। स्वाहा देवां अज्यपान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निं होत्राञ्जुषाणो अग्निर्भेषजम्। पयः सोमः
 परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता

यक्षद॒श्विना॒ सर॑स्वतीमिन्द्र॑ सु॒त्रामा॑णम्। इ॒मे सोमाः॑
सु॒रामा॑णः। छा॒गैर्न मे॒षैर्ऋष॑भैः सु॒ताः। श॒ष्पैर्न तो॒क्त्रभिः॑।
ला॒जैर्मह॑स्वन्तः। मदा॒ मास॑रेण॒ परि॑ष्कृताः। शु॒क्राः
पय॑स्वन्तोऽमृ॒ताः। प्र॒स्थिता॒ वो मधु॑श्चुतः। तान॒श्विना॒
सर॑स्वतीन्द्रः सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा। जुष॑न्ताः सौ॒म्यं मधु॑। पिब॑न्तु
मद॑न्तु वि॒यन्तु सोम॑म्। होत॒र्यज॑ ॥ ५९ ॥

वीर्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य होत॒र्यज॑ नास॒त्या सर॑स्वती मधु॑ हिर॒ण्ययं भेष॑जं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य
होत॒र्यजा॑ज्य॒पान॑मृताः पञ्च॑ च (स॒मिधा॑ऽग्निः षट्। तनून॑पाँ॒त्सप्त। नरा॒शः॒समृ॑षिः। इडे॑डितो
यवै॒रष्टौ। ब॒रुहिः सप्त। दुरो॑ऽश्विना॒ नवः। सु॒पेश॑सर॒षिः। दैव्या॒ होता॑रा॒ सीसे॑न॒ रसः॑।
ति॒स्रस्त्वष्टा॑रमृ॒ष्टाव॑ष्टौ। वन॑स्पति॒मृषिः॑। अ॒ग्नित्रयो॑दश। अ॒श्विना॒ द्वाद॑श॒ त्रयो॑दश। स॒मिधा॑ऽग्निं
बद॑रैर्बद॒रैर्यवै॑र॒श्विना॒ त्विषि॑म॒श्विना॒ न भेष॑जः रूप॒म॒श्विना॑ भी॒मं भाम॑म् ॥) ॥ [११]

समि॑द्धो अ॒ग्निर॑श्विना। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राट्थ॑सुतः। दुहे
धे॒नुः सर॑स्वती। सोमः॑ शु॒क्रमि॑हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा॑ भिष॒जा
सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। मध्वा॒ रजा॑ः सीन्द्रि॒यम्।
इन्द्रा॑य प॒थिभि॑र्वहान्। इन्द्रा॑येन्दुः सर॑स्वती। नरा॒शः॒सेन॑
न॒ग्रहः॑ ॥ ६० ॥

अधा॑ताम॒श्विना॒ मधु॑। भेष॒जं भिष॑जा॒ सु॒ते। आ॒जुह्वा॑ना
सर॑स्वती। इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि॑ वी॒र्य॑म्। इडा॑भिर॒श्विना॒विष॑म्।

समूर्जं स रयिं दधुः। अश्विना नमुचेः सुतम्।
सोमं शुक्रं परिस्नुता। सरस्वती तमाभरत्। बरहिषेन्द्राय
पातवे॥६१॥

कवृष्यो न व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः।
इन्द्रो न रोदसी दुधे। दुहे कामान्त्सरस्वती। उषासा
नक्तमश्विना। दिवेन्द्रं सायमिन्द्रियैः। सञ्जानाने सुपेशसा।
समं जाते सरस्वत्या। पातं नो अश्विना दिवा। पाहि नक्तं
सरस्वति॥६२॥

दैव्यां होतारा भिषजा। पातमिन्द्रं सचां सुते। तिस्रस्त्रेधा
सरस्वती। अश्विना भारतीडा। तीव्रं परिस्नुता सोमम्। इन्द्राय
सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधु। भेषजं नः सरस्वती।
इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपं रूपमधुः सुते। ऋतुथेन्द्रो
वनस्पतिः। शशमानः परिस्नुता। कीलालमश्विभ्यां मधु। दुहे
धेनुः सरस्वती। गोभिर्न सोममश्विना। मासरेण परिष्कृता।
समधातां सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रै सुतं मधु॥६३॥

नग्नहुः पातवे सरस्वत्यधुः सुतैऽष्टौ च॥ [१२]

अश्विना हविरिन्द्रियम्। नमुचेर्धिया सरस्वती। आ

शुक्रमासुराद्वसु। मधमिन्द्राय जग्निरे। यमश्विना सरस्वती।
हविषेन्द्रमवर्धयन्। स बिम्बेद वलं मधम्। नमुचावासुरे
सचा। तमिन्द्रं पशवः सचा। अश्विनोभा सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषत। हविषा यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र
इन्द्रियं दधुः। सविता वरुणो भगः। स सुत्रामा हविष्पतिः।
यजमानाय सश्रत। सविता वरुणोऽदधत्। यजमानाय
दाशुषै। आदत्त नमुचेर्वसु। सुत्रामा बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम्। भगेन सविता श्रियम्।
सुत्रामा यशसा बलम्। दधाना यज्ञमाशत। अश्विना
गोभिरिन्द्रियम्। अश्वेभिर्वीर्यं बलम्। हविषेन्द्रः सरस्वती।
यजमानमवर्धयन्। ता नासत्या सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी
नरा। सरस्वती हविष्मती। इन्द्र कर्मसु नोऽवत। ता भिषजा
सुकर्मणा। सा सुदुघा सरस्वती। स वृत्रहा शतक्रतुः।
इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियत्रया षट्॥ [१३]

देवं बरुहिः सरस्वती। सुदेवमिन्द्रे अश्विना। तेजो न
चक्षुरक्ष्योः। बरुहिषा दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य

वियन्तु यजं। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती।
प्राणं न वीर्यन्नसि। द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं॥६७॥

देवी उषासावश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न
वाचमास्ये। उषाभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं। देवी जोष्टी अश्विना। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती।
श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रः सरस्वत्यश्विना
भिषजावत। शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियम्।
वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवा देवानां भिषजा।
होताराविन्द्रमश्विना। वषट्कारैः सरस्वती। त्विषिं न हृदये
मतिम्। होतृभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं॥६९॥

देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः। सरस्वत्यश्विना भारतीडा।
शूषन्न मध्ये नाभ्याम्। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः। त्रिवरूथः

सरस्वत्या ऽश्विभ्यामीयते रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्।
इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं॥ ७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्विभ्याम्।
सरस्वत्याः सुपिप्पलः। इन्द्राय पच्यते मधु। ओजो न
जूतिमृषभो न भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे
स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥ ७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो अग्निः
स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतारविन्द्रमश्विना। वाचा
वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्। स्विष्ट इन्द्रः
सुत्रामा सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः। स्विष्टा
देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निना। होता होत्रे स्विष्टकृत्।
यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपचितिः स्वधाम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥ ७२॥

द्वारौ दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य

वियन्तु यज॒ होत॑भ्यां॒ दधुरिन्द्रि॒यं व॑सुवने॑ वसुधेय॑स्य वियन्तु यजे॑न्द्रियाणि॒ वसुव॑ने॒ वसुधेय॑स्य
 वियन्तु यज॒ सर॑स्वत्या॒ वन॑स्पतिः प॒द्वं (दे॒वं ब॒र्हिर्दे॒वीर्द्वा॒रो दे॒वी उ॒षासा॑व॒श्विना॑ दे॒वी जो॒ष्टी दे॒वी
 ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वा दे॒वाना॑ भि॒षजा॑ वष॒ट्कारै॑र्दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शंसो॑ दे॒व इन्द्रो॑
 वन॑स्पतिर्दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीना॒न्दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वान्। स॒मिधा॒ऽग्निं दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वत्य॒श्विना॒
 सर्व॑ वियन्तु। द्वा॒रंस्ति॒स्रः सर्व॑वियन्तु। अ॒ज इन्द्र॑मोजो॒ऽग्निं परः॑ सर॑स्वतीम्। नक्तं॑ पूर्वं॒ सर॑स्वति।
 अ॒न्यत्र॑ सर॑स्वती। भि॒षक्पूर्वं॑ दु॒ह इन्द्रि॒यम्। अ॒न्यत्र॑ दधुरिन्द्रि॒यम्। सौत्रा॑म॒ण्यां सु॑तासुती।
 अ॒ञ्जन्त्य॑यं यज॑मानः॥)॥

[१४]

अ॒ग्निम॒द्य हो॒ता॒रम॑वृणीत। अ॒यं सु॑तासुती यज॑मानः।
 पच॑न्प॒त्तीः। पच॑न्पुरो॒डाशा॑न्। गृ॒ह्णन्ग्र॑हा॒न्। ब॒ध्नन्न॑श्विभ्यां॒
 छा॒गं सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य। ब॒ध्नन्त्सर॑स्वत्यै मे॒षमिन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्।
 ब॒ध्नन्निन्द्रा॑य॒र्षभ॑म॒श्विभ्या॑ं सर॑स्वत्यै। सू॒प॒स्था
 अ॒द्य दे॒वो वन॑स्पति॒रभव॑त्। अ॒श्विभ्यां॑ छा॒गेन॑ सर॑स्वत्या॒
 इन्द्रा॑य॥ ७३॥

सर॑स्वत्यै मे॒षेणेन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्। इन्द्रा॑य॒र्षभे॑णा॒श्विभ्या॑ं
 सर॑स्वत्यै। अक्ष॑स्तान्मे॒दस्तः॑ प्रति॑प॒च॒ताग्र॑भीषुः। अवी॑वृधन्त॒
 ग्र॒हैः। अ॒पा॒ताम॑श्विना॒ सर॑स्वतीन्द्रः॒ सु॒त्रा॒मा वृ॒त्र॒हा।
 सोमा॑न्त्सुरा॒म्याः। उ॒पो उ॒क्थाम॑दाः श्रौ॒द्विम॑दा॒ अद॑न्।
 अवी॑वृधन्ताङ्ग॒पैः। त्वाम॑द्य॒र्ष आ॒र्षेय॑र्षीणा॒न्नपा॑दवृणीत।

अ॒य॒५ सु॒तासु॒ती यज॑मानः। ब॒हुभ्य॒ आ सङ्ग॑तेभ्यः। ए॒ष मे॑
 दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यत॒ इति॑। ता॒ या दे॒वा दे॒व॒दाना॒न्यदुः॑।
 तान्य॑स्मा॒ आ च॑ शास्व॑। आ च॑ गुरस्व॑। इ॒षित॑श्च॒ होत॑रसि॒
 भद्र॑वाच्याय॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः। सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हि॥७४॥

इन्द्राय॒ यज॑मानः॒ सप्त॑ च॥ [१५]

उ॒शन्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒केतु॑ना॒। त्व॒५ सोम॑
 म॒हे भग॑ं त्व॒५ सोम॑ प्रचि॑कितो मनी॒षा। त्वया॒ हि नः॑
 पि॒तरः॑ सोम॒ पूर्वे॒ त्व॒५ सोम॑ पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हिष॑दः
 पि॒तर॒ आऽहं॑ पि॒तृन्। उ॒प॒हूताः॑ पि॒तरोऽग्नि॑ष्वात्ताः पि॒तरः॑।
 अ॒ग्निष्वा॒त्तानृ॑तुम॒तो हवाम॑हे। नरा॒श॒५ से॑ सोमपी॒थं य आ॒शुः।
 ते नो॒ अर्व॑न्तः सु॒हवा॑ भवन्तु। शं नो॑ भवन्तु द्वि॒पदे॒ शं
 चतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वात्ताः॥७५॥

अ॒५ हो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽव॑रेऽमृ॒तासो॑ भवन्तः।
 अधि॑ ब्रुवन्तु ते अ॒वन्त्व॑स्मान्। वा॒न्यायै॑ दु॒ग्धे जु॑षमा॒णाः
 कर॑म्भम्। उ॒दीरा॑णा॒ अव॑रे॒ परे॑ च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः॑
 संवि॒दानाः॑। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्ने क॒व्यवा॑हन॒
 त्वम॑ग्न ई॒डितो॑ जा॒तवे॑दः। मा॒त॒ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा

जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॒धः स्तोम॑त॒ष्टासो अ॒र्कैः। आऽग्ने॑
याहि सु॒विद॑त्रै॒भिर्वा॒ङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभि॑र्ध॒र्मस॒द्भिः।
ह॒व्यवा॑ह॒मजरं॑ पुरु॒प्रियम्। अ॒ग्निं घृ॒तेन॑ ह॒विषा॑ स॒पर्यन्।
उपा॑सदं क॒व्यवा॑हं पि॒तृणाम्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑न्ती॒ः
समृ॑ण्वतु॥ ७६॥

अन॑ग्निष्वात्ता जेह॑मानाः सप्त च॑॥ [१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॒दे। समि॑धानं म॒हद्य॑शः। सुष॑मिद्धं
वरे॑ण्यम्। अ॒ग्निमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। गा॒य॒त्रीं छन्द॑
इन्द्रि॒यम्। त्र्यविं॑ गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य
होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒च्छुचि॑व्रतम्। तनून॑पा॒तमु॒द्भिद॑म्। यं
गर्भ॑मदि॒तिर्दधे॑॥ ७७॥

शुचि॑मिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। उ॒ष्णिहं॑ छन्द॑ इन्द्रि॒यम्।
दि॒त्यवा॑हं गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता॑
यक्षदी॒डेन्य॑म्। ई॒डितं॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मम्। इडा॑भि॒रीड्य॑ सहः॑।
सोम॑मिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। अ॒नुष्टु॑भं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्रि॒व॒त्सं गां
वयो॒ दध॑त्॥ ७८॥

वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्सुब॑र्हिषदम्॑।

पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बर्हिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं
वयोधसम्। बृहतीं छन्द इन्द्रियम्। पञ्चाविं गां वयो दधत्।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्व्यचस्वतीः। सुप्रायणा
ऋतावृधः॥७९॥

द्वारो देवीर्हिरण्ययीः। ब्रह्माण इन्द्रं वयोधसम्। पङ्क्तिं
छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती उभे।
नक्तोषासा न दर्शते। विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभं छन्द
इन्द्रियम्॥८०॥

पष्ठवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षत्प्रचेतसा। देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या
कवी। सयुजेन्द्रं वयोधसम्। जगतीं छन्द इहेन्द्रियम्।
अनुद्वाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

तिस्रो देवीर्हिरण्ययीः। भारतीर्बृहतीर्महीः। पतिमिन्द्रं
वयोधसम्। विराजं छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुं गां न वयो
दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुरेतसम्।

त्वष्टारं पुष्टिवर्धनम्। रूपाणि बिभ्रतं पृथक्। पुष्टिमिन्द्रं
वयोधसम्॥८२॥

द्विपदं छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षाणं गां न वयो दधत्।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छतक्रतुम्। हिरण्य-
पर्णमुक्थिनम्। रशनां बिभ्रतं वशिम्। भगमिन्द्रं वयोधसम्।
ककुभं छन्द इहेन्द्रियम्। वशां वेहतं गां न वयो दधत्।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षस्वाहाकृतीः। अग्निं
गृहपतिं पृथक्। वरुणं भेषजं कविम्। क्षत्रमिन्द्रं वयोधसम्।
अतिच्छन्दसं छन्द इन्द्रियम्। बृहदृषभं गां वयो दधत्।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥८३॥

दधे दधत्तावृधं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं सप्त च (इडस्पदे-
ऽग्निङ्गायत्रीत्र्यविम्। शुचिव्रतं शुचिमुष्णिहन्दित्यवाहम्। ईडेन्यं सोममनुष्टुभं त्रिवत्सम्।
सुबर्हिषदममृतेन्द्रं बृहतीं पञ्चाविम्। व्यचस्वतीः सुप्रायणा द्वारो ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह तुर्यवाहम्।
सुपेशसे विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्ठवाहम्। प्रचेतसा स्युजेन्द्रं जगतीमिहानुष्टुभम्। पेशस्वतीस्तिष्ठः
पतिं विराजमिह धेनुत्रा। सुरतसन्त्वष्टारं पुष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणत्रा। शतक्रतुं भगमिन्द्रं
ककुभमिह वशान्। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदृषभं गां वयो दधदिन्द्रियमृषिं वसु नवं
दशेहैन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधदिडस्पदे सर्वं वेतु॥॥ [१७]

समिद्धो अग्निः समिधा॥ सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्द
इन्द्रियम्। त्र्यविर्गौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिं व्रतः। तनूपाच्च
सरस्वती। उष्णिक्छन्द इन्द्रियम्। दित्यवाङ्गौर्वयो दधुः।
इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। त्रिविधसो गौर्वयो दधुः।
सुबर्हिरग्निः पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्द
इन्द्रियम्। पञ्चाविर्गौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः।
ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो
दधुः॥८५॥

उषे यही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द
इन्द्रियम्। पष्ठवाङ्गौर्वयो दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण
सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुङ्गान्गौर्वयो दधुः।
तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा
गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्।
ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं

वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं कर्तु। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्।
बृहदृषभो गौरवयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौरवयो दधुर्विशो वशा वेहद्रौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—————[१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण
तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः
पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
वर्षाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना
देवाः। एकविंश ऋभवं स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्।
हविरिन्द्रे वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे
स्तुतम्। बलेन शक्ररीः सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
शैशिरेणर्तुना देवाः। त्रयस्त्रिंशेऽमृतं स्तुतम्। सत्येन
रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः॥८९॥

स्तोमे सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः
शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण षट्॥)॥—————[१९]

देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। गायत्रिया
छन्दसेन्द्रियम्। तेज इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य

वेतु यजं। देवीद्वारो देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवीदेवमवर्धयन्।
उष्णिहा छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥१०॥

देवी देवं वयोधसम्। उषे इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा
छन्दसेन्द्रियम्। वाचमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यजं। देवी जोष्टी देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी
देवमवर्धताम्। बृहत्या छन्दसेन्द्रियम्। श्रोत्रमिन्द्रे वयो
दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥११॥

देवी ऊर्जाहुती देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्।
पङ्क्ता छन्दसेन्द्रियम्। शुक्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वीतां यजं। देवा दैव्या होतारा देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवा देवमवर्धताम्। त्रिष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्।
त्विषिमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥१२॥

देवीस्तिस्तिस्तिस्ती देवीर्वयोधसम्। पतिमिन्द्रमवर्धयन्।
जगत्या छन्दसेन्द्रियम्। बलमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशंसो देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। विराजा छन्दसेन्द्रियम्। रेतु

इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥१३॥

देवो वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्।
द्विपदा छन्दसेन्द्रियम्। भगमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वेतु यज। देवं बर्हिर्वारितीनां देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। ककुभा छन्दसेन्द्रियम्। यश
इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
अग्निः स्विष्टकृद्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्।
अतिच्छन्दसा छन्दसेन्द्रियम्। क्षत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वेतु यज॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यज पञ्च च (देवं बर्हिर्गायत्रिया
तेजः। देवीद्वारं उणिह्रां प्राणम्। देवी देवमुषे अनुष्टुभा वाचम्। देवी जोष्टी बृहत्या श्रोत्रम्।
देवी ऊर्जाहुती पङ्क्या शुक्रम। देवा दैव्या होतांरा त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो
देवीः पतिं जगत्या बलम्। देवो नराशंसो विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा भगम्।
देवं बर्हिर्वारितीनां ककुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु
चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयः श्रुतुर्वर्धतामेकोऽवर्धयः श्रुतुर्वर्धयत्॥) — [२०]

स्वाद्धीं त्वा सोमः सुरावन्तः सीसैन मित्रोऽसि यद्देवा होता यक्षश्मिधेन्द्रः
समिद्ध इन्द्र आचर्षणिप्रा देवं बर्हिर्होता यक्षश्मिधाऽग्निः समिद्धो अग्निरंश्विना-

ऽश्विनां ह॒विरिन्द्रि॑यं दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वत्य॒ग्निम॒द्यो॒शन्तो॒ होता॑ यक्षदि॒डस्प॒दे समि॑द्धो अ॒ग्निः
स॒मिधा॑ वस॒न्तेन॒र्तुना॑ दे॒वं ब॒र्हिरिन्द्रं॑ वयो॒धसं॑ वि॒श॒तिः॥२०॥

स्वा॒र्द्धीं त्वाऽमी॑मदन्त पि॒तरः॒ साम्ना॑ज्याय पू॒तं प॒वित्रै॑णो॒षासा॑नक्ता॒ बद॑रै॒रधा॑तां दे॒व इन्द्रो॑
व॒नस्प॑तिः प॒ष्ठवा॑ह॒ङ्गां दे॒वी दे॒वं व॑यो॒धसं॑ चतु॒र्नव॑तिः॥२४॥

स्वा॒र्द्धीं त्वां वे॒तु यज॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

त्रिवृथ्स्तोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। अग्निष्टोमः सोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वा अग्निष्टोमः।
ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। रथन्तरं सामं भवति। ब्रह्मवर्चसं वै
रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। परिस्रुजी होता भवति॥१॥

अरुणो मिर्मिरस्त्रिशुक्रः। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपम्।
रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत देवानां
पुरोधां गच्छेयमिति। स एतं बृहस्पतिसवमपश्यत्।
तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स देवानां पुरोधामगच्छत्।
यः पुरोधाकामः स्यात्। स बृहस्पतिसवेन यजेत॥२॥

पुरोधामेव गच्छति। तस्य प्रातः सवने सन्नेषु
नाराशंसेषु। एकादश दक्षिणा नीयन्ते। एकादश माध्यं
दिने सवने सन्नेषु नाराशंसेषु। एकादश तृतीयसवने
सन्नेषु नाराशंसेषु। त्रयस्त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रयस्त्रिंशद्वै
देवताः। देवता एवाव रुन्धे। अश्वश्चतुस्त्रिंशः। प्राजापत्यो
वा अश्वः॥३॥

प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानाम्। यावतीरेव देवताः।
 ता एवाव रुन्धे। कृष्णाजिनैऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो
 वा एतद्रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मवर्चसेनैवैनं
 समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति। तेजो वा आज्यम्।
 तेजं एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥ [१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः।
 पुष्टिर्वै पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय
 सावित्रः। अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति।
 निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ
 यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो
 हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै
 मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विद्वै मरुतः।
 विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः।
 विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मेऽध्यभिषिञ्चति। स
 हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
 ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विद्धे मरुतोऽष्टौ च॥ _____ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यथ्सौम्यः।
सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वारहस्पत्यः।
एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो
वै ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यथ्सारस्वतः। एतद्धि
प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः।
अथो य एव कश्च सन्धसूयते। स हि वारुणः। अथ
यद्वावापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी
नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति।
अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री
ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन
घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनेऽभिषिञ्चति।
ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्।
ब्रह्मन्नेवैनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा
वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भागधेयेनान्वमन्येताः रूपं चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमेन सोमस्य सवोऽस्ति। हतो ह्येषः। अभिषुतो ह्येषः। न हि हतः सूयते। सौमीः सूतवशामा लभते। सोमो वै रेतोधाः। रेत एव तदधाति। सौम्यर्चाऽभिषिञ्चति। रेतोधा ह्येषा। रेतः सोमः। रेत एवास्मिन्दधाति। यत्किं च राजसूयमृते सोमम्। तत्सर्वं भवति। अषाढं युथ्सु पृतनासु पप्रिम्। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजाः सुक्षितिः सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥ [४]

यो वै सोमेन सूयते। स देवसवः। यः पशुना सूयते। स देवसवः। य इष्ट्या सूयते। स मनुष्यसवः। एतं वै पृथये देवाः प्रायच्छन्। ततो वै सोऽप्यारण्यानां पशूनामसूयत। यावतीः कियतीश्च प्रजा वाचं वदन्ति। तासां सर्वासां सूयते॥११॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। नाराशः स्यर्चाऽभिषिञ्चति। मनुष्या वै नराशंसः। निहुत्य वावैतत्। अथाभिषिञ्चति। यत्किं च राजसूयमनुत्तरवेदीकम्। तत्सर्वं

भवति। ये मे पञ्चाशतं ददुः। अश्वानां सधस्तुतिः। द्युमदग्ने
महि श्रवः। बृहत्कृधि मघोनाम्। नृवदमृत नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥ [५]

एष गोसवः। षट्त्रिंश उक्थ्यो बृहत्सामा। पवमाने
कण्वरथन्तरं भवति। यो वै वाजपेयः। स सम्राट्सवः। यो
राजसूयः। स वरुणसवः। प्रजापतिः स्वाराज्यं परमेष्ठी।
स्वाराज्यं गौरेव। गौरिव भवति॥१३॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। उभे बृहद्रथन्तरे
भवतः। तद्धि स्वाराज्यम्। अयुतं दक्षिणाः। तद्धि
स्वाराज्यम्। प्रतिधुषाऽभिषिञ्चति। तद्धि स्वाराज्यम्।
अनुद्धते वेद्यै दक्षिणत आहवनीयस्य बृहतः स्तोत्रं
प्रत्यभिषिञ्चति। इयं वाव रथन्तरम्॥१४॥

असौ बृहत्। अनयोरेवैनमनन्तरहितमभिषिञ्चति।
पशुस्तोमो वा एषः। तेन गोसवः। षट्त्रिंशः सर्वः। रेवञ्जातः
सहसा वृद्धः। क्षत्राणां क्षत्रभृत्तमो वयोधाः। महान्महित्वे
तस्तभानः। क्षत्रे राष्ट्रे च जागृहि। प्रजापतेस्त्वा परमेष्ठिनः
स्वाराज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहेकं च॥ [६]

सि॒॒हे व्याघ्र उ॒त या पृ॒दा॒कौ। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सूर्ये॑
या। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
संविदा॒ना। या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्। अश्व॑स्य॒ क्रन्दे॑
पुरु॑षस्य मा॒यौ। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। या ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॑ या हि॒रण्ये॑।
त्विषि॑रश्वेषु॒ पुरु॑षेषु॒ गोषु॑॥१६॥

इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
संविदा॒ना। रथे॑ अ॒क्षेपु॑ वृष॒भस्य॑ वा॒जे। वाते॑ प॒र्जन्ये॑ वरु॒णस्य॑
शुष्मे॑। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
संविदा॒ना। राड॑सि वि॒राड॑सि। स॒म्राड॑सि स्व॒राड॑सि। इन्द्रा॑य
त्वा तेज॑स्वते तेज॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि। इन्द्रा॑य त्वौज॑स्वत॒
ओज॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि॥१७॥

इन्द्रा॑य त्वा पय॑स्वते पय॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि। इन्द्रा॑य
त्वाऽऽयु॑ष्मत॒ आयु॑ष्मन्तः॒ श्री॑णामि। तेजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र
य॑च्छामि। तेज॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्। तेज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑
मे। तेज॑स्वान् वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्। तेज॑सा॒ सम्पि॑पृ॒ग्धि मा।

ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे।
ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। ओजसां सं पिपृग्धि मा।
पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।
पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसां
सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्। आयुषा
सं पिपृग्धि मा। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियं रेतो
वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे
देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो
वातो मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां
रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्मना। सोम
इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा
विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे

ब्रह्मवर्चसाय॑ गृह्णामि। अ॒पां य ऊ॒र्मो रसः॑। तम॒हम॒स्मा
 आ॑मुष्याय॒णाय॑। ओज॑से वी॒र्याय॑ गृह्णामि। अ॒पां यो म॑ध्यतो
 रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। पु॒ष्ट्यै प्र॒जन॑नाय गृह्णामि।
 अ॒पां यो य॒ज्ञियो॒ रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। आयु॑षे
 दी॒र्घायु॑त्वाय॑ गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः५ श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पयसा सम्पिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे
 च॥

[७]

अ॒भिप्रेहि॑ वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चेत्ता॑ सप॒त्नहा॑। आ॒तिष्ठ॑
 मि॒त्रव॑र्धनः। तुभ्य॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्काव॑भित्
 आ॒तिष्ठ॑ वृ॒त्रह॑त्रथम्। आ॒तिष्ठ॑न्तं परि॒ विश्वे॑ अभूषन्।
 श्रियं॑ वसा॑नश्चरति॒ स्वरो॑चाः। म॒हत्तद॒स्यासु॑रस्य॒ नाम॑।
 आ॒ विश्व॑रूपो अ॒मृता॑नि तस्थौ। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वनु॑
 बृ॒हस्प॑तिः॥२३॥

अनु॒ सोमो॒ अन्व॑ग्निरा॑वीत्। अनु॒ त्वा वि॒श्वे दे॒वा
 अ॑वन्तु। अनु॒ सप्त॑ राजा॑नो य उ॒ताभिषि॑क्ताः। अनु॒ त्वा
 मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑तम्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी वि॒श्वश॑म्भू। सूर्यो॑
 अहो॑भिरनु॒ त्वाऽव॑तु। च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्रैरनु॒ त्वाऽव॑तु। द्यौश्च॑

त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु।
अनु स्वधा चिकिता२ सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु रजसी
उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरेकं च॥—————[८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता
अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं
भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्।
राडसि विराडसीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति। यद्विरण्यं
ददाति। तेजस्तेनाव रुन्धे। यत्तिसृधन्वम्। वीर्यं तेन।
यदष्ट्राम्॥२६॥

पुष्टिं तेन। यत्कमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्विरण्यमा बध्नाति।
ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै
हिरण्यम्। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते। यदोदनं प्राश्नाति। एतदेव
सर्वमवरुध्य॥२७॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहिण्यां कार्यः। यद्वाह्मण एव
 रोहिणी। तस्मादेव। अथो वर्ष्मैवैनं समानानां करोति।
 उद्यता सूर्येण कार्यः। उद्यन्तं वा एतं सर्वाः प्रजाः
 प्रतिनन्दन्ति। दिदृक्षेण्यो दर्शनीयो भवति। य एवं वेद।
 ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥२८॥

अवेत्योऽवभृथा (३) ना (३) इति। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
 तत्स्विदेवावैति। तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे लोकाः।
 एभिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो अपां वा एतत्तेजो वर्चः।
 यद्दर्भाः। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनं तेजसा वर्चसा-
 ऽभिषिञ्चति॥२९॥

भवन्त्यष्टामवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥—————[९]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
 पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स
 बहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स
 पञ्चशारदीयेन यजेत। बहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो वा
 एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥३०॥

बहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद।

पञ्चशारदीयो भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव
संवत्सरे प्रति तिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः।
यज्ञमेवाव रुन्धे। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै॥ ३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥ [१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त।
त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च
कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छान्तानुपाह्वयत। यत्कयाशुभीयं
भवन्ति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया
भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं
तृतीयै॥ ३२॥

एवं चतुर्थे। पञ्चोत्तमेऽहन्ना लभ्यन्ते। वर्षिष्ठमिव
ह्येतदहः। वर्षिष्ठः समानानां भवति। य एतेन यजते। य
उचैनमेवं वेद। स्वाराज्यं वा एष यज्ञः। एतेन वा एकया वा
कान्द्रमः स्वाराज्यमगच्छत्। स्वाराज्यं गच्छति। य एतेन
यजते॥ ३३॥

य उ चैनमेवं वेद। मारुतो वा एषः स्तोमः। एतेन वै

म॒रुतो॑ दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा अभवन्। भूयि॑ष्ठः समा॒नानां॑ भवति। य
ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। प॒ञ्चशा॒रदी॒यो वा ए॒ष य॒ज्ञः।
आ प॑ञ्च॒मात्पुरु॑षा॒दन्न॑मत्ति। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं
वेद॑। स॒प्तद॒शः स्तोमा॑ नाति॑ यन्ति। स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑तेरे॒व नैति॑ ॥ ३४ ॥

तृतीयं गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः
स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति ॥) ॥ [११]

अ॒स्या जरा॑सो द॒मा म॒रित्राः॑। अ॒र्चद्धू॑मासो अ॒ग्नयः॑
पाव॑काः। श्वि॒चीच॑यः श्वा॒त्रासो॑ भुर॒ण्यवः॑। व॒नरू॑षदो वा॒यवो॑
न सोमाः॑। यजा॑ नो मि॒त्रावरु॑णा। यजा॑ दे॒वाः ऋ॒तं बृ॒हत्।
अग्ने॑ यक्षि॒ स्वन्द॑मम्। अश्वि॑ना॒ पिब॑तः सु॒तम्। दी॒द्यग्नी॑
शुचि॑व्रता। ऋ॒तुना॑ यज्ञ॒वाह॑सा ॥ ३५ ॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्थे। अन्याऽन्या वृत्समुप धापयेते।
हरिरन्यस्यां भवति स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यां ददृशे
सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि
यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च

दे॒वा न॑व॒ं चाऽस॑पर्यन्॥३६॥

औक्ष॑ घृ॒तैरास्तृ॑णन्ब॒र्हिर॑स्मै। आदि॑द्धो॒तारं॑ न्य॒षाद॑यन्त।
अ॒ग्निना॒ऽग्निः स॑मि॒ध्यते। क॒विर्गृ॑हप॒तिर्यु॑वा॑। ह॒व्यवा॒ङ्मुह्ना॑ऽऽस्यः।
अ॒ग्निर्दे॒वानां॑ ज॒ठर॑म्। पू॒तद॑क्षः क॒विक्र॑तुः। दे॒वो दे॒वेभि॒रा
ग॑मत्। अ॒ग्नि॒श्रियो॑ म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टयः। आ त्वे॒षमु॒ग्रम॑व॒
ई॒महे॒ वय॑म्॥३७॥

ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒र्षनि॑र्णिजः। सि॒॒हा न ह॑ेष॒क्र॑तवः
सु॒दान॑वः। यदु॒त्त॑मे म॒रुतो॑ मध्य॒मे वा॑। यद्वा॑ऽव॒मे सु॑भगासो
दि॒वि ष्ठा॑। ततो॑ नो रु॒द्रा उ॒त वाऽन्व॑स्य। अ॒ग्ने वि॒त्ताद्ध॑विषो
यद्य॑जा॒मः। ई॒डे अ॒ग्नि॑ः स्व॒वस॑न्नमो॒भिः। इ॒ह प्र॑स॒तो वि च॑
यत्कृ॑तं नः। रथै॑रिव॒ प्रभ॑रे वाज॒यद्धिः। प्र॒दक्षि॑णिन्म॒रुता॑ः
स्तोम॑मृ॒द्ध्याम्॥३८॥

श्रु॒धि श्रु॑त्कर्ण॒ वह्नि॑भिः। दे॒वैर॑ग्रे स॒याव॑भिः। आसी॑दन्तु
ब॒र्हिषि॑। मि॒त्रो वरु॑णो अर्य॒मा। प्रा॒तर्या॑वा॒णो अध्व॑रम्।
विश्वे॑षा॒मदि॑तिर्य॒ज्ञिया॑नाम्। वि॒श्वेषा॑मति॒थिर्मानु॑षाणाम्।
अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒व आवृ॑णानः। सु॒मृ॒डी॒को भ॑वतु वि॒श्ववे॑दाः। त्वे
अ॒ग्ने सु॒मतिं॑ भि॒क्षमा॑णाः॥३९॥

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियासः। नक्ता च चक्रुरुषसा विरूपे।
 कृष्णं च वर्णमरुणं च सन्धुः। त्वामग्न आदित्यास आस्यम्।
 त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे। त्वां रातिषाचो अध्वरेषु
 सश्चिरे। त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्। नि त्वां यज्ञस्य साधनम्।
 अग्ने होतारमृत्विजम्। वनुष्वदेव धीमहि प्रचेतसम्। जीरं
 दूतममर्त्यम्॥४०॥

यज्ञवाहसासपर्यन्वयमृद्ध्यां भिक्षमाणाः प्रचेतसमेकं च॥ [१२]

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि। वायुर्न नियुतो नो
 अच्छं। पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे। इन्द्रः स्वाहा ररिमा
 ते मदाया। कस्य वृषा सुते सचा। नियुत्वान्वृषभो रणत्।
 वृत्रहा सोमपीतये। इन्द्रं वयं महाधने। इन्द्रमर्भे हवामहे।
 युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतक्रतुः। उप नो
 हरिभिः सुतम्। स सूर आजनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया धिया
 तरणिरद्रिर्बर्हाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो अर्केः। व्युस्त्रिधो
 अस्रो अद्रिर्बिभेद। उतत्यदाश्चश्चियम्। यदिन्द्र नाहुषीष्वा।
 अग्ने विक्षु प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्र॑ सु॒हव॑ हवामहे। अ॒होमुच॑ सु॒कृतं॑ दैव्यं
 जन॑म्। अ॒ग्निं मि॒त्रं वरु॑णं सा॒तये॑ भग॑म्। द्यावा॑पृथि॒वी
 म॒रुतः॑ स्व॒स्तये॑। म॒हि क्षे॒त्रं पु॒रुश्च॒न्द्रं वि वि॒द्वान्।
 आदि॑त्सखि॒भ्यश्च॒रथ॑ स॒मैरत्। इन्द्रो॑ नृभि॑र॒जन॒दीद्यानः॑
 सा॒कम्। सूर्य॑मुष॒सं गा॒तुम॒ग्निम्। उ॒रुं नो॑ लो॒कमनु॑ नेषि
 वि॒द्वान्। सु॒वर्व॒ज्योति॒रभ॑यं स्व॒स्ति॥४३॥

ऋ॒ष्वा तं इन्द्र॑ स्थवि॑रस्य बा॒हू। उप॑स्थेयाम शर॒णा
 बृ॒हन्ता॑। आ नो॑ विश्वा॑भिरू॒तिभिः॑ स॒जोषाः॑। ब्रह्म॑ जुषा॒णो
 हर्य॑श्च याहि। वरी॑वृ॒ज्स्थवि॑रेभिः सु॒शिप्र॑। अ॒स्मे दध॑द्व॒षणं॑
 शुष्म॑मिन्द्र। इन्द्रा॑य॒ गावं आ॒शिर॑म्। दु॒दुहे॑ व॒ज्रिणे॑ म॒धु।
 यथ्सी॑मुप॒हृरे॑ वि॒दत्। तास्ते॑ व॒ज्रिन्धे॒नवो॑ जो॒जयु॑र्नः॥४४॥

गभ॑स्तयो नि॒युतो॑ वि॒श्ववा॑राः। अ॒हर॑ह॒र्भूय॑ इ॒ज्जोगु॑वानाः।
 पूर्णा॑ इन्द्र॑ क्षु॒मतो॑ भो॒जन॑स्य। इ॒मां ते॑ धि॒यं प्र भ॑रे म॒हो
 म॒हीम्। अ॒स्य स्तो॒त्रे धि॑षणा॒ यत्त॑ आ॒न॒जे। तमु॑त्स॒वे च॑ प्रस॒वे
 च॑ सा॒स॒हिम्। इन्द्र॑ दे॒वासुः॑ श॒वसा॑ म॒दं ननु॑॥४५॥

व॒ज्रिण॑मय॒त्स्वस्ति॑ जो॒जयु॑र्नः स॒प्त च॑॥ [१३]

प्र॒जाप॑तिः प॒शून॑सृजत। ते॒ऽस्मात्सृ॑ष्टाः परा॑ च

आयन्। तानग्निष्टोमेन नाऽऽप्रोत्। तानुक्थ्येन नाऽऽप्रोत्।
 तान्धोडशिना नाऽऽप्रोत्। तान्नात्रिया नाऽऽप्रोत्।
 तान्धसन्धिना नाऽऽप्रोत्। सोऽग्निमब्रवीत्। इमान्म
 ईप्सेति। तान्गिस्त्रिवृता स्तोमेन नाऽऽप्रोत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन
 स्तोमेन नाऽऽप्रोत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म
 ईप्सतेति। तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाऽऽप्नुवन्।
 स विष्णुमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन
 स्तोमेनाऽऽप्रोत्। वारवन्तीयेनावारयत्॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम् इति व्यक्रमत्। यस्मात्पशवः प्रप्रेव
 भ्रंशेरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रोत्। तदप्तोर्यामस्याप्तोर्याम-
 त्वम्। एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा। यं काममकामयन्त
 तमाऽऽप्नुवन्। यं कामं कामयते। तमेतेनाऽऽप्रोति॥४८॥

स्तोमेन नाऽऽप्रोदवारयत् नव च॥—————[१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा
 अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां
 मिथुयाकर्म भागम्। सावीरुहि दैव प्रसवाय पित्रे।

वृष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै। अथास्मभ्यः सवितः
सर्वतांता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पृथ्वः। भूतो भूतेषु चरति
प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु
मन्यतामिदम्। येभिः शिल्पैः पप्रथानामदृहत्।
येभिर्द्यामभ्यपि शत्रुजापतिः। येभिर्वाचं विश्वरूपा
समव्ययत्। तेनेममग्र इह वर्चसा समङ्घि। येभिरादित्यस्तपति
प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे चित्रभानुः। येभिर्वाचं
पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनेममग्र इह वर्चसा समङ्घि॥५०॥

आऽयं भातु शवसा पञ्च कृष्टीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो
भवतु प्रजावान्। अस्मा अस्तु पुष्कलं चित्रभानु। आऽयं
पृणक्तु रजसी उपस्थम्। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।
इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त
साकम्। तस्मिन्नाजानमधि विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि।
व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः।

या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त पा॒र्थि॒वीर्याः॑ । तासां॑ त्वा॒ सर्वा॑सा॒ रु॒चा ।
अ॒भिषि॑ञ्चामि॒ वर्च॑सा । अ॒भि त्वा॒ वर्च॑साऽसिचं दि॒व्येन॑ ।
पय॑सा स॒ह । यथा॑सां रा॒ष्ट्रव॑र्धनः ॥ ५२ ॥

तथा॑ त्वा सवि॒ता के॑रत् । इन्द्रं॒ विश्वा॑ अवीवृधन् ।
स॒मुद्र॑व्यचस॒ङ्गिरः॑ । र॒थीत॑म॒ रथी॑नाम् । वाजा॑ना॒ स॒त्पतिं॑ पतिम् । वस॑वस्त्वा पु॒रस्ता॑द॒भिषि॑ञ्चन्तु गाय॒त्रेण॑
छन्द॑सा । रु॒द्रास्त्वा॑ दक्षिण॒तोऽभिषि॑ञ्चन्तु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा ।
आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ प॒श्चाद॑भिषिञ्चन्तु जा॒गते॑न॒ छन्द॑सा ।
विश्वे॑ त्वा दे॒वा उत्त॑र॒तोऽभिषि॑ञ्चन्तु त्वाऽनु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा ।
बृह॑स्पति॒स्त्वो॒परि॑ष्टाद॒भिषि॑ञ्चन्तु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा ॥ ५३ ॥

अ॒रु॒णं त्वा॒ वृक॑मुग्र॒ङ्गजङ्क॑रम् । रोच॑मानं म॒रुता॑मग्रे
अ॒र्चिषः॑ । सूर्य॑वन्तं म॒घवा॑नं विषास॒हिम् । इन्द्र॑मुक्थेषु
नाम॒हूत॑म॒ हुवे॑म । प्र बा॒हवा॑ सि॒सृतं॑ जी॒वसे॑ नः । आ नो॑
गव्यू॒तिमु॑क्षतं घृ॒तेन॑ । आ नो॑ जने॒ श्रव॑यतं यु॒वाना॑ । श्रु॒तं मे॑
मि॒त्राव॑रुणा॒ हवे॑मा । इन्द्र॑स्य ते वी॒र्य॑कृतः । बा॒हू उ॒पाव॑
हरामि ॥ ५४ ॥

बभूवाव्ययत्तेनेममग्र इह वर्चसा समङ्गि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि ॥ [१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ
 वृत्रहन्तमः। तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभितो रथं
 यौ। ध्वान्तं वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ। दूरेहेतिरिन्द्रियावाँन्यतत्री।
 ते नोऽग्रयः पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गद। अव्यथायै
 त्वा स्वधायै त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्टासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु।
 तिष्ठा रथे अधि यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः।
 आ तिष्ठ वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा
 मित्रावरुणौ। द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा
 त्वा पिपर्तु। अनु स्वधा चिकिता५ सोमो अग्निः। अनु
 त्वाऽवतु सविता सुवेन॥५६॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतम५
 रथीनाम्। वाजाना५ सत्पतिं पतिम्। परिमा सेन्या घोषाः।
 ज्याना वृञ्जन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः पिन्वमाना इह। मां
 गोपतिमभि संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनु मन्यताम्। तन्माता
 पृथिवी तत्पिता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत५

सौभगा युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं
 परिष्वजानाः। सि॒ह॑ हि॒न्वन्ति मह॑ते सौभगाय। समु॒द्रं
 न सु॒हुव॑न्तस्थि॒वा॑सम्। म॒र्मृज्यन्ते॑ द्वी॒पिन॑म॒प्स्वन्तः॑।
 उद॒सावे॑तु सूर्यः। उदि॒दं मा॑म॒कं वचः॑। उदि॑हि देव सूर्य।
 सह॑ व॒श्रुना॑ मम। अ॒हं वा॒चो वि॒वाच॑नम्। मयि॑ वाग॑स्तु
 धर्ण॑सिः। यन्तु॑ न॒दयो॑ व॒र्षन्तु॑ प॒र्जन्याः॑। सु॒पिप्प॑ला
 ओष॑धयो भवन्तु। अन्न॑वतामोद॒नव॑तामामि॒क्षव॑ताम्। ए॒षा॑
 राजा॑ भूयासम्॥५८॥

स्व॒धायै॑ त्वा स॒वेन॒ द्यौः सूर्य॑ सप्त च॑॥—————[१६]

ये के॒शिनः॑ प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सन्त। येभि॒राभृ॑तं यदि॒दं
 वि॒रोच॑ते। तेभ्यो॑ जुहोमि बहु॒धा घृ॑तेन। रा॒यस्पोषे॑णे॒मं वर्च॑सा
 स॑ सृ॒जाथ। न॑र्ते ब्रह्म॑ण॒स्तप॑सो विमो॒कः। द्वि॒नाम्नी॑ दी॒क्षा
 व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्रा। प्र केशाः॑ सु॒वते॑ का॒ण्डिनो॑ भवन्ति। तेषां॑
 ब्र॒ह्मेदी॑शे वप॑नस्य॒ नान्यः॑। आ रो॑ह प्रोष्ठं वि॒षह॑स्व शत्रू॑न।
 अवा॑स्राग्दी॒क्षा व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्रा॥५९॥

दे॒हि दक्षि॑णां॒ प्रति॑र॒स्वायुः॑। अथा॑मुच्यस्व॒ वरु॑णस्य॒
 पाशा॑त्। येना॒वप॑त्सवि॒ता क्षु॑रेण। सोम॑स्य॒ राज्ञो॑ वरु॑णस्य

विद्वान्। तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जेमम्। रय्या वर्चसा स९
 सृजाथ। मा ते केशाननु गाद्वर्च एतत्। तथा धाता करोतु
 ते। तुभ्यमिन्द्रो बृहस्पतिः। सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यो निधानं बहुधा व्यैच्छन्। अन्तरा द्यावापृथिवी अपः
 सुवः। दर्भस्तम्बे वीर्यकृते निधाय। पौ९स्येनेमं वर्चसा स९
 सृजाथ। बलं ते बाहुवोः सविता दधातु। सोमस्त्वाऽनक्तु
 पयसा घृतेन। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्। पौ९स्येनेमं
 वर्चसा स९सृजाथ। यथसीमन्तङ्कङ्कतस्ते लिलेख। यद्वा
 क्षुरः परिववर्ज वप९स्ते। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्।
 पौ९स्येनेम९ स९ सृजाथो वीर्येण॥६१॥

अवाँस्नाग्दीक्षा वशिनी ह्युग्राऽदधाद्ववर्ज वप९ स्ते द्वे च॥—————[१७]

इन्द्रं वै स्वाविशो मरुतो नापाचायन्। सोऽनपचाय्यमान
 एतं विघ्नमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। तेनैवासान्त९
 स९ स्तम्भं व्यहन्। यद्व्यहन्। तद्विघ्नस्य विघ्नत्वम्। वि
 पाप्मानं भ्रातृव्य९ हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं
 वेद॥६२॥

य॑ राजा॒नं॒ विशो॒ नाप॒चार्येयुः॑। यो वा॑ ब्राह्म॒णस्तम॑सा
पा॒प्मना॒ प्रावृ॑तः स्यात्। स ए॒तेन॑ यजेत। वि॒घनेनै॒वैन॑द्वि॒हृत्य॑।
वि॒शामा॑धि॒पत्यं॑ गच्छति। तस्य॒ द्वे द्वा॑द॒शे स्तो॒त्रे भव॑तः। द्वे
च॑तुर्वि॒ंशे। औ॒द्भिद्य॑मेव तत्। ए॒तद्वै क्ष॒त्रस्यो॒द्भिद्य॑म्। यद॑स्मै
स्वावि॒शो ब॒लि॑ ह॒रन्ति॥६३॥

हर॑न्त्यस्मै॒ विशो॑ ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्र॒तिख्या॑तं गच्छति। य ए॒वं
वेद॑। प्र॒बाहु॑वा अ॒ग्रे क्ष॒त्राण्या॑ते॒पुः। तेषा॒मिन्द्रः॑ क्ष॒त्राण्या॑दत्त।
न वा इ॒मानि॑ क्ष॒त्राण्य॑भू॒वन्निति॑। तन्नक्ष॑त्राणां नक्ष॒त्रत्व॑म्। आ
श्रेय॑सो भ्रातृ॒व्यस्य॒ तेज॑ इन्द्रि॒यं दत्ते॑। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॒
चैन॑मे॒वं वेद॑॥६४॥

तद्यथा॑ ह॒ वै स॑च॒क्रिणौ॒ क॒प्ल॒कावु॑पाव॒हितौ॒ स्याता॑म्।
ए॒वमे॒तौ यु॒ग्मन्तौ॒ स्तोमौ॑। अ॒युक्षु॒ स्तोमेषु॑ क्रियेते। पा॒प्मनो॒
ऽप॑हृत्यै। अप॑ पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यं ह॑ते। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य
उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। तद्यथा॑ ह॒ वै सू॒त॒ग्राम॑ण्यः। ए॒वं छ॒न्दांसि॑।
तेष्व॒सावा॑दि॒त्यो बृ॒हती॒रभ्यू॑ढः॥६५॥

स॒तो बृ॒हती॑षु स्तुवते स॒तो बृ॒हन्। प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रसा॒नीत्ये॒व।
व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तं॒ वै क्ष॒त्रं वि॒शा। वि॒शैवैन॑

क्षत्रेण व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै
 ग्रामणीः संजातैः। संजातैरेवैनं व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः
 स्तुवते। व्यतिषक्तो वै पुरुषः पाप्मभिः। व्यतिषक्ताभिरेवास्य
 पाप्मनो नुदते॥६६॥

वेदं हरन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरेकं च॥—————[१८]

त्रिवृद्यदाग्नेयोऽग्निमुखा हृद्धिर्यदाग्नेय आग्नेयो न वै सोमेन यो वै सोमेनैष गौसवः
 सि०हैऽभि प्रेहिं मित्रवर्धनः प्रजापतिस्ता औदनं प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयानगस्त्योस्या
 जरासंस्तिष्ठा हरीं प्रजापतिः पशून्व्याघ्रौऽयमभिप्रेहिं वृत्रहन्तमो ये केशिन इन्द्रं वा
 अष्टादश॥१८॥

त्रिवृद्यो वै सोमेनायुरसि बहुर्भवति तिष्ठा हरीरथ आयं भातु तेभ्यो निधानं षट्षाष्टिः॥६६॥
 त्रिवृत्पाप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
 सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॒वृधः॑ सुमे॒धाः। श्वे॒तः सि॑षक्ति॒ नियु॑ता-
मभि॒श्रीः। ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। वि॒श्वेन्न॑रः स्वप॒त्यानि॑
चक्रुः। रा॒येऽनु॑ य॒ज्ञज्ञ॑तू रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणा
धाति॑ दे॒वम्। अ॒धा वा॒युं नि॒युतः॑ स॒श्वत॒ स्वाः। उ॒त श्वे॑तं
वसु॑धिति॒न्निरे॑के। आ वा॒यो प्र॒ याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा बृ॒हती
म॑नी॒षा॥१॥

बृ॒ह॒द्र॒यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्रा॒म्। द्यु॒त॒द्या॒मा नि॒युतः॑
प॒त्य॑मानः। क॒विः क॒विमि॑यक्ष॒सि प्र॑यज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑
श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒ह॒स्रि॒णीभि॑रु॒पं या॑हि य॒ज्ञम्। वा॒यो
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मा॒दय॑स्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
प्र॒जाप॑ते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भू॒व।
यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तं॑ नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॒णां पति॑ं य॒ज्ञतं॑
बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्मिन्भ॑रे नृ॒तमं॑ वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं
प्रथ॑म॒जामृ॑तस्य॑। य॒जाम॑ दे॒वमधि॑ नो ब्रवी॒तु। प्र॒जाप॑ते॒

त्वन्निधिपाः पुंराणः। देवानां पिता जनिता प्रजानाम्।
 पतिर्विश्वस्य जगतः परस्पाः। हविर्नो देव विह्वे जुषस्व।
 तवेमे लोकाः प्रदिशो दिशश्च॥३॥

परावतो निवतं उद्वतश्च। प्रजापते विश्वसृज्जीवधन्य इदं
 नो देव। प्रतिहर्य हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानाम्।
 देवानामग्रे यजतं यजध्वम्। स नो ददातु द्रविणं सुवीर्यम्।
 रायस्पोषं विष्यतु नाभिमुस्मे। यो राय ईशे शतदाय
 उक्थ्यः। यः पशूनां रक्षिता विष्टितानाम्। प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषतां हविर्नः। सोमापूषणमौ देवौ।
 सोमापूषणा रजसो विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्।
 विषूवृतं मनसा युज्यमानम्। तं जिन्वथो वृषणा
 पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो
 अध्यन्तरिक्षे। तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं
 विष्यतान्नाभिमुस्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो
 रयिपतिर्दधातु। अवतु देव्यदितिरनर्वा। बृहद्वदेम विदथे

सुवीराः। विश्वान्यन्यो भुवना जजान। विश्वमन्यो
 अभिचक्षाण एति। सोमापूषणाववतं धियं मे। युवभ्यां
 विश्वाः पृतना जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तभ्राद्याम्। यत्किं चेदं
 कित्वासः। अव ते हेडस्तत्त्वा यामि। आदित्यानामवसा
 न दक्षिणा। धारयन्त आदित्यासस्तिस्त्रो भूमीर्धारयन्। यज्ञो
 देवानां शुचिरपः॥६॥

मनीषाऽस्तु चर्तस्यास्मे कित्वासंश्चत्वारि च॥ [१]

ते शुक्रासः शुचयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि
 बर्हिषि प्रिये। कामेन देवाः स्रथं दिवो नः। आ यान्तु
 यज्ञमुप नो जुषाणाः। ते सूनवो अदितेः पीवसामिषम्।
 घृतं पिन्वत्प्रतिहर्यन्वृतेजाः। प्र यज्ञिया यजमानाय येमुरे।
 आदित्याः कामं पितुमन्तमस्मे। आ नः पुत्रा अदितेर्यान्तु
 यज्ञम्। आदित्यासः पथिभिर्देवयानैः॥७॥

अस्मे कामं दाशुषे सन्नमन्तः। पुरोडाशं घृतवन्तं
 जुषन्ताम्। स्कभायतु निर्ऋतिं सेधतामतिम्। प्र
 रश्मिभिर्यतमाना अमृधाः। आदित्याः कामं प्रयतां वर्षद्वृतिम्।
 जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्राः। आदित्यान्काममवसे हुवेम। ये

भूतानि ज॒नय॑न्तो विचि॒ख्युः। सीद॑न्तु पु॒त्रा अदि॑तेरु॒पस्थ॑म्।
स्ती॒र्णं ब॒र्हिर्ह॑वि॒रद्या॑य दे॒वाः॥८॥

स्ती॒र्णं ब॒र्हिः सी॑दता य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। ध्रा॒जाः
सेध॑न्तो अम॑तिं दु॒रेवा॑म्। अ॒स्मभ्य॑ पु॒त्रा अदि॑तेः प्र
य॑स॒त। आदि॑त्याः काम॑ ह॒विषो॑ जुषा॒णाः। अ॒ग्ने न॑य
सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑ दे॒व व॒युना॑नि वि॒द्वान्।
यु॒यो॒ध्य॑स्मञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठान्ते नम॑ उ॒क्तिं वि॑धेम। प्र वः
शु॒क्राय॑ भा॒नवे॑ भर॒ध्वम्। ह॒व्यं म॒तिं चा॒ग्नये॑ सु॒पूत॑म्॥९॥

यो दै॒व्यानि॑ मा॒नुषा॑ ज॒नू॑षि। अ॒न्तर्वि॑श्वानि वि॒द्वना॑
जिगा॑ति। अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒वय॑न्तीः। अ॒ग्निं य॑न्ति
द्रवि॑णं भि॒क्षमा॑णाः। सु॒स॒न्द॒शः सु॒प्रती॑कः स्व॒श्वम्।
ह॒व्यवा॑ह॒मर॑तिं मा॒नुषा॑णाम्। अ॒ग्ने त्वम॑स्मद्यु॒योध्य॑मी॒वाः।
अ॒न॒ग्नि॒त्रा अ॒भ्य॑मन्त कृ॒ष्टीः। पु॒न॒र॒स्मभ्य॑ सु॒वि॒ताय॑ दे॒व।
क्षां वि॒श्वेभि॑र॒जरे॑भिर्य॒जत्र॑॥१०॥

अ॒ग्ने त्वं पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्। स्व॒स्तिभि॑रतिं दु॒र्गाणि॑
वि॒श्वानि॑। पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी। भ॒वा तो॑काय॒ तन॑याय॒ शं
योः। प्रका॑रवो म॒न॒ना व॒च्यमा॑नाः। दे॒व॒द्रीची॑ नयथ दे॒वय॑न्तः।

दक्षिणावाङ्वाजिनी प्राच्येति। हविर्भरन्त्यग्रये घृताचीं। इन्द्रं
नरो युजे रथम्। जगृभ्णाते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्॥११॥

वसूयवो वसुपते वसूनाम्। विद्वा हि त्वा गोपतिः शूर
गोनाम्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणः रयिन्दाः। तवेदं विश्वमभितः
पशव्यम्। यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य। गवामसि गोपतिरेकं
इन्द्र। भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः। समिन्द्र णो मनसा नेषि
गोभिः। सः सूरिभिर्मघवन्त्सः स्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं
यदस्ति॥१२॥

सं देवानां सुमत्या यज्ञियानाम्। आराच्छत्रुमप
बाधस्व दूरम्। उग्रो यः शम्बः पुरुहूत तेन। अस्मे
धेहि यवमद्गोमदिन्द्र। कृधीधियं जरित्रे वाजरत्नाम्। आ
वेधसः स हि शुचिः। बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। महो
ज्योतिषः परमे व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि
सप्तरश्मिरधमत्तमांसि॥१३॥

बृहस्पतिः समजयद्वसूनि। महो ब्रजान्गोमतो देव एषः।
अपः सिषासन्त्सुवरप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्यमित्रमर्कैः।
बृहस्पते पर्येवा पित्रे। आ नो दिवः पार्वीरवी। इमा

जुह्वाना॒ यस्ते॒ स्तनः॑। सर॑स्वत्य॒भि नो॑ नेषि। इ॒य॑
 शुष्मे॑भिर्बिस॒खा इ॒वारु॑जत्। सानु॑ गिरी॒णान्त॑विषेभि॒रूर्मि॑भिः।
 पारा॒वद॑घ्नीमव॑से सुवृ॒क्तिभिः॑। सर॑स्वती॒मा वि॑वासेम
 धी॒तिभिः॑॥१४॥

दे॒व॒यानै॑र्दे॒वाः सु॒पूतं॑ यज॒त्र ह॒स्त॒मस्ति॒ तमा॑स्यूर्मिभिर्द्वे च॥ [२]

सोमो॑ धे॒नुः सोमो॑ अ॒र्वन्त॑मा॒शुम्। सोमो॑ वी॒रं क॑र्म॒ण्यं
 ददा॑तु। सा॒दन्यं॑ वि॒दथ्य॑ः स॒भेय॑म्। पि॒तुः श्रव॑णं॒ यो
 ददा॑शदस्मै। अषा॑ढं यु॒थ्सु त्व॑ः सो॒म॒ ऋतु॑भिः। या ते
 धामा॑नि ह॒विषा॒ यज॑न्ति। त्वमि॒मा ओष॑धीः सो॒म॒ विश्वाः॑।
 त्वम॒पो अ॑जनयस्त्वङ्गाः। त्वमा॑त॒तन्थो॑र्वन्त॒रिक्ष॑म्। त्वं
 ज्योति॑षा॒ वि तमो॑ ववर्थ॥१५॥

या ते॒ धामा॑नि दि॒वि या पृ॑थि॒व्याम्। या प॑र्व॒तेष्वोष॑धीष्व॒प्सु।
 तेभि॑र्नो॒ विश्वैः॑ सु॒मना॒ अहै॑डन्। राज॑न्थ्सो॒म॒ प्रति॑ ह॒व्या
 गृ॒भाय॑। विष्णो॑र्नु॒कं तद॑स्य प्रि॒यम्। प्र तद्वि॑ष्णुः। प॒रो मा॑त्र॒या
 त॒नुवा॑ वृ॒धान। न ते॑ महि॒त्वम॑न्व॒श्नु॑वन्ति। उ॒भे ते॑ वि॒द्म
 रज॑सी पृथि॒व्या विष्णो॑ दे॒व॒ त्वम्। प॒र॒मस्य॑ वि॒त्से॥१६॥

विच॑क्रमे॒ त्रिर्दे॒वः। आ ते॑ म॒हो यो जा॑त ए॒वा अ॒भि

गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथुतीररिषण्यन्। अमित्रस्य
 व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।
 आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयं शृण्वे अध जयन्नुत
 घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं कृणुते
 मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वं दृढं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरत्रापो
 अस्य। अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनेन मनसा
 तमिन्द्र ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिघ्नन्। मरुत्वंतं वृषभं
 वावृधानम्। अकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे
 नूतनाय। उग्रं सहोदामिह तं हुवेम। जनिष्ठा उग्रः
 सहसे तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मरुतश्चिदत्र।
 माता यद्वीरं दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्।
 यन्मामेकं समर्थताहिहत्ये। अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्।
 विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीषमाणाः।
 विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्भिरिन्द्र सख्यं ते
 अस्तु॥१९॥

अथे॒मा वि॒श्वाः पृ॒त॒ना जया॑सि। वर्ध॑न् वृ॒त्रं म॑रु॒त इन्द्रि॑येण।
स्वेन॒ भामे॑न तवि॒षो ब॑भू॒वान्। अ॒हमे॑ता मन॑वे वि॒श्वश्च॑न्द्राः।
सु॒गा अ॒पश्च॑कर॒ वज्र॑बाहुः। स यो वृ॒षा वृ॒ष्णि॒येभिः॑ समो॑काः।
म॒हो दि॒वः पृ॑थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒ती॒नस॑त्वा ह॒व्यो भरे॑षु।
म॒रुत्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतू॑र्ये॑॥२०॥

अ॒ना॒धृ॒ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वे॒नं वि॒शो अ॒मद॑न्त
पूर्वीः। अ॒य॑ राजा॒ जग॑तश्च॒र॒षणी॒नाम्। स ए॒व वी॒रः
स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॑जो जग॑तः पर॒स्याः। य॒दा
वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भवदमि॒ताभि॑क्र॒तूना॑म्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं
व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रो॒डाश॑स्य जुष॒ता ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रं ती॒र्त्वा
दा॒न॒वं वज्र॑बाहुः॥२१॥

दि॒शोऽदृ॑हद्दृ॒हि॒ता दृ॑ह॒णेन॑। इ॒मं य॒ज्ञं व॒र्धय॑न्वि॒श्व-
वे॑दाः। पु॒रो॒डाशं॑ प्र॒ति गृ॑ष्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒
इन्द्रः॑। अथै॑करा॒जो अ॑भव॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्बर॒हत्य॑
आ॒वत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मभवत्पु॒रो॒गाः। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
वावृ॒धानः॑। वृ॒त्रतू॑र्नो॒ अभ॑य॒श्च शर्म॑ य॒सत्। यः स॒प्त सि॒न्धूश्च॑
रद॑धात्पृथि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णोद्वि॑शश्च। इन्द्रो॑

ह॒विष्मा॒न्त्सग॑णो म॒रुद्भिः॑ । वृ॒त्रतू॑र्नो य॒ज्ञमि॒होप॑ यासत् ॥ २२ ॥

व॒व॒र्थ॒ वि॒त्स॒ इन्द्र॑स्तुरायास्तु वृ॒त्रतू॑र्ये वज्र॑बाहुः पृथि॒व्यान्नी॑णिं च ॥ [३]

इन्द्र॑स्तर॑स्वानभिमाति॒होग्रः॑ । हिर॑ण्यवाशीरिषि॒रः
सु॒व॒र्षाः । तस्य॑ व॒यं सु॑म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य । अपि॑ भ॒द्रे सौम॑न॒से
स्या॑म । हिर॑ण्यवर्णो॒ अभ॑यं कृ॒णोतु । अ॒भि॒मा॒ति॒हेन्द्रः॑ पृ॒त॒नासु
जि॒ष्णुः । स नः॑ शर्म॑ त्रि॒वरू॑थं वि॒ यं स॑त् । यू॒यं पा॑त
स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः । इन्द्र॑ः स्तु॒हि व॒ज्रिण॑ः स्तोम॑पृष्ठम् ।
पु॒रो॒डाश॑स्य जुष॒तां ह॒विर्नः॑ ॥ २३ ॥

ह॒त्वाभि॑मा॒तीः पृ॒त॒नाः सह॑स्वान् । अथा॑भ॒यं कृ॑णुहि
वि॒श्वतो॑ नः । स्तु॒हि शूर॑ व॒ज्रिण॑मप्र॒तीत्त॑म् । अ॒भि॒मा॒ति॒हन॑
पु॒रु॒हूत॑मिन्द्र॒म् । य एक॑ इच्छ॒तप॑ति॒र्जने॑षु । तस्मा॑ इन्द्रा॒य
ह॒विरा जु॑होत । इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मधि॒पाः पु॒रोहि॑तः । दि॒शां
पति॑रभवद्वा॒जिनी॑वान् । अ॒भि॒मा॒ति॒हा त॑वि॒षस्तु॑विष्मान् ।
अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒णं र॒यिन्दा॑त् ॥ २४ ॥

य इ॒मे द्या॑वापृथि॒वी म॑हि॒त्वा । बले॑नाद॒हद॑भिमाति॒हेन्द्रः॑ ।
स नो॑ ह॒विः प्र॑ति॒ गृ॒भ्णातु॑ रा॒तये॑ । दे॒वाना॑ दे॒वो नि॑धि॒पा
नो॑ अ॒व्यात् । अ॒न॒वस्ते॒ रथं॑ वृ॒ष्णे य॑त्ते । इन्द्र॑स्य॒ नु

वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शमस्य च
शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न
नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेन
वृषभेणा पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां
मतिमतिरच्छाशदानः। विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्।
मेदसा देवा वपया यजध्वम्। ता नो यज्ञमार्गतं विश्वधेना।
प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।
विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्।
विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म
यच्छतम्। दीर्घप्रयञ्जू हविषा वृधाना। ज्योतिषा-
ऽरातीर्दहतन्तमांसि। ययोरोजसा स्कभिता रजांसि।
वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा। याऽपत्ये ते अप्रतीत्ता सहोभिः।
विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहृतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिशस्तिपावाम्। देवा यजन्त हविषा घृतेन।
अपामीवांसं सेधतंसं रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं

योः। अ॒॒होमुचा॑ वृष॒भा सु॒प्रतू॑र्ती। दे॒वानां॑ दे॒वत॑मा॒ शचि॑ष्ठा।
विष्णू॑वरुणा॒ प्रति॑हर्यतन्नः। इ॒दं नरा॑ प्रय॑तमू॒तये॑ ह॒विः। म॒ही नु
द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्ये॑ष्ठे। रु॒चा भ॑वता॒ शुच॑य॒द्विर॒कैः॥२८॥

यथ्सीं॑ वरि॑ष्ठे बृह॒ती वि॑मि॒न्वन्। नृ॒वद्भ्यो॒क्षा प॑प्र॒थाने॑भिरेवैः।
प्र॒पूर्व॑जे पि॒तरा॒ नव्य॑सीभिः। गी॒र्भिः कृ॑णुध्व॒॒सद॑ने ऋ॒तस्य॑।
आ नो॑ द्यावापृथि॒वी दै॒व्येन॑। जने॑न यात॒महि॑ वां व॒रूथ॑म्।
स इ॒थ्स्वपा॑ भुव॑नेष्वास। य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑। उ॒र्वी
ग॒भीरे॑ रज॑सी सु॒मेकै॑। अ॒व॒॒शे धी॒रः श॒च्या॒ समै॑रत्॥२९॥

भूरिं॑ द्वे अच॑रन्ती चर॑न्तम्। प॒द्वन्तं॑ गर्भ॑म॒पदी॑दधाते। नित्यं॑
न सूनुं॑ पि॒त्रोरु॒पस्थे॑। तं पि॑पृत॒॒रोद॑सी सत्य॒वाच॑म्। इ॒दं
द्यावा॑पृथि॒वी स॒त्यम॑स्तु। पि॒त॒र्मा॒तर्य॑दि॒होप॑ ब्रुवे वा॑म्। भू॒तं
दे॒वाना॑मव॒मे अवो॑भिः। विद्या॑मेषं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम्। उ॒र्वी
पृथ्वी॑ बहु॒ले दू॒रे अ॑न्ते। उप॑ ब्रुवे॒ नम॑सा य॒ज्ञे अ॒स्मिन्।
दधा॑ते॒ ये सु॒भगे॑ सु॒प्रतू॑र्ती। द्यावा॒ रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अभ्वा॑त्।
या जा॒ता ओष॑धयोऽति॒ विश्वाः॑ परि॑ष्ठाः। या ओष॑धयः
सोम॑राजीरश्वाव॒ती॒॒ सोम॑व॒तीम्। ओष॑धी॒रिति॑ मा॒तरो॒ऽन्या
वो॑ अ॒न्याम॑वतु॥३०॥

हविर्नो दाद्वभूव रातिं पूर्वहूतावर्कैरैरदस्मिन्पञ्चं च॥ [४]

शुचिं नु स्तोमं श्रुतं द्वित्रम् । उभा वामिन्द्राग्नी प्र
चर्षणिभ्यः । आ वृत्रहणा गीर्भिर्विप्रैः । ब्रह्मणस्पते त्वमस्य
यन्ता । सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्वा विश्वं तद्भुद्रं
यद्वन्ति देवाः । बृहद्वदेम विदथे सुवीराः । स ईं
सत्येभिः सखिभिः शुचिभिः । गोधायसं विधनसैरतर्दत् ।
ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः ॥ ३१ ॥

धर्मस्वेदेभिर्द्रविणं व्यानट् । ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशम् ।
सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः । यो गा उदाजत्स दिवे
वि चाभजत् । महीवं रीतिः शवंसा सरत्पृथक् । इन्धानो
अग्निं वनवद्वनुष्यतः । कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत् । जातेन
जातमतिमृत्प्र सृंसते । यं यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ।
ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहो ॥ ३२ ॥

रायः स्याम रथ्यो विवंस्वतः । वीरेषु वीरा उपपृङ्क्षि
नस्त्वम् । यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम् । स इज्जनेन स
विशा स जन्मना । स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः । देवानां
यः पितरमा विवांसति । श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ।

यास्ते पूषन्नावो अन्तः। शुक्रं ते अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे
पथामजनिष्ट पूषा॥३३॥

प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः। उभे अभि प्रियतमे सधस्थे।
आ च परा च चरति प्रजानन्। पूषा सुबन्धुर्दिव आ
पृथिव्याः। इडस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः। तं देवासो अददुः
सूर्यायै। कामेन कृतं तवसः स्वश्चम्। अजाऽश्वः पशुपा
वाजबस्त्यः। धियं जिन्वो विश्वे भुवने अर्पितः। अष्टौ पूषा
शित्थिरामुद्वरीवृजत्॥३४॥

सञ्चक्षाणो भुवना देव ईयते। शुची वो हव्या मरुतः
शुचीनाम्। शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः। ऋतेन
सत्यमृतसाप आयन्। शुचिजन्मानः शुचयः पावकाः। प्र
चित्रमर्कं गृणते तुराय। मारुताय स्वतवसे भरध्वम्। ये
सहांसि सहसा सहन्ते। रेजन्ते अग्ने पृथिवी मुखेभ्यः।
असेष्वा मरुतः खादयो वः॥३५॥

वक्षः सुरुक्मा उप शिश्रियाणाः। वि विद्युतो न वृष्टिर्भी
रुचानाः। अनु स्वधामायुर्धैर्यच्छमानाः। या वः शर्म
शशमानाय सन्ति। त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि। अस्मभ्यं

तानि मरुतो वियन्त। रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम्। इमे
तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस्र आ नमन्ति। इमे
शः संवनुष्यतो नि पान्ति॥३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेवा। प्रप्र
जायन्ते अकवा महोभिः। पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः।
स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह इन्द्रियाय।
सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रा। इन्द्र
देवेभिरनु ते नृषह्ये। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा
मघवन्विचेताः। अपावृधि परिवृतिं न राधः। इन्द्रो राजा
जगतश्चर्षणीनाम्। अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो
ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राध उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि
यो अभिभूत्योजाः। वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रं
सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे।
तमुष्टुवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र
धृष्णुया नयति वस्यो अच्छे। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।

ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्। इन्द्र
द्युम्नः सुवर्वद्धेह्यस्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहाञ्जनिष्ठ पृषोद्वरीवृजत्वादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥—————[५]

आ देवो यातु सविता सुरत्नः। अन्तरिक्षप्रा वहमानो
अश्वैः। हस्ते दधानो नर्या पुरूणि। निवेशयं च प्रसुवं
च भूमं। अभीवृतं कशनैर्विश्वरूपम्। हिरण्यशम्यं यजतो
बृहन्तम्। आस्थाद्रथः सविता चित्रभानुः। कृष्णा रजांसि
तविषीं दधानः। सघा नो देवः सविता सवायं। आ
साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमंतिमुरूचीम्। मूर्तभोजनमधरासतेन।
विजनाञ्छावाः शितिपादो अख्यन्। रथः हिरण्यप्रउगं
वहन्तः। शश्वद्विशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि
तस्थुः। वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवेपा असुरः
सुनीथः। कैदानीः सूर्यः कश्चिकेत। कतमान्द्याः रश्मिरस्या
ततान॥४१॥

भगं धियं वाजयन्तः पुरन्धिम्। नराशंसो ग्रास्पतिर्नो
अव्यात्। आ ये वामस्य सङ्गथे रयीणाम्। प्रिया देवस्य

सवि॒तुः स्या॑म। आ नो॒ विश्वे॒ अस्क्रा॑गमन्तु दे॒वाः। मि॒त्रो
अ॒र्य॒मा वरु॑णः स॒जोषा॑ः। भुव॑न् यथा॒ नो विश्वे॑ वृ॒धासः॑।
कर॑न्त्सुषाहा॒ विथु॑रं न शवः॑। शं नो॒ दे॒वा वि॒श्वदे॒वा भव॑न्तु।
श॒र॒स्वती॑ स॒ह धी॒भिरे॑स्तु॥४२॥

शम॑भि॒षाचः॑ शमु॒ राति॑षाचः। शं नो॒ दि॒व्याः पार्थि॑वाः
शं नो॒ अप्या॑ः। ये स॑वि॒तुः स॒त्यस॑वस्य॒ विश्वे॑। मि॒त्रस्य॑
व्र॒ते वरु॑णस्य दे॒वाः। ते सौ॑भ॒गं वी॒रव॑द्भोम॒दप्रः॑। दधा॑तन्
द्रवि॑णं चि॒त्रम॒स्मे। अ॒ग्ने या॒हि दू॒त्यं वा॒रि॑षेण्यः। दे॒वाः
अच्छा॑ ब्रह्म॒कृता॑ गु॒णेन॑। सर॑स्वतीं म॒रुतो॑ अ॒श्विना॒पः। य॒क्षि
दे॒वान्र॑ल॒धेया॑य॒ विश्वा॑न्॥४३॥

द्यौः पि॑तुः पृथि॑वि मा॒तर॑ध्रुक्। अ॒ग्ने भ्रा॑त॒र्वस॑वो मृ॒डता॑
नः। विश्व॑ आ॒दित्या॑ अ॒दिते॑ स॒जोषा॑ः। अ॒स्मभ्य॑ श॒र्म
ब॒हुलं॑ वि य॑न्त। विश्वे॑ दे॒वाः शृ॑णु॒तेम॑ हव॑ मे। ये
अ॒न्तरि॑क्षे॒ य उप॑ द्यवि॒ष्ठ। ये अ॑ग्निजि॒ह्वा उ॒त वा॒ यज॑त्राः।
आ॒सद्या॑स्मिन्ब॒र्हिषि॑ मा॒दय॑ध्वम्। आ वा॑ मि॒त्रावरु॑णा
ह॒व्यजु॑ष्टिम्। नम॑सा दे॒वाव॑व॒साऽऽव॑वृ॒त्याम्॥४४॥

अ॒स्माकं॑ ब्रह्म॒ पृ॒तना॑सु स॒ह्या अ॒स्माक॑म्। वृ॒ष्टिर्दि॒व्या

सुपा॒रा। यु॒वं वस्त्रा॑णि पी॒वसा॑ वंसाथे। यु॒वोरच्छि॑द्रा
मन्त॑वो ह॒ सर्गाः॑। अवा॑तिरत॒मनृ॑तानि॒ विश्वा॑। ऋ॒तेन॑
मि॒त्रावरु॑णा सचेथे। तथ्सु॑ वा॑ मि॒त्रावरु॑णा महि॒त्वम्। ई॒र्मा
त॒स्थुषी॑रह॒भिर्दु॑दुहे। विश्वाः॑ पि॒न्वथ॒ स्वस॑रस्य॒ धेनाः॑। अ॒नु
वा॒मेकः॑ पु॒विरा॑ ववर्ति॥४५॥

यद्व॑हि॒ष्ठत्रा॑ति॒ विदे॑ सु॒दानू। अ॒च्छि॑द्र॒ः शर्म॑ भु॒वन॑स्य
गो॒पा। ततो॑ नो मि॒त्रावरु॑णाववीष्टम्। सि॒षास॑न्तो
जी॒गिवा॑सः स्याम। आ नो॑ मि॒त्रावरु॑णा ह॒व्यदा॑तिम्।
घृ॒तैर्गव्यू॑तिमु॒क्षत॑मिडा॒भिः। प्रति॑ वा॒मत्र॒ वर॑मा जना॑य।
पृ॒णीत॑मु॒द्रो दि॒व्यस्य॒ चारोः॑। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृतं॑ जी॒वसे॑ नः।
आ नो॑ ग॒व्यू॑तिमु॒क्षतं॑ घृ॒तेन॑॥४६॥

आ नो॑ जने॑ श्रवयतं यु॒वाना॑। श्रु॒तं मे॑ मि॒त्रावरु॑णा
हवे॑मा। इ॒मा रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने॒ गिरः॑। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑
स्व॒धाम्ने॑। अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒ढुषे॑। ति॒ग्मायु॑धाय भर॒ता
शृ॒णोत॑न। त्वाद॑त्तेभी रु॒द्र श॑न्त॒मेभिः॑। श॒त॑ हि॒मा अ॑शीय
भे॒ष॒जेभिः॑। व्य॑स्मद्वेषो॒ वित॑रं व्य॑हः। व्य॒मीवा॑श्चा॒तय॑स्वा
वि॒षूचीः॑॥४७॥

अर्हन्बिभर्षि मा नस्तोके। आ तै पितर्मरुता५ सुम्रमेतु।
 मा नः सूर्यस्य सन्दृशो युयोथाः। अ॒भि नो वी॒रो अ॒र्वति
 क्षमेत। प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑। ए॒वा ब॑भ्रो वृषभ चेकितान।
 यथा॑ दे॒व न ह॑णी॒षे न ह॑५सि। हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो रु॒द्रेह॑ बोधि।
 बृ॒ह॒द्व॒दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॒हि श्रु॒तम्।
 मी॒ढु॒ष्ट॒मा॒र्हन्बिभर्षि। त्वम॑ग्रे रु॒द्र आ वो॒ राजा॑नम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतन्द्रे च॥—————[६]

सूर्यो दे॒वीमु॒षस॑५ रोच॑माना॒मर्यः॑। न योषा॑म॒भ्येति॑ प॒श्चात्।
 यत्रा॒ नरो॑ दे॒वय॒न्तो यु॒गानि॑। वि॒त॒न्वते॒ प्रति॑ भ॒द्राय॑ भ॒द्रम्।
 भ॒द्रा अ॒श्वा ह॒रितः॑ सूर्यस्य। चि॒त्रा ए॒द॒ग्वा अ॒नु॒मा॒द्यासः॑।
 न॒म॒स्य॒न्तो दि॒व आ पृ॒ष्ठम॑स्थुः। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति
 स॒द्यः। तथ्सूर्यस्य दे॒वत्वं तन्म॑हित्वम्। म॒ध्या क॒र्तो॒र्वित॑त॒५
 सञ्ज॑भार॥४९॥

य॒दे॒दयु॑क्त ह॒रितः॑ स॒धस्था॑त्। आ॒द्रात्री॑ वा॒स॑स्तनुते
 सि॒म॒स्मै। तन्मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्या॒भिच॑क्षे॑। सूर्यो रू॒पं कृ॑णुते
 द्यो॒रु॒प॒स्थै। अ॒न॒न्तम॒न्यद्रु॑श॒दस्य॑ पाजः। कृ॒ष्णम॒न्यद्ध॒रितः॑

सं भ॑रन्ति। अ॒द्या दे॒वा उ॒दिता॒ सूर्य॑स्य। निर॑हंसः
पिपृ॒तान्नि॑रव॒द्यात्। तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो मामहन्ताम्। अ॒दि॒तिः
सिन्धुः॑ पृथि॒वी उ॒त द्यौः॥५०॥

दि॒वो रु॒क्म उ॑रु॒चक्षा॒ उदे॑ति। दू॒रे अ॑र्थस्तर॒णिभ्रा॑जमानः।
नूनं॑ जनाः॒ सूर्ये॑ण प्रसू॒ताः। आयन्न॑र्था॒नि कृ॑णवन्नपा॑सि। शं
नो भव॑ चक्ष॑सा शं नो अ॒ह्ना। शं भा॒नुना॒ शः हि॒मा शं घृ॑णेन।
यथा॒ शम॑स्मै शमस॑द्दुरो॒णे। तथ्सूर्य॑ द्रवि॑णं धे॒हि चि॒त्रम्। चि॒त्रं
दे॒वाना॑मुद॑गा॒दनी॑कम्। चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॑ वरु॑णस्या॒ग्नेः॥५१॥

आप्रा॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्षम्। सूर्य॑ आ॒त्मा
जग॑तस्त॒स्थुष॑श्च। त्वष्टा॒ दध॑त्तन्न॑स्तु॒रीप॑म्। त्वष्टा॑ वी॒रं
पि॒शङ्ग॑रूपः। द॒शे॒मन्त्वष्टु॑र्जनयन्त॒ गर्भ॑म्। अत॑न्द्रा॒सो
युव॑तयो॒ बिभ॑र्त्रम्। ति॒ग्मानी॑कः॒ स्वय॑शसं॒ जने॑षु।
वि॒रोच॑मानं॒ परि॑षीन्नयन्ति। आ॒वि॒ष्ट्यो वर्ध॑ते॒ चारु॑रासु।
जि॒ह्माना॑मूर्ध्वस्वय॑शा उ॒पस्थे॑॥५२॥

उ॒भे त्वष्टु॑र्बिभ्यतु॒र्जाय॑मानात्। प्र॒तीचीं॑ सि॒ंहं प्र॑ति॒-
जोष॑येते। मि॒त्रो जना॑न्प्र स मि॒त्रा। अ॒यं मि॒त्रो न॑मस्यः
सु॒शेवः॑। राजा॑ सुक्ष॒त्रो अ॑जनिष्ट वे॒धाः। तस्य॑ व॒यः

सु॒म॒तौ य॒ज्ञि॒य॒स्य॒। अ॒पि भ॒द्रे सौ॒म॒न॒से स्या॑म॒। अ॒न॒मी॒वा॒स॒
इ॒ड्या म॑द॒न्तः॒। मि॒त॒ज्म॑वो॒ वरि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः॒। आ॒दि॒त्य॒स्य॒
व्र॒तमु॑प॒क्ष्य॒न्तः॑॥५३॥

व॒यं मि॒त्र॒स्य॒ सु॒म॒तौ स्या॑म॒। मि॒त्रं न ई॑ शि॒म्या गो॑षु
ग॒व्य॒व॒त्। स्वा॒धि॒यो वि॒दथे॑ अ॒प्स्व॒जी॑जनन्। अ॒रे॒ज॒य॒ता॒
रो॒द॒सी पा॒ज॒सा गि॒रा। प्र॒ति प्रि॒यं य॑ज॒तं ज॒नु॒षा॒म॒वः॒। म॒हा॑
आ॒दि॒त्यो न॑म॒सोप॑स॒द्यः॒। या॒त॒य॒ज्जनो॑ गृण॒ते सु॑शे॒वः॒। तस्मा॑
ए॒तत्प॑न्य॒तमा॑य जुष्ट॒म्। अ॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा जु॑होत॒। आ
वा॑ रथो॒ रोद॑सी ब॒द्ध॒धा॒नः॑॥५४॥

हि॒र॒ण्य॒यो वृ॑ष॒भि॒र्या॒त्वश्चैः॑। घृ॒त॒व॒र्त॒निः प॒वि॒र्भी॑रु॒चा॒नः॒।
इ॒षां वो॒ढा नृ॑प॒ति॒र्वा॒जिनी॑वान्। स प॑प्र॒था॒नो अ॒भि प॑ञ्च भू॒मः॒।
त्रि॒व॒न्धु॒रो म॒न॒सा॒या॒तु यु॒क्तः॒। वि॒शो ये॒न ग॑च्छ॒थो दे॒व॒य॒न्तीः॑।
कु॒त्रा चि॒द्याम॑म॒श्विना॑ द॒धा॒ना। स्व॒श्वा य॑श॒साऽऽया॑त॒म॒र्वाक्।
द॒स्रा नि॒धिं म॑धु॒म॒न्तं पि॒बा॒थः॒। वि॒ वा॑ रथो॒ व॒ध्वा
या॑द॒मानः॑॥५५॥

अ॒न्तां दि॒वो बा॑ध॒ते व॒र्त॒नि॒भ्या॑म्। यु॒वोः श्रि॒यं परि॑
योषा॑वृणीत॒। सू॒रो दु॒हि॒ता परि॑त॒क्मि॒या॒याम्। यद्दे॒व॒य॒न्त॒म॒व॒थः॒
श॒ची॑भिः॒। परि॑घ्न॒ स॒वां म॒ना॒वां व॒यो॑गाम्। यो ह॒स्य॒वा॑

रथिरावस्तं उ॒स्त्राः। रथो॑ यु॒जा॒नः प॑रि॒या॒ति व॒र्तिः। तेन॑ नः
शं योरु॒षसो॑ व्यु॒ष्टौ। न्य॑श्वि॒ना वह॑तं य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। यु॒वं
भु॒ज्युम॑वविद्धं॒ समु॒द्रे॥५६॥

उद॑ह॒थुर॑ण॒सो अ॒स्त्रि॑धानैः। प॒त॒त्रिभि॑रश्र॒मैर॑व्य॒धिभिः॑।
द॒ःस॒ना॑भिरश्वि॒ना पा॒रय॑न्ता। अ॒ग्नी॑षोमा॒ यो अ॒द्य वा॑म्।
इ॒दं वचः॑ स॒प॒र्य॑ति। तस्मै॑ ध॒त्तं सु॒वीर्य॑म्। ग॒वां पोष॑ः
स्व॒श्वि॒यम्। यो अ॒ग्नी॑षोमा॒ ह॒विषा॑ स॒प॒र्या॑त्। दे॒व॒द्री॑चा॒ मन॑सा॒
यो घृ॒तेन॑। तस्य॑ व्र॒तं र॑क्ष॒तं पा॒तम॑हंसः॥५७॥

वि॒शे ज॒नाय॑ म॒हि श॑र्म॒ यच्छ॑तम्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ य
आ॒हु॒तिम्। यो वा॑ दा॒शा॒द्ध॒विष्कृ॑तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्।
वि॒श्व॒मायु॑र्व्य॒श्न॒वत्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ चेति॑ तद्वी॒र्यं वा॑म्।
यदमु॑ष्णी॒तम॒व॒सं पु॒णि॒ङ्गोः। अ॒वा॒ति॒र॒तं प्र॑थ॒यस्य॑ शे॒षः।
अ॒वि॒न्द॒तं ज्योति॑रेकं॒ ब॒हु॒भ्यः। अ॒ग्नी॑षोमावि॒मं सु॑
मेऽग्नी॑षोमा॒ ह॒विषः॑ प्र॒स्थि॑तस्य॥५८॥

ज॒भार॑ द्यौर॒ग्रेरु॑प॒स्थं उप॑क्ष्यन्तो॒ ब॒द्धा॒नो व॒ध्वा या॑द॒मानः॑ समु॒द्रेऽहंसः॑ प्र॒स्थि॑तस्य॥—[७]

अ॒ह॒म॑स्मि प्रथ॒म॒जा ऋ॑तस्य। पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य
नाभिः॑। यो मा॒ ददा॑ति॒ स इ॒दे॒व माऽऽवा॑ः। अ॒ह॒म॒न्नम॑न्न-

मदन्तमग्निः। पूर्वमग्नेरपि दहत्यन्नम्। यत्तौ हासाते
अहमुत्तरेषु। व्यात्तमस्य पशवः सुजम्भम्। पश्यन्ति धीराः
प्रचरन्ति पाकाः। जहाम्यन्यन्नं जहाम्यन्यम्। अहमन्नं
वशमिच्छरामि॥५९॥

समानमर्थं पर्येमि भुञ्जत्। को मामन्नं मनुष्यो दयेत्।
परांके अन्नं निहितं लोक एतत्। विश्वैर्देवैः पितृभिर्गुप्तमन्नम्।
यदद्यते लुप्यते यत्परोप्यते। शततमी सा तनूर्मे बभूव।
महान्तौ चरु संहृद्गुधेन पप्रौ। दिवं च पृश्निं पृथिवीं च
साकम्। तत्सम्पिबन्तो न मिनन्ति वेधसः। नैतद्भूयो भवति
नो कनीयः॥६०॥

अन्नं प्राणमन्नमपानमाहुः। अन्नं मृत्युं तमु जीवातुमाहुः।
अन्नं ब्रह्माणो जरसं वदन्ति। अन्नमाहुः प्रजननं प्रजानाम्।
मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि वध इत्थं तस्य।
नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी।
अहं मेघः स्तनयन्वर्षन्नस्मि। मामदन्त्यहमद्व्यन्यान्॥६१॥

अहं सदमृतो भवामि। मदादित्या अधि सर्वं तपन्ति।

दे॒वीं वाच॑म॒जनय॑न्त॒ यद्वा॑ग्वद॑न्ती। अ॒न॒न्ताम॑न्ता॒दधि॑ निर्मि॑तां
म॒हीम्। यस्या॑ दे॒वा अ॑दधु॒र्भोज॑नानि। एका॑क्षरां द्वि॒पदा॑ꣳ
षट्प॑दां च। वाचं॑ दे॒वा उप॑ जीव॑न्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ दे॒वा उप॑
जीव॑न्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ गन्ध॒र्वाः प॒शवो॑ मनु॒ष्याः। वा॒चीमा विश्वा॑
भुव॑नान्यर्पि॑ता॥६२॥

सा नो॑ हव॑ जुषता॒मिन्द्र॑पत्नी। वाग॑क्षरं प्रथम॒जा ऋ॑तस्य।
वेदा॑नां मा॒ताऽमृत॑स्य॒ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्।
अव॑न्ती दे॒वी सु॒हवा॑ मे अस्तु। यामृष॑यो मन्त्र॒कृतो॑
मनी॒षिणः॑। अ॒न्वैच्छ॑ दे॒वास्तप॑सा॒ श्रमे॑ण। तान्दे॒वीं वाच॑ꣳ
ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ दधातु सुकृ॒तस्य॑ लो॒के। च॒त्वारि॑
वाक्प॑रिमिता पु॒दानि॑॥६३॥

तानि॑ विदुर्ब्राह्म॒णा ये म॑नी॒षिणः॑। गुहा॒ त्रीणि॑ निहि॑ता
नेङ्ग॑यन्ति। तुरी॒यं वा॒चो म॑नु॒ष्या वद॑न्ति। श्रद्ध॒याऽग्निः॑
समि॑ध्यते। श्रद्ध॒या विन्द॑ते ह॒विः। श्रद्धां॑ भग॑स्य मूर्ध॒नि।
वच॑सा वेद॒याम॑सि। प्रि॒यꣳ श्रद्धे॑ दद॑तः। प्रि॒यꣳ श्रद्धे॑
दिदा॑सतः। प्रि॒यं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु॥६४॥

इदं म॑ उदि॒तं कृ॑धि। यथा॑ दे॒वा असु॑रेषु। श्रद्धा॑मु॒ग्रेषु॑

चक्रिरे। एवं भोजेषु यज्वंसु। अस्माकमुदितं कृधि। श्रद्धां
देवा यजमानाः। वायुगोपा उपासते। श्रद्धां हृदय्यया-
ऽऽकूत्या। श्रद्धया हूयते हविः। श्रद्धां प्रातर्हवामहे॥६५॥

श्रद्धां मध्यन्दिनं परि। श्रद्धां सूर्यस्य निमृचि। श्रद्धे
श्रद्धापयेह मा। श्रद्धा देवानधि वस्ते। श्रद्धा विश्वमिदं जगत्।
श्रद्धां कामस्य मातरम्। हविषां वर्धयामसि। ब्रह्म जज्ञानं
प्रथमं पुरस्तात्। वि सीमतः सुरुचो वेन आवः। स बुध्रिया
उप मा अस्य विष्ठाः॥६६॥

सतश्च योनिमसंतश्च विवः। पिता विराजामृषभो रयीणाम्।
अन्तरिक्षं विश्वरूप आविवेश। तमर्केरभ्यर्चन्ति वथ्सम्। ब्रह्म
सन्तं ब्रह्मणा वर्धयन्तः। ब्रह्म देवानजनयत्। ब्रह्म विश्वमिदं
जगत्। ब्रह्मणः क्षत्रं निर्मितम्। ब्रह्म ब्राह्मण आत्मना।
अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्।
तेन कोऽर्हति स्पर्धितुम्। ब्रह्मन्देवास्त्रयस्त्रिंशत्।
ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन् ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः
समाहिता। चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्नयः। इमं नो यज्ञं नयतु

प्रजा॒नन्। घृ॒तं पि॒न्वन्न॒जर॑ सु॒वीर॑म्॥६८॥

ब्रह्म॑ स॒मिद्ध॑व॒त्याहु॑तीनाम्। आ गा॒वो अ॒ग्नन्नु॑त भ॒द्रम॑क्रन्।
सीद॑न्तु गो॒ष्ठे र॒णय॑न्त्व॒स्मे। प्र॒जाव॑तीः पु॒रुरू॒पा इ॒ह स्युः।
इन्द्रा॑य पूर्वीरु॒षसो॒ दुहा॑नाः। इन्द्रो॑ यज्व॑ने पृण॒ते च॑ शि॒क्षति॑।
उपे॑द्ददाति न स्वं मु॒षाय॑ति। भूयो॑भूयो र॒यिमि॑दस्य व॒र्धय॑न्।
अभि॑न्ने खि॒ल्ले नि द॑धाति दे॒व्यु॒म्। न ता न॑शन्ति न ता
अ॒र्वा॥६९॥

गा॒वो भ॒गो गा॒व इन्द्रो॑ मे अ॒च्छात्। गा॒वः सोम॑स्य
प्रथ॑मस्य भ॒क्षः। इ॒मा या गा॒वः स॒ज॑नास॒ इन्द्रः॑। इ॒च्छामी॑द्धृ॒दा
मन॑सा चि॒दिन्द्र॑म्। यू॒यं गा॒वो मे॒दय॑था कृ॒शं चि॑त्। अ॒श्ली॒लं
चि॑त्कृ॒णु॒था सु॒प्रती॑कम्। भ॒द्रं गृ॒हं कृ॑णुथ भ॒द्रवा॑चः। बृ॒हद्वो
वयं॑ उच्यते स॒भासु॑। प्र॒जाव॑तीः सू॒यव॑स॒ रि॒शन्तीः॑। शु॒द्धा
अ॒पः सु॑प्रपा॒णे पि॑ब॒न्तीः। मा वः॑ स्तेन ई॒शत॑ माऽघ॒श॑सः।
परि॑ वो हे॒ती रु॒द्रस्य॑ वृ॒ज्यात्। उपे॑दमु॒प॒प॒र्चन॑म्। आ॒सु
गोषू॑प॒पृच्य॑ताम्। उप॑र्ष॒भस्य॑ रे॒त॑सि। उपे॑न्द्र॒ तव॑ वी॒र्ये॑॥७०॥

च॒रामि॑ कर्नीयोऽन्या॒नर्पिता॑ प॒दानि॑ यज्व॑सु ह॒वामहे॑ वि॒ष्ठा लो॒काः सु॒वीर॑म॒र्वा पि॑ब॒न्तीः

ष॒ट्प॑॥ [८]

ता सूर्याचन्द्रमसा विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो
 दिवि। सामात्माना चरतः सामचारिणा। ययौर्व्रतं न ममे जातु
 देवयोः। उभावन्तौ परि यात अम्या। दिवो न रश्मीः स्तनुतो
 व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा
 चरतो हुतामती। पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः। सूर्या उभा
 चन्द्रमसा विचक्षणा॥ ७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता
 महिब्रता। विश्ववपरी प्रतरणा तरन्ता। सुवर्विदा
 दृशये भूरिरश्मी। सूर्या हि चन्द्रा वसु त्वेषदर्शता।
 मनस्विनोभानुचरतोनु सन्दिवम्। अस्य श्रवो नद्यः सप्त
 बिभ्रति। द्यावा क्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः। अस्मे
 सूर्याचन्द्रमसाऽभिचक्षे। श्रद्धेकमिन्द्र चरतो विचर्तुरम्॥ ७२॥

पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि यातो
 अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
 विदधञ्जायते पुनः। हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासां
 राजा। यासां देवाः शिवेन मा चक्षुषा पश्यत। आपो भद्रा
 आदित्यश्यामि। नासदासीन्नो सदासीत्तदानीम्। नासीद्रजो

नो व्योमा पुरो यत्। किमावरीवः कुह कस्य शर्मन्॥७३॥

अम्भः किमासीद्ब्रह्मं गभीरम्। न मृत्युरमृतं तर्हि
ना रात्रिया अहं आसीत्प्रकेतः। आनीदवातः स्वधया
तदेकम्। तस्माद्धान्यं न परः किञ्चनास। तम आसीत्तमसा
गूढमग्रे प्रकेतम्। सलिलं सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभवपिहितं
यदासीत्। तमसस्तन्महिना जायतैकम्। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि॥७४॥

मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसति
निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो
रश्मिरेषाम्। अधः स्विदासी(३)दुपरि स्विदासी(३)त्।
रेतोधा आसन्महिमानं आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः
परस्तात्। को अद्धा वेद क इह प्र वोचत्। कुत आज्ञाता
कुत इयं विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥७५॥

अथा को वेद यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव।
यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्।
सो अङ्ग वेद यदि वा न वेद। किंस्विद्वनङ्ग उ स वृक्ष
आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा

पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म स
वृक्ष आसीत्॥ ७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्ठतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि
वः। ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं
हवामहे। प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना। प्रातर्भगं पूषणं
ब्रह्मणस्पतिम्। प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं
भगमुग्रं हुवेम। वयं पुत्रमदितेर्यो विधर्ता। आध्रश्चिद्यं
मन्यमानस्तुरश्चित्॥ ७७॥

राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह। भग प्रणेतर्भग सत्यराधः।
भगेमां धियमुदव ददन्नः। भग प्र णो जनय गोभिरश्वैः। भग
प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम। उतेदानीं भगवन्तः स्याम। उत प्रपित्व
उत मध्ये अह्नाम्। उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य। वयं देवानां
सुमतौ स्याम। भग एव भगवां अस्तु देवाः॥ ७८॥

तेन वयं भगवन्तः स्याम। तं त्वा भग सर्व इज्जोहवीमि। स
नो भग पुर एता भवेह। समध्वरायोषसो नमन्त। दधिक्रावेव
शुचये पदाय। अर्वाचीनं वसुविदं भगं नः। रथमिवाश्वा
वाजिन आवहन्तु। अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासः। वीरवतीः

सदमुच्छन्तु भद्राः। घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीनाः। यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः॥७९॥

विचक्षणा विचर्तुरं शर्मन्नधि विसर्जनाय ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीत्तुरश्चिदेवाः प्रपीना
एकं च॥—[९] पीवान्नान्ते शुक्रासः सोमो धेनुमिन्द्रस्तरं स्वाञ्छुचिमा देवो यातु सूर्यो
देवीमहमस्मि ता सूर्याचन्द्रमसा नवः॥९॥

पीवान्नमग्ने त्वं पारयानाधृष्यः शुचिं नु विश्रयमाणो दिवो रुक्मोऽन्नं प्राणमन्नन्ता
सूर्याचन्द्रमसा नवसप्ततिः॥७९॥

पीवान्नां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां
विच॑क्षणम्। ह॒विरा॒सं जु॑होतन। यस्य॒ भान्ति॑ र॒श्मयो॒ यस्य॑
के॒तवः॑। यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑। स कृ॒त्तिकाभि॑-
र॒भिसं॑वसानः। अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वे॒तु पत्नी॑। वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सुवि॒ते द॑धातु। यथा॒ जीवे॑म श॒रदः॒ सर्वा॑राः।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना।
प्र॒जाप॑तिः॒ ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॑यातु य॒ज्ञम्।
सोमो॒ राजा॑ मृ॒गशी॑रू॒षेण॑ आ॒गन्। शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑।
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु॥२॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑रू॒षमस्ति॑। प्रि॒यः रा॑जन् प्रि॒यत॑मं
प्रि॒याणा॑म्। तस्मै॑ ते सोम ह॒विषा॑ वि॒धेम। शं न॑ ए॒धि द्वि॑पदे
शं चतु॑ष्पदे। आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मा न एति। श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑

पतिरघ्नियानां॑म्। नक्षत्रमस्य हविषा॑ विधेम। मा नः॑ प्रजा॑
रीरिषन्मोत वीरान्। हेती रुद्रस्य॑ परि णो वृणक्तु। आर्द्रा
नक्षत्रं जुषता॑ हविर्नः॑॥३॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि॑ विश्वा॑। अपाघशः॑ सन्नुदतामरातिम्।
पुनर्नो॑ देव्यदितिः॑ स्पृणोतु। पुनर्वसू नः॑ पुनरेतां॑ यज्ञम्।
पुनर्नो॑ देवा अभियन्तु॑ सर्वे॑। पुनः॑ पुनर्वो हविषा॑ यजामः।
एवा न देव्यदितिरनर्वा॑। विश्वस्य॑ भर्त्री जगतः॑ प्रतिष्ठा।
पुनर्वसू हविषा॑ वर्धयन्ती। प्रियं देवानामप्येतु॑ पार्थः॥४॥

बृहस्पतिः॑ प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभि सम्बभूव।
श्रेष्ठो देवानां॑ पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो
अस्तु। तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः॑। बृहस्पतिर्नः॑ परि पातु
पश्चात्। बाधेतां द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य॑ पतयः
स्याम। इदं स॒र्पेभ्यो॑ ह॒विरस्तु॑ जुष्टम्। आश्रेषा॑ येषामनुयन्ति॑
चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं॑ पृथिवीं॑ क्षियन्ति॑। ते नः॑ सर्पासो
हवमागमिष्ठाः। ये रोचने॑ सूर्यस्यापि॑ सर्पाः। ये दिवं॑ देवीमनु॑
सञ्चरन्ति॑। येषामाश्रेषा॑ अनुयन्ति॑ कामम्। तेभ्यः॑ स॒र्पेभ्यो॑

मधुमञ्जुहोमि। उपहूताः पितरो ये मघासु। मनोजवसः
सुकृतः सुकृत्याः। ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं
प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः
क्षियन्ति। या३श्च विद्म या३ उ च न प्रविद्म। मघासु
यज्ञ३ सुकृतं जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्गुनीनामसि
त्वम्। तदर्यमन्वरुणमित्र चारु। तं त्वा वय३ सनितार३
सनीनाम्। जीवा जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा
भुवनानि सञ्जिता। यस्य देवा अनु सं यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्गुनीनामृषभो
रौरवीति। श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि। तत्त्वा विदुः
फल्गुनीस्तस्य वित्तात्। अस्मभ्यं क्षत्रमजर३ सुवीर्यम्।
गोमदश्चवदुप सन्नुदेह। भगो ह दाता भग इत्प्रदाता। भगो
देवीः फल्गुनीरा विवेश। भगस्येत्तं प्रसवं गमेम। यत्र देवैः
संधुमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः सवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन।
वहन् हस्त३ सुभगं विद्वानापसम्। प्रयच्छन्तं पपुंरिं

पुण्यमच्छ। हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः। दक्षिणेन प्रति-
गृणीम एनत्। दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय
प्रसुवाति यज्ञम्। त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्राम्। सुभः संसं
युवतिः रोचमानाम्॥९॥

निवेशयन्नमृतान्मर्त्यांश्च। रूपाणि पिंशन् भुवनानि
विश्वा। तन्नस्त्वष्टा तदु चित्रा विचष्टाम्। तन्नक्षत्रं भूरिदा
अस्तु मह्यम्। तन्नः प्रजां वीरवतीः सनोतु। गोभिर्नो अश्वैः
समनक्तु यज्ञम्। वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ठाम्। तिग्मशृङ्गो
वृषभो रोरुवाणः। समीरयन् भुवना मातरिश्वा। अप
द्वेषांसि नुदतामरातीः॥१०॥

तन्नो वायुस्तदु निष्ठां शृणोतु। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु
मह्यम्। तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। यथा तरेम
दुरितानि विश्वा। दूरमस्मच्छत्रवो यन्तु भीताः। तदिन्द्राग्नी
कृणुतां तद्विशाखे। तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्। पश्चात्
पुरस्तादभयं नो अस्तु। नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे।
श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ॥११॥

विषूचः शत्रूनप बाधमानौ। अप क्षुधं नुदतामरातिम्।

पूर्णा पश्चादुत पूर्णा पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय।
 तस्यां देवा अधि संवसन्तः। उत्तमे नाकं इह मादयन्ताम्।
 पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना।
 आप्याययन्ती दुरितानि विश्वा। उरुं दुहां यजमानाय
 यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथश्चेतो जुषन्ताश्चेतो मदेम रोचमानामरातीर्गोषो यज्ञम्॥[१]

ऋद्ध्यास्मि हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु।
 अनूराधान् हविषां वर्धयन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वांराः।
 चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति।
 तन्मित्र एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे।
 इन्द्रो ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्ये ततार॥१३॥

तस्मिन्वयममृतं दुहानाः। क्षुधं तरेम दुरितिं दुरिष्टिम्।
 पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे।
 इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय
 लोकम्। मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः
 पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय
 मह्यम्॥१४॥

अह॑र्नो अ॒द्य सु॒विते द॑धातु। मूलं नक्ष॑त्रमि॒ति यद्वद॑न्ति।
 परा॑चीं वा॒चा निर॑र्द्धतिं नुदामि। शि॒वं प्र॒जायै शि॒वम॑स्तु
 मह्य॑म्। या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः। या अ॒न्तरि॑क्ष
 उ॒त पार्थि॑वीर्याः। यासा॑मषा॒ढा अ॑नुयन्ति॒ काम॑म्। ता न॒ आपः॑
 शः॒ स्यो॒ना भ॑वन्तु। याश्च॒ कूप्या॒ याश्च॒ ना॒द्याः समु॑द्रियाः।
 याश्च॒ वैश॑न्तीरु॒त प्रा॑स॒चीर्याः॥१५॥

यासा॑मषा॒ढा मधु॑ भ॒क्षय॑न्ति। ता न॒ आपः॑ शः॒ स्यो॒ना
 भ॑वन्तु। तन्नो॒ विश्वे॒ उप॑ शृण्वन्तु दे॒वाः। तद॑षा॒ढा अ॑भिसंय॑न्तु
 य॒ज्ञम्। तन्नक्ष॑त्रं प्रथ॑तां प॒शुभ्यः॑। कृषि॑र्वृष्टि॒र्यज॑मानाय
 कल्प॑ताम्। शु॒भ्राः क॒न्या यु॒वतयः॑ सु॒पेश॑सः। क॒र्मकृ॑तः
 सु॒कृतो॑ वी॒र्या॑वतीः। विश्वा॑न् दे॒वान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तीः।
 अ॒षा॒ढाः काम॑मुप॑ यान्तु य॒ज्ञम्॥१६॥

यस्मिन् ब्रह्मा॒भ्यज॑य॒त्सर्व॑मे॒तत्। अ॒मुं च॑ लो॒कमि॑दम्
 च॒ सर्व॑म्। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑जित्य। श्रियं दधा॑त्वह॒णीय॑-
 मानम्। उ॒भौ लो॒कौ ब्रह्म॑णा॒ सञ्जि॑ते॒मौ। तन्नो॒
 नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑च॒ष्टाम्। तस्मि॑न्व॒यं पृ॒तनाः॑ सञ्जये॑म।
 तन्नो॒ दे॒वासो॒ अनु॑जानन्तु॒ काम॑म्। शृण्व॑न्ति श्रो॒णाम॑मृ॒तस्य॑

गोपाम्। पुण्यामस्या उपशृणोमि वाचम्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं विष्णु॑पत्नीम॒जूर्याम्। प्र॒तीची॑मेना॒ ह॒विषा॑
यजामः। त्रेधा विष्णु॑रुरुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीं दि॒वं
पृथि॒वीम॒न्तरि॑क्षम्। तच्छ्रो॑णैति॒श्रव॑ इच्छ॒माना॑। पुण्य॑ः श्लोकं
यज॑मानाय कृण्वती। अष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑। चत॑स्रो
दे॒वीर॒जराः॑ श्रवि॑ष्ठाः। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त्।
सं॒वत्स॒रीण॑म॒मृत॑ः स्व॒स्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त्। दक्षि॑ण॒तो-
ऽभि॑यन्तु श्रवि॑ष्ठाः। पुण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम। मा
नो अ॒राति॑र॒घशः॑ सा॒ऽगन्। क्ष॒त्रस्य॑ राजा वरु॑णोऽधि॒राजः॑।
नक्ष॑त्राणां श॒तभि॑ष॒ग्वसि॑ष्ठः। तौ दे॒वेभ्यः॑ कृणुतो दी॒र्घमायुः॑।
श॒तः सह॑स्रा भेष॒जानि॑ धत्तः। य॒ज्ञं नो॑ राजा वरु॑ण
उप॑यातु। तन्नो वि॒श्वे अ॒भि संय॑न्तु दे॒वाः॥१९॥

तन्नो नक्ष॑त्रः श॒तभि॑ष॒ग्वजु॑षाणम्। दी॒र्घमायुः॑ प्रति॒-
रद्वे॑ष॒जानि॑। अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्प॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॒तानि॑
प्रति॒ मोद॑मानः। तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति॒ सर्वे॑।
प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः। वि॒भ्राज॑मानः समिधा॒न उ॒ग्रः।

आऽन्तरिक्षमरुहदगुन्द्याम्। त९ सूर्यं देवमजमेकपादम्।
प्रोष्ठपदासो अनुयन्ति सर्वे॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्।
तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति
सर्वे। चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान्
वदन्ति। ते बुध्नियं परिषद्यः स्तुवन्तः। अहि९ रक्षन्ति
नमसोपसद्य। पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा
वाजबस्त्यौ॥२१॥

इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां
यज्ञम्। क्षुद्रान् पशून् रक्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वा९
अन्वेतु पूषा। अन्न९ रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाज९ सनुतां
यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्ठौ
सुयमैभिरश्वैः। स्वं नक्षत्र९ हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ
यजुषा समक्तौ॥२२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दृतावमृतस्य
गोपौ। तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां
कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम्। अप पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो

राजा॒ भग॑वान् विच॑ष्टाम्। लो॒कस्य॒ राजा॑ मह॒तो म॒हान्
हि। सु॒गं नः॑ पन्था॒मभयं॑ कृणोतु। यस्मि॑न्नक्ष॒त्रे यम॑ एति
राजा॑। यस्मि॑न्नेनम॒भ्यषि॑श्चन्त दे॒वाः। तद॑स्य चि॒त्रं ह॒विषा॑
यजाम। अप॑ पा॒प्मानं॒ भर॑णीर्भरन्तु। नि॒वेश॑नी॒ यत्ते दे॒वा
अद॑धुः॥ २३॥

त॒तार॒ मह्यं॑ प्रास॒चीर्या॑ या॒न्तु य॒ज्ञं वाच॑स्व॒स्ति दे॒वा अनु॑यन्ति॒ सर्वे॑ वाज॑ब॒स्त्यो सम॑क्तौ
दे॒वास्त्रीणि॑ च॥ [२]

नवो॑नवो भवति॒ जाय॑मानो॒ यमा॑दित्या अ॒शुमा॑प्याय॒यन्ति॑।
ये वि॒रूपे॑ सम॑नसा सं॒व्यय॑न्ती। स॒मानं॑ तन्तुं॒ परि॑तात॒ना ते।
वि॒भू प्र॒भू अ॑नु॒भू वि॒श्वतो॑ हुवे। ते नो॒ नक्ष॑त्रे ह॒वमाग॑मेतम्।
व॒यं दे॒वी ब्र॒ह्मणा॑ सं॒विदा॑नाः। सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑तिं॒ दधा॑नाः।
अ॒होरा॑त्रे ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। अ॒ति पा॒प्मान॑म॒ति मु॒क्त्या
गमे॑म। प्रत्यु॑वदृश्याय॒ती॥ २४॥

व्यु॒च्छन्ती॑ दुहि॒ता दि॒वः। अ॒पो म॒ही वृ॑णुते॒ चक्षु॑षा।
तमो॒ ज्योति॑ष्कृणोति॒ सून॑री। उदु॒स्त्रियाः॑ सच॒ते सूर्यः॑।
सचा॑ उ॒द्यन्नक्ष॑त्रमर्चि॒मत्। तवे॑दु॒षो व्यु॑षि॒ सूर्य॑स्य च। सं
भ॒क्तेन॑ गमेमहि। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमर्चि॒मत्। भा॒नुम॑त्तेज॑ उ॒च्चर॑त्।

उपयज्ञमिहागमत्॥ २५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। स नः सविता
सुवत्सुनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यं चित्रम्। अदितिर्न
उरुष्यतु महीम्। षु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः।
अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्।
हव्यवाहः स्विष्टम्॥ २६॥

आयत्यंगमश्चिष्टम्॥

[३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानां स्यामिति। स
एतमग्नये कृत्तिकाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो
वै सोऽन्नादो देवानामभवत्। अग्निर्वै देवानामन्नादः। यथा ह
वा अग्निर्देवानामन्नादः। एवम् ह वा एष मनुष्याणां भवति।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
अग्नये स्वाहा कृत्तिकाभ्यः स्वाहा। अम्बायै स्वाहा दुलायै
स्वाहा। नितृत्यै स्वाहाऽभ्रयन्त्यै स्वाहा। मेघयन्त्यै स्वाहा
वर्षयन्त्यै स्वाहा। चुपुणीकायै स्वाहेति॥ २७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
तासां रोहिणीमभ्यध्यायत्। सोऽकामयत। उप मा वर्तेत।
समेनया गच्छेयेति। स एतं प्रजापतये रोहिण्यै चरुं

निरवपत्। ततो वै सा तमुपावर्तत। समैनयागच्छत। उपं ह
 वा एनं प्रियमावर्तते। सं प्रियेणं गच्छते। य एतेन हविषा
 यजते। य उचैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये स्वाहा
 रोहिण्यै स्वाहा। रोचमानायै स्वाहा प्रजाभ्यः स्वाहेति॥२८॥

सोमो वा अकामयत। ओषधीनां राज्यमभिजयेयमिति।
 स एतं सोमाय मृगशीर्षाय श्यामाकं चरुं पयंसि
 निरवपत्। ततो वै स ओषधीनां राज्यमभ्यजयत्।
 समानानां ह वै राज्यमभिजयति। य एतेन हविषा
 यजते। य उचैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सोमाय स्वाहा
 मृगशीर्षाय स्वाहा। इन्वकाभ्यः स्वाहोषधीभ्यः स्वाहा।
 राज्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥२९॥

रुद्रो वा अकामयत। पशुमान्थस्यामिति। स एतं
 रुद्रायाऽऽर्द्रायै प्रैय्यङ्गवं चरुं पयंसि निरवपत्। ततो
 वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन
 हविषा यजते। य उचैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
 रुद्राय स्वाहाऽऽर्द्रायै स्वाहा। पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः
 स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत।

ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत। प्रजायते ह वै प्रजयां पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यासि निरवपत्। ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयन्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्ये करम्भं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते। य उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः स्वाहा। दन्दशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोकं ऋध्रुयामेति। त एतं पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै ते पितृलोकं आर्ध्रुवन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन

हविषा यजंते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः
स्वाहा मघाभ्यः। स्वाहाऽनघाभ्यः स्वाहाऽगदाभ्यः। स्वाहा-
ऽरुन्धतीभ्यः स्वाहेति॥३४॥

अर्यमा वा अकामयत। पशुमान्थस्यामिति। स एतमर्यम्णे
फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्।
पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजंते। य उ चैनदेवं
वेद। सोऽत्र जुहोति। अर्यम्णे स्वाहा फल्गुनीभ्याः स्वाहा।
पशुभ्यः स्वाहेति॥३५॥

भगो वा अकामयत। भगी श्रेष्ठी देवानां स्यामिति। स
एतं भगाय फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स भगी
श्रेष्ठी देवानां भवत्। भगी ह वै श्रेष्ठी समानानां भवति। य
एतेन हविषा यजंते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
भगाय स्वाहा फल्गुनीभ्याः स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहेति॥३६॥

सविता वा अकामयत। श्रन्मे देवा दधीरन्। सविता
स्यामिति। स एतं सवित्रे हस्ताय पुरोडाशं द्वादशकपालं
निरवपदाशूनां व्रीहीणाम्। ततो वै तस्मै श्रद्धेवा अदधत।
सविताऽभवत्। श्रद्धेवा अस्मै मनुष्या दधते। सविता

संमानानां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सवित्रे स्वाहा हस्ताय। स्वाहा ददते स्वाहा पृणते। स्वाहा प्रयच्छते स्वाहा प्रतिगृभ्णते स्वाहेति॥३७॥

त्वष्टा वा अकामयत। चित्रं प्रजां विन्देयेति। स एतं त्वष्ट्रे चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै स चित्रं प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्पायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निरवपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्पायै स्वाहा। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं

निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं देवानामभ्यजयताम्।
 श्रेष्ठं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्याः
 स्वाहा विशाखाभ्याः स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहाऽभिजित्यै
 स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी।
 काम आज्यम्। कामेनैव कामः समर्धयति। क्षिप्रमेनः
 सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति।
 पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नवं
 पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या
 अष्टौ पञ्चदश॥ [४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।
 स एतं मित्रायांनूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स मित्रधेयमेषु
 लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति।
 य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
 जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा। मित्रधेयाय
 स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति।
 स एतमिन्द्राय ज्येष्ठायै पुरोडाशमेकादशकपालं
 निरवपन्महारीहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्।
 ज्यैष्ठ्यं ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा
 ज्येष्ठायै स्वाहा। ज्येष्ठायै स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अकामयत। मूलं प्रजां विन्देयेति। स
 एतं प्रजापतये मूलाय चरुं निरवपत्। ततो वै स मूलं
 प्रजामविन्दत। मूलं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये
 स्वाहा मूलाय स्वाहा। प्रजायै स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रं काममभिजयेमेति।
 ता एतमद्भ्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै ताः समुद्रं
 काममभ्यजयन्। समुद्रं ह वै काममभिजयति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अद्भ्यः
 स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा। समुद्राय स्वाहा कामाय स्वाहा।
 अभिजित्यै स्वाहेति॥४५॥

विश्वे वै देवा अकामयन्त। अन॒प॒ज॒य्यं ज॒ये॒मेति॑। त
ए॒तं वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै ते-
ऽन॒प॒ज॒य्यम॑जयन्। अन॒प॒ज॒य्य९ ह॒ वै ज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। वि॒श्वेभ्यो॑
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑। अन॒प॒ज॒य्याय॑ स्वाहा॑ जित्यै
स्वाहेति॑॥४६॥

ब्रह्म॒ वा अ॑कामयत। ब्र॒ह्म॒लो॒कम॑भिज॒येय॑मिति॑।
तदे॒तं ब्र॒ह्म॒णेऽभि॑जिते॒ च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै
तद्ब्र॒ह्म॒लो॒कम॑भ्यजयत्। ब्र॒ह्म॒लो॒क९ ह॒ वा अ॑भिज॒यति॑। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
ब्र॒ह्म॒णे स्वाहा॑ऽभि॑जिते॒ स्वाहा॑। ब्र॒ह्म॒लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽभिजित्यै
स्वाहेति॑॥४७॥

विष्णु॒र्वा अ॑कामयत। पु॒ण्य॒ः श्लो॒क९ शृ॒ण्वीय॑। न मां
पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छेदिति॑। स ए॒तं वि॒ष्णवे॑ श्रो॒णायै॑ पुरो॒डाशं॑
त्रि॒कपा॒लं निर॑वपत्। ततो॒ वै स पु॒ण्य॒ः श्लो॒कम॑शृणुत। नैनं
पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छत्। पु॒ण्य॒ः ह॒ वै श्लो॒क९ शृ॒णुते॑। नैनं॑ पा॒पी
की॒र्तिराग॑च्छति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
सोऽत्र॑ जुहोति। वि॒ष्णवे॑ स्वाहा॑ श्रो॒णायै॑ स्वाहा॑। श्लो॒काय॑

स्वाहा॑ श्रुताय॒ स्वाहेति॑ ॥ ४८ ॥

वस॑वो वा अ॒कामय॑न्त। अग्रं॑ दे॒वता॑नां परी॒यामेति॑। त
ए॒तं वसु॑भ्यः श्रवि॑ष्ठाभ्यः पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपन्। ततो॒
वै तेऽग्रं॑ दे॒वता॑नां पर्या॑यन्। अग्र॑ ह॒ वै स॑मा॒नानां॑ पर्ये॑ति।
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
वसु॑भ्यः स्वाहा॑ श्रवि॑ष्ठाभ्यः स्वाहा॑। अग्रा॑य॒ स्वाहा॑ परी॒त्यै
स्वाहेति॑ ॥ ४९ ॥

इन्द्रो॑ वा अ॒कामय॑त। दृ॒ढोऽशि॑थिलः स्या॒मिति॑। स
ए॒तं वरु॑णाय श॒तभि॑षजे भेष॒जेभ्यः॑ पुरो॒डाशं॑ द॒शक॑पालं॒
निर॑वपत्कृ॒ष्णानां॑ ब्रीही॒णाम्। ततो॒ वै स दृ॒ढोऽशि॑थिलो-
ऽभवत्। दृ॒ढो ह॒ वा अ॑शि॒थिलो॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। वरु॑णाय॒ स्वाहा॑
श॒तभि॑षजे॒ स्वाहा॑। भेष॒जेभ्यः॑ स्वाहेति॑ ॥ ५० ॥

अ॒जो वा ए॒कपा॑दकामयत। ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी
स्या॒मिति॑। स ए॒तम॒जायै॑कपदे प्रोष्ठप॒देभ्यश्च॑रुं निर॑वपत्।
ततो॒ वै स ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑भवत्। ते॒ज॒स्वी ह॒ वै
ब्र॑ह्मवर्च॒सी भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं

वेद। सोऽत्र जुहोति। अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः
स्वाहा। तेजसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिर्वै बुध्नियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति।
स एतमहये बुध्नियाय प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं
निरवपत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। इमां ह वै
प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
सोऽत्र जुहोति। अहये बुध्नियाय स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा।
प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत। पशुमान्त्स्यामिति। स एतं पूष्णे
रेवत्यै चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह
वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
जुहोति। पूष्णे स्वाहा रेवत्यै स्वाहा। पशुभ्यः स्वाहेति॥५३॥

अश्विनौ वा अकामयेताम्। श्रोत्रस्विनावबधिरौ स्यावेति।
तावेतमश्विभ्यामश्वयुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालं निरवपताम्।
ततो वै तौ श्रोत्रस्विनावबधिरावभवताम्। श्रोत्रस्वी ह वा
अबधिरो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
वेद। सोऽत्र जुहोति। अश्विभ्यां स्वाहाऽश्वयुग्भ्यां स्वाहा।
श्रोत्राय स्वाहा श्रुत्यै स्वाहेति॥५४॥

य॒मो वा अ॑कामयत्। पि॒तृणां॑ रा॒ज्यम॑भिजयेय॒मिति॑। स
ए॒तं य॒माया॑प॒भर॑णीभ्यश्चरुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स पि॑तृणां॑
रा॒ज्यम॑भ्य॒जयत्। स॒मा॒नाना॑ ह॒ वै रा॒ज्यम॑भि ज॒यति॑। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
य॒माय॑ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै
स्वाहेति॑॥५५॥

अथै॒तद॑मावा॒स्याया॑ आ॒ज्यं निर्व॑पति। कामो॒ वा
अ॑मावा॒स्या। काम॑ आ॒ज्यम्। कामे॑नै॒व काम॑ः स॒मर्ध॑यति।
क्षि॒प्रमे॑न॒ः सकाम॑ उप॑नमति। येन॒ कामे॑न॒ यज॑ते। सोऽत्र॑
जुहोति। अ॒मा॒वा॒स्यायै॑ स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽऽग॑त्यै
स्वाहेति॑॥५६॥

मित्र॑ इन्द्रः॑ प्र॒जाप॑तिर्दशं द॒शाप॑ एका॑दशं वि॒श्वे ब्र॒ह्म दश॑दशं विष्णु॑स्त्रयो॑दशं वस॑व
इन्द्रो॑ऽजोऽहि॑र्वै बु॒ध्रियः॑ पू॒षाऽश्वि॑नौ य॒मो दशं॑ द॒शाथै॑तद॑मावा॒स्याया॑ अ॒ष्टौ पञ्च॑दश॥—[५]

च॒न्द्रमा॑ वा अ॑कामयत्। अ॒होरा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्थ्स॑-
व॒थ्स॒रमा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः सलो॒कता॑माप्नुयामि॒ति।
स ए॒तं च॒न्द्रम॑से प्रती॒दृश्या॑यै पुरो॒डाशं॑ पञ्च॑दशकपालं
निर॑वपत्। ततो॒ वै सोऽहो॑रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्थ्स॑व॒थ्स॒र-
मा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः सलो॒कता॑माप्नोत्। अ॒होरा॒त्रान्

ह वा अर्धमासान्मासानृतून्संवत्सरमाप्त्वा। चन्द्रमसः
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एतेन हविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। चन्द्रमसे स्वाहा प्रतीदृश्यायै
 स्वाहा। अहोरात्रेभ्यः स्वाहाऽर्धमासेभ्यः स्वाहा। मासेभ्यः
 स्वाहर्तुभ्यः स्वाहा। संवत्सराय स्वाहेति॥५७॥

अहोरात्रे वा अकामयेताम्। अत्यहोरात्रे मुच्येवहि।
 न नावहोरात्रे आप्नुयातामिति। ते एतमहोरात्राभ्यां चरुं
 निरवपताम्। द्वयानां व्रीहीणाम्। शुक्लानां च कृष्णानां च।
 सवात्योर्दुग्धे। श्वेतायै च कृष्णायै च। ततो वै ते अत्यहोरात्रे
 अमुच्येते। नैनं अहोरात्रे आप्नुताम्। अति ह वा अहोरात्रे
 मुच्यते। नैनमहोरात्रे आप्नुतः। य एतेन हविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहे स्वाहा रात्रियै स्वाहा।
 अतिमुक्त्यै स्वाहेति॥५८॥

उषा वा अकामयत। प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगा स्यामिति।
 सैतमुषसे चरुं निरवपत्। ततो वै सा प्रियाऽऽदित्यस्य
 सुभगाऽभवत्। प्रियो ह वै समानानां सुभगो भवति। य
 एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।

उ॒षसे॒ स्वाहा॒ व्यु॒ष्ट्यै॒ स्वाहा॑। व्यू॒षुष्यै॒ स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॒ स्वाहा॑।
व्यु॒ष्टायै॒ स्वाहेति॑॥५९॥

अथै॒तस्मै॒ नक्ष॑त्राय च॒रुं निर्व॑पति। यथा॒ त्वं दे॒वाना॒मसि॑।
ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑ भूया॒समि॑ति। यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म्।
ए॒व५ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते।
य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दे॒ष्यते॒
स्वाहा॑। उ॒द्य॒ते स्वा॒होदि॑ताय॒ स्वाहा॑। हर॑से॒ स्वाहा॒ भर॑से॒
स्वाहा॑। भ्राज॑से॒ स्वाहा॒ तेज॑से॒ स्वाहा॑। तप॑से॒ स्वाहा॑
ब्रह्म॑वर्च॒साय॒ स्वाहेति॑॥६०॥

सूर्यो॒ वा अ॑कामयत। नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा स्या॒मिति॑। स
ए॒त५ सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च॒रुं निर्व॑पत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां
प्रति॒ष्ठाऽभ॑वत्। प्रति॒ष्ठा ह॒ वै स॑मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। सूर्या॑य॒
स्वाहा॒ नक्ष॑त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑। प्रति॒ष्ठायै॒ स्वाहेति॑॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर्व॑पति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑ तिष्ठति। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अदि॑त्यै॒ स्वाहा॑ प्रति॒ष्ठायै॒
स्वाहेति॑॥६२॥

अथैतं विष्णवे चरुं निर्वपति। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञ
एवान्ततः प्रति तिष्ठति। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा
यज्ञाय स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं
विष्णवे षट्थसप्त (सविताऽऽशूनां ब्रीहीणामिन्द्रो महारब्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानां ब्रीहीणामहोरात्रे द्वयानां
ब्रीहीणाम्। पितरः षट्कपालं सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो
दशकपालं विष्णुस्त्रिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालं चन्द्रमाः पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा
वसवोऽष्टकपालमन्यत्र चरुम्। रुद्रोऽर्यमा पूषा पशुमान्थस्यां सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पयंसि
वायुः पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नी मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै
पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं
वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त मेति त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त
मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनावकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा
अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो
ज्यैष्ठमिन्द्रो दृढः। अहिः सूर्योऽदित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः संमानानाम्। अग्निर्नो
रीरिषदन्यत्र रीरिषः॥)॥

[६]

अग्निर्न ऋध्यास्म नवोनवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमाः षट्॥६॥
अग्निर्नस्तन्नो वायुरहिर्बुध्नियं ऋक्षा वा इयमथैतत्पौर्णमास्या अजो वा
एकपाथ्सूर्यस्त्रिषष्टिः॥६३॥

अ॒ग्नि॒र्नः॑ पा॒तु प्र॒ति॒ष्ठा॒यै॒ स्वा॒हेति॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तं गा॒य॒त्र्या-
ऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑
पु॒र्णत्व॑म्। ब्रह्म॑ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॒त्स॒न॒पाक॑रोति।
ब्रह्म॑णै॒वैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः पु॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः प्रा॑र्पयति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॑र्पयति।
यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॑दिति। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै शुष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्थस्या॒दिति॑।
ब॒हुप॒र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्राची॑मा॒ हरे॑त्। दे॒वल॑ो॒कम॒भि ज॑येत्। यदु॒दीचीं॑
मनु॑ष्यलो॒कम्। प्राची॑मु॒दीची॑मा॒ ह॑रति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भि-
जि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्षस्या॒ध्यक्षाः॑।
अ॒न्तरि॑क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै पु॒शवः॑॥३॥

वा॒यवं ए॒वैना॑न्परि॑ ददाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा क॑रोति।

यदाहं। वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनुप॑
ह्वय॑ते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॑र्पय॒त्वित्या॑ह॒ प्रसू॑त्यै। श्रेष्ठ॑तमाय॒
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तमं॒ कर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।
आप्या॑यध्वम॒घ्निया॑ दे॒वभा॒गमित्या॑ह॥ ४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नु॒ष्यैभ्य॑श्चाप्या॑यन्त। दे॒वेभ्य॑
ए॒वैना॒ इन्द्रा॒याप्या॑ययति। ऊ॒र्जस्व॑तीः पय॑स्वती॒रित्या॑ह।
ऊ॒र्ज॒ः हि पयः॑ स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा
इत्या॑ह॒ प्रजा॑त्यै। मा वः॑ स्ते॒न ई॒शत॒ माऽघ॑श॒ः स॒ इत्या॑ह॒
गुप्त्यै॑। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः परि॑ वो वृ॒णक्त्वित्या॑ह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्राय॑ते।
ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गो॑प॒तौ स्या॑त ब॒ह्वीरित्या॑ह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः
करो॑ति॥ ५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॒हीत्या॑ह। प॒शूनां॑ गो॒पीथा॑य।
तस्मा॑त्सा॒यं प॒शव॑ उप॑स॒माव॑र्तन्ते। अन॑धः सादयति।
गर्भा॑णां धृ॒त्या अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॑द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः।
उ॒परी॑व॒ निद॑धाति। उ॒परी॑व॒ हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥ ६॥

प॒शवः॑ करोति प॒शवो॑ दे॒वभा॒गमित्या॑ह करोति नव॑ च॥ [१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यंश्चपृशुमादत्ते प्रसूत्यै।
 अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। यो वा ओषधीः
 पर्वशो वेद। नैनाः स हि नस्ति। प्रजापतिर्वा ओषधीः
 पर्वशो वेद। स एना न हि नस्ति। अश्वपृश्वा बर्हिरच्छेति।
 प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान
 एव रयिं दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह।
 रक्षंसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्धिषणा बर्हिरच्छेत्याह। विद्या
 वै धिषणा। विद्ययैवैनदच्छेति। मनुना कृता स्वधया
 वितुष्टेत्याह। मानवी हि पर्शुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै
 कवयः। यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो
 यदेतदुक्त्वा यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति।
 देवेभ्यो जुष्टमिह बर्हिरासद इत्याह। बर्हिषः समृद्धौ।
 कर्मणोऽनपराधाय। देवानां परिषूतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदं किं च। तद्देवानां परिषूतम्। अथो यथा

वस्यसे प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः
 प्रतिप्रोच्य बर्हिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः
 स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिष्टं प्यात्। अति तद्यज्ञस्य
 रेचयेत्। एकं स्तम्बं परिदिशेत्। तं सर्वं दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वरुषवृद्धमसीत्याह। वरुषवृद्धा वा
 ओषधयः। देवंबरहिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वा-
 ऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्ध्वै।
 आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्याऽऽत्मनो मीयते। य
 एवं वेद॥११॥

देवंबरहिः शतवल्शं विरोहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।
 प्रजानां प्रजननाय। सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमेत्याह।
 आमेवैतामा शास्ते। पृथिव्याः सम्पृचः पाहीत्याह प्रतिष्ठित्यै।
 अयुङ्गायुङ्गान्मुष्टीं लुनोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। सुसम्भृतां
 त्वा सम्भरामीत्याह। ब्रह्मणैवैनत्सम्भरति॥१२॥

अदित्यै रास्नाऽसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
 एवैनद्रास्नां करोति। इन्द्राण्यै सन्नहनमित्याह। इन्द्राणी वा
 अग्ने देवतानां समनह्यत। साऽऽध्नोत्। ऋद्ध्यै सन्नह्यति।

प्रजा वै ब्रुहिः। प्रजानामपरावापाय। तस्मात्स्नावंसन्तताः
प्रजा जायन्ते॥१३॥

पूषा तै॑ ग्रन्थिं॑ ग्रन्था॒त्वित्या॑ह। पुष्टि॑मेव यज॑माने दधाति।
स ते॒ मा॒स्था॒दित्या॑हाहि॑सायै। प॒श्चात्प्रा॒श्चमु॑पगूहति।
प॒श्चाद्वै प्रा॒चीनः॑ रेतो॑ धीयते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीनः॑ रेतो॑
दधाति। इन्द्र॑स्य त्वा बा॒हुभ्या॑मुद्यच्छु॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व
यज॑माने दधाति। बृह॑स्पते॑र्मूर्धा॒ ह॑रामीत्या॑ह। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑
बृह॑स्पतिः॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्षमन्विहीत्या॑ह गत्यै॑।
दे॒वङ्ग॑ममसीत्या॑ह। दे॒वाने॒वैन॑द्गमयति। अन॑धः सादयति।
गर्भा॑णां धृत्या॒ अप्र॑पादाय। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॑पादुकाः।
उ॒परी॑व नि दधाति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्ग॑स्य
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥१५॥

स्यो॒नि॒त्वाय॑ स्व॒धाकृ॑ताऽसीत्या॑ह दायाद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्ट्यै॥——[२]

पूर्वे॑द्युरि॒ध्माब्रु॑हिः करोति। य॒ज्ञमे॒वारभ्य॑ गृही॒त्वोप॑वसति।
प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत। तस्यो॒खे अ॑स्र॒सेता॑म्। य॒ज्ञो वै
प्र॒जाप॑तिः। यथ्सा॑न्नाय्यो॒खे भ॑वतः। य॒ज्ञस्यै॒व तदु॑खे

उप॑दधा॒त्यप्र॑स्र॒साय॑। शु॒न्धध्वं॑ दै॒व्याय॑ कर्म॒णे दे॒वय॑ज्याया॒
इत्या॑ह। दे॒वय॑ज्याया॑ ए॒वैनानि॑ शु॒न्धति॑। मा॒तरि॑श्व॒नो
घ॒र्मोऽसी॑त्याह॥१६॥

अ॒न्तरि॑क्षं॒ वै मा॑तरि॒श्व॒नो घ॒र्मः। ए॒षां लो॒कानां॑ वि॒धृत्यै॑।
द्यौर॑सि पृथि॒व्यसी॑त्याह। दि॒वश्च॑ ह्ये॒षा पृथि॑व्याश्च॒ सम्भृ॑ता।
यदु॒खा। तस्मा॑दे॒वमा॑ह। वि॒श्वधा॑या अ॒सि पर॑मेण॒ धाम्ने॑त्याह।
वृष्टि॑र्वै वि॒श्वधा॑याः। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रु॒न्धे। दृ॒हंस्व॒ मा ह्य॑रित्याह॒
धृत्यै॑॥१७॥

वसू॑नां प॒वित्रं॑मसीत्याह। प्रा॒णा वै वस॑वः। ते॒षां
वा ए॒तद्भा॑ग॒धेय॑म्। यत्प॒वित्र॑म्। तेभ्य॑ ए॒वैन॑त्करोति।
श॒तधा॑र॒सह॑स्र॒धार॑मित्याह। प्रा॒णेष्वे॒वायु॑र्दधाति॒ सर्व॑त्वाय॑।
त्रि॒वृत्प॑लाशशा॒खाया॑ द॒र्भम॑यं॒ भव॑ति। त्रि॒वृद्धे॑ प्रा॒णः।
त्रि॒वृत्त॑मे॒व प्रा॒णं म॑ध्य॒तो यज॑माने दधाति॥१८॥

सौ॒म्यः पु॒र्णः सं॑योनि॒त्वाय॑। सा॒क्षात्प॑वित्रं॒ दर्भा॑ः।
प्रा॒ख्सा॒यम॑धि॒नि द॑धाति। तत्प्रा॑णापानयो॒ रूप॑म्। ति॒र्यक्प्रा॑तः।
तद्दर्श॑स्य रूपम्। दा॒र्श्यः॒ ह्येत॑दहः। अन्नं॑ वै च॒न्द्रमा॑ः। अन्नं॑
प्रा॒णाः। उ॒भय॑मे॒वोपै॑त्यजा॒मित्वा॑य॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स
इत्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं
स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य
विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह। नाकमेवाग्निं
भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह।
द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपां चैवौषधीनां च रसं
संसृजति। अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति।
अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते।
धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं
इमे लोकाः। इमानेव लोकान् यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नामं गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति।
सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह।
इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ
विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो
यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्ते। एवमेवैना एतदुपस्तौति।
तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दु-

हन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते।
यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै।
त्रिराह। त्रिषत्या हि देवाः। अवाचं यमोऽनन्वारभ्योत्तराः।
अपरिमितमेवाव रुन्धे। न दारुपात्रेण दुह्यात्। अग्निवद्वै
दारुपात्रम्। यद्दारुपात्रेण दुह्यात्॥२३॥

यातयाँम्रा हविषा यजेत। अथो खल्वाहुः।
पुरोडाशमुखानि वै हवींषि। नेत इतः पुरोडाशं
हविषो यामोऽस्तीति। काममेव दारुपात्रेण दुह्यात्। शूद्र एव
न दुह्यात्। असतो वा एष सम्भूतः। यच्छूद्रः। अहविरेव
तदित्याहुः। यच्छूद्रो दोग्धीति॥२४॥

अग्निहोत्रमेव न दुह्याच्छूद्रः। तद्धि नोत्पुनन्ति।
यदा खलु वै पवित्रमत्येति। अथ तद्धविरिति।
सम्पृच्यध्वमृतावरीरित्याह। अपां चैवौषधीनां च रसं स
सृजति। तस्मादपां चौषधीनां च रसमुपजीवामः। मन्द्रा
धनस्य सातय इत्याह। पुष्टिमेव यजमाने दधाति। सोमै न
त्वातन्चमीन्द्राय दधीत्याह॥२५॥

सोममेवैनत्करोति। यो वै सोमं भक्षयित्वा। संवत्सरः
 सोमं न पिबति। पुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। सोमः
 खलु वै सान्नाय्यम्। य एवं विद्वान्सान्नाय्यं पिबति।
 अपुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। न मृन्मयेनापि दध्यात्।
 यन्मृन्मयेनापि दध्यात्। पितृदेवत्यं स्यात्॥ २६॥

अयस्पात्रेण वा दारुपात्रेण वाऽपि दधाति। तद्धि सदेवम्।
 उदन्वद्भवति। आपो वै रक्षोग्नीः। रक्षसामपहत्यै। अदस्तमसि
 विष्णवे त्वेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनददस्तं करोति।
 विष्णो हव्यः रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै। अनधः सादयति। गर्भाणां
 धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव
 निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै॥ २७॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह
 स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्याह शक्त्यै। यज्ञस्य वै
 सन्ततिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य
 विच्छित्तिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य विच्छिद्यन्ते। यज्ञस्य

सन्ततिरसि यज्ञस्य त्वा सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा
 यज्ञस्येत्याहवनीयाथ्सन्तनोति। यजमानस्य प्रजायै पशूनां
 सन्तत्यै। अपः प्रणयति। श्रद्धा वा आपः। श्रद्धामेवारभ्यं
 प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो वा आपः॥२८॥

यज्ञमेवारभ्यं प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा
 आपः। वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्यं प्रणीय प्रचरति। अपः
 प्रणयति। आपो वै रक्षोघ्नीः। रक्षसामपहत्यै। अपः प्रणयति।
 आपो वै देवानां प्रियं धाम। देवानामेव प्रियं धाम प्रणीय
 प्रचरति॥२९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवारभ्यं
 प्रणीय प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं
 रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह।
 एष वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति।
 अध्वर्योश्च यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति
 तं धूर्व यं वयं धूर्वाम इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव
 धूर्वति। यश्चैनं धूर्वति। तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि

सस्त्रितम् पप्रितम् जुष्टम् वह्नितम् देवहूतम्मित्याह।
यथायजुरेवैतत्॥ ३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ९हंस्व मा
ह्वारित्याह धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय।
मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हि९सिषमित्याहाहि९सायै।
यद्वै किं च वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु
वातायेत्याह। अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥ ३२॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्याह।
अग्नय एवैनां जुष्टं निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रय इमे लोकाः।
एषां लोकानामाप्त्यै। तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवाव रुन्धे।
स एवमेवानुपूर्व९ हवी९षि निर्वपति॥ ३३॥

इदं देवानामिदम् नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै
त्वा नारात्या इत्याह गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति।
यः परीणहि। सुवरभि वि ख्येष वैश्वानरं ज्योतिरित्याह।
सुवरेवाभि वि पश्यति वैश्वानरं ज्योतिः। द्यावापृथिवी हविषि

गृहीत उदवेपेताम्। दृ० हन्ता॒न्दुर्या॑ द्यावा॑पृथि॒व्योरित्या॑ह।
 गृहाणां॑ द्यावा॑पृथि॒व्योर्धृत्यै॑। उ॒र्वन्तरि॑क्षमन्वि॒हीत्या॑ह गत्यै॑।
 अदि॑त्यास्त्वोप॒स्थे सा॒दया॒मीत्या॑ह। इयं॑ वा अदि॑तिः। अ॒स्या
 ए॒वैन॑दुप॒स्थे सा॒दयति॑। अ॒ग्रे ह॒व्य० र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह गुत्यै॑॥३४॥

य॒ज्ञो वा आपो॑ धामं॒ प्रणी॑य प्रचर॑त्यती॒यादे॒तद्वाहु॑भ्या॒मित्या॑ह ह॒वी०षि॑ निर्व॑पति॒ गत्यै॑ च॒त्वारि॑
 च॥

[४]

इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। सोऽपः॑। अ॒भ्याम्रि॑यत। तासां॑ यन्मे॒ध्यं
 य॒ज्ञिय॑० सदे॑वमासीत्। तदपो॑द॒क्राम॑त्। ते द॒र्भा अ॑भवन्।
 यद्द॒र्भैर॑प उ॒त्पुना॑ति। या ए॒व मे॒ध्या य॒ज्ञियाः॑ सदे॑वा आपः॑।
 ताभि॑रे॒वैना॒ उ॒त्पुना॑ति। द्वा॒भ्यामु॒त्पुना॑ति॥३५॥

द्वि॒पाद्यज॑मानः॒ प्रति॑ष्ठित्यै। दे॒वो वः॑ सवि॒तोत्पु॑ना॒त्वित्या॑ह।
 स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैना॒ उ॒त्पुना॑ति। अ॒च्छि॒द्रेण॑ प॒वित्रे॒णेत्या॑ह।
 अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽच्छि॑द्रं प॒वित्र॑म्। तेनै॒वैना॒ उ॒त्पुना॑ति।
 व॒सोः सूर्य॑स्य र॒श्मिभि॑रित्या॑ह। प्रा॒णा वा आपः॑। प्रा॒णा
 व॒सवः॑। प्रा॒णा र॒श्मयः॑॥३६॥

प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्ध॑सं पृ॑णक्ति। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतं
 मे॒ कर्मा॑स॒दिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म॒ भवति॑। प॒च्छो

गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय॑। आपो॑ देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव॑
इत्या॑ह। रूपमे॒वासा॑मे॒तन्महि॑मानं व्याचष्टे। अग्रं॑ इ॒मं य॒ज्ञं
न॑य॒ताग्रे॑ य॒ज्ञप॑ति॒मित्या॑ह। अग्रं॑ ए॒व य॒ज्ञं न॑यन्ति। अग्रे॑
य॒ज्ञप॑तिम्॥ ३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्ये॑ यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य॑
इत्या॑ह। वृत्र॑ ह॒ ह॒ निष्यन्निन्द्र॑ आपो॑ वव्रे। आपो॑ हेन्द्र॑
वव्रिरे। सं॒ज्ञामे॒वासा॑मे॒तत्सामा॑नं व्याचष्टे। प्रोक्षि॑ताः
स्थेत्या॑ह। तेनाऽऽपः॑ प्रोक्षि॑ताः। अ॒ग्नये॑ वो॒ जुष्टं॑
प्रोक्षा॑म्य॒ग्नीषोमा॑भ्या॒मित्या॑ह। य॒थादे॒वत॑मे॒वैनान्प्रोक्ष॑ति।
त्रिः प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि॒ य॒ज्ञः॥ ३८॥

अथो॒ रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑। शु॒न्धध्वं॑ दै॒व्याय॑ कर्मणे दे॒वय॑ज्याया
इत्या॑ह। दे॒वय॑ज्याया॑ ए॒वैनानि॑ शु॒न्धति॑। त्रिः प्रोक्ष॑ति।
त्र्या॑वृद्धि॒ य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्यत्वाय॑। अ॒वधू॑त॒ रक्षोऽव॑धूता
अ॒रा॒तय॑ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑। अ॒दि॒त्यास्त्व॒गसी॑त्या॑ह।
इ॒यं वा अ॒दि॒तिः॥ ३९॥

अ॒स्या ए॒वैन॒त्त्वचं॑ करोति। प्रति॑ त्वा पृथि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह॒
प्रति॑ष्ठित्यै। पुर॒स्तात्प्र॑ती॒चीन॑ग्रीवमु॒त्तर॑लो॒मोप॑स्तृणाति

मेध्यत्वाय॑। तस्मात्पु॑रस्तात्प्रत्य॑श्वः पु॒शवो॑ मेध॒मुप॑तिष्ठन्ते।
तस्मात्प्र॑जा मृ॒गं ग्राह॑काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। कृ॒ष्णो
रूपं॑ कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजि॒ने ह॒विर॑ध्यव॒हन्ति॑। य॒ज्ञादे॒व तद्य॑ज्ञं
प्रयु॑ङ्गे। ह॒विषो॑ऽस्क॒न्दाय॑॥४०॥

अधि॑षव॒णम॑सि वानस्प॒त्यमि॒त्याह॑। अधि॑षव॒ण-
मे॒वैन॑त्करोति। प्रति॒ त्वाऽदि॑त्या॒स्त्वग्वे॒त्त्वित्या॑ह सय॒त्वाय॑।
अ॒ग्नेस्त॑नूर॒सीत्या॑ह। अ॒ग्नेर्वा ए॒षा त॒नूः। यदोष॑धयः। वा॒चो
वि॒सर्ज॑नमि॒त्याह॑। य॒दा हि प्र॑जा ओष॑धीनाम॒श्नन्ति॑। अथ॒
वाचं॑ वि॒सृज॑न्ते। दे॒ववी॑तये त्वा गृ॒ह्णामी॒त्याह॑॥४१॥

दे॒वता॑भिरे॒वैन॑त्सम॒र्धय॑ति। अ॒द्रि॒रसि॑ वानस्प॒त्य इ॒त्याह॑।
ग्रा॒वा॒णमे॒वैन॑त्करोति। स इ॒दं दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं सु॒शमि॑
शमि॑ष्वेत्या॒ह शान्त्यै॑। ह॒विष्कृ॑देहीत्या॒ह। य ए॒व दे॒वानां॑
ह॒विष्कृ॑तः। तान् ह॒वय॑ति। त्रि॒ह्वय॑ति। त्रि॒षत्या॑ हि दे॒वाः।
इष॑माव॒दोर्ज॑माव॒देत्या॑ह॥४२॥

इष॑मे॒वोर्जं॑ यज॑माने दधाति। द्यु॒मद्व॑दत व॒यं सं॒ङ्घातं॑
जे॒ष्मेत्या॑ह भ्रातृ॒व्याभि॑भूत्यै। मनोः॑ श्र॒द्धादे॑वस्य॒ यज॑मानस्या-
सुर॒घ्नी वाक्। य॒ज्ञायु॑धेषु प्रवि॑ष्टाऽऽसीत्। तेऽसु॑रा॒ याव॑न्तो

यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां
मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधाना-
मुद्वदतामुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा
आह विजित्यै॥४३॥

वृङ्क् एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वृषवृद्धमसि
प्रति त्वा वृषवृद्धं वेत्त्वित्याह। वृषवृद्धा वा ओषधयः।
वृषवृद्धा इषीकाः समृद्धौ। यज्ञं रक्षांस्यनु प्राविशन्।
तान्यस्ना पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतं
रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षांसि निरवादयते।
अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं
वै वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति।
ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह।
प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तुवा आह।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या
अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥

अवधूत॑ꣳ रक्षोऽवधूता॑ अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै।
 अदि॑त्या॒स्त्वग॒सीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॒त्त्वचं॑
 करो॑ति। प्रति॑ त्वा पृथि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै।
 पुर॑स्ता॒त्प्रती॑चीन॒ग्रीव॑मुत्त॑रलो॒मोप॑स्तृणाति मे॒ध्यत्वाय॑।
 तस्मा॑त्पुरस्ता॒त्प्रत्य॑ञ्चः प॒शवो॑ मे॒धमु॑प॒तिष्ठ॑न्ते। तस्मा॑त्प्रजा
 मृ॒गं ग्रा॑हु॒काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त॥४६॥

कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजि॒ने ह॒विर॑धिपि॒नष्टि॑।
 य॒ज्ञादे॒व तद्य॑ज्ञं प्रयु॑ङ्क्ते। ह॒विषो॑ऽस्क॒न्दाय॑। द्यावा॑पृथि॒वी
 स॒हास्ता॑म्। ते श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॑ह॒व्यैता॑ꣳ श॒म्यामा॒त्रमे॒कम॑हः।
 दि॒वः स्क॑म्भ॒निर॑सि॒ प्रति॑ त्वाऽदि॑त्या॒स्त्वग्वे॒त्त्वित्या॑ह।
 द्यावा॑पृथि॒व्योर्वी॑त्यै। धि॒षणा॑ऽसि पर्व॒त्या प्रति॑ त्वा दि॒वः
 स्क॑म्भ॒निर्वे॒त्त्वित्या॑ह। द्यावा॑पृथि॒व्योर्वि॑धृत्यै॥४७॥

धि॒षणा॑ऽसि पा॒र्वते॒यी प्रति॑ त्वा पर्व॒तिर्वे॒त्त्वित्या॑ह।
 द्यावा॑पृथि॒व्योर्वि॑धृत्यै। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सव॑ इत्या॑ह॒
 प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑
 आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्या॑ह॒ यत्यै॑। अधि॑वपा॒मीत्या॑ह।
 य॒थादे॒वत॑मे॒वैनान॑धि॒ वप॑ति। धा॒न्यम॑सि धि॒नुहि॑ दे॒वानि॑त्या॑ह।
 ए॒तस्य॑ य॒जुषो॑ वी॒र्ये॑ण॥४८॥

यावदेकां देवतां कामयते यावदेकां। तावदाहुतिः
 प्रथते। न हि तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावज्जुहोति।
 प्राणाय त्वाऽपानाय त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति।
 दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
 अन्तरिक्षादिव वा एतानि प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो
 वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
 हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती पिष्पाणूनि कुरुतादित्याह
 मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायत विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि
 निष्क्रव्यादं सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्।
 तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धं
 रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव निर्दहति।
 अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि
 वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके
 ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं

वेदं ध्रुवमसि पृथिवीं दृ॒हेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृ॒हति।
 ध्रुत्रमस्यन्तरिक्षं दृ॒हेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृ॒हति।
 धरुणमसि दिवं दृ॒हेत्याह। दिवमेवैतेन दृ॒हति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृ॒हेत्याह। दिश एवैतेन दृ॒हति।
 इमानेवैतैर्लोकान्दृ॒हति। दृ॒हन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजायां
 पशुभिः। य एवं वेद। त्रीण्यग्रे कपालान्युपदधाति। त्रयं इमे
 लोकाः। एषां लोकानामात्यै। एकमग्रे कपालमुप दधाति।
 एकं वा अग्रे कपालं पुरुषस्य सम्भवति॥५२॥

अथ द्वे। अथ त्रीणि। अथ चत्वारि। अथाष्टौ।
 तस्मादष्टाकपालं पुरुषस्य शिरः। यदेवं कपालान्युपदधाति।
 यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिः स॒स्करोति।
 आत्मानमेव तत्स॒स्करोति। त॒ स॒स्कृतमात्मानम्॥५३॥

अमुष्मिल्लोकेऽनु परैति। यदष्टावुपदधाति। गायत्रिया
 तत्सम्मितम्। यन्नव। त्रिवृता तत्। यद्दश। विराजा तत्।
 यदेकादश। त्रिष्टुभा तत्। यद्वादश॥५४॥

जगत्या तत्। छन्दः सम्मितानि स उपदधत्कपालानि।
 इमाँल्लोकाननुपूर्वं दिशो विधृत्यै दृ॒हति। अथाऽऽयुः

प्राणान्प्रजां पशून् यजमाने दधाति। सृजातानस्मा
अभितो बहुलान्करोति। चितः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वमित्याह। देवतानामेवैनानि
तपसा तपति। तानि ततः सञ्स्थिते। यानि घर्मे
कृपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति चतुष्पदयुर्चा वि मुञ्चति।
चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवंमेवैतेन दहति सम्भवति तस्य सङ्स्कृतमात्मानं द्वादश सञ्स्थिते त्रीणि
च॥

[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। सं वपामीत्याह।
यथादेवतमेवैनानि संवपति। समापो अद्विरग्मत समोषधयो
रसेनेत्याह। आपो वा ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो
जिन्वन्ति। अन्या वा एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। सः रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः।
ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा
एकधा सः सृज्य। मधुमतः करोति। अद्भ्यः परि प्रजाताः

स्थ॒ सम॒द्भिः॑ पृ॒च्यध्व॒मिति॑ प॒र्या॒प्लाव॑यति। यथा॒ सुवृ॑ष्ट
इ॒माम॑नुवि॒सृत्य॑॥५७॥

आप॒ ओष॑धी॒र्मह॑यन्ति। ता॒दृगे॒व तत्। जन॑यत्यै
त्वा॒ संयौ॑मीत्या॒ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑ दा॒धार। अ॒ग्नये॑
त्वा॒ऽग्नीषोम॑भ्या॒मित्या॑ह॒ व्यावृ॑त्यै। म॒खस्य॒ शिरो॑-
ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः। यत्पु॒रोडा॑शः।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥५८॥

घ॒र्मोऽसि॑ वि॒श्वायु॑रित्या॒ह। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति।
उ॒रु प्र॑थस्वो॒रु ते॑ य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॒मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। त्वचं॑ गृ॒ह्णीष्वे॑त्या॒ह। सर्व॑मे॒वैन॑
सत॑नुं करोति। अथा॒ऽऽप आ॒नीय॑ परि॒मार्ष्टि॑। मा॒स ए॒व
तत्त्वचं॑ दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒सं छ॒न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षो-
ऽशा॑न्तः॥५९॥

अ॒र्धमा॒सेऽर्ध॑मा॒से प्र॑वृ॒ज्यते। यत्पु॒रोडा॑शः। स ई॒श्वरो
यज॑मान॑ शु॒चा प्र॑दहः। पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः।
शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः।
अथो॒ रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अ॒न्तरि॑त॒ रक्षो॑ऽन्तरि॑ता अरा॑तय॒

इत्याह॥६०॥

रक्षसामन्तरहित्यै। पुरोडाशं वा अधिश्रितं रक्षांस्य-
जिघांसन्। दिवि नाको नामाग्नी रक्षोहा। स
एवास्माद्रक्षांस्यपाहन्। देवस्त्वां सविता श्रपयत्वित्याह।
सवितृप्रसूत एवैनं श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक
इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अग्निस्ते तनुवं माऽतिधागित्याहा-
ऽनतिदाहाय। अग्ने हव्यं रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव
हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविदाहाय श्रुत्यै
करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयेत्।
आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवांसयति। तस्माद्गुहां
मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवांसयति। तस्मान्मांसेनास्थिं
छन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवांसयति। तस्मात्केशैः शिरश्छन्नम्।
अखलतिभावुको भवति। य एवं वेद। पशोर्वै प्रतिमा
पुरोडाशः। स नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा
यजमानस्य पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा
वै ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः प॒शवः॑। प्रा॒णैरे॒व प॒शून्सम्पृ॑णक्ति। न प्र॒मायु॑का
भवन्ति। यज॑मानो॒ वै पु॑रो॒डाशः॑। प्र॒जा प॒शवः॑ पु॒रीषम्।
यदे॒वम॑भिवा॒सय॑ति। यज॑मानमे॒व प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ सम॑र्धयति।
दे॒वा वै ह॒विर्भृ॑त्वाऽब्रु॑वन्। कस्मि॑न्निदं म्र॑क्ष्यामह॒ इति॑।
सोऽ॒ग्निर॑ब्रवीत्॥६४॥

मयि॑ त॒नूः सं निध॑ध्वम्। अ॒हं व॒स्तं ज॑नयिष्यामि।
यस्मि॑न्म्र॒क्ष्यध्व॒ इति॑। ते दे॒वा अ॒ग्नौ त॒नूः स॒न्त्यद॑धत।
तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वता॒ इति॑। सोऽङ्गा॑रेणाऽऽपः।
अ॒भ्य॑पातयत्। तत॑ ए॒कतो॑ऽजायत। स द्वि॒तीयं॑म॒भ्य॑-
पातयत्॥६५॥

ततो॑ द्वि॒तोऽजा॑यत। स तृ॒तीयं॑म॒भ्य॑पातयत्। तत॑स्त्रि॒तो-
ऽजा॑यत। यद॒द्ध्योऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्।
यदा॒त्म॒भ्योऽजा॑यन्त। तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒त्वम्। ते दे॒वा
आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या अ॑मृजत॒ सूर्या॑भ्युदिते। सूर्या॑भ्युदितः
सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्या॑भिनिमृक्तः कु॒न॒खिनि॑। कु॒न॒खी श्या॑वदति।
श्या॑वदन्न॒ग्रदिधि॑षौ। अ॒ग्र॒दिधि॑षुः प॒रिवि॑त्ते। प॒रिवि॑त्तो

वीर॒हणि॑। वी॒रहा॑ ब्र॒ह्म॒हणि॑। तद्व॒ह्म॒हणं॑ नात्य॑च्यवत।
अ॒न्तर्वे॑दि नि॒नय॑त्यवरु॒द्धौ। उ॒ल्मु॒केना॒भि गृ॑ह्णाति श्रु॒तत्वाय॑।
श्रु॒तका॑मा इव॒ हि दे॒वाः॥६७॥

अ॒न्या जि॑न्वन्त्यनु वि॒सृ॒त्यैवमा॑हाशान्त आह॒ गु॒प्त्यै छ॒त्रं ब्र॒ह्मा॑ब्रवीद्वितीयंम॒भ्य॒पातय॑त्सूर्याभिनि॒म्रु॒क्ते

दे॒वाः॥ [८]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इति॑ स्फ्य॒माद॑त्ते प्र॒सू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आ॒स्ताम्। पू॒ष्णो ह॒स्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। आ॒द॒द इन्द्र॑स्य
बा॒हुर॑सि दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
स॒हस्र॑भृष्टिः श॒तते॑जा॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑
व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मत॑ेजा॒ इत्या॑ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥

तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वि॒षाद्वै ना॒मा॑सुर आ॑सीत्।
सोऽ॒बिभे॑त्। य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्यन्तीति। स
पृ॒थि॒वीम॒भ्य॒वमी॑त्। सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑
वृ॒त्रम॑हन्। तस्य॒ लोहि॑तं पृ॒थि॒वीमनु॑ व्य॒धाव॑त्। सा
मे॒ध्याऽभ॑वत्। पृ॒थि॒वि दे॒वय॑जनीत्या॒ह॥६९॥

मे॒ध्यामे॒वैना॑ दे॒वय॑जनीं करोति। ओष॑ध्यास्ते मूलं
मा हि॑सिष॒मित्या॑ह। ओष॑धीनामहि॑सायै। ब्र॒जं

गच्छ गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै ब्रजो गोस्थानः।
 छन्दांस्येवास्मै ब्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते
 द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव
 सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ
 बध्नाति परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च
 वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तयै। अरुरुर्वै नामासुर
 आसीत्। स पृथिव्यामुपमृष्टोऽशयत्। तं देवा अपहंतो-
 ऽरुरुः पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः।
 अपहंतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा
 अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः
 पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति
 यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुर्हरति।
 पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयः हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयः हरति। दिव
 एवैनमपहन्ति। तूष्णीं चतुर्थः हरति। अपरिमितादेवैनमप-

हन्ति। असुराणां वा इयमग्र आसीत्। यावदासीनः
परापश्यति। तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव
नोऽस्यामपीति॥ ७३॥

क्यन्नो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृहीथेति।
ते वसंवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति
पश्चात्। आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तैऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्।
वसुभिर्दक्षिणा। रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं
विदुषो वेदिं परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः
सव इत्याह प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याह। इषितः
हि कर्म क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्।
प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्।
प्राचीमुदीचीं प्रवणां करोति। मेध्यामेवेना देवयजनीं
करोति॥ ७५॥

प्राञ्चो वेद्यः सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै।
प्रतीची श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय।
उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति।

तस्मादोषधयः पराभवन्ति ॥ ७६ ॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा अतितिष्ठद्रक्षाऽस्यनृत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुनखिनीः प्रजाः स्युः। स्फ्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रैणैव यज्ञाद्रक्षाऽस्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं खनति ॥ ७७ ॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां चतुरङ्गुलेऽन्वविन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं करोति। देवयजनस्यैव रूपमंकः ॥ ७८ ॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्या एतावत एव भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत् ॥ ७९ ॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि

स्व॒धा अ॒सीति॑ योयु॒प्यते॑ शान्त्यै॑। उ॒र्वी चा॒सि व॒स्वी
चा॒सीत्या॑ह। उ॒र्वीमे॒वैनां॑ व॒स्वीं करो॑ति। पु॒रा क्रू॒रस्य॑
वि॒सृपो॑ वि॒रष्णि॒न्नित्या॑ह मे॒ध्य॒त्वाय॑। उ॒दा॒दाय॑ पृ॒थि॒वीं
जी॒रदा॑नु॒र्यामे॑रयं च॒न्द्रम॑सि स्व॒धाभि॑रित्या॑ह। यदे॒वास्या॑
अमे॒ध्यम्। तद॑प॒हत्य॑। मे॒ध्यां दे॒व्यज॑नीं कृ॒त्वा॥८०॥

यद॒दश्च॑न्द्रम॑सि मे॒ध्यम्। तद॒स्यामे॑रयति। तां धी॒रांसो
अनु॒दृश्य॑ यजन्त॒ इत्या॒हानु॑ख्यात्यै। प्रोक्ष॑णी॒रा सा॑दय।
इ॒ध्माब॑रु॒हिरु॑प॒सादय॑। स्रु॒वं च॒ स्रुच॑श्च॒ सम्मृ॑द्धि। प॒त्नीꣳ
सन्न॑ह्य। आ॒ज्ये॑नो॒देही॑त्या॒हानु॑पूर्व॒तायै॑। प्रोक्ष॑णी॒रा सा॑दयति।
आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः॥८१॥

रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। स्फ्य॒स्य॒ वर्त्म॑न्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॑
सन्त॑त्यै। उ॒वाच॒ हासि॑तो दै॒वलः॑। ए॒ताव॑ती॒र्वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒क
आप॑ आसन्। याव॑तीः प्रोक्ष॑णी॒रिति॑। तस्मा॑द्ब॒ह्वीरा॑साद्याः॑।
स्फ्य॒मुद॑स्यन्। यं द्वि॒ष्यात्तं॑ ध्या॒येत्। शु॒चैवैन॑मर्पयति॥८२॥

वै वा॒युरा॑ह॒ परा॑वतीत्या॒हाह॑ द्वितीयꣳ ह॒रतीति॑ परिगृह्णन्ति॑ दे॒व्यज॑नीं करोति॑ भवन्ति॑
खन॑त्यक॒रेत्कृ॒त्वा र॑क्षो॒घ्नीर॑र्पयति॥

[९]

वज्रो॒ वै स्फ्यः॑। यद॒न्वश्च॑ धा॒रये॑त्। वज्रे॑ऽध्व॒र्युः क्ष॑ण्वीत।

पुरस्तात्तिर्यञ्च धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षास्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचश्च प्रतीचश्च।
स्फ्येनोदीचश्चाधराचश्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
भ्रातृव्यमपहत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्ताववं नेनित्ते। आत्मानमेव
पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मनं एव
भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबृहिरुपसादयति युत्तयै।
यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य
कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिध्मं
प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बृहिः। अपराध्रुयाद्बृहिषां प्रजानां
प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं प्रति-
पादयति। सम्प्रत्येव बृहिषां प्रजानां प्रजननमुपैति।
दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बृहिः। आत्मा वा इध्मः। प्रजा
बृहिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो मेधमुपनीय।
यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां
पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्च॒ति॒ सा॒दये॒दि॒ध्मः पञ्च॑ च॥ _____ [१०]

तृती॒यस्यां दे॒वस्या॑श्च॒प॒रु॒शुं यो वै पू॒र्वेद्युः कर्म॑णे वा॒मिन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्त्सोऽपोऽव॑धूतं
धृष्टि॑र्दे॒वस्ये॒त्याह॑ सं व॑पामि दे॒वस्य॑ स्फ्य॒मा द॑दे वज्रो॒ वै स्फ्यो॑ दश॥१०॥

तृती॒यस्यां य॒ज्ञस्या॑न॒तिरे॒काय॑ प॒वित्र॑वत्यध्व॒र्युं चा॑धि॒षव॑णमस्य॒न्तरि॑क्ष ए॒व रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै
द्वौ वा॒व पुरु॑षौ यद॒दश्च॒न्द्रम॑सि मे॒ध्यं पञ्चा॑शीतिः॥८५॥

तृती॒यस्यां यज॑मानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। सुचः
सम्मार्षि। सुवमग्रै। पुमां समेवाभ्यः सश्यति मिथुनत्वाय।
अथ जुहूम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः सुचः।
वृष्टिः सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाँल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति।
ते ततः क्लृप्ताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया
पशुभिः। य एवं वेद। यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः
स्यादिति। अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां ग्रा हि वृष्टिः।
यदि कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्।
वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठाथ्सम्मृ-
ज्यात्। मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको
भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते।

अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्जं
 एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। अधस्तात्प्रतीचीम्। दण्डमुत्तमतः।
 मूलेन मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राश्नुपरिष्टाल्लोमानि।
 प्रत्यश्च्यधस्तात्॥ ४॥

सुगृह्येषा। प्राणो वै सुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः।
 उपभृत्सव्यः। आत्मा ध्रुवा। अन्नं सम्मार्जनानि। मुखतो
 वै प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः
 शुभयति। तस्मात्सुवमेवाग्रे सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणो-
 ऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति। तौ प्राणापानौ।
 अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद॥ ५॥

जुहूर्मुज्याद्ववतीति प्रत्यश्च्यधस्तान्मार्ष्टि पञ्च च॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्।
 तेन वयः सहस्रवल्शेन। सपत्नं नाशयामसि
 स्वाहेति सुखसम्मार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै
 दर्भाः। रूपमेवैषामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा।
 आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रं
 सुखसम्मार्जनानि॥ ६॥

स्वेनै॒वैनानि॒ छन्द॑सा। स्वया॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। अथो॒
ऋ॒ग॒वा॒व योषा॑। द॒र्भो वृषा॑। तन्मि॑थुनम्। मि॒थु॒नमे॒वास्य॑
तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। प्रजा॑यते प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॒मानः।
तान्ये॒के वृ॒थैवापा॑स्यन्ति। तत्तथा॒ न का॑र्यम्। आर॑ब्धस्य
य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णः॒ सवि॑दोहः॥७॥

यद्ये॒नानि॒ प॒शवो॑ऽभि॒ तिष्ठे॑युः। न तत्प॒शुभ्यः॒ कम्।
अ॒द्भिर्मा॑र्जयित्वा॒त्क॒रे न्य॑स्येत्। यद्वै य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णो॒
ऽन्य॑त्राऽऽहु॒तीभ्यः॒ सन्ति॑ष्ठते। उ॒त्क॒रो वा॒व तस्य॑ प्रति॒ष्ठा।
ए॒ता॒ हि तस्मै॑ प्रति॒ष्ठां दे॒वाः स॒मभ॑रन्। यद॒द्भिर्मा॑र्जयति।
तेन॑ शा॒न्तम्। यदु॑त्क॒रे न्य॑स्यति। प्र॒ति॒ष्ठा॒मे॒वैनानि॑
तद्ग॑मयति॥८॥

प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॒मानः। अथो॑ स्त॒म्बस्य॑
वा ए॒तद्रूप॑म्। यत्सु॑रु॒ख्स॒म्मार्ज॑नानि। स्त॒म्ब॒शो वा ओष॑धयः।
तासां॑ ज॒रत्क॑क्षे प॒शवो॑ न र॑मन्ते। अ॒प्रि॒यो ह्येषां॑ ज॒रत्क॑क्षः।
याव॑द॒प्रि॒यो ह॒ वै ज॑रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑द॒प्रि॒यः प॑शूनां
भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒न्यत्रा॑ग्नेर्दधति। न॒व॒दा॒व्यासु॑ वा ओष॑धीषु
प॒शवो॑ रमन्ते॥९॥

नवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो ह वै नवदावः
 पशूनाम्। तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति।
 तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। यतरस्मिन्त्सम्मृज्यात्। पशूनां
 धृत्यै। यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो वृषा। पशूनस्माकं
 मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जनान्यग्नौ
 प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि
 योनिम्। स्वां प्रतिष्ठां गमयति। प्रति तिष्ठति प्रजया
 पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं सुखसम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीः षट् च॥—[२]

अयज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्।
 पत्न्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती
 सन्नह्येत। प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते। आसीना
 ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां
 पत्न्या समदन्दधीत। देशादक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो
 गोपीथाय। आशासाना सौमनसमित्याह। मेध्यामेवैनां
 केवलीं कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा

सन्नह्ये सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च
न। योक्रमेव युते। यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति
योक्रमेण। यद्योक्रमं। स योगः। यदास्ते। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य क्लृप्त्यै। युक्तं क्रियाता आशीः कामे युज्याता
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिं ग्रन्थाति। आशिषं एवास्यां
परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्।
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजयां
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य
धृत्या अशिथिलं भावाय। सुप्रजसंस्त्वा वयं सुपत्नीरुपं
सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति। ऊनेऽतिरिक्तं
धीयाता इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनां
रस इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य
तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया इत्याह। आ-
मेवैतामा शास्ते॥१५॥

करोति व्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्।
 ततः प्रजा असृजत। तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति।
 तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम् हि। आज्येन प्रचरन्ति।
 यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय।
 पत्यवेक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नी यज्ञस्य करोति। मिथुनं
 तत्। अथो पत्न्या एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै।
 अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्यवेक्षते। गार्हपत्येऽधि
 श्रयति मेध्यत्वाय। आहुवनीयमभ्युद्धवति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
 तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेज आज्यम्। तेजसैव तेजः
 समर्धयति। अग्निस्ते तेजो मा विनैदित्याहाहिंसायै।
 स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। अग्नेर्जिह्वाऽसि
 सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो
 यजुषेयजुषे भवेत्याह। आमेवैतामा शास्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो
 वा आज्यम्। प्राणापानौ पवित्रौ। यजमान एव

प्रा॒णापा॒नौ द॑धाति। पु॒न॒रा॒हारम्। ए॒वमि॑व हि प्रा॒णापा॒नौ
स॒ञ्चर॑तः। शु॒क्रम॑सि ज्योति॑रसि तेजोऽसी॒त्याह॑।
रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं व्याच॑ष्टे। त्रि॒र्यजु॑षा। त्रयं इ॒मे
लो॒काः॥१९॥

ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। त्रिः। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑
मे॒ध्य॒त्वाय॑। अथाऽऽज्य॑वतीभ्याम्पः। रू॒पमे॒वासा॑मे॒तद्वर्णं॑
द॑धाति। अपि॒ वा उ॒ताऽऽहुः॑। यथा॑ ह॒ वै योषा॑ सु॒वर्ण॑
हि॒र॒ण्यं पे॒शलं बिभ्र॑ती रू॒पाण्यास्ते॑। ए॒वमे॒ता ए॒तर्ही॑ति।
आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॥२०॥

ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ त॒नूः। यदाज्य॑म्।
तत्रो॒भयो॑र्मीमांसा॒। जा॒मि स्यात्। यद्यजु॑षाऽऽज्यं
यजु॑षाऽप॒ उ॒त्पुनी॒यात्। छन्द॑साऽप॒ उ॒त्पुना॒त्यजा॑मित्वाय।
अथो॑ मिथु॒न॒त्वाय॑। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतं मे
कर्मा॑स॒दिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म भवति। प॒च्छो
गा॑यत्रि॒या त्रि॑ष्वमृद्ध॒त्वाय॑। अ॒द्भिरे॒वौष॑धीः सं न॑यति।
ओष॑धीभिः प॒शून्। प॒शुभि॑र्यज॑मानम्। शु॒क्रं त्वा॑ शु॒क्रायां॑
ज्योति॑स्त्वा ज्योति॑ष्य॒र्चिस्त्वाऽर्चि॑षीत्याह॑ सर्व॒त्वाय॑।

पर्याप्त्या अनन्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आह शास्ते लोका देवता भवति षट् च॥ [४]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यस्याव-
काशमपश्यत्। तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः।
य एवं विद्वानाज्यमवेक्षते। भवत्यात्मना। पराऽस्य
भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि
हवींष्यभिघारयति॥२२॥

अथ केनाऽऽज्यमिति। सत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सत्यम्।
सत्येनैवैनदभि घारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः।
यश्चक्षुषाऽऽज्यमवेक्षते। निमील्यावैक्षेत। दाधारात्मश्चक्षुः।
अभ्याज्यं घारयति। आज्यं गृह्णाति॥२३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुहां
गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशून्नेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृति।
अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति।
चतुर्ध्रुवायाम्॥२४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति।
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुहां

गृह्णन्भूयो गृह्णीयात्। अष्टावुपभृतिं गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव
भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। गौर्वै सुचः। चतुर्जुह्वां गृह्णाति।
तस्माच्चतुष्पदी॥ २५॥

अष्टावुपभृतिं। तस्मादष्टाशंफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः
स्तना। गामेव तथ्संस्करोति। साऽस्मै सऽस्कृतेषुमूर्जं
दुहे। यज्जुह्वां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृतिं।
प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्। सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते।
यद्ध्रुवायामाज्यम्॥ २६॥

अभिघारयति गृह्णाति ध्रुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥ ————— [५]

आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महि-
मानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञन्नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह।
अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रो-
ऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह।
वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे।
संज्ञामेवासांमेतथ्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥ २७॥

तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं
कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा

स्वाहेत्याह। अग्रयं एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्रेरेव मेधमव
रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।
पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुगम्यस्त्वा
स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव
प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति
बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः
सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यश्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः।
यथा सूर्यै काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि
पितृणाम्। ऊर्ग्व बर्हिषद्भ्य इति दक्षिणायै श्रोणोत्तरस्यै
निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव
प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ।
अनतिस्कन्दन् ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवं क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जं दधाति।
तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्रंसयति।
प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राश्नुमुद्गूढं प्रत्यश्नुमा यच्छति।

तस्मात्प्राचीनं रेतो धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते। विष्णोः
स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः॥ ३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति।
इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं
गृह्णाति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे
वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥ ३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे
अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रौ।
यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसं त्वा
स्तृणामीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह।
देवेभ्य एवैनंस्वासस्थं करोति॥ ३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव
पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृश्नं स्तृणाति। प्रजयैवैनं
पशुभिरनतिदृश्नं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि दधाति।
यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तत्स्वयं परिधीन्परि
दधाति। गन्धर्वोऽसि विश्वावसुरित्याह॥ ३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि

दक्षिण॑ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
 मि॒त्रावरु॑णौ त्वोत्तर॒तः परि॑धत्ता॒मित्या॑ह। प्रा॒णापा॒नौ
 मि॒त्रावरु॑णौ। प्रा॒णापा॒नावे॒वास्मि॑न्दधाति। सूर्य॑स्त्वा पु॒रस्ता॑त्
 पा॒त्वित्या॑ह। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। कस्या॑श्चिद॒भिशा॑स्त्या॒ इत्या॑ह।
 अप॑रिमितादे॒वैनं॑ पाति॥३५॥

वी॒तिहो॑त्रं त्वा क॒व इत्या॑ह। अ॒ग्निमे॒व हो॒त्रेण॑
 सम॑र्धयति। द्यु॒मन्त॑ः॒ समि॑धीम॒हीत्या॑ह॒ समि॑द्धौ। अ॒ग्ने
 बृ॒हन्त॑मध्व॒र इत्या॑ह॒ वृद्धौ॑। वि॒शो य॒त्रे स्थ॒ इत्या॑ह।
 वि॒शां यत्यै॑। उ॒दीची॑ना॒ग्रे नि द॑धाति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। वसू॑नाः
 रु॒द्राणा॑मादित्या॒नाः स॑द॒सि सी॒देत्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒व स॑द॒ने
 प्र॒स्तर॑ः सा॒दय॑ति। जु॒हूर॑सि घृ॒ताची॑ नाम्नेत्या॑ह॥३६॥

अ॒सौ वै जु॒हूः। अ॒न्तरि॑क्षमु॒पभृ॑त्। पृथि॒वी ध्रु॒वा।
 तासा॑मे॒तदे॒व प्रि॒यं ना॑म। यद्घृ॒ताची॑ति। यद्घृ॒ताची॑त्या॑ह।
 प्रि॒येणै॒वैना॒ नाम्ना॑ सा॒दय॑ति। ए॒ता अ॑सद॒न्त्सुकृ॑तस्य
 लो॒क इत्या॑ह। स॒त्यं वै सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒कः। स॒त्य ए॒वैनाः॑
 सु॒कृ॒तस्य॑ लो॒के सा॑दयति। ता वि॒ष्णो पा॒हीत्या॑ह। य॒ज्ञो
 वै वि॒ष्णुः। य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। पा॒हि य॒ज्ञं पा॒हि य॒ज्ञप॑तिं पा॒हि
 मां य॑ज्ञ॒निय॑मित्या॑ह। य॒ज्ञाय॑ यज॑मानायाऽऽत्म॒नै। तेभ्य॑

ए॒वाऽऽशिष॒माशास्तेऽना॑त्यै॥ ३७ ॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति
पद च॥ [६]

अ॒ग्निना॑ वै हो॒त्राः॑। दे॒वा अ॒सुरा॑न॒भ्य॑भवन्। अ॒ग्नये॑
स॒मि॒ध्य॒मा॒ना॒यानु॑ब्रूहीत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। एक॑विंशति-
मि॒ध्मदा॑रूणि भवन्ति। एक॑विंशो वै पु॒रुषः॑। पु॒रुष॑स्याऽऽत्यै॑।
पञ्च॑दशे॒ध्मदा॑रूण्य॒भ्या द॑धाति। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑
रात्र॑यः। अ॒र्धमा॑स॒शः सं॑वत्सर आ॑प्यते। त्री॒न्प॑रि॒धीन्प॑रि॒
द॑धाति॥ ३८ ॥

ऊ॒र्ध्वे स॒मि॒धा॒वा द॑धाति। अ॒नूया॑जे॒भ्यः स॒मि॒ध॒मति॑
शि॒नष्टि॑। षट्॒त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति।
वे॒देनो॑प॒ वाज॑यति। प्रा॒जाप॑त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॑त्यः प्रा॒णः।
यज॑मान आहव॒नीयः॑। यज॑मान ए॒व प्रा॒णं द॑धाति॥ ३९ ॥

त्रि॒रुप॑ वाजयति। त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
वे॒देनो॑प॒यत्य॑ स्रु॒वेण॑ प्रा॒जाप॑त्यमा॒घार॑मा घा॒रय॑ति। य॒ज्ञो
वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिं मु॒खत॑ आर॑भते। अथो॑
प्र॒जाप॑तिः सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्री॑णाति।

अ॒ग्निम॑ग्नी॒त्रि॒स्त्रिः॒ सं मृ॑ड्ढीत्या॒ह। त्र्या॑वृ॒द्धि य॒ज्ञः॥४०॥

अथो रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। प॒रि॒धी॒न्त्सं मा॑र्ष्टि। पु॒नात्ये॑वैना॒न्।
त्रि॒स्त्रिः॒ सं मा॑र्ष्टि। त्र्या॑वृ॒द्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। अथो॑
ए॒ते वै दे॑वा॒श्वाः। दे॒वा॒श्वा॒ने॒व त॒त्सं मा॑र्ष्टि। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै। आसी॑नोऽन्यमा॑घा॒रमा घा॑रयति॥४१॥

तिष्ठ॑न्नन्यम्। यथाऽनो॑ वा रथं॑ वा यु॒ञ्ज्यात्। ए॒वमे॒व
तद॑ध्व॒र्युर्य॒ज्ञं यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भ्यू॒ढ्यै। वह॑न्त्ये॒नं
ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। य ए॒वं वेद॑। भु॒वंन॑मसि॒ वि प्र॑थ॒स्वेत्या॑ह।
य॒ज्ञो वै भु॑वंनम्। य॒ज्ञ ए॒व यज॑मानं प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑
प्रथ॑यति। अ॒ग्ने यष्ट॑रि॒दन्नम् इत्या॑ह॥४२॥

अ॒ग्निर्वै दे॒वानां॑ यष्टा॑। य ए॒व दे॒वानां॑ यष्टा॑। तस्मा॑ ए॒व
नम॑स्करोति। जु॒ह्वे॒ह्य॒ग्निस्त्वा॑ ह्वयति दे॒वय॑ज्याया॒ उप॑भृ॒देहि॑
दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता ह्व॑यति दे॒वय॑ज्याया॒ इत्या॑ह। आ॒ग्नेयी॑ वै
जु॒हूः। सा॒वि॒त्र्यु॑पभृत्। ताभ्या॑मे॒वैने प्र॑सू॒त आद॑त्ते। अ॒ग्ना॒विष्णू॑
मा वा॒मव॑ क्रमिष॒मित्या॑ह। अ॒ग्निः पु॒रस्ता॑त्। विष्णु॑र्य॒ज्ञः
प॒श्चात्॥४३॥

ताभ्या॑मे॒व प्रति॑प्रोच्या॒त्या क्रा॑मति। विजि॑हाथां॒

मा मा सन्ता॑प्त॒मित्या॒हाहि॑सायै। लो॒कं मे॑ लो॒ककृ॑तौ
 कृ॒णु॒त॒मि॒त्या॒ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। वि॒ष्णोः स्था॒न॒म॒सी॒त्या॒ह।
 य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। ए॒तत्ख॒लु वै दे॒वाना॑म॒परा॑जित॒मा॒य॒त॒न॒म्।
 यद्य॒ज्ञः। दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित आ॒य॒त॒ने ति॑ष्ठति। इ॒त इन्द्रो॑
 अ॒कृ॒णो॒द्वी॒र्या॑णी॒त्या॒ह॥४४॥

इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। स॒मा॒र॒भ्यो॒र्ध्वो अ॑ध्व॒रो
 दि॒वि॒स्पृ॒श॒मि॒त्या॒ह वृ॒द्धौ। आ॒घा॒र॒मा॒घा॒र्य॒मा॒ण॒म॒नु॑ स॒मा॒र॒भ्य॑।
 ए॒तस्मि॑न्का॒ले दे॒वाः सु॑व॒र्गं लो॒क॒मा॒य॒न्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
 सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अथो॒ समृ॑द्धे॒नैव य॒ज्ञेन॑ यज॑मानः
 सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अहु॑तो य॒ज्ञो य॒ज्ञप॑ते॒रित्या॒हाना॑त्यै।
 इन्द्रा॑वा॒न्त्स्वा॒हेत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। बृ॒ह॒द्वा
 इत्या॑ह॥४५॥

सु॒व॒र्गो वै लो॒को बृ॒ह॒द्वाः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒मंष्ट्यै॑।
 य॒ज॒मा॒न॒दे॒वत्या॑ वै जु॒हूः। भ्रा॒तृ॒व्य॒दे॒व॒त्यो॒प॒भृ॒त्। प्रा॒ण
 आ॑घा॒रः। यत्स॑स्पर्श॒यैत्। भ्रा॒तृ॒व्येऽस्य॑ प्रा॒णं द॑ध्यात्।
 अ॒स॑स्पर्श॒यन्न॒त्या क्रा॑मति। यज॑मान ए॒व प्रा॒णं द॑धाति।
 पा॒हि मा॑ऽग्ने दुश्च॑रि॒ता॒दा मा॒ सुच॑रिते भ॒जेत्या॑ह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। ऋजुकर्म९
 सत्य९ सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
 ऋजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते।
 आत्मनो गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः।
 आत्मा ध्रुवा॥ ४७॥

आधारमाधार्य ध्रुवा९ समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
 प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः।
 त्रिरेव समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवैतद्यज्ञस्य।
 अथो त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य
 शिरोऽसि सञ्ज्योतिषा ज्योतिरङ्गमित्याह। ज्योतिरेवास्मा
 उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै॥ ४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो धारयति नम् इत्याह पश्चाद्वीर्याणीत्याह भा इत्याह
 भजेत्याह ध्रुवेवास्मिन्दधाति त्रीणि च॥ [७]

धिष्ण्या वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्ना। यद्धोता। यदध्वर्युः।
 यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य
 प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य
 सञ्चरत्यध्वर्युः॥ ४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति। न प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडामा दधाति। हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा दधाति। सकृदभि धारयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो वा इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यजमानेन च। उपहूतः पशुमानसानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडायै देवतानामुपह्वे। उपहूतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडामादधाति। वाचः सा भागधेयम्। यामुपह्वयते। प्राणानां सा। वाचं चैव प्राणाश्चाव रुन्धे। अथ वा एतर्ह्युपहूतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति।

नाहमभा॒गो निर्व॑प्स्यामीत्य॑ब्रवीत्॥५३॥

न मया॑ऽभा॒गयाऽनु॑वक्ष्य॒थेति॑ वाग॑ब्रवीत्। नाहम॑भा॒गा पु॑रोनुवा॒क्या भ॑विष्यामीति॑ पु॒रोनुवा॒क्या। नाहम॑भा॒गा या॒ज्या भ॑विष्यामीति॑ या॒ज्या। न मया॑ऽभा॒गेन॒ वर्ष॑द्वरिष्य॒थेति॑ वर्ष॑द्वारः। यद्य॑जमानभा॒गं नि॒धाय॑ पु॒रोडा॑शं ब॒र्हिष॑दं करोति॑। ताने॒व तद्वा॒ग्निः करोति॑। च॒तुर्धा॑ करोति॑। च॒तस्रो॑ दि॒शः। दि॒क्ष्वेव॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति। ब॒र्हिष॑दं करोति॥५४॥

यज॑मानो॒ वै पु॑रोडा॒शः। प्र॒जा ब॒र्हिः। यज॑मानमे॒व प्र॒जासु॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑द॒स्त्राऽन्याः॑ प्र॒जाः प्र॒ति तिष्ठ॑न्ति। मा॒९ सेना॒न्याः। अथो॒ खल्वा॑हुः। दक्षि॑णा वा ए॒ता ह॑विर्य॒ज्ञस्या॑न्तर्वे॒द्यं रु॑ध्यन्ते। यत्पु॑रोडा॒शं ब॒र्हिष॑दं करोतीति॑। च॒तुर्धा॑ करोति॑। च॒त्वारो॒ ह्येते॑ ह॑विर्य॒ज्ञस्य॑र्त्विजः॥५५॥

ब्र॒ह्मा हो॒ताऽध्व॑र्युर॒ग्नीत्। तम॑भि मृ॒शेत्। इ॒दं ब्र॒ह्मणः॑। इ॒दं हो॒तुः। इ॒दम॑ध्व॒र्योः। इ॒दम॑ग्नी॒ध इति॑। यथै॒वादः॑ सौ॒म्येऽध्व॑रे। आ॒देश॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्ते॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नीधे॑ प्रथ॒माया॑ द॑धाति॥५६॥

अ॒ग्निमु॑खा हृ॒द्धिः। अ॒ग्निमु॑खामे॒वर्द्धिं॑ यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑।
 स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑ द्वि॒राद॑धत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒रभि॑ घा॒रय॑ति।
 षट्॒थ्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देन॑
 ब्र॒ह्मणै॑ ब्र॒ह्मभा॒गं परि॑हरति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो
 ब्र॒ह्मा॥ ५७॥

स॒वि॒ता य॒ज्ञस्य॑ प्र॒सू॒त्यै। अथ॑ का॒मम॒न्येन॑। ततो॑
 हो॒त्रे। म॒ध्यं वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यद्धो॒ता। म॒ध्यत॑ ए॒व य॒ज्ञं
 प्री॑णाति। अथा॒ध्वर्य॑वै। प्र॒ति॒ष्ठा वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। यद॑ध्व॒र्युः।
 तस्मा॑द्धवि॒र्य॒ज्ञस्यै॒तामे॒वाऽऽवृ॑त॒मनु॑॥ ५८॥

अ॒न्या दक्षि॑णा नीयन्ते। य॒ज्ञस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑।
 अ॒ग्निम॑ग्री॒थ्स॒कृथ्स॑कृ॒थ्सं मृ॒द्धीत्या॑ह। प॒रा॒डिव॑ ह्ये॒तर॑हि
 य॒ज्ञः। इ॒षि॒ता दै॒व्या हो॒ता इ॒त्या॑ह। इ॒षि॒तं हि॑ कर्म
 क्रि॒यते॑। भ॒द्रवा॒च्याय॑ प्रे॒षितो॑ मा॒नुषः॑ सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता
 ब्रू॒हीत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। स्व॒गा दै॒व्या हो॒तृभ्य॑
 इ॒त्या॑ह। य॒ज्ञमे॒व तथ्स्व॒गा क॑रोति। स्व॒स्तिर्मा॒नुषे॒भ्य॑
 इ॒त्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। शं योर्ब्रू॒हीत्या॑ह। शं॒युमे॒व
 बा॒र्हस्प॒त्यं भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति॥ ५९॥

च॒रत्य॑ध्व॒र्युः प्र॒जाति॑र्हयते वेदा॑ब्रवीद्व॒र्हिप॑दं करोत्यृ॒त्विजो॑ दधाति ब्र॒ह्माऽनु॑करोति च॒त्वारि॑

च॥ _____ [८]

अथ॒ स्रुचा॑वनुष्टु॒ग्भ्यां॑ वाज॑वतीभ्यां॒ व्यू॑हति। प्र॒ति॒ष्ठा वा
अ॒नुष्टु॒क्। अन्नं॑ वाजः॒ प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्ध्यै। प्राचीं॑
जुहू॑मूहति। जा॒ताने॒व भ्रात॑र्व्या॒न्म्रणु॑दते। प्र॒तीची॑मुप॒भृत॑म्।
ज॒निष्य॑मा॒णाने॒व प्रति॑नुदते। सविषू॑च ए॒वापो॑ह्य स॒पत्नान्
यज॑मानः। अ॒स्मिँल्लो॒के प्रति॑ तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्या॑म्। द्विप्र॑तिष्ठो हि। वसु॑भ्यस्त्वा रु॒द्रेभ्य॑स्त्वा-
ऽऽदि॒त्येभ्य॑स्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। सु॒क्षु प्र॑स्तरम॒नक्ति॑।
इ॒मे वै लो॒काः स्रुचः॑। यज॑मानः प्र॒स्तरः॑। यज॑मानमे॒व
तेज॑साऽनक्ति। त्रे॒धाऽन॑क्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः॥६१॥

ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ऽनक्ति। अ॒भिपूर्व॑म॒नक्ति॑।
अ॒भिपूर्व॑मे॒व यज॑मानं॒ तेज॑साऽनक्ति। अ॒क्तः॑ रिहा॑णा
इत्या॑ह। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। यज॑मानः प्र॒स्तरः॑। यज॑मानमे॒व
तेज॑साऽनक्ति। वि॒यन्तु॑ वय॒ इत्या॑ह। वयं॑ ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा।
सुव॑र्गं लो॒कं ग॑मयति॥६२॥

प्र॒जां योनिं॑ मा निर्मृ॑क्ष॒मित्या॑ह। प्र॒जायै॑ गोपी॒थाय॑।
आप्या॑यन्ता॒माप॑ ओष॑धय॒ इत्या॑ह। आप॑ ए॒वौष॑धीरा

प्याययति। मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्या
ईशते। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह।
वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्मियते।
आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्मे पाहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते।
यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्य चक्षुर्मियते।
चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे पाहीत्याह। चक्षुरेवाऽऽत्मन्धत्ते।
ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पुणिभिर्वीयमाण इत्याह।
अग्रय एवैनं जुष्टं करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह।
सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता
इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।
भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ठ्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्त्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन
शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः।
भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति।
सऽस्त्रावभागाः स्थेत्याह। वसवो वै रुद्रा आदित्याः

संस्त्रावभागाः। तेषां तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
त्रिष्टुग्भवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने
दधाति। अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं
वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सद्ने सादयति। सुम्नाय
सुम्निनी सुम्ने मां धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि धुर्यौ
पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदध्यायोऽशीततनो
इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै
पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्भन्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।
आमेवैतामा शांस्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः
स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं
जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।
अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्त-
मास्वाऽव रुन्धे। वेदिदेवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्।
वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पंप्रथे पृथिवी पार्थिवानि।

गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिः सम्मार्घ्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ
आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होता-
ऽऽहवनीयाः स्तृणन्ति। यज्ञमेव तत्सन्तानोत्योत्तरस्मादर्ध-
मासात्। तः सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तं कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।
वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा
गातुमितेत्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति।
प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवाव रुन्धे पर्यधत्वा इत्याह समिष्टे भागधेयन्तमित्याह वा
इध्मसं वृश्चनान्यनुवित्यै लभते यजमानः॥—————[९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य

पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
यथादेवतम्॥ ७२॥

न देवताभ्यु आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म
सुकृतस्य लोकः। अग्निरेवैनां धाता। पुण्ये कर्मणि
सुकृतस्य लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्यां करोमीत्याह।
आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं
प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभां। चतुष्पद्वा
एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्न्यै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिँल्लोके
प्रति तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो
वाग्वा अनुष्टुक्। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै
मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥ ७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा
वै तस्य विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि
योक्त्रं ब्रह्मणा। आदायै नृत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै।
अञ्जलौ पूर्णपात्रमा नयति। रेत एवास्यां प्रजां दधाति।

प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः। मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं
कृत्वोत्तिष्ठति॥ ७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं
वेदं विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करो। यं देवा मनुष्येषु।
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदप चेतसः। तानस्मभ्यमिहा
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥ ७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः।
ध्रुवाननपगान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुर-
स्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति।
अप्रतिवादिन एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो
ब्रह्मणा संशितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म
इति॥ ७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद ओकंसः। सपत्नो
यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि
तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति
रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥ ७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः

समाभ्यु इति। त्रिवृद्वा एष वज्रो ब्रह्मणा स॑ शितः। शुचैवैनं
विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।
हृतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।
शुचैवैनमर्पयति॥ ७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयंज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्ण्या
अथ सुचौ यो वा अयंथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयंज्ञ एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षंसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं
कालेकाले नवसप्ततिः॥ ७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्ध्यो
वैश्यम्। तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय
वीरहणम्। पाप्मने क्लीबम्। आक्रयायायोगूम्। कामाय
पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्।
नर्माय रेभम्। नरिष्ठाय भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय
स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय
तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥३॥

सन्धये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आर्त्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय

भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्।
बलायोपदाम्। वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय
दुर्मदम्। प्रयुञ्ज्य उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सराभ्यो ब्रात्यम्।
सर्पदेवजनेभ्योऽप्रतिपदम्। अवैभ्यः कितवम्। इर्यताया
अकितवम्। पिशाचेभ्यो बिदलकारम्। यातुधानैभ्यः
कण्टककारम्॥५॥

उत्सादेभ्यः कुब्जम्। प्रमुदे वामनम्। द्वाभ्यः स्रामम्।
स्वप्रायान्धम्। अधर्माय बधिरम्। संज्ञानाय स्मरकारीम्।
प्रकामोद्यायोपसदम्। आशिक्षायै प्रश्जिनम्। उपशिक्षाया
अभिप्रश्जिनम्। मर्यादायै प्रश्जविवाकम्॥६॥

ऋत्यै स्तेनहृदयम्। वैरहत्याय पिशुनम्। विवित्त्यै
क्षत्तारम्। औपद्रष्टाय सङ्गहीतारम्। बलायानुचरम्। भूमे
परिष्कन्दम्। प्रियाय प्रियवादिनम्। अरिष्ट्या अश्वसादम्।
मेधाय वासः पल्पूलीम्। प्रकामाय रजयित्रीम्॥७॥

भायै दार्वहारम्। प्रभाया आग्नेन्धम्। नाकस्य
पृष्ठायाभिषेत्तारम्। ब्रध्नस्य विष्टपाय पात्रनिर्णेगम्।

दे॒व॒लो॒काय॑ पे॒शि॒ता॒रम्। म॒नु॒ष्य॒लो॒काय॑ प्र॒क॒रि॒ता॒रम्।
 स॒र्वे॒भ्यो लो॒के॒भ्य॑ उ॒प॒से॒त्ता॒रम्। अ॒व॒र्त्यै व॒धा॒यो॒प॒म॒न्थि॒ता॒रम्।
 सु॒व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ भा॒ग॒दु॒घम्। व॒र्षि॒ष्ठाय॑ ना॒काय॑
 प॒रि॒वे॒ष्टा॒रम्॥८॥

अ॒र्मे॒भ्यो ह॒स्ति॒प॒म्। ज॒वा॒या॑श्च॒प॒म्। पु॒ष्ट्यै गो॒पा॒ल॒म्।
 ते॒ज॑से॒ऽज॒पा॒ल॒म्। वी॒र्या॑या॒वि॒पा॒ल॒म्। इ॒रा॑यै की॒ना॒श॒म्।
 की॒ला॒लाय॑ सु॒रा॒का॒र॒म्। भ॒द्राय॑ गृ॒ह॒प॒म्। श्रेय॑से वि॒त्त॒ध॒म्।
 अ॒ध्य॑क्षा॒यानु॑क्ष॒त्ता॒रम्॥९॥

म॒न्य॒वे॒ऽय॒स्ता॒प॒म्। क्रो॒धा॒य॑ नि॒स॒र॒म्। शो॒का॒या॒भि॒स॒र॒म्।
 उ॒त्कू॒ल॒वि॒कू॒ला॒भ्या॑ त्रि॒स्थि॒न॒म्। यो॒गा॒य॑ यो॒क्ता॒र॒म्। क्षे॒मा॒य॑
 वि॒मो॒क्ता॒र॒म्। व॒पु॒षे मा॒न॒स्कृ॒त॒म्। शी॒ला॒या॒ञ्ज॒नी॒का॒र॒म्।
 नि॒र्ऋ॒त्यै को॒श॒का॒री॒म्। य॒मा॒या॒सू॒म्॥१०॥

य॒म्यै य॒म॒सू॒म्। अ॒थ॒र्व॒भ्यो॒ऽव॑तो॒का॒म्। सं॒व॒त्स॒रा॒य॑
 प॒र्या॑रिणी॒म्। प॒रि॒व॒त्स॒रा॒या॒वि॑जा॒ता॒म्। इ॒दा॒व॒त्स॒रा॒या॒प॒-
 स्क॑द्व॒री॒म्। इ॒द्व॒त्स॒रा॒या॒ती॒त्व॑री॒म्। व॒त्स॒रा॒य॑ वि॒ज॑र्ज॒र॒म्।
 सं॒व॒त्स॒रा॒य॑ प॒लि॑क्री॒म्। व॒ना॒य॑ व॒न॒प॒म्। अ॒न्य॒तो॒र॒ण॒या॒य॑
 दा॒व॒प॒म्॥११॥

सरो॑भ्यो धै॒वरम्। वेश॑न्ताभ्यो दा॒शम्। उ॒प॒स्थाव॑रीभ्यो
 बै॒न्दम्। न॒ङ्गुला॑भ्यः शौष्क॒लम्। पा॒र्याय॑ कैव॒र्तम्। अ॒वा॒र्याय॑
 मार्गा॒रम्। ती॒र्थेभ्य॑ आ॒न्दम्। विष॑मेभ्यो मैना॒लम्। स्व॒ने॑भ्यः
 पर्ण॑कम्। गुहा॑भ्यः किरा॑तम्। सानु॑भ्यो जम्भ॑कम्। पर्व॑तेभ्यः
 किम्पू॑रुषम्॥१२॥

प्र॒ति॒श्रुत्का॑या ऋ॒तुल॑म्। घोषा॑य भ॒षम्। अन्ता॑य
 बहु॑वा॒दिन॑म्। अ॒न॒न्ताय॑ मूक॑म्। मह॑से वीणावा॒दम्। क्रोशा॑य
 तू॒णव॑ध्मम्। आ॒क्र॒न्दाय॑ दु॒न्दुभ्या॑घा॒तम्। अ॒वर॑स्प॒राय॑
 शङ्ख॑ध्मम्। ऋ॒भुभ्यो॑जिनसन्धा॒यम्। सा॒ध्येभ्य॑श्चर्म॒णम्॥१३॥

बी॒भ॒त्सायै॑ पौल्क॒सम्। भू॒त्यै जा॑गर॒णम्। अ॒भू॒त्यै
 स्व॒प॒नम्। तु॒लायै॑ वाणि॒जम्। वर्णा॑य हि॒र॒ण्यका॑रम्।
 वि॒श्वे॑भ्यो दे॒वेभ्यः॑ सि॒ध्मल॑म्। प॒श्चाद्दोषा॑य ग्ला॒वम्।
 ऋ॒त्यै ज॑नवा॒दिन॑म्। व्यृ॒द्ध्या अ॑पग॒ल्भम्। स॒श॒राय॑
 प्र॒च्छि॒दम्॥१४॥

ह॒साय॑ पु॒श्च॒लूमा ल॑भते। वी॒णावा॑दं ग॒णकं॑ गी॒ताय॑।
 याद॑से शाबु॒ल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रव॒तीम्। तू॒णव॑ध्मं ग्रा॒म॒ण्यं
 पा॒णिस॑ङ्घा॒तं नृ॒त्ताय॑। मोदा॑यानु॒क्रोश॑कम्। आ॒न॒न्दाय॑

तलवम्॥१५॥

अक्षराजाय कितवम्। कृताय सभाविनम्। त्रेताया
आदिनवदशम्। द्वापराय बहिः सदम्। कलये सभास्थाणुम्।
दुष्कृताय चरकाचार्यम्। अध्वने ब्रह्मचारिणम्। पिशाचेभ्यः
सैलगम्। पिपासायै गोव्यच्छम्। निर्ऋत्यै गोघातम्। क्षुधे
गोविकर्तम्। क्षुत्तृष्णाभ्यान्तम्। यो गां विकृन्तन्तं मांसं
भिक्षमाण उपतिष्ठते॥१६॥

भूम्यै पीठसर्पिणमा लभते। अग्नयेऽंसलम्। वायवे
चाण्डालम्। अन्तरिक्षाय वंशनर्तिनम्। दिवे खलतिम्।
सूर्याय हर्यक्षम्। चन्द्रमसे मिर्मिरम्। नक्षत्रेभ्यः किलासम्।
अह्ने शुक्लं पिङ्गलम्। रात्रियै कृष्णं पिङ्गाक्षम्॥१७॥

वाचे पुरुषमा लभते। प्राणमपानं व्यानमुदानं संमानं
तान् वायवै। सूर्याय चक्षुरा लभते। मनश्चन्द्रमसे। दिग्भ्यः
श्रोत्रम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१८॥

अथैतानरूपेभ्य आलभते। अतिह्रस्वमतिदीर्घम्।
अतिकृशमत्यंसलम्। अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिश्लक्ष्ण-
मतिलोमशम्। अतिकिरिटमतिदन्तुरम्। अतिमिर्मिरमति-

मेमिषम्। आशायै जामिम्। प्रतीक्षायै कुमारीम्॥१९॥

ब्रह्मणे गीताय श्रमाय सन्धये नदीभ्य उथसादेभ्य ऋत्यै भाया अमैभ्यो मन्यवे यम्यै
दशदश सरोभ्यो द्वादश प्रतिश्रुत्कायै बीभत्सायै दशदश हसाय सप्ताक्षराजाय त्रयोदश
भूम्यै दश वाचे षडथ नवैकान्नविंशतिः॥१९॥

ब्रह्मणे यम्यै नवदश॥१९॥

ब्रह्मणे कुमारीम्॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

स॒त्यं प्र॑प॒द्ये। ऋ॒तं प्र॑प॒द्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑प॒द्ये। प्र॒जाप॑तेः
 प्रि॒यां त॒नुव॑म॒ना॒र्तां प्र॑प॒द्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॒ वज्र॑ेण। द्विष॑न्तं
 भ्रातृ॑व्य॒मव॑ क्रामामि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।
 भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं दश॑॥—————[१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
 सु॒म॒न्युः। अ॒ग्न आ॑या॒हि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
 स॒त्वि ब॒रुहि॑षि। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।
 बृ॒हच्छो॑चा यविष्य। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॑वाससि। बृ॒हद॑ग्रे सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
 नम॑स्य॒स्तिरः॑। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒म॒ग्निरि॑ध्यते वृषा॑। वृषो॑
 अ॒ग्निः स॒मिध्य॑ते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। तं ह॒विष्म॑न्त
 ई॒डते॑। वृष॑णं त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं
 वि॒श्ववे॑दसम्। अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अध्व॑रे।

अ॒ग्निः पा॒व॒क ई॒ड्यः। शो॒चि॒ष्केश॒स्तमी॑महे। समि॑द्धो अ॒ग्न
आहु॑त। दे॒वान् य॑क्षि स्व॒ध्वर। त्व॑ हि ह॒व्य॒वाड॑सि। आ
जु॑होत दुव॒स्यत॑। अ॒ग्निं प्र॑य॒त्य॒ध्वरे॑। वृ॒णी॒ध्व॑ ह॒व्य॒वाह॑नम्।
त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो अ॑ग्रे। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे
वसु॑ सुषण॒नानि॑ सन्तु। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥४॥

श्रवा॒य्यमि॒धीम॒ह्यसि॑ सप्त च॥ [२]

अ॒ग्रे म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भा॒रत। अ॒सा॒वसौ॑। दे॒वेद्धो
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो॒ विप्रा॑नु॒मदि॑तः। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॒ह्म॑स॒शितो॑
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ होता॑।
तूर्णि॑र॒हव्य॒वाट॑। आ॒स्पात्रं॑ जुहूर्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॒व॒पानः॑। अ॒रा॑ इ॒वाग्रे॑ ने॒मिर्दे॒वास्त्वं
परि॑भूर॒सि। आ व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न॒ आव॑ह।
सोम॑माव॑ह। अ॒ग्निमा॑व॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह।
इन्द्रा॑ग्नी आव॑ह। इन्द्र॑माव॑ह। म॒हेन्द्र॑माव॑ह। दे॒वा॑
आ॒ज्य॒पा॑ आव॑ह। अ॒ग्नि॑ हो॒त्राया॑व॑ह। स्वं म॑हि॒मान॒मा
व॑ह। आ चा॑ग्रे दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

दे॒वानामिन्द्र॑मा व॑ह षट् च॥ [३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्वग्निः॑। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रावि॒त्रम्। स्मो व॒यम्।
सा॒धु ते॑ यज॒मान दे॒वता॑। घृ॒तवंती॑मध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व।
दे॒वायु॑वं वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॒म॒है दे॒वाः ई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑
न॒म॒स्यान्। यजा॑म य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॒ता न॒वा॑॥—————[४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। तनू॒नपा॑द॒ग्र आ॒ज्य॑स्य
वेतु॑। इ॒डो अ॑ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। ब॒र्हि॒र॒ग्र आ॒ज्य॑स्य
वेतु॑। स्वाहा॒ऽग्निम्। स्वाहा॒ सोम॑म्। स्वाहा॒ऽग्निम्। स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तिम्। स्वाहा॒ऽग्नी॒षोमौ॑। स्वाहे॑न्द्रा॒ग्नी। स्वाहे॑न्द्रम्।
स्वाहा॑ महे॒न्द्रम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्। स्वाहा॒ऽग्निः
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑॥८॥

इ॒न्द्रा॒ग्नी प॒ञ्च॑ च॥—————[५]

अ॒ग्निर्वृ॒त्राणि॑ ज॒ङ्घन॑त्। द्र॒वि॒ण॒स्युर्वि॑प॒न्यया॑। स॒मिद्धः॑
शु॒क्र आ॑हु॒तः। जु॒षा॒णो अ॒ग्निरा॒ज्य॑स्य वेतु॑। त्व॑ सो॒मासि॑
स॒त्प॑तिः। त्व॑ रा॒जो॒त वृ॑त्र॒हा। त्वं भ॒द्रो अ॑सि॒ क्रतुः॑।
जु॒षा॒णः सोम॑ आ॒ज्य॑स्य ह॒विषो॑ वेतु॑। अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑
जन्म॑ना। शु॒म्भा॑नस्त॒नुव॑ः स्वाम्। क॒विर्वि॑प्रेण वावृ॒धे।

जुषा॒णो अ॒ग्निराज्य॑स्य वेतु। सोमं॑ गी॒र्भि॒ष्ट्वा व॒यम्। व॒र्धया॑मो
वचो॒विदः॑। सु॒मृ॒डी॒को न॒ आवि॑श। जुषा॒णः सोम॒ आज्य॑स्य
ह॒विषो॑ वेतु॥९॥

स्वा५ पद॑ च॥

[६]

अ॒ग्नि॒मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्। पतिः॑ पृथि॒व्या अ॒यम्। अ॒पा५
रेता॑सि जिन्वति। भुवो॑ य॒ज्ञस्य॑ रज॑सश्च ने॒ता। यत्रा॑ नि॒युद्धिः
सच॑से शि॒वाभिः॑। दि॒वि मूर्धा॑नं दधिषे सुव॒र॒षाम्। जि॒ह्वा॒म॒ग्रे
चकृ॑षे ह॒व्यवा॑हम्। प्रजा॑पते न त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा॑ जा॒तानि॒
परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जहु॒मस्तं॑ नो अस्तु॥१०॥

व॒य५ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। स वे॑द पु॒त्रः पि॒तर॑५ स
मा॒तर॑म्। स सू॒नुर्भु॑व॒त्स भु॑व॒त्पुन॑र्मघः। स द्या॒मौर्णो॑द॒न्तरि॑क्ष॒५
स सु॑वः। स वि॒श्वा भुवो॑ अभव॒त्स आ॑भवत्। अ॒ग्नी॑षोमा
सवे॑दसा। सह॑ती वनत॒ङ्गिरः॑। सन्दे॑वत्रा ब॑भूवथुः। यु॒वमे॒तानि॑
दि॒वि रो॑च॒नानि॑। अ॒ग्निश्च॑ सोम॒ स॒क्रतू॑ अध॒त्तम्॥११॥

यु॒व५ सि॒न्धू५ रु॒भि॒शस्ते॑रव॒द्यात्। अ॒ग्नी॑षोमा॒वमु॑श्चतं
गृ॒भी॒तान्। इन्द्रा॑ग्नी रोच॒ना दि॒वः। परि॒ वाजे॑षु भूषथः।
तद्वा॑श्चेति॒ प्रवी॑र्यम्। श॒जथ॑द्व॒त्रमु॑त स॒नोति॑ वाजम्। इन्द्रा॒

यो अ॒ग्नी॑ स॒हुरी॑ स॒पर्यात्। इ॒र॒ज्यन्ता॑ व॒स॒व्यस्य॑ भूरैः।
स॒ह॒स्त॒मा॒ स॒ह॒सा॑ वा॒ज्यन्ता॑। ए॒न्द्र॑ सा॒न॒सि॑ र॒यिम्॥१२॥

स॒जि॒त्वान॑ र॒ स॒दा॒स॒हम्। व॒र्षि॑ष्ठ॒मूत॑ये॒ भर। प्र॒स॒सा॒हिषे॑
पु॒रु॒हूत॑ श॒त्रून्। ज्ये॑ष्ठ॒स्ते शु॒ष्मं इ॒ह रा॒तिर॑स्तु। इ॒न्द्रा भ॑र
दक्षि॑णेना॒ व॒सूनि। प॒तिः सि॒न्धूना॑म॒सि रे॒वती॑नाम्। म॒हा र॑
इ॒न्द्रो य॑ ओज॑सा। प॒र्जन्यो॑ वृ॒ष्टि॒मा र॑ इ॒वा स्तोमै॑र्व॒त्सस्य॑
वावृ॑धे। म॒हा र॑ इ॒न्द्रो नृ॒वदा॑च॒र्षणि॑प्राः॥१३॥

उ॒त द्वि॒ब॒र्हा अ॒मि॒नः स॒हो॒भिः। अ॒स्म॒द्रि॒यं॒गवा॑वृ॒धे
वी॒र्या॑य। उ॒रुः पृ॒थुः सु॒कृतः॑ क॒र्तृभि॑र्भूत्। पि॒प्री॒हि दे॒वा र॑
उ॒श॒तो य॑वि॒ष्ट। वि॒द्वा र॑ ऋ॒तू र॑ ऋ॒तु॒पते॑ य॒जेह॑। ये दै॒व्या
ऋ॒त्वि॒ज॒स्तेभि॑र॒ग्ने। त्व र॑ हो॒तृ॒णाम॒स्याय॑जि॒ष्टः। अ॒ग्नि र॑
स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्। अ॒या॒ङ्गि॒र॒ग्नेः प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒ट्त्सो॑म॒स्य
प्रि॒या धा॑मा॒नि॥१४॥

अ॒या॒ङ्गि॒र॒ग्नेः प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒ट्त्सो॑म॒स्य
अ॒या॒ङ्गि॒षो॑म॒योः प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒ङ्गि॒न्द्रा॒ग्नि॒योः प्रि॒या
धा॑मा॒नि। अ॒या॒ङ्गि॒न्द्र॒स्य प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒ण्म॒हेन्द्र॑स्य
प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒ङ्गि॒वाना॑मा॒ज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॑मा॒नि।

यक्षदग्नेरहोतुः प्रिया धामानि। यक्ष्थस्वं महिमानम्।
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः।
 जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावक
 शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना वियद्भूः।
 हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः षट्॥—————[७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
 वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
 उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
 मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
 उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां इडा
 ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी।
 ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं

य॒ज्ञमवा॑न्। ये य॒ज्ञप॑तिं वर्धा॑न्। उप॑हूते द्यावा॑पृथि॒वी।
 पूर्॒वजे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूतोऽयं यज॑मानः।
 उत्त॑रस्यान्देवय॒ज्यायामु॑पहूतः। भूय॑सि हवि॒ष्कर॑ण॒ उप॑हूतः।
 दि॒व्ये धाम॑न्नुप॑हूतः। इ॒दं मे दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॑न्नुप॑हूतः। वि॒श्वम॑स्य प्रि॒यमु॑पहूतम्। वि॒श्वस्य॑
 प्रि॒यस्यो॑प॑हूत॒स्योप॑हूतः॥१८॥

सहर॑षभा ह्वयता॒मुप॑हूतः हवि॒ष्कर॑ण॒ उप॑हूतश्च॒त्वारि॑ च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो नरा॑शः॒सः।
 व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
 म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी हो॑ता। हो॒तुर्हो॑तु॒राय॑जीयान्।
 अ॒ग्ने या॑न्दे॒वानया॑ट्। या॑ अ॒पिप्रेः॑। ये ते॒ हो॒त्रे अ॑म॒थ्स॑त।
 ता॑ सं॒स॒नुषी॑ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने हो॑ताऽभूः। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य नमो॒वा॒के
 वी॒हि॑॥१९॥

अ॒पिप्रेः॑ पञ्च॑ च॥ [९]

इ॒दं द्या॑वापृथि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्धं सू॑क्तवा॒कम्। उ॒त
 न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्यास्म॑ सू॒क्तोच्य॑म॒ग्ने। त्व॑ सू॒क्तवा॑गंसि।

उपश्रितो दिवः पृथिव्योः। ओमन्वती तेऽस्मिन् युज्ञे यजमान्
द्यावापृथिवी स्ताम्। शङ्गये जीरदानू। अत्रसू अप्रवेदे।
उरुगव्यूती अभयं कृतौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
अग्निरिदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। सोमं
इदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्निरिदं
हविरं जुषत॥२१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं
हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
हविरं जुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
इदं हविरं जुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
इन्द्रं इदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
महेन्द्रं इदं हविरं जुषत॥२२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यपा
आज्यमजुषन्त। अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत।
अग्निर्होत्रेणेदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।

अस्यामृद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्। आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ।
आयुरा शास्ते। सुप्रजास्त्वमा शास्ते। सजातवनस्यामा
शास्ते॥ २३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शास्ते। भूयो हविष्करणमा शास्ते।
दिव्यं धामा शास्ते। विश्वं प्रियमा शास्ते। यदनेन
हविषाऽऽशास्ते। तदश्यात्तदध्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्।
तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च।
उभे च नो द्यावापृथिवी अहंसस्पाताम्। इह गतिर्वामस्येदं
च। नमो देवेभ्यः॥ २४॥

अभयं कृतावकृताग्निरिदं हविरंजुषत महेन्द्र इदं हविरंजुषत सजातवनस्यामा शास्ते वीतं
च त्रीणि च॥ [१०]

तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवी
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे॥ २५॥

तच्छं योरष्टौ॥ [११]

आप्यायस्व सन्तौ। इह त्वष्टारमग्रियं तन्नस्तुरीपम्।
देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु नः। प्रावन्तु नस्तुजये वार्जसातये।

याः पार्थि॑वासो॒ या अ॒पामपि॑ व्र॒ते। ता नो॑ दे॒वीः सु॒हवाः॒
 शर्म॑ यच्छ॒त। उ॒त ग्रा वि॑यन्तु दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्चिनी॒
 राट्। आ रोद॑सी वरुणा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु॑ दे॒वीर्य॑
 ऋतु॑र्जनीनाम्॥२६॥

अ॒ग्निर्होता॑ गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वेद॑ जनि॑मा
 जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्यानाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
 य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॑नाम्। अ॒ग्ने अक॑र्म
 स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थूरि॑ णो गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
 न॒स्तेज॑सा स॒शिश॑ाधि॥२७॥

जनीनामृष्टौ च॥ _____ [१२]

उप॑हूत॒ः रथ॑न्त॒रः स॒ह पृ॑थि॒व्या। उप॑ मा रथ॑न्त॒रः स॒ह
 पृ॑थि॒व्या ह्व॑यताम्। उप॑हूतं वाम॑दे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण। उप॑ मा
 वाम॑दे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण ह्व॑यताम्। उप॑हूतं बृ॒हत्स॒ह दि॒वा।
 उप॑ मा बृ॒हत्स॒ह दि॒वा ह्व॑यताम्। उप॑हूताः स॒प्त हो॒त्राः। उप॑
 मा स॒प्त हो॒त्रा ह्व॑यन्ताम्। उप॑हूता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा
 धे॒नुः स॒हर्ष॑भा ह्व॑यताम्॥२८॥

उप॑हूतो भ॒क्षः स॒खा। उप॑ मा भ॒क्षः स॒खा ह्व॑यताम्।

उप॑हूताँ(४)हो। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडाँ। उपो॑ अ॒स्मा॑ इडाँ
ह्यताम्। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडाँ। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी मै॒त्रावरु॑णी।
ब्रह्म॑ दे॒वकृ॑तमुप॑हूतम्॥ २९॥

दै॒व्या अध्व॑र्यव॒ उप॑हूताः। उप॑हूता मनु॒ष्याः।
य इ॒मं य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑त्नीं॒ वर्धा॑न्। उप॑हूते
द्यावा॑पृथि॒वी। पू॒र्वजे॑ ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूते॒यं
यज॑माना। इन्द्रा॑णीवाँऽविध॒वा। अदि॑तिरिव सु॒पुत्रा।
उत्त॑रस्यान्दे॒वय॒ज्याया॑मुप॑हूता। भूय॑सि ह॒विष्कर॑ण॒ उप॑हूता।
दि॒व्ये धाम॑न्नुप॑हूता। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
तस्मि॑न्नुप॑हूता। वि॒श्वम॑स्याः प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्वस्य॑
प्रि॒यस्यो॑प॑हूत॒स्योप॑हूता॥ ३०॥

स॒हर्ष॑भा ह्यता॑मुप॑हूत॑ सु॒पुत्रा षट्॑॥ [१३]

स॒त्यं प्र॒वोऽग्रे॑ म॒हान॑ग्नि॒रहो॑ता॒ समि॑धोऽग्नि॒र्वृत्रा॑ण्य॒ग्निर्मूर्धो॑प॑हूतं दे॒वं ब॒र्हि॒रिदं॑ द्यावा॑पृथि॒वी
तच्छुं॑ योरा॒ प्याय॑स्वोप॑हूत॒त्रयो॑दश॥ १३॥

स॒त्यं व॒य॑ꣳ स्या॑म वृ॒ष्टिद्या॑वा त्रि॑ꣳशत्॥ ३०॥

स॒त्यमुप॑हूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।
यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्भविणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे।
उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती मीयमानः।
वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्। ब्रह्म
वन्वानो अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।
ऊर्ध्व ऊषुण ऊतये। तिष्ठा देवो न सविता। ऊर्ध्वो वाजस्य
सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्विर्विह्वयामहे। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसो
नि केतुना। विश्वः समत्रिणन्दह। कृधी न ऊर्ध्वा च रथाय
जीवसे। विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अहाम्। समर्य आ विदथे
वर्धमानः। पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देवया विप्र उदियति
वाचम्। युवा सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति
जायमानः। तं धीरासः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो
मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः।

अ॒ग्निर्य॒ज्ञस्य॑ ह॒व्य॒वाट्। त॑ꣳ स॒बाधो॑ य॒तः सु॒चः। इ॒त्था
धि॒या य॒ज्ञव॑न्तः। आच॑क्रु॒रग्नि॒मूत॑यै। त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो
अ॒ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सु॒षण॒नानि॑
सन्तु। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥३॥

सुवीरं दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥ [१]

होता॑ यक्षद॒ग्निꣳ स॒मिधा॑ सु॒षमि॒धा स॒मिद्धं॑ नाभा॑
पृथि॒व्याः सं॒ङ्ग॒थे वा॒मस्य॑। वर्ष्म॑न्दि॒व इ॒डस्प॑दे वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य
होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒त्तनू॑नपा॒तम॑दि॒तेर्गर्भं॑ भुव॑नस्य गो॒पाम्।
मध्वा॒द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ दे॒व्याना॑न्प॒थो अ॑नक्तु वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य
होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒त्ररा॑शꣳसं नृ॒शस्त्रं॑ नृꣳः प्र॑णे॒त्रम्।
गोभि॑र्व॒पावा॒न्थस्या॑द्वी॒रैः शक्ती॑वा॒त्रथैः॑ प्रथ॒मया वा॒ हिर॑ण्यैश्च॒न्द्री
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यज॒। होता॑ यक्षद॒ग्निमि॒ड ई॒डितो॑ दे॒वो
दे॒वाꣳ आ॒वक्ष॑द्दूतो ह॒व्य॒वाड॑मूरः। उपे॑मं य॒ज्ञमु॑पे॒मां दे॒वो
दे॒वहू॑तिमवतु वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यज॒। होता॑ यक्षद्व॒रुहिः
सु॒ष्टरी॑मोर्ण॒म्रदा॑ अ॒स्मिन् य॒ज्ञे वि च॒ प्र च॑ प्रथ॒ताꣳ
स्वा॒स॒स्थं दे॒वेभ्यः॑। ए॒मेन॑द॒द्य वस॑वो रु॒द्रा आ॑दि॒त्याः स॑दन्तु
प्रि॒यमिन्द्र॑स्यास्तु वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यज॒॥४॥

होता॑ यक्ष॒दुरं ऋ॒ष्वाः कं॒व॒ष्यो को॒षधा॒वनी॒रुदा॑ता॒भी॒र्जि॒हता॑
 वि॒पक्षो॑भिः श्रय॒न्ताम्। सु॒प्रा॒य॒णा अ॒स्मिन् य॒ज्ञे
 वि॒श्रय॑न्ता॒मृता॒वृधो॑ वि॒यन्त्वा॒ज्यस्य॑ हो॒तर्य॑जं। होता॑
 यक्ष॒दुषा॑सा॒नक्ता॑ बृ॒हती॑ सु॒पेशा॑सा॒ नृ॒ः पति॑भ्यो॒ योनि॑
 कृ॒ण्वाने। स॒ः स्मय॑माने॒ इन्द्रे॑ण दे॒वैरे॑दं ब॒रुहिः॑ सी॒दता॑
 वी॒तामा॒ज्यस्य॑ हो॒तर्य॑जं। होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॑ हो॒तारा॑
 म॒न्द्रा पो॑तारा॒ क॒वी प्र॑चे॒तसा॑। स्वि॑ष्ट॒म॒द्यान्यः॑ क॒रदि॑षा
 स्व॑भि॒गूर्त॑म॒न्य ऊ॒र्जा स॑त॒वसे॑मं य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ ध॒त्तां
 वी॒तामा॒ज्यस्य॑ हो॒तर्य॑जं। होता॑ यक्ष॒त्ति॒स्रो दे॒वीर॒पसा॑म॒पस्त॑मा
 अ॒च्छि॑द्र॒म॒द्येद॑म॒पस्त॑न्वताम्। दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒वमपो॑
 वि॒यन्त्वा॒ज्यस्य॑ हो॒तर्य॑जं। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑र॒मचि॑ष्टु॒मपा॑क॒
 रे॒तोधां॑ वि॒श्रव॑सं यशो॒धाम्। पु॒रु॒रूप॑म॒काम॑कर्शन॒
 सु॒पोषः॑ पोषैः स्या॒त्सु॒वीरो॑ वी॒रैर्वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य हो॒तर्य॑जं।
 होता॑ यक्ष॒द्वन॒स्पति॑मु॒पाव॑स्रक्ष॒द्धियो॑ जो॒ष्टार॑ श॒शम॒न्नरः॑।
 स्व॒दा॒त्स्वधि॑ति॒र्ऋतु॑थाद्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॒ङ्मेत्वा॑ऽऽज्य॑स्य
 हो॒तर्य॑जं। होता॑ यक्ष॒दग्नि॑ः स्वा॒हाऽऽज्य॑स्य स्वा॒हा मे॑द॒सः
 स्वा॒हा स्तो॒काना॑ः स्वा॒हा स्वा॒हा कृ॑तीनाः स्वा॒हा
 ह॒व्यसू॑क्तीनाम्। स्वा॒हा दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्त्स्वा॒हाऽग्नि॑

होत्राञ्जुषाणा अग्र आज्यस्य वियन्तु होतर्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं सुवीरो वीरैर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं चत्वारिं
च (अग्निन्तनूनपातन्नराशंसमग्निमिड ईडितो बर्हिर्दुरं उपासानक्ता देव्या तिस्रस्त्वष्टारं
वनस्पतिमग्निम्। पञ्च वेत्वेकौ वियन्तु द्विर्वीतामेकौ वियन्तु द्विर्वेत्वेकौ वियन्तु होतर्यजं॥)[२]

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे। देवो देवान् यजसि
जातवेदः। आ च वह मित्रमहश्चिकित्वान्। त्वं दूतः
कविरसि प्रचेताः। तनूनपात्पथ ऋतस्य यानान्। मध्वा
समञ्जन्त्स्वदया सुजिह्वा। मन्मानि धीभिरुत यज्ञमृन्धन्।
देवत्रा च कृणुह्यध्वरं नः। नराशंसस्य महिमानमेषाम्।
उप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः॥६॥

ते सुक्रतवः शुचयो धियुन्धाः। स्वदन्तु देवा उभयानि
हव्या। आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च। आयाह्यग्रे वसुभिः
सजोषाः। त्वं देवानामसि यहू होता। स एनान् यक्षीषितो
यजीयान्। प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्याः। वस्तोरस्या
वृज्यते अग्रे अह्वाम्। व्यु प्रथते वितरं वरीयः। देवेभ्यो
अदितये स्योनम्॥७॥

व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्ताम्। पतिभ्यो न जनयः

शुम्भमानाः। देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वाः। देवेभ्यो भवथ
सुप्रायणाः। आसुष्वयन्ती यजते उपाके। उषासानक्ता
सदतां नि योनौ। दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे। अधि
श्रियः शुक्रपिशं दधाने। दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा।
मिमाना यज्ञं मनुषो यजध्वै॥८॥

प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू। प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा
दिशन्ता। आ नो यज्ञं भारती तूयमेतु। इडां मनुष्वदिह
चेतयन्ती। तिस्रो देवीर्बर्हिरेदः स्योनम्। सरस्वती स्वपंसः
सदन्तु। य इमे द्यावापृथिवी जनित्री। रूपैरपिः शद्भुवनानि
विश्वा। तमद्य होतरिषितो यजीयान्। देवं त्वष्टारमिह यक्षि
विद्वान्॥९॥

उपावसृजत्मन्यां समञ्जन्। देवानां पार्थ ऋतुथा हवीःषि।
वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः। स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन।
सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञम्। अग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः।
अस्य होतुः प्रदिश्यतस्य वाचि। स्वाहाकृतः हविरदन्तु
देवाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजध्वै विद्वानष्टौ च॥ [३]

अग्निर्होता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु

य॒ज्ञियः॑। परि॒त्रिवि॒ष्टध्व॑रम्। या॒त्य॒ग्नी र॒थीरि॑व। आ दे॒वेषु॑
प्रयो॒ दध॑त्। परि॒ वाज॑पतिः क॒विः। अ॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत्।
दध॒द्रत्नानि॑ दा॒शुषे॑॥११॥

अ॒ग्निर्होता॑ नो नव॑॥ [४]

अजै॑द॒ग्निः। अस॑न॒द्वाज॑न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ट्।
प्राञ्जो॑भिर्हि॒न्वानः॑। धेना॑भिः कल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑ प्रति॒रन्।
उप॒ प्रेष्य॑ होतः। ह॒व्या दे॒वेभ्यः॑॥१२॥

अजै॑द॒ष्टौ॥ [५]

दै॒व्याः श॒मितार॑ उ॒त म॑नु॒ष्या आर॑भध्वम्। उप॑नयत् मे॒ध्या
दुरः॑। आ॒शासा॑ना मे॒धप॑तिभ्यां मे॒धम्। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रत।
स्तृ॒णीत ब॑र्हिः। अ॒न्वेन॑ मा॒ता म॑न्यताम्। अनु॑ पि॒ता। अनु॑
भ्रा॒ता स॑ग॒र्भ्यः। अनु॑ सखा॒ सयू॑थ्यः। उ॒दीची॑ना॒ अस्य॑ प॒दो
निध॑त्तात्॥१३॥

सूर्यं॑ चक्षु॑र्गमयतात्। वातं॑ प्रा॒णम॒न्वव॑सृजतात्। दि॒शः
श्रो॒त्रम्। अ॒न्तरि॑क्ष॒मसु॑म्। पृ॒थि॒वी॑ शरी॑रम्। ए॒क॒धाऽस्य॑
त्वच॑माच्छ॒तात्। पु॒रा नाभ्या॑ अपि॒शसो॑ व॒पामु॑त्खि॑दतात्।
अ॒न्तरे॒वोष्माणं॑ वारयतात्। श्ये॒नम॑स्य॒ वक्षः॑ कृणुतात्।

प्रशसां बाहू॥१४॥

शला दोषणी॥ कश्यपेवा९सा॥ अच्छिद्रे श्रोणी॥
कवषोरू स्नेकपर्णाष्ठीवन्ता॥ षड्वि९शतिरस्य वङ्कयः॥
ता अनुष्ठोच्यावयतात्। गात्रं गात्रमस्यानूनं कृणुतात्।
ऊवध्यगोहं पार्थिवं खनतात्। अस्मा रक्षः स९सृजतात्।
वनिष्ठुमस्य मा राविष्ट॥१५॥

उरूकं मन्यमानाः। नेद्वस्तोके तनये। रवितारवच्छमितारः।
अग्निगो शमीध्वम्। सुशर्मि शमीध्वम्। शमीध्वमग्निगो।
अग्निगुश्चापापश्च। उभौ देवाना९ शमितारौ॥ ताविमं पशू९
श्रपयतां प्रविद्धा९सौ॥ यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा॥१६॥

धृत्ताद्बाहू मा राविष्ट तथातथा॥ [६]

जुषस्व सप्रथस्तमम्। वचो देवप्सरस्तमम्। हव्या जुह्वान
आसनि॥ इमं नो यज्ञममृतैषु धेहि। इमा हव्या जातवेदो
जुषस्व। स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य॥ होतः प्राशान प्रथमो
निषद्य॥ घृतवन्तः पावक ते। स्तोकाः श्रौतन्ति मेदसः। स्वधर्मं
देववीतये॥१७॥

श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्। तुभ्य९ स्तोका घृतश्चुतः। अग्ने

विप्राय सन्त्या। ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे। युज्ञस्य प्राविता
 भवा। तुभ्यं श्रोतन्त्यग्निगो शचीवः। स्तोकासौ अग्ने मेदसो
 घृतस्य। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हव्या जुषस्व मेधिर।
 ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद उद्धृतम्। प्र ते वयं ददामहे। श्रोतन्ति
 ते वसो स्तोका अधित्वचि। प्रति तान्देवशोविहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतश्रीणि च॥ [७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्र यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्।
 युव९ राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता
 यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदसः। जुषेता९ हविः।
 होतर्यज। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत
 वा सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यम्। स वा धियं
 वाजयन्तीमतक्षम्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य
 जुषेता९ हविः। होतर्यज। त्वामीडते अजिरं दूत्याय।
 हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बरुहिरग्ने।
 अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य
 जुषेता९ हविः। होतर्यज॥२०॥

सजातान्ग्निन्दे च॥ [८]

गी॒र्भिर्वि॒प्रः प्र॑म॒तिमि॒च्छ॒मानः॑। ई॒दृ॒ र॒यिं य॒शसं॑
 पू॒र्वभा॑जम्। इन्द्रा॑ग्नी वृ॒त्रह॑णा सुव॒ज्रा। प्र णो॒ नव्यै॑भिस्तिर॒तं
 दे॒ष्णैः। मा॒च्छेद्वा र॒श्मीर॑ति॒ नाध॑मानाः। पि॒तृणां॑
 श॒क्तीर॑नुयच्छ॒मानाः। इन्द्रा॑ग्निभ्यां कं वृष॑णो म॒दन्ति॑। ता॒ह्यद्रीं॑
 धि॒षणा॑या उ॒पस्थे॑। अ॒ग्निः सु॑दी॒तिः सु॑दृ॒शं गृ॑णन्तः।
 न॒म॒स्याम॒स्त्वेड्यं॑ जा॒तवे॑दः। त्वां दू॒तम॑र॒तिः ह॑व्य॒वाह॑म्।
 दे॒वा अ॑कृ॒ण्वन्न॑मृ॒तस्य॑ नाभिम्॥२१॥

जा॒तवे॑दो द्वे च॥ [९]

त्वः॑ ह्य॒ग्ने प्र॑थ॒मो म॒नोता॑। अ॒स्या धि॒यो अ॒भ॒वो
 दस्म॑होता॑। त्वः॑ सीं वृष॑न्नकृ॒णोर्दु॑ष्टरी॒तु। स॒हो वि॒श्वस्मै॑
 स॒ह॑से॒ सह॑ध्यै। अ॒धा हो॒ता न्य॑सीदो॒ यजी॑यान्। इ॒डस्प॑द
 इ॒षय॑न्नीड्यः सन्। तं त्वा॒ नरः॑ प्र॒थमं॑ दे॒वय॑न्तः। म॒हो रा॒ये
 चि॒तय॑न्तो॒ अनु॑ग॒मन्। वृ॒तेव॑ यन्तं ब॒हुभि॑र्वस॒व्यैः। त्वे र॒यिं
 जा॑गृ॒वांसो॒ अनु॑ग॒मन्॥२२॥

रु॒श॒न्तम॑ग्निं द॑र्श॒तं बृ॑हन्तम्। व॒पाव॑न्तं वि॒श्वहा॑
 दी॒दि॒वांस॑म्। प॒दं दे॒वस्य॑ नम॑सा वि॒यन्तः॑। श्र॒व॒स्यवः॑ श्र॒व
 आप॑न्नमृ॒क्तम्। ना॒मा॒नि चि॒दधि॑रे य॒ज्ञिया॑नि। भ॒द्रायां॑ ते

रणयन्तु सन्दृष्टौ। त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्याम्। त्वं
 रायं उभयांसो जनानाम्। त्वं त्राता तरणे चेत्योऽभूः। पिता
 माता सद्मिन्मानुषाणाम्॥ २३॥

सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्वग्निः। होता मन्द्रो निषसादा
 यजीयान्। तं त्वां वयं दम् आ दीदिवांसम्। उपजुबाधो
 नमसा सदेम। तं त्वां वयं सुधियो नव्यमग्ने। सुम्नायव
 ईमहे देवयन्तः। त्वं विशो अनयो दीद्यानः। दिवो अग्ने बृहता
 रोचनेन। विशां कविं विशपतिं शश्वतीनाम्। नितोशनं वृषभं
 चर्षणीनाम्॥ २४॥

प्रेतीषणि मिषयन्तं पावकम्। राजन्तमग्निं यजतं
 रयीणाम्। सो अग्न ईजे शशमे च मर्तः। यस्तु
 आनद्वत्समिधा हव्यदातिम्। य आहुतिं परि वेदा नमोभिः।
 विश्वेत्सवामा दधते त्वोतः। अस्मा उ ते महि महे विधेम।
 नमोभिरग्ने समिधोत हव्यैः। वेदीसूनो सहसो गीर्भिरुक्थैः।
 आ ते भद्रायाः सुमतौ यतेम॥ २५॥

आ यस्तुतन्थ रोदसी विभासा। श्रवोभिश्च श्रवस्यस्तरुत्रः।
 बृहद्विर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे। रेवद्विरग्ने वितरं वि भाहि।

नृवद्वंसो सदमिद्धेह्यस्मे। भूरितोकाय तनयाय पश्वः। पूर्वीरिषो
 बृहतीरारे अघाः। अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु। पुरूण्यग्रे
 पुरुधा त्वाया। वसूनि राजन्वसुताते अश्याम्। पुरूणि हि
 त्वे पुरुवार सन्ति। अग्रे वसु विधते राजनित्वे॥२६॥

जागृवांसो अनुग्मन्मानुषाणाञ्चरुषणीनां यन्तेमाश्यान्द्वे च॥—————[१०]

आभरतं शिक्षतं वज्रबाहू। अस्मां इन्द्राग्नी अवतं
 शचीभिः। इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्य। येभिः सपित्वं पितरो
 न आयन्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागंस्य हविष आत्तामद्य।
 मध्यतो मेद उद्धृतम्। पुरा द्वेषोभ्यः। पुरा पौरुषेय्या गृभः।
 घस्तान्नृनम्॥२७॥

घासे अज्राणां यवसप्रथमानाम्। सुमत्क्षराणां
 शतरुद्रियाणाम्। अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः
 श्रोणितः शितामृत उथ्सादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्। करत
 एवेन्द्राग्नी। जुषेतां हविः। होतर्यजं। देवेभ्यो वनस्पते
 हवींषि। हिरण्यपर्णं प्रदिवस्ते अर्थम्॥२८॥

प्रदक्षिणिद्रशनयां नियूय। ऋतस्य वक्षि पथिभी
 रजिष्ठैः। होता यक्षद्वनस्पतिमभिहि। पिष्टतमया

रभिष्ठया रश्नयाधित। यत्रेन्द्राग्रियोश्छागंस्य हविषः
 प्रिया धामानि। यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथांसि।
 यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यत्राग्नेर्होतुः
 प्रिया धामानि। तत्रैतं प्रस्तुत्यैवोपस्तुत्यै वोपावस्रक्षत्।
 रभीयांसमिव कृत्वी॥२९॥

करदेवं देवो वनस्पतिः। जुषतां हविः। होतर्यजं।
 पिप्रीहि देवां उशतो यविष्ठ। विद्वां ऋतूँर्ऋतुपते यजेह।
 ये दैव्यां ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वं होतृणामस्यायजिष्ठः।
 होता यक्षदग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्रियोश्छागंस्य
 हविषः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्वनस्पतेः प्रिया पाथांसि।
 अयाङ्गदेवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः
 प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयजतामेज्या
 इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हविः।
 होतर्यजं॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथांसि सप्त च॥ [११]

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गूः। गीर्भिर्विप्राः
 प्रमतिमिच्छमानाः। अर्वन्तो न काष्ठान्नक्षमाणाः।

इन्द्रा॒ग्नी जोहु॑वतो॒ नर॒स्ते। वन॑स्पते र॒श्नया॑ऽभि॒धाय॑।
 पि॒ष्टत॑मया व॒युना॑नि वि॒द्वान्। वह॑ दे॒वत्रा दि॑धिषो
 ह॒वीःषि॑। प्र च॑दा॒तार॑म॒मृते॑षु वोचः। अ॒ग्निः॒ स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्।
 अया॑ऽङ्गि॒रिन्द्रा॑ग्नि॒योश्छा॑ग॒स्य ह॒विषः॑ प्रि॒या धा॑मानि॥३१॥

अया॒ङ्गन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॑था॒सि। अया॑ङ्गै॒वाना॑माज्य॒पाना॑
 प्रि॒या धा॑मानि। यक्ष॑द॒ग्नेर॑होतुः प्रि॒या धा॑मानि। यक्ष॑त्स्व
 म॒हिमा॑नम्। आय॑जता॒मेज्या॒ इषः॑। कृ॒णोतु॑ सो अ॒ध्वरा
 जा॒तवे॑दाः। जु॒षता॑ ह॒विः। अ॒ग्ने यद॑द्य वि॒शो अ॒ध्वर॑स्य
 होतः। पा॒वक॑ शोचे॒ वेष्ट्व॑ हि यज्वा॑। ऋ॒ता य॑जासि म॒हिना
 विय॑द्भूः। ह॒व्या वह॑ यविष्ठ॒ या ते॑ अ॒द्य॥३२॥

धामा॑नि भूरेकं च॥—————[१२]

दे॒वं ब॒रु॒हिः सु॑दे॒वं दे॒वैः स्या॑त्सु॒वीरं॑ वी॒रैर्व॑स्तो॒र्वृज्ये॑ता॒क्तोः
 प्र॒भ्रिये॑तात्य॒न्यात्रा॑या ब॒रु॒हिष्मतो॑ मदे॒म वसु॑वने॒ वसु॑धेय॒स्य
 वेतु॑ यज॑। दे॒वीर्द्वारैः॑ सङ्घा॒ते वि॒द्वीर्या॑म॒ञ्छिथि॑रा ध्रु॒वा
 दे॒वहू॑तौ व॒त्स ई॑मे॒नास्तरु॑ण॒ आमि॑मीयात्कुमा॒रो
 वा न॒वजा॑तो॒ मैना॒ अर्वा॑ रे॒णुक॑काटः पृ॒ण॑ग्वसु॒वने॑
 वसु॑धेय॒स्य विय॑न्तु॒ यज॑। दे॒वी उ॒षासा॑न॒क्ताऽद्या॑स्मिन्

य॒ज्ञे प्र॑य॒त्य॒ह्वेता॒मपि॑ नूनं॑ दै॒वीर्वि॑शः प्रा॒या॑सि॒ष्टाः सु॑प्री॒ते
 सु॒धिते॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॑ष्टी
 वसु॑धि॒ती ययो॑र॒न्याऽघा॑द्वेषा॑सि यु॒यव॑दा॒न्याव॑क्ष॒द्वसु॑
 वा॒र्याणि॑ यज॑मा॒नाय॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑।
 दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती॒ इष॒मूर्ज॑म॒न्याव॑क्ष॒त्सग्धि॑ः सपी॑ति॒म॒न्या
 नवे॑न॒ पूर्व॑न्दय॑मा॒नाः स्याम॑ पुरा॒णेन॑ नव॒न्तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती
 ऊ॒र्जय॑माने अ॒धातां॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑।
 दे॒वा दै॒व्या होता॑रा॒ नेष्टा॑रा॒ पोता॑रा ह॒ताघ॑श॑सा॒वाभ॑र॒द्वसू॑
 वसु॑वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॑स्र॒स्तिस्त्रो॑ दे॒वीरि॑डा
 सर॑स्वती॒ भार॑ती॒ द्यां भार॑त्यादि॒त्यैर॑स्पृक्ष॒त्सर॑स्वती॒मः
 रु॒द्रैर्य॑ज्ञमा॒वीदि॑हैवे॒ड्या वसु॑म॒त्या सध॑माद॑ मदे॒म वसु॑वने॑
 वसु॑धेय॑स्य वि॒यन्तु॑ यज॑। दे॒वो नरा॑श॑संस्त्रि॒शीर्षा॑
 ष॒डक्षः॑ श॒तमि॑दे॒नः शि॑तिपृ॒ष्ठा आ॑द॒धति॑ स॒हस्र॑मीं प्र॒वह॑न्ति
 मि॒त्रावरु॑णे॒दस्य॑ हो॒त्रम॑र॒हतो॑ बृह॒स्पतिः॑ स्तो॒त्रम॑श्वि॒ना-
 ऽऽध्व॑र्य॒वं वसु॑वने॑ वसु॒धेय॑स्य वे॒तु यज॑। दे॒वो
 वन॑स्पति॒र्वरु॑षप्रा॒वा घृ॒तनि॑र्णि॒ग्याम॑ग्रे॒णास्पृ॑क्ष॒दान्तरि॑क्षं
 मध्ये॑ना॒प्राः पृ॒थि॒वीमु॑परे॒णादृ॑ही॒द्वसु॑वने॑ वसु॒धेय॑स्य वे॒तु

यजं॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वारि॑तीनां नि॒धेधा॑ऽसि॒ प्रच्यु॑तीना॒मप्र॒-
 च्यु॑तत्रिका॒मध॑रणं॒ पुरु॑स्पार॒हं यश॑स्वदे॒ना ब॒र्हिषा॑ऽन्या
 ब॒र्हीऽष्य॑भि॒ष्याम॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यजं॑। दे॒वो
 अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः स॒त्यम॑न्माऽऽय॒जी
 हो॒ता हो॒तुर्हो॒तुरा॑य॒जीया॒नग्रे॒ या॒न्दे॒वान॑या॒ड्या॒॑ अपि॑प्रे॒र्ये
 ते हो॒त्रे अ॒म॑त्स॒त ता॒॑ संस॑नुषी॒॒ हो॒त्रां दे॒वङ्ग॑मान्दि॒वि
 दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑र॒येम॒॑ स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॑ग्रे हो॒ताऽभू॑र्वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
 नमो॒वा॒के वी॒हि यजं॑॥३३॥

यजैकं च॥ _____ [१३]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒। दे॒वीर्द्वा॑रः॒। व॒सु॒वने॑
 वसु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॑। दे॒वी उ॒षा॑सा॒नक्ता॒॑। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
 वी॒ताम्। दे॒वी जो॑ष्टी॒। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒ताम्। दे॒वी
 ऊ॒र्जा॑हु॒ती। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒ताम्॥३४॥

दे॒वा दै॒व्या॒ हो॒ता॑रा। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒ताम्।
 दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॑। दे॒वो
 नरा॒श॑सः॒। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒। दे॒वो व॒न॒स्पति॑ः।
 व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒। दे॒वं ब॒र्हिर्वारि॑तीनाम्। व॒सु॒वने॑

वसुधेयस्य वेतु॥३५॥

देवो अग्निः स्विष्टकृत्। सुद्रविणा मन्द्रः कविः।
सत्यमन्मायजी होता॥ होता॑र्होतुरायजीयान्। अग्ने
यान्देवानया॑ट्। या॑ अपिप्रेः। ये ते होत्रे अम॑त्सत। ता॑
स॑स॒नुषी॒॑ होत्रा॑न्देवङ्गमाम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
स्विष्ट॑कृच्चाग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य नमोवा॒के
वीहि॑॥३६॥

वीतां वेत्वभूरेकं च॥ [१४]

अ॒ग्निम॒द्य हो॒तार॑मवृणीतायं यज॑मानः पच॑न्प॒क्तीः
पच॑न्पु॒रोडा॑शं ब॒ध्नन्नि॒न्द्राग्नि॑भ्यां छाग॑ सूप॒स्था अ॒द्य
दे॒वो व॒न॒स्पति॑रभवदिन्द्रा॒ग्निभ्यां॑ छागे॒नाघ॑स्तान्तं मे॒दस्तः
प्रति॑पच॒ताग्र॑भीष्टा॒मवी॑वृधेतां पु॒रोडा॑शेन॒ त्वाम॒द्यर्ष॑ आ॒र्षेय
ऋषी॑णान्नपादवृणीतायं यज॑मानो ब॒हुभ्य॑ आ सङ्ग॑तेभ्य
ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यत॒ इति॑ ता या दे॒वा
दे॒व॒दाना॑न्यदुस्तान्य॑स्मा॒ आ च॒ शा॒स्वा च॑ गुरस्वे॒षित॑श्च
हो॒त॒रसि॑ भद्र॒वाच्या॑य॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता
ब्रू॑हि॥३७॥

अ॒ग्निम॒द्यैकम्॥ [१५]

अ॒ञ्जन्ति॒ होता॑ यक्ष॒त्समि॑द्धो अ॒द्याग्नि॑रजै॒द्वेव्या॑ जुष॒स्वा वृ॑त्रहणा गी॒र्भिस्त्व॑
 ह्याभ॑रत॒मुपो॑ह॒ यद्वे॑वं ब॒र्हिः सु॑दे॒वं दे॒वं ब॒र्हिर्ग्निम॑द्य पञ्च॒दश॥१५॥
 अ॒ञ्जन्त्य॒ग्निर्होता॑ नो गी॒र्भिरु॑पो ह॒ यद्वि॑दथ॒ वाजि॑नः स॒प्तत्रिं॑शत्॥३७॥
 अ॒ञ्जन्ति॑ सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामा॒न्प्रवेश॑यति। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्र॒तमु॑पैति। स॒यद॑नि॒ष्ट्वा प्र॑या॒यात्। अ॒काम॑प्री॒ता ए॒नं कामा॑
ना॒नुप्र॑या॒युः। अ॒ते॒जा अ॑वी॒र्यः॑ स्यात्। स जु॑हु॒यात्। तु॒भ्यं ता
अ॑ङ्गि॒रस्त॑म। वि॒श्वाः सु॑क्षि॒तयः॑ पृथक्। अ॒ग्ने कामा॑य॒ येमि॒र
इति॑। कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्री॒ता ए॒नं कामा॑ अनु॒ प्रया॑न्ति। ते॒ज॒स्वी
वी॒र्या॑वान्भवति। सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्र॒तमु॑पैति। स यदु॑द्वायति। वि॒च्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं
प्रा॒श्नमु॑द्धृत्य। म॒न॒सोप॑तिष्ठेत्। म॒नो वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो
य॒ज्ञः॥२॥

म॒न॒सैव॑ य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॑त्याह। भू॒तो वै
प्र॒जाप॑तिः। भू॒तिमे॒वोपै॑ति। वि॒ वा ए॒ष इ॑न्द्रि॒येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते।
यस्याऽऽहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒म्यया॑ प्र॒विध्यै॑त्।
यदि॑ ताव॑दप॒क्षायै॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र उ॑ त॒
एक॑म्॥३॥

तृतीयै॒न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॒ चारु॑रेधि।
 प्रि॒ये दे॒वानां॑ पर॒मे ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॒ꣳ सम्भ॑रति।
 सै॒व ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ पर॒स्तराम॑प॒क्षायै॑त्।
 अ॒नुप्र॒यायाव॑स्येत्। सो ए॒व ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। ओष॑धी॒र्वा
 ए॒तस्य॑ प॒शून्पयः॑ प्रवि॑शति। यस्य॑ ह॒विषे॑ व॒थ्सा अ॒पाकृ॑ता॒
 धय॑न्ति॥ ४॥

तान् यदु॒ह्यात्। या॒तया॑म्ना ह॒विषा॑ यजेत। यन्न दु॒ह्यात्।
 य॒ज्ञप॒रुरन्त॑रि॒यात्। वा॒य॒व्यां॑ यवा॒गून्निर्व॑पेत्। वा॒युर्वै॑ पय॑सः
 प्र॒दाप॑यि॒ता। स ए॒वास्मै॑ पयः॑ प्र॒दाप॑यति। पयो॒ वा ओष॑धयः।
 पयः॑ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयोऽ॒व रुन्धे॑॥ ५॥

अथोत्त॑रस्मै ह॒विषे॑ व॒थ्सान॒पाकु॑र्यात्। सै॒व ततः॑
 प्राय॑श्चित्तिः। अ॒न्य॒त॒रान् वा ए॒ष दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयति।
 ये यज॑मानस्य सा॒यं गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्य॑ सा॒यं दु॒ग्धꣳ
 ह॒विरा॑र्तिमा॒र्च्छति॑। इन्द्रा॑य व्री॒हीन्नि॒रुप्योप॑ वसेत्। पयो॒ वा
 ओष॑धयः। पय॑ ए॒वारभ्य॑ गृ॒हीत्वोप॑ वसति। यत्प्रा॒तः स्यात्।
 तच्छृ॑तं कु॒र्यात्॥ ६॥

अथे॒तर॑ ऐ॒न्द्रः पुं॒रोडा॑शः स्यात्। इ॒न्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑

दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयो-
ऽवं रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वृथ्सानपाकुर्यात्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये
यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं
हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं
यजेत्। अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्व-
न्या देवताः। इन्द्रमन्व-
न्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति। पयो वा
ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवं रुन्धे। अथोत्तरस्मै
हविषे वृथ्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते।
यस्य व्रत्येऽहन्यत्यनालम्भुका भवति। तामपुरुषं यजेत।
सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्वोपं ह्वयेत। अमूहमस्मि।
सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋक्त्वम्।
तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै। पुंसे पुत्राय वेत्तवै।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुप
ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादार्च्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै यदि परस्त्रामोषंधीरन्यत्रानुभयानर्धो वै॥) [१]

यद्विष्णुणेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह। भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। मध्यमेन पूर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यदववृष्टेन जुहुयात्। अपरूपमस्याऽऽत्मजायेत। किलासो वास्यादर्शसो वा। यत्प्रत्येयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। स जुहुयात्। मित्रो जनांन्कल्पयति प्रजानन्॥१२॥

मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम्। मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि

चष्टे। स॒त्याय॑ ह॒व्यं घृ॒तव॑ञ्जुहोतेति। मि॒त्रेणै॒वैन॑त्कल्पयति।
तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव॑ ततः प्रायश्चित्तिः।
यत्पूर्व॑स्या॒माहु॑त्या॒ हुता॒यामु॒त्तरा॑ऽऽहु॒तिः स्कन्दे॑त्। द्वि॒पाद्भिः
प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॒ध्येत॑। यदु॒त्तर॑या॒ऽभि जु॑हुयात्॥१३॥

चतु॑ष्पाद्भिः प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॒ध्येत॑। यत्र॒ वेत्थ॑
वन॑स्पते दे॒वानां॑ गु॒ह्या नामा॑नि। तत्र॑ ह॒व्यानि॑ गा॒मये॑ति
वान॑स्पत्यय॒र्चा स॒मिध॑मा॒धाय॑। तू॒ष्णीमे॒व पुन॑र्जुहुयात्।
वन॑स्पति॒नैव॑ य॒ज्ञस्या॒र्ता चाना॑र्ता चाऽऽहु॒ती वि दा॑धार।
तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव॑ ततः प्रायश्चित्तिः।
यत्पु॒रा प्र॑या॒जेभ्यः॑ प्राङ्ङा॒रः स्कन्दे॑त्। अ॒ध्व॒र्यवे॑
च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ऽ स्यात्॥१४॥

यद्व॑क्षिणा। ब्र॒ह्मणे॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ऽ स्यात्।
यत्प्र॒त्यक्। हो॒त्रे च॒ पत्न्यै॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ऽ
स्यात्। यदु॒दङ्घ्रि॑। अ॒ग्नीधे॑ च॒ प॒शुभ्य॑श्च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ऽ
स्यात्। यद॑भिजुहुयात्। रु॒द्रोऽस्य॑ प॒शून्धातु॑कः स्यात्।
यन्ना॑भिजुहुयात्। अशा॑न्तः प्र॒हिये॑त॥१५॥

सु॒वस्य॑ बु॒ध्रेना॑भिनिद॑ध्यात्। मा त॑मो मा य॒ज्ञस्त॑म॒न्मा

यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।
 नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति
 येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः।
 स्तोमपृष्ठो घृतवान्त्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा
 जहाम। गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवेनं प्र हरति।
 सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्नभि जुहुयात्स्याद्विद्येत जहाम त्रीणि च (यद्विषण्णेन
 प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारो यदक्षिणा
 यत्प्रत्यग्यदुदङ्ङः॥)॥ [२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यस्याऽऽहिताग्ने-
 रग्निर्मथ्यमानो न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहत्य
 होतव्यम्। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यन्न
 विन्देत्। अजायां होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा।
 अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्नीयात्। यदजस्याश्नीयात्।
 यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाश्यम्।
 यद्यजान्न विन्देत्। ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतव्यम्। एष

वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। अ॒ग्रावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं
भ॑वति॥१८॥

ब्रा॒ह्मणं॑ तु वंस॒त्यै नाप॑ रुन्ध्यात्। यद्वा॑ह्म॒णं वंस॒त्या
अ॑परुन्ध्यात्। यस्मिन्ने॒वाग्रा॑वाहु॒तिं जुहु॑यात्। तं भा॒गधे॒यै न
व्य॑र्धयेत्। तस्मा॑द्वा॒ह्मणो॑ वंस॒त्यै नाप॑रु॒ध्यः। यदि॑
ब्रा॒ह्मणं॑ न वि॒न्देत्। द॒र्भस्त॒म्बे हो॑त॒व्यम्। अ॒ग्नि॒वान् वै
द॑र्भस्त॒म्बः। अ॒ग्रावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं भ॑वति। द॒र्भाऽस्तु
ना॒ध्यासी॑त॥१९॥

यद्द॒र्भान॒ध्यासी॑त। या॒मे॒वाग्रा॑वाहु॒तिं जुहु॑यात्।
ताम॒ध्यासी॑त। तस्मा॑द्द॒र्भा ना॒ध्यासि॑त॒व्याः। यदि॑ द॒र्भान्न
वि॒न्देत्। अ॒प्सु हो॑त॒व्यम्। आपो॑ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑।
दे॒वता॑स्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं भ॑वति। आप॒स्तु न परि॑चक्षीत।
यदापः॑ परि॒चक्षी॑त॥२०॥

या॒मे॒वा॒प्स्वाहु॑तिं जुहुयात्। तां परि॑चक्षीत। तस्मा॒दापो॑
न परि॑चक्ष्याः। मे॒ध्या च॒ वा ए॒तस्या॑मे॒ध्या च॑ त॒नुवौ॑ स ५
सृ॑ज्येते। यस्याऽऽहि॑ताग्नेर॒न्यैर॒ग्निभि॑र॒ग्नयः॑ स ५ सृ॑ज्यन्ते॑।
अ॒ग्नये॑ वि॒विच॑ये पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाकं॑ पालं॒ निर्व॑पेत्। मे॒ध्या

चैवास्यामेध्यां च तनुवौ व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। अग्निमेव व्रतपतिः स्वेन
भागधेयेनोप धावति। स एवैनं व्रतमा लम्बयति॥२१॥

गर्भः स्रवन्तमगदमंकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः।
पृथिव्यामव चुश्रोतैतत्। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः।
रेतो वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः। यदग्निहोत्रम्। तद्यत्स्रवेत्।
रेतोऽस्य वाजिनः स्रवेत्। गर्भः स्रवन्तमगदमंकरित्याह।
रेत एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेत एव तदधाति।
इन्द्र इत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा
वै पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति।
बृहस्पतिरित्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै
प्रजाः प्र जनयति। पृथिव्यामव चुश्रोतैतदित्याह।
अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं
पराचैरित्याह। रक्षसामपंहत्यै॥२३॥

अजाऽग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचर्क्षीत लम्बयति दधाति देवानां

बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तुम्बेऽप्सु होतव्यम्॥)॥—[३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठात्सर्वतश्च याः। तार्भी
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवां गातुविदः।
गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र
युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वकलमन्तरमा ददे। आपो देवीः
शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्काय देवानाम्।
पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो
वत्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन।
पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति
सूर्यमहै। आदित्यं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय
रमतां देवताभ्यः। वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः।
ताः पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इमामूर्जं
पञ्चदशीं ये प्रविष्टाः। तान्देवान्परि गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अग्निर्हव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासं हविरिदमेषां
मयि। आमावास्यं हविरिदमेषां मयि। अन्तराग्नी पशवः।
देवसंसदमा गमन्। तान्पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने

मनीषया॥ इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि
संवसानाः। ताः पूर्वः परिं गृह्णामि॥२७॥

स्व आयतने मनीषया॥ इह पशवो विश्वरूपा रमन्ताम्।
अग्निं गृहपतिमभि संवसानाः। तान्पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व
आयतने मनीषया॥ अयं पितॄणामग्निः। अवाङ्मुखा पितॄभ्य
आ। तं पूर्वः परिं गृह्णामि। अविषन्नः पितुं कर्तु। अजस्रं
त्वा९ सभापालाः॥२८॥

विजयभाग९ समिन्धताम्। अग्ने दीदाय मे सभ्य।
विजित्यै शरदः शतम्। अन्नमावसथीयम्। अभि हराणि
शरदः शतम्। आवसथे श्रियं मन्त्रम्। अहिर्बुध्नियो नि
यच्छतु। इदमहमग्निज्यैष्ठेभ्यः। वसुभ्यो यज्ञं प्रब्रवीमि।
इदमहमिन्द्रज्यैष्ठेभ्यः॥२९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमहं वरुणज्यैष्ठेभ्यः।
आदित्येभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। पयस्वतीरोषधयः।
पयस्वद्वीरुधां पयः। अपां पयसो यत्पयः। तेन मामिन्द्र
स९ सृजा। अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मै
राध्यताम्। वायो व्रतपतु आदित्य व्रतपते॥३०॥

व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे
 राध्यताम्। इमां प्राचीमुदीचीम्। इषमूर्जमभि सङ्स्कृताम्।
 बहुपर्णामशुष्काग्राम्। हरामि पशुपामहम्। यत्कृष्णो रूपं
 कृत्वा। प्राविशस्त्वं वनस्पतीन्। ततस्त्वामैकविंशतिधा।
 सम्भरामि सुसम्भृतां॥३१॥

त्रीन्परिधीः स्तिस्रः समिधः। यज्ञायुरनुसञ्चरान्। उपवेषं
 मेक्षणं धृष्टिम्। सं भरामि सुसम्भृतां। या जाता ओषधयः।
 देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। तासां पर्व राध्यासम्। परिस्तरमाहरन्।
 अपां मेध्यं यज्ञियम्। सदेवः शिवमस्तु मे॥३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवानि शरदः शतम्।
 अपरिमितानां परिमिताः। सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो
 मा निगाङ्गतमच्चनाहम्। पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु।
 सकृदाच्छिन्नं बर्हिरूर्णामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा
 भराम्यहम्। अस्मिन्त्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः। पितामहाः
 प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥३३॥

त्रिवृत्पलाशे दर्भः। इयान्प्रादेशसंम्वितः। यज्ञे पवित्रं
 पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।

य॒ज्ञस्याङ्गानि॑ सर्व॑शः। आ॒प्या॒यय॑न्तौ सञ्च॑रताम्। प॒वित्रे॑
हव्य॒शोध॑ने। प॒वित्रे॑ स्थो वैष्ण॒वी। वा॒युर्वा॑ मन॑सा पुनातु॥ ३४ ॥

अ॒यं प्रा॒णश्चा॑पा॒नश्च॑। यज॑मान॒मपि॑ गच्छ॒ताम्। य॒ज्ञे ह्य॑भूतां
पोता॑रौ। प॒वित्रे॑ हव्य॒शोध॑ने। त्वया॒ वेदिं॑ विविदुः पृथि॒वीम्।
त्वया॑ य॒ज्ञो जा॑यते विश्व॒दानिः॑। अ॒च्छिद्रं॑ य॒ज्ञमन्वे॑षि विद्वान्।
त्वया॑ होता सन्त॑नोत्यर्ध॒मासा॑न्। त्रय॒स्त्रिंशो॑ऽसि तन्तूनाम्।
प॒वित्रे॑ण स॒हाग॑हि॥ ३५ ॥

शि॒वेयं॑ र॒ज्जुर॑भिधानी॑। अ॒घ्नियामुप॑ सेवताम्।
अ॒प्र॒स्रं॑ साय य॒ज्ञस्य॑। उ॒खे उप॑दधाम्य॒हम्। प॒शुभिः॑
स॒न्नीतं॑ बिभृताम्। इन्द्रा॑य श्रु॒तं दधि॑। उप॒वेषो॑ऽसि य॒ज्ञाय॑।
त्वां प॑रिवे॒षम॑धारयन्। इन्द्रा॑य ह॒विः कृ॑ण्वन्तः। शि॒वः श॒ग्मो
भ॑वासि नः॥ ३६ ॥

अमृ॑न्मयन्देवपा॒त्रम्। य॒ज्ञस्याऽऽयु॑षि प्र यु॒ज्यता॑म्। ति॒रः
प॒वित्र॑मति॒नीताः॑। आपो॑ धारय॒ माति॑गुः। दे॒वेन॑ सवि॒त्रोत्पू॑ताः।
वसोः॑ सूर्य॑स्य र॒श्मिभिः॑। गां दौ॑हपवि॒त्रे र॒ज्जुम्। सर्वा॑ पात्रा॑णि
शु॒न्धता॑। ए॒ता आ च॑रन्ति॒ मधु॑म॒द्बुहा॑नाः। प्र॒जाव॑तीर्य॒शसो॑
वि॒श्वरू॑पाः॥ ३७ ॥

ब॒ह्वी॒र्भव॑न्ती॒रुप॒जाय॑मानाः। इ॒ह व॒ इन्द्रो॑ रमयतु
गावः। पू॒षा स्थ। अ॒य॒क्ष्मा वः॑ प्र॒जया॒ स॒ सं॒जामि॑।
रा॒यस्पोषे॑ण बहु॒लाभ॑वन्तीः। ऊ॒र्जं प॒यः पि॒न्व॑माना घृ॒तं च।
जी॒वो जी॑वन्ती॒रुप॑वः सदेयम्। द्यौश्चे॒मं य॒ज्ञं पृ॑थि॒वी च॒
स॒न्दु॑हाताम्। धा॒ता सोमै॑न स॒ह वा॒तेन॑ वा॒युः। यज॑मानाय॒
द्रवि॑णं दधातु॥३८॥

उ॒थ्सं दु॑हन्ति क॒लशं॑ चतु॑र्बिलम्। इडां॑ दे॒वीं मधु॑मती॒
सुव॑र्विदम्। तदिन्द्रा॒ग्नी जि॑न्वत॒ सं॒नृता॑वत्। तद्यज॑मान-
ममृ॒तत्वे द॑धातु। का॒मधु॑क्षः प्र णो॑ ब्रूहि। इन्द्रा॒य
ह॒वि॒रिन्द्रि॑यम्। अ॒मं यस्यां॑ दे॒वाना॑म्। म॒नुष्या॑णां प॒यो
हि॒तम्। बहु॑ दु॒ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यः॑। ह॒व्यमा॑ प्या॒यतां॑ पुनः॥३९॥

व॒थ्सेभ्यो॑ म॒नुष्ये॑भ्यः। पुन॒र्दोहा॑य कल्पताम्। य॒ज्ञस्य॑
सन्त॑तिरसि। य॒ज्ञस्य॑ त्वा॒ सन्त॑तिमनु सन्त॑नोमि।
अद॑स्तमसि॒ विष्णा॑वे त्वा। य॒ज्ञाया॑पि दधाम्य॒हम्।
अ॒द्भिररि॑क्तेन॒ पात्रे॑ण। याः पू॒ताः प॑रि॒शेर॑ते। अ॒यं प॒यः सोमं॑
कृ॒त्वा। स्वां॑ योनि॒मपि॑ गच्छतु॥४०॥

प॒र्णव॒ल्कः प॒वित्र॑म्। सौ॒म्यः सोमा॒द्धि निर्मि॑तः। इ॒मौ प॒र्णं

च॑ दर्भं॑ च॑। दे॒वाना॑ २ ह॒व्य॒शो॒ध॒नौ। प्रा॒त॒र्वे॒षाय॑ गोपाय। विष्णो॑
ह॒व्य॑ २ हि रक्ष॑सि। उ॒भाव॒ग्री उ॑पस्तृण॒ते। दे॒वता॒ उप॑वसन्तु
मे। अ॒हं ग्रा॒म्यानु॑प॒ वसा॑मि। म॒ह्यं गो॑प॒तये॒ प॒शून्॥४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसम्भृता
मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा
इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥ [४]

दे॒वा दे॒वेषु॑ परा॑क्रमध्वम्। प्रथ॑मा द्विती॑येषु।
द्विती॑यास्तृती॑येषु। त्रिरे॑कादशा इ॒ह मा॑ऽवत। इ॒दं
श॑केयं॒ यदि॑दं क॒रोमि॑। आ॒त्मा क॑रोत्वा॒त्मन॑। इ॒दं क॑रिष्ये
भे॒षज॑म्। इ॒दं मे॑ वि॒श्वभे॑षजा। अ॒श्विना॒ प्राव॑तं यु॒वम्।
इ॒दम॒हं से॒नाया॑ अ॒भीत्व॑र्यै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्य ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय।
आ प्यायतां घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमङ्ग
त्वचमङ्ग। सुरूपं त्वा वसुविदम्। पशूनां तेजसा। अग्नये
जुष्टमभि धारयामि। स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते प्रति
तिष्ठ। ब्रीहीणां मेध सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथसुर्भुवनस्य

गोपाः। श्रुत उच्छ्राति जनिता मंतीनाम्। यस्तं आत्मा
पशुषु प्रविष्टः। देवानां विष्टामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम
घृतवान् हि भूत्वा। देवान्गच्छ सुवर्विन्द यजमानाय मह्यम्।
इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे।
यस्यास्मि न तमन्तरैमि। स्वं मं इष्टं स्वं दत्तम्। स्वं
पूर्तं स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा।
वायुरुपश्रोता। आदित्योऽनुख्याता। द्यौः पिता॥४५॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यजे।
मा भर्मा संविक्था मा त्वा हिंसिषम्। मा ते तेजोऽप
क्रमीत्। भरतमुद्धरेमनुषिश्च। अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि।
नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। यदवदानानि तेऽवद्यन्।
विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्यैन् प्रत्यनज्येनत्। तत् आ प्यायतां पुनः।
अज्यायो यवमात्रात्। आव्याधात्कृत्यतामिदम्। मा
रूरूपाम यज्ञस्या। शुद्धं स्विष्टमिदं हविः। मनुना दृष्टां
घृतपदीम्। मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसंभिन्दन्।

अवद्याम्येकतोमुखाम्॥४७॥

इडे॑ भा॒गं जु॒षस्व नः॑। जिन्व॒ गा जिन्वा॑र्वतः। तस्या॑स्ते
भक्षि॒वाणः॑ स्याम। सर्वा॑त्मानः॒ सर्व॑गणाः। ब्र॒ध्न पिन्व॑स्व।
दद॑तो मे॒ मा क्षा॑यि। कु॒र्वतो मे॒ मोप॑दसत्। दि॒शां कृ॒प्तिर॑सि।
दि॒शो मे॒ कल्प॑न्ताम्। कल्प॑न्तां मे॒ दिशः॑॥४८॥

दैवी॑श्च॒ मानु॑षीश्च। अ॒होरा॒त्रे मे॑ कल्पेताम्। अ॒र्धमा॒सा
मे॑ कल्पन्ताम्। मा॒सा मे॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तवो॑ मे॒
कल्प॑न्ताम्। सं॒वत्स॒रो मे॑ कल्पताम्। कृ॒प्तिर॑सि॒ कल्प॑तां
मे। आ॒शा॒नां त्वाऽऽशा॑पा॒लेभ्यः॑। च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं
भू॒तस्या॑ध्यक्षेभ्यः॥४९॥

वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। भज॑तां भा॒गी भा॒गम्। मा
भा॒गोऽभ॑क्त। निर॑भा॒गं भ॑जामः। अ॒पस्मि॑न्व। ओष॑धीर्जिन्व।
द्वि॒पात्पा॑हि। च॒तुष्पा॑दव। दि॒वो वृ॒ष्टिमे॑रय। ब्रा॒ह्म॒णाना॑मि॒दं
ह॒विः॥५०॥

सो॒म्याना॑ं सोमपी॒थिना॑म्। निर्भ॑क्तो ब्रा॒ह्मणः॑।
नेहा॑ ब्रा॒ह्मण॑स्यास्ति। सम॑ङ्कां ब॒र्हिर्ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।
समा॑दित्यैर्वसु॒भिः सं म॒रुद्भिः॑। समि॒न्द्रेण॑ वि॒श्वेभिर्दे॒वेभि॑रङ्गाम्।

दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहा॥ इन्द्राणीवाविधुवा भूयासम्।
अदितिरिव सुपुत्रा। अस्थूरि त्वा गार्हपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वायं। सं पत्नी पत्या सुकृतेन
गच्छताम्। यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम्। सञ्जानानौ
विजहतामरातीः। दिवि ज्योतिरजरमा रभेताम्। दशते
तनुवो यज्ञ यज्ञियाः। ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन। नारिष्ठयोः
प्रशिषमीडमानः। देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं
वा देवा अकल्पयन्॥५२॥

ऊर्जो भागं शतक्रतू। एतद्वा तेन प्रीणानि। तेन
तृप्यतमंहौ। अहं देवानां सुकृतामस्मि लोके।
ममेदमिष्टं न मिथुर्भवाति। अहं नारिष्ठावनुं यजामि विद्वान्।
यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद्भागधेयम्। अदारसृद्धवत देवसोम।
अस्मिन् यज्ञे मरुतो मृडता नः। मा नो विददभिभामो
अशस्तिः॥५३॥

मा नो विदद्वृजना द्वेष्या या। ऋषभं वाजिनं वयम्।
पूर्णमांसं यजामहे। स नो दोहतां सुवीर्यम्। रायस्पोषं
सहस्रिणम्। प्राणाय सुरार्धसे। पूर्णमांसाय स्वाहा॥

अ॒मा॒वा॒स्यां सु॒भगा॑ सु॒शेवा॑। धे॒नुरि॑व॒ भूय॑ आ॒प्याय॑माना।
 सा नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्।
 अ॒पा॒नाय॑ सु॒राध॑से। अ॒मा॒वा॒स्यायै॑ स्वाहा॑। अ॒भि स्तृ॑णीहि
 परि॑ धेहि॒ वेदि॑म्। जा॒मिं मा हि॑सीरमु॒या शया॑ना।
 हो॒तृष॑द॒ना हरि॑ताः सु॒वर्णाः॑। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य
 ब्र॒ध्रे॥५४॥

अ॒भी॒त्वैर्यै॑ करोमि क्र॒मीत्पि॑ताऽऽत्मन॑ एक॒तो मु॑खां मे दि॒शोऽध्य॑क्षेभ्यो ह॒विर्गा॑र॒हप॑त्या
 कल्प॑यन्न॒शंस्तिः॑ सा नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑ सप्त च॑॥ [५]

परि॑स्तृणीत॒ परि॑धत्ता॒ग्निम्। परि॑हितोऽ॒ग्निर्यज॑मानं भुनक्तु।
 अ॒पा॑ रस॒ ओष॑धीना॑ सु॒वर्णः॑। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य
 सन्तु॑ का॒मदु॑घाः। अ॒मुत्रा॒मुष्मि॑ल्लो॒के। भू॑प॒ते भुव॑नपते। म॒हतो॑
 भू॒तस्य॑ पते। ब्र॒ह्माणं॑ त्वा वृणीमहे। अ॒हं भू॑पतिर॒हं भुव॑नपतिः।
 अ॒हं म॑हतो भू॒तस्य॑ पतिः॥५५॥

दे॒वेन॑ सवि॒त्रा प्र॑सूत॒ आर्त्वि॑ज्यं करिष्यामि। दे॒वं स॑वितरे॒तं
 त्वा॑ वृणते। बृह॒स्पति॑ दै॒व्यं ब्र॒ह्माण॑म्। तद्द॒हं मन॑से प्र ब्रवीमि।
 मनो॑ गाय॒त्रियै॑। गा॒य॒त्री त्रि॑ष्टुभै॑। त्रि॒ष्टु॒ज्जग॑त्यै। जग॑त्यनु॒ष्टुभै॑।
 अ॒नु॒ष्टु॒क्प॒ङ्क्त्यै॑। प॒ङ्क्तिः प्र॒जाप॑तये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
 बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।
 अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञं गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं
 करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
 तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
 घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय।
 मह्यं धुक्व यजमानाय कामान्। भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष।
 ततो देवी वर्धयते पयांसि। यज्ञिया यज्ञं वि च यन्ति शं
 च। ओषधीराप इह शक्नोतीति। यो मां हृदा मनसा यश्च
 वाचा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च।
 तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनद्मि। ऊर्णामृदु प्रथमानं स्योनम्।
 देवेभ्यो जुष्टं सदानाय बर्हिः। सुवर्गे लोके यजमानं हि
 धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
 सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते
 सौभगाय॥५९॥

सा मे धुक्ष्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि।
 स्योना च मे सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पर्यस्वती चैधि।
 इषमूर्ज मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे
 पिन्वस्व। विशं पुष्टिं मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्यं मे पिन्वस्व।
 प्रजां पशून्मे पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उप भूय इन्द्र मे। अविंक्षोभाय परिधीं
 दधामि। धर्ता धरुणो धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि निरितो
 नुदातै। विच्छिनद्भि विधृतीभ्यां सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान्
 ये च जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं
 स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्।
 विश्वं पाप्मानममतिं दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती
 स्वधृती। प्राणान्मयि धारयतम्। प्रजां मयि धारयतम्।
 पशून्मयि धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता
 प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः।
 तस्मिन्श्नुचो अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु
 देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथम॒जा ये पु॒रा॒णाः। हिर॑ण्यपक्षाऽजि॒रा
सम्भृ॑ताङ्गा। वहा॑सि मा सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः। अवा॒हं बा॑ध
उप॒भृता॑ स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान् ये च॒ जनि॑ष्यमा॒णाः।
दोहै॑ य॒ज्ञं सु॒दुघा॑मिव धे॒नुम्। अ॒हमुत्त॑रो भूयासम्।
अधरे॑ मथ्स॒पत्नाः॑। यो मा॑ वा॒चा मन॑सा दुर्म॒रायुः॑।
हृदाऽरा॑तीयादभि॒दास॑दग्ने॥६३॥

इ॒दम॑स्य चि॒त्तम॑धरं ध्रु॒वायाः॑। अ॒हमुत्त॑रो भूयासम्।
अधरे॑ मथ्स॒पत्नाः॑। ऋष॒भोऽसि॑ शा॒क्रः। घृ॒ताची॑नां स॒नुः।
प्रि॒येण॒ नाम्ना॑ प्रि॒ये स॑द॒सि सी॑द। स्यो॒नो मे॑ सी॒द सु॒षदः॑
पृथि॒व्याम्। प्रथ॑यि प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ सुव॒र्गे लो॒के। दि॒वि सी॑द
पृथि॒व्याम॒न्तरि॑क्षे। अ॒हमुत्त॑रो भूयासम्॥६४॥

अधरे॑ मथ्स॒पत्नाः॑। इ॒यं स्था॒ली घृ॒तस्य॑ पूर्णा।
अच्छि॑न्नपयाः श॒तधा॑र उ॒त्सः॑। मा॒रुते॑न शर्म॒णा दै॒व्येन॑।
य॒ज्ञोऽसि॑ स॒र्वतः॑ श्रि॒तः। स॒र्वतो॒ मां भू॑तं भवि॒ष्यच्छ्र॑यताम्।
श॒तं मे॑ सन्त्वा॒शिषः॑। स॒हस्रं॑ मे सन्तु स॒नृताः॑। इ॒राव॑तीः
प॒शुमतीः॑। प्र॒जाप॑तिरसि स॒र्वतः॑ श्रि॒तः॥६५॥

स॒र्वतो॒ मां भू॑तं भवि॒ष्यच्छ्र॑यताम्। श॒तं मे॑ सन्त्वा॒शिषः॑।

स॒हस्रं॑ मे सन्तु स॒नृताः॑। इरा॑वतीः पशु॒मतीः॑।
 इ॒दमिन्द्रि॒यम॒मृतं॑ वी॒र्यम्॑। अ॒नेनेन्द्रा॑य प॒शवो॑ऽचिकि॒त्सन्।
 तेन॑ दे॒वा अव॒तोप॒ माम्। इ॒हेष॒मूर्जं॑ यशः॒ सह॒ ओजः॑ सनेयम्।
 श्रु॒तं मयि॑ श्रयताम्। यत्पृ॒थि॒वीमच॑रत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासि॑श्च॒द्वल॒मिन्द्रै॑ प्र॒जाप॑तिः। इ॒दं तच्छु॑क्रं मधु॒
 वा॒जिनी॑वत्। येनो॒परि॑ष्टा॒दधि॑नोन्महेन्द्रम्। दधि॒ मां धि॑नोतु।
 अ॒यं वेदः॑ पृ॒थि॒वीमन्व॑विन्दत्। गुहा॑ स॒तीं ग॒हने॑ ग॒ह्वरे॑षु।
 स वि॑न्दतु॒ यज॑मानाय लो॒कम्। अ॒च्छि॑द्रं य॒ज्ञं भू॑रि॒कर्मा॑
 करोतु। अ॒यं य॒ज्ञः सम॑सदद्ध॒विष्मान्। ऋ॒चा सा॒म्रा यजु॑षा
 दे॒वता॑भिः॥६७॥

तेन॑ लो॒कान्त्सूर्य॑वतो जयेम। इन्द्र॑स्य स॒ख्यम॑मृत॒त्वम॑-
 श्याम्। यो नः॑ कनी॒य इ॒ह का॒मया॑तै। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे
 यज॑मानाय॒ मह्य॑म्। अप॒ तमिन्द्रा॑ग्नी भुव॑नान्नुदेताम्।
 अ॒हं प्र॒जां वी॒रव॑तीं विदेय। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वाजं॑ त्वा
 स॒रिष्य॑न्तम्। वाजं॑ जे॒ष्यन्त॑म्। वा॒जिनं॑ वाज॒जित॑म्॥६८॥

वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। उप॑हूतो
 द्यौः पि॒ता। उप॒ मां द्यौः पि॒ता ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्।

आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। उपहृता पृथिवी माता।
उप मां माता पृथिवी ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्॥६९॥

आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। मनो ज्योतिर्जुषतामा-
ज्यम्। विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु। बृहस्पतिस्तनुतामिमं
नः। विश्वे देवा इह मादयन्ताम्। यन्ते अग्न आवृश्चामि।
अहं वा क्षिपितश्चरन्। प्रजां च तस्य मूलं च। नीचैर्देवा नि
वृश्चत॥७०॥

अग्ने यो नोऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठयः। इध्मस्यैव
प्रक्षारयतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदः।
यं चाऽऽहं द्वेष्मि यश्च माम्। सर्वाऽस्तानग्ने सन्दह।
याऽश्चाहं द्वेष्मि ये च माम्। अग्ने वाजजित्। वाजं त्वा
ससृवांसम्॥७१॥

वाजं जिगिवांसम्। वाजिनं वाजजितम्। वाजजित्याये
सम्मूर्जिम्। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। वेदिर्बर्हिः शृतं हविः।
इध्मः परिधयः सुचः। आज्यं यज्ञ ऋचो यजुः। याज्याश्च
वषट्काराः। सं मे सन्नतयो नमन्ताम्। इध्मसन्नहने हुते॥७२॥

दिवः खीलोऽवततः। पृथिव्या अध्युत्थितः। तेनां
सहस्रकाण्डेन। द्विषन्तं शोचयामसि। द्विषन्मे बहु शोचतु।
ओषधे मो अहं शुचम्। यज्ञं नमस्ते यज्ञ। नमो नमश्च ते
यज्ञ। शिवेन मे सन्तिष्ठस्व। स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व॥७३॥

सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व।
यज्ञस्यर्द्धिमनु सन्तिष्ठस्व। उपं ते यज्ञं नमः। उपं ते नमः।
उपं ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यङ्गो अवशिष्यते।
रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिक्षेपं दृषदि यत्कपाले।
अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्।
यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता
जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः। दिवैनान्
विद्युतां जहि। निम्नोचन्नधरान्कृधि॥७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य
हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य। उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां
दिवम्। हृद्रोगं मम सूर्य। हरिमाणं च नाशय। शुकेषु मे
हरिमाणम्। रोपणाकांसु दध्मसि॥७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि।
 उदंगादयमादित्यः। विश्वेन सहसा सह। द्विषन्तं मम
 रन्धयन्। मो अहं द्विषतो रधम्। यो नः शपादशपतः।
 यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै निमृक्क। सर्व पापं
 समूहताम्॥ ७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासति देवाः।
 इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः
 परापत। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्रविश। मैषां
 कञ्चनोच्छिषः॥ ७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मै पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो
 भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्रादृश्चत
 ससृवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च॥—————[६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः
 पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो
 अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि तपसो
 योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥ ७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्यूतस्य योनिः।

ऋतमसि भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षां तपसा। विश्वस्य
भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्वर गायत्रीं प्र
पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर त्रिष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते
युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर जगतीं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं
शाक्वरानुष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर पङ्क्तिं
प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहं दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि।
ऋतं च मे सत्यं चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्।
सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी
दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः।
तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया
वायुर्दीक्षया दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया

दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। दिशो॑ दीक्षा। तया॑ चन्द्रमा॑
दीक्षया॑ दीक्षितः। यया॑ चन्द्रमा॑ दीक्षया॑ दीक्षितः। तया॑ त्वा
दीक्षया॑ दीक्षयामि। आपो॑ दीक्षा। तया॑ वरुणो॑ राजा॑ दीक्षया॑
दीक्षितः। यया॑ वरुणो॑ राजा॑ दीक्षया॑ दीक्षितः। तया॑ त्वा
दीक्षया॑ दीक्षयामि। ओषधयो॑ दीक्षा॥८४॥

तया॑ सोमो॑ राजा॑ दीक्षया॑ दीक्षितः। यया॑ सोमो॑ राजा॑
दीक्षया॑ दीक्षितः। तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। वाग्दीक्षा।
तया॑ प्राणो॑ दीक्षया॑ दीक्षितः। यया॑ प्राणो॑ दीक्षया॑ दीक्षितः।
तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। पृथिवी॑ त्वा दीक्षमाणमनु॑
दीक्षताम्। अन्तरिक्षं॑ त्वा दीक्षमाणमनु॑ दीक्षताम्। द्यौस्त्वा॑
दीक्षमाणमनु॑ दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा॑ दीक्षमाणमनु॑ दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा॑
दीक्षमाणमनु॑ दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा॑ दीक्षमाणमनु॑
दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा॑ दीक्षमाणमनु॑ दीक्षताम्। ऋचस्त्वा॑
दीक्षमाणमनु॑ दीक्षन्ताम्। सामानि॑ त्वा दीक्षमाणमनु॑
दीक्षन्ताम्। यजूं॑षि त्वा दीक्षमाणमनु॑ दीक्षन्ताम्। अहश्च॑
रात्रिश्च। कृषिश्च॑ वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

आप॒श्चौष॑धयश्च। ऊ॒र्क् सूनृ॑तां च। तास्त्वा दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑
दी॒क्षन्ता॑म्। स्वे दक्षे॒ दक्ष॑पिते॒ह सी॑द। दे॒वानां॑ सु॒मो मे॑ह॒ते
रणा॑य। स्वा॒स॒स्थस्त॑नुवा॒ संवि॑शस्व। पि॒तेवै॑धि सून॒व आ
सु॒शेवः॑। शि॒वो मा॑ शि॒वमा वि॑श। स॒त्यं म॑ आ॒त्मा। श्र॒द्धा
मेऽक्षि॑तिः॥८७॥

तपो॑ मे प्र॒तिष्ठा॑। स॒वि॒तृप्र॑सू॒ता मा॒ दिशो॑ दी॒क्षय॑न्तु।
स॒त्यम॑स्मि। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि
योनि॒स्तव॑ योनि॒रस्मि॑। ममै॒व स॒न्वह॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जात॑वेदः। आ॒जु॒ह्वानः॑ सु॒प्रती॑कः पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्रे स्वां
योनि॒मा सी॑द सा॒ध्या। अ॒स्मिन्स॒धस्थे॑ अ॒ध्युत्त॑रस्मिन्॥८८॥

विश्वे॑ दे॒वा यज॑मानश्च सी॒दत। ए॒कमि॑षे विष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु।
द्वे ऊ॒र्जे विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। त्रीणि॑ व्र॒ताय॑ विष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु।
च॒त्वारि॑ मा॒योभ॑वाय॒ विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। पञ्च॑ प॒शुभ्यो॑
विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। षड्रा॒यस्पोषा॑य॒ विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। स॒प्त
स॒प्तभ्यो॑ हो॒त्राभ्यो॑ विष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु। स॒खायः॑ स॒प्तप॑दा
अ॒भूम॑। स॒ख्यं ते॑ ग॒मेय॑म्॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा यो॑षम्। स॒ख्यान्मे॒ मा यो॑षाः। साऽसि॑

सुब्रह्मण्ये। तस्यांस्ते पृथिवी पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये।
तस्यांस्तेऽन्तरिक्षं पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यांस्ते द्यौः
पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यांस्ते दिशः पादः॥९०॥

पुरोरजास्ते पञ्चमः पादः। सा न इषमूर्जं धुक्वा तेजं
इन्द्रियम्। ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यम्। वि मिमे त्वा पयस्वतीम्।
देवानां धेनुः सुदुधामनपस्फुरन्तीम्। इन्द्रः सोमं पिबतु।
क्षेमो अस्तु नः। इमान्नराः कृणुत वेदिमेत्या। वसुमतीः
रुद्रवतीमादित्यवतीम्॥९१॥

वर्ष्मन्द्दिवः। नाभा पृथिव्याः। यथाऽयं यजमानो न
रिष्येत्। देवस्य सवितुः सुवे। चतुः शिखण्डा युवतिः
सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। तस्याः सुपर्णावधि
यौ निविष्टौ। तयोर्देवानामधि भागधेयम्। अप जन्मं भयं
नुद। अप चक्राणि वर्तय। गृहः सोमस्य गच्छतम्। न वा
उ वेतन्म्रियसे न रिष्यसि। देवाः इदैषि पृथिभिः सुगेभिः।
यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तत्र त्वा देवः संविता
दधातु॥९२॥

ब्रह्मणो योनिरःहंसः पङ्क्तिं प्रपद्ये दीक्षा यथाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितस्तथा त्वा दीक्षया

दीक्षयाम्योषधयो दीक्षा द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षतामपचितिश्रद्धाक्षितिरुत्तरस्मिन्गमेयं दिशः पादं
आदित्यवर्तीं वर्तय पञ्च च॥ [७]

यदस्य पारे रजसः। शुक्रं ज्योतिरजायत। तन्नः पर्षदति
द्विषः। अग्ने वैश्वानर स्वाहा। यस्माद्दीषाऽवाशिष्टाः। ततो नो
अभयं कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे।
यस्माद्दीषा न्यषदः। ततो नो अभयं कृधि॥९३॥

प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे। उदुस्र तिष्ठ
प्रति तिष्ठ मारिषः। मेमं यज्ञं यजमानं च रीरिषः। सुवर्गे
लोके यजमानं हि धेहि। शन्न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे।
यस्माद्दीषाऽवैपिष्टाः पलायिष्टाः समज्ञास्थाः। ततो नो अभयं
कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे॥९४॥

य इदमकः। तस्मै नमः। तस्मै स्वाहा। न वा
उवेतन्म्रियसे। आशानां त्वा विश्वा आशाः। यज्ञस्य हि
स्थ ऋत्वियौ। इन्द्राग्नी चेतनस्य च। हुताहुतस्य तृप्यतम्।
अहुतस्य हुतस्य च। हुतस्य चाहुतस्य च। अहुतस्य हुतस्य
च। इन्द्राग्नी अस्य सोमस्य। वीतं पिबतं जुषेथाम्। मा
यजमानं तमो विदत्। मर्त्विजो मो इमाः प्रजाः। मा यः

सोममिमं पिबात्। सः सृष्टमुभयं कृतम्॥१५॥

कृधि मीढुषेऽहुतस्य च सप्त च॥ [८]

अनागसस्त्वा वयम्। इन्द्रेण प्रेषिता उप। वायुष्टे
अस्त्वः शभूः। मित्रस्ते अस्त्वः शभूः। वरुणस्ते
अस्त्वः शभूः। अपाङ्ग्या ऋतस्य गर्भाः। भुवनस्य
गोपाः श्येना अतिथयः। पर्वतानां ककुभः प्रयुतो नपातारः।
वसुनेन्द्रः ह्वयत। घोषेणामीवाः श्वातयत॥१६॥

युक्ताः स्थ वहत। देवा ग्रावाण इन्दुरिन्द्र इत्यवादिषुः।
एन्द्रमचुच्यवुः परमस्याः परावतः। आऽस्मात्सुधस्थात्।
ओरोरन्तरिक्षात्। आ सुभूतमसुषवुः। ब्रह्मवर्चसं म
आसुषवुः। समरे रक्षाः स्यवधिषुः। अपहतं ब्रह्मज्यस्या।
वाक् त्वा मनश्च श्रीणीताम्॥१७॥

प्राणश्च त्वाऽपानश्च श्रीणीताम्। चक्षुश्च त्वा श्रोत्रं च
श्रीणीताम्। दक्षश्च त्वा बलं च श्रीणीताम्। ओजश्च त्वा
सहश्च श्रीणीताम्। आयुश्च त्वाऽजरा च श्रीणीताम्। आत्मा
च त्वा तनूश्च श्रीणीताम्। शृतोऽसि शृतं कृतः। शृताय
त्वा शृतेभ्यस्त्वा। यमिन्द्रमाहुर्वरुणं यमाहुः। यं मित्रमाहुर्यमु

सत्यमाहुः॥९८॥

यो देवानां देवतमस्तपोजाः। तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा।
मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि
धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो वि भातु मे। आकूत्या मनसा
सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पर्यसा सह। तस्य
दोहमशीमहि॥९९॥

तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भुक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा
सोमस्य तृप्यतु। मित्रो जनान्प्र स मित्र। यस्मान्न जातः
परो अन्यो अस्ति। य आविवेश भुवनानि विश्वा। प्रजापतिः
प्रजया संविदानः। त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी। एष
ब्रह्मा य ऋत्वियः। इन्द्रो नाम श्रुतो गुणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शंसिष हरी। य ऋत्वियः प्र ते वन्वे।
वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतं नयः। हरिभिश्चारु
सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु। हरिवर्षसङ्गिरः।
इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं देवानामसि। अधिपतिं माम्।
आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्वरुणश्च राजा। तौ ते भुक्षं चक्रतुरग्र एतम्।

तयो॒रनु॑ भ॒क्षं भ॑क्षयामि। वाग्जु॑षा॒णा सोम॑स्य तृ॒प्यतु॑।
 प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वक॑र्मा। तस्य॒ मनो॑ दे॒वं य॒ज्ञेन॑ रा॒ध्यासम्॑।
 अ॒र्थेगा॑ अ॒स्य ज॑हितः। अ॒वसान॑पतेऽव॒सानं॑ मे वि॒न्द। नमो॑
 रु॒द्राय॑ वास्तो॒ष्पत॑ये। आ॒यने॑ वि॒द्रव॑णे॥१०२॥

उ॒द्याने॑ यत्प॒राय॑णे। आ॒वर्त॑ने वि॒वर्त॑ने। यो गो॑पा॒यति॑
 त॒५ हु॑वे। या॒न्य॑पा॒मित्या॒न्यप्र॑ती॒त्तान्य॑स्मिं। य॒मस्य॑ ब॒लिना॑
 चरा॑मि। इ॒हैव॑ सन्तः॒ प्रति॑ तद्या॑तयामः। जी॒वा जी॒वेभ्यो॑ नि
 ह॑राम ए॒नत्। अ॒नृणा॑ अ॒स्मिन्न॑नृणाः पर॑स्मिन्। तृ॒तीये॑ लो॒के
 अ॒नृणाः॑ स्या॑म। ये दे॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृ॒याणाः॑॥१०३॥

सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृणा आ॒क्षी॑येम। इ॒दम॑नु॒ श्रेयो॑-
 ऽव॒सान॑मा ग॑न्म। शि॒वे नो॒ द्यावा॑पृ॒थि॒वी उ॒भे इ॒मे।
 गोम॑द्धन॒वद॑श्व॒वद॑ूर्ज॒स्वत्। सु॒वीरा॑ वी॒रैरनु॑ स॒श्वरे॑म। अ॒र्कः
 प॒वित्र॑५ रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नार्ति॑ दे॒वानां॑ भुव॑नानि वि॒श्वः॑।
 द्यावा॑पृ॒थि॒वी प॒यसा॑ संवि॒दाने॑। घृ॒तं दु॑हाते अ॒मृतं॑ प्रपी॑ने।
 प॒वित्र॑म॒र्को रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नार्ति॑ दे॒वानां॑ भुव॑नानि वि॒श्वः॑।
 सु॒व॒ज्योति॑र्यशो॒ मह॑त्। अ॒शीम॑हि गा॒धमु॑त् प्र॒तिष्ठा॑म्॥१०४॥

चा॒त॒य॒त श्री॑णी॒ता॒५ स॒त्यमा॑हु॒रशी॑महि ग॒णे कुरु॑ वि॒द्रव॑णे पि॒तृया॑णां अ॒र्को रज॑सो वि॒मान॑स्त्रीणि

च॥ _____ [१]

उदस्ताम्पसीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वानुमित्रान-
वधीद्युगेन। बृहन्तं मामंकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व
स्वाहा पृथिव्याम्। वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति
श्रयस्व स्वाहा दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वा ददे
यशसे वीर्याय च। अस्मास्वप्निया यूयं दधाथेन्द्रियं पयः।
यस्ते द्रप्सो यस्त उदरूषः॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वं भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्ट्यै
स्वाहा। अनु मा सर्वो यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः
सामार्कः। आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि। अस्यै
पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु
राध्याम् गोभिः। अन्वश्चैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजया-
ऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षेत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे।
प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि
भव्यै। विश्वमन्याऽभि वावृधे। तदन्यस्यामर्धिश्रितम्। दिवे च
विश्वकर्मणे। पृथिव्यै चाकरं नमः। अस्कान्द्यौः पृथिवीम्।

अस्कांनृषभो युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु।
अस्कानजनि प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र
जनिषीमहि। ये देवा येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां प्रयाजा
उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो
देवेभ्यः स्वाहा। उत त्या नो दिवा मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप
स्त्रिधः। उत त्या दैव्या भिषजा। शन्नस्करतो अश्विना।
यूयातामस्मद्रपः। अप स्त्रिधः। शमग्निर्ग्निभिस्करत्।
शन्नस्तपतु सूर्यः। शं वातो वात्वरूपाः॥१०९॥

अप स्त्रिधः। तदित्पदं न विचिकेत विद्वान्। यन्मृतः
पुनरप्येति जीवान्। त्रिवृद्ध्रुवनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न
मृतः स जीवात्। प्रत्यस्मै पिपीषते। विश्वानि विदुषे भर।
अरङ्गमाय जग्मवे। अपश्चाद्वध्वने नरे। इन्दुरिन्दुमवागात्।
इन्दोरिन्द्रोऽपात्। तस्य त इन्दुविन्द्रपीतस्य मधुमतः।
उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥११०॥

उदरुष इन्द्रियेण गा मतिररूपा अंगात्रीणि च॥ [१०]

ब्रह्मं प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचः। ब्रह्म यज्ञानां
 हविषामाज्यस्य। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः
 पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु
 देवान्। आश्रावितमत्याश्रावितम्। वर्षद्वृतमत्यनूक्तं च यज्ञे।
 अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति
 कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्प्रयतं देवहेडनम्।
 अरायो अस्मां अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधे-
 तन। ततं म आपस्तदुं तायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय
 शस्यते। अयं समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य
 समुतृष्णुतर्भुवः। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने।
 त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि।
 मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीः।
 तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः
 स्वाहा। भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै
 स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यतं इन्द्र भयामहे। ततो
 नो अभयं कृधि। मघवञ्छृग्धि तव तन्न ऊतये। वि द्विषो वि
 मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी।
 वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो
 न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
 रुजासि। भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।
 यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि
 वेत्थ यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।
 अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थ यथातथम्। यत्पाकत्रा
 मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता
 ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवांश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहोनं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥—————[११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्या-
 स्तस्मान्मा मुञ्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या
 यत्। वाचाऽनृतमूदिमा। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः
 प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृमा। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन॑ द्यावापृथिवी॑ । ऋतेन॑ त्व॑ संरस्वति॑ । ऋतान्मा॑
मुञ्चता॑ हंसः॑ । यदन्य॑कृतमारि॑म । सजा॑तश॑ सादु॑त वा
जामिश॑ सात् । ज्याय॑सः श॑ सादु॑त वा कनी॑यसः ।
अना॑ज्ञातं दे॒वकृतं॑ यदेनः॑ । तस्मा॑त्त्वम॒स्माञ्जा॑तवेदो मुमु॒ग्धि ।
यद्वा॒चा यन्मन॑सा । बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑मष्टी॒वद्भ्या॑म् ॥ ११७ ॥

शि॒श्नैर्यद॑नृतं चकृ॒मा व॒यम् । अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः ।
यद्ध॑स्ता॒भ्यां च॒कर॑ किल्बिषाणि । अ॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः ।
दूरे॑प॒श्या च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च । तान्य॑प्स॒रसा॑वनु॒दत्ता॑मृ॒णानि॑ ।
अदी॑व्य॒वृणं॑ यद॒हं च॒कार॑ । यद्वादा॑स्यन्त्सञ्ज॒गारा॑ जने॒भ्यः ।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः । यन्मयि॑ मा॒ता गर्भे॑ स॒ति ॥ ११८ ॥

एन॑श्च॒कार॒ यत्पि॒ता । अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः । यदा॑ पि॒पेष्ट
मा॒तरं॑ पि॒तरम् । पु॒त्रः प्र॑मु॒दितो॑ ध॒यन् । अहि॑सि॒तौ
पि॒तरौ॑ मया॒ तत् । तद॑ग्रे अ॒नृणो॑ भ॒वामि॑ । यद॒न्तरि॑क्षं
पृथि॒वीमु॑त द्याम् । यन्मा॑तरं पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म । अ॒ग्निर्मा॑
तस्मा॒देन॑सः । यदा॑शसा॒ नि॒शसा॑ यत्प॑रा॒शसा॑ ॥ ११९ ॥

यदेन॑श्चकृ॒मा नूत॑नं यत्पु॑रा॒णम् । अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः ।
अति॑ क्रामामि दुरि॒तं यदेनः॑ । जहा॑मि रि॒प्रं प॑र॒मे स॒धस्थे॑ । यत्र॒

यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतां नु लोकम्।
त्रिते देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो
मा यदि किञ्चिदानशे। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु
मामनेनसम्। दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता
ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु
शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितं चराम। यद्वा दिवा नूतनं
यत्पुराणम्। हिरण्यवर्णास्तत् उत्पुनीत नः। इमं मे
वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥१२१॥

अनेनसमष्टीवद्धाः सति पराशसाऽऽनुशेऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नस्त्रीणि च (यद्देवा
देवा ऋतेन सजातशःसाद्यद्वाचा यद्धस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेष यदन्तरिक्षं
यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदापं इमं मे वरुण तत्त्वा
यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥—[१२]

यत्ते ग्राव्णा चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि
स्वधिता परूषि। तथ्सन्धस्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो
अधुमिथ्सङ्गयेम। यत्ते ग्रावा बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो यत्ते
दुदुहर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतां तत्ते। निष्प्रायतां देव सोम।

यत्ते त्वचं बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि
त्मना॥१२२॥

त्वया तथ्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे
व्योमन्। अहाच्छरीरं पयसा समेत्य। अन्योन्यो भवति
वर्णो अस्य। तस्मिन्वयमुपहृतास्तवं स्मः। आ नो भज
सदसि विश्वरूपे। नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि
हासीद्विर आवृणानः। अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो
रूपं वहतु जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुहो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तवं वर्धयन्तीः।
तस्मै ते सोम नम इद्वषद्व। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व।
सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। सः श्रोत्रेण गच्छस्व
सोम राजन्। यत्त आस्थितं शमु तत्त अस्तु। जानीतान्नः
सङ्गमने पथीनाम्। एतं जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः
सधस्था विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्ते कृणुतादाविरस्मै।
अरिष्ठो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।
नाकमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।

अभूद्देवः संविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।
 वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा
 दधत्। उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह
 नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांश्छा
 घविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्तै॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्यश्च च॥ [१३]

यद्दिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
 श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे
 तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो
 विमोक्कीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशूनां
 चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ। अद्ध्यो
 लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्कीर्मयि
 तेज इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजापतिः
 सोमो वरुणो येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः।
 अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो
 विमोचनीः। आपो विमोक्कीर्मयि तेज इन्द्रियम्। अपां

पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं धाम॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं धाम। इन्द्रस्य प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं धाम। विश्वेषां देवानां प्रियतमं हविः स्वाहा। वयं सोम व्रते तव। मनस्तनूषु पिप्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। कव्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। देवांस इह मादयध्वम्। सोम्यांस इह मादयध्वम्। कव्यांस इह मादयध्वम्। अनन्तरिताः पितरः सोम्याः सोमपीथात्। अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्। वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयतां रयिः। सचतां नः शचीपतिः। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान्। इदमूनु श्रेयोवसानमागन्म। यद्गोजिद्धं न जिदंश्च जिघत्। पूर्णं वनस्पतेरिव। अभि नः शीयतां रयिः। सचतां नः शचीपतिः॥१३०॥

वनस्पतांवृद्धो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियं धामाशीमहीवाभिनः शीयतां रयिरेकं च॥[१४]

सर्वान् यद्विष्यण्णेन वि वै याः पुरस्ताद्देवां देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य
पारेऽनागस उदस्ताम्पसीद्वहं प्रतिष्ठा यद्देवा यत्ते ग्राव्णा यद्दिदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं व्रतानां पर्वण्वल्कः सोम्यानामस्मिन् यज्ञेऽग्रे यो नो
ज्योग्जीवाः पुरोरजाः प्रतेमहे ब्रह्म प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्ग्रहण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्ग्रहणीति।
द्वादशारली रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्ज-
मेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
सुमावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहृत्यै। वाचं यत्वोप
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ _____ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः सुमाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।

तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मोदनं पंचति। रेत एव तदधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। चत्वारि आर्षेयाः प्राश्नन्ति। दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि ददाति। दिशामेव ज्योतींश्चैव रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्ये रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव रेतसा समर्धयति। दर्भमयी रशना भवति। बहु वा एष कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यद्वर्भमयी रशना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनं मेध्यमा लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्। स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजां महर्त्विक्कम्। यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तदधाति। अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेत एव तदधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।

रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अंभवत्थद च॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। यदाह। ब्रह्मन्नाश्वं मेध्यं भन्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते। इमामंगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारत्नी(३)-रिति। ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यत्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा

ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमं रत्नं
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं सङ्स्करोति। तादृगेव तत्।
पूर्व आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।
यन्तारमेवैनं करोति। धर्ताऽसीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।
सौऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शांस्ते। स्वगा

त्वा॑ दे॒वेभ्य॑ इत्या॑ह। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑ः स्व॒गा क॑रोति। स्वाहा॑
त्वा प्र॒जाप॑तय॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अ॑श्वः। यस्या॑ ए॒व
दे॒वता॑या आल॒भ्यते॑। तयै॒वैन॑ः स॒मर्ध॑यति॥१२॥

ब॒ध्नाति॑ स॒मृद्ध्या॑ उ॒पाद॑धात्य॒सीत्या॑ह स॒प्रथ॑स॒मित्या॑ह दे॒वेभ्य॑ इत्या॑ह पञ्च॑ च॥———[३]

यः पि॒तुर॑नुजायाः पु॒त्रः। स पु॒रस्ता॑न्नयति। यो
मा॒तुर॑नुजायाः पु॒त्रः। स प॒श्चान्न॑यति। वि॒ष्वश्च॑मे॒वास्मा॑त्पा॒प्मानं॑
वि॒वृ॒ह॒तः। यो अ॑र्वन्तं जिघा॑सति॒ तम॒भ्यमी॑ति॒ वरु॑ण॒ इति॑
श्वानं॑ चतुर॒क्षं प्र॑सौति। प॒रो म॑र्तः प॒रः श्वे॑ति॒ शुनं॑श्चतुर॒क्षस्य॑
प्र॑ह॒न्ति। श्वे॒व वै पा॑प्मा भ्रातृ॒व्यः। पा॑प्मान॒मेवा॑स्य॒ भ्रातृ॑व्यः
ह॒न्ति। सै॒ध्रकं॑ मु॒सलं॑ भवति॥१३॥

क॒र्मक॑र्मे॒वास्मै॑ सा॒धय॑ति। पौ॒ःश्च॒ले॒यो ह॑न्ति।
पु॒ःश्च॒ल्वां वै दे॒वाः शुचं॑ न्य॒दधुः॑। शु॒चैवा॑स्य॒ शुचं॑
ह॒न्ति। पा॑प्मा वा ए॒तमी॑प्स॒तीत्या॑हुः। योऽश्व॑मे॒धेन॑
यज॑त॒ इति॑। अ॒श्वस्या॑ध॒स्पद॑मुपा॒स्यति॑। व॒ज्री वा अ॑श्वः
प्रा॒जाप॑त्यः। व॒ज्रेणै॒व पा॑प्मानं॒ भ्रातृ॑व्य॒मव॑क्रामति। द॒क्षिणा॑ऽपं
प्ला॒वय॑ति॥१४॥

पा॑प्मान॒मेवा॑स्मा॒च्छम॑ल॒मपं॑ प्ला॒वय॑ति। ऐ॒षी॒क उ॑दू॒हो

भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
 इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
 भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।
 स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।
 पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च
 वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे
 एव सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं
 वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो
 दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेनं राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
 पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
 राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह
 ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजा प्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः।

बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेनं सूतग्रामणिभिः सह
होता। पश्चात्प्राङ्निष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वार्यै बह्वजाविकार्यै। बहुव्रीहियवार्यै
बहुमाषतिलार्यै। बहुहिरण्यार्यै बहुहस्तिकार्यै। बहुदास-
पुरुषार्यै रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषार्यै राजास्त्विति।
भूमा वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं
दधाति। शतेनं क्षत्तसङ्ग्रहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा
तिष्ठन्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति।
आयुर्वा उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्ग्रहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्द-
धाति। शतं शतं भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः।
आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो
दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥ [५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यथ्स्तोक्या अन्वाहं।

सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य
स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समंष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः।
स्तोक्यासु वा अहमंश्वमेधं सःस्थापयामि। तेन ततः
सःस्थितेन चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं
जुहोति। सोमाय स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे
स्वाहेत्याह। सवित्र एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपां मोदाय स्वाहेत्याह। अद्ध्य
एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं जुहोति॥२३॥

मि॒त्राय॒ स्वाहे॑त्या॒ह। मि॒त्रायै॑वैनं जुहोति। वरु॑णाय॒ स्वाहे॑त्या॒ह। वरु॑णायै॑वैनं जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति। दश॑दश स॒म्पादं॑ जुहोति। दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। प्र वा ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः परा॑ची॒राहु॑तीर्जुहोति। पुनः॑ पुनर॒भ्याव॑र्तं जुहोति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति तिष्ठति। ए॒ता९ ह॒ वाव॑ सोऽ॒श्वमे॒धस्य॑ स॒ंस्थि॑तिमुवा॒चास्क॑न्दाय। अस्क॑न्न॒९ हि तत्। यद्य॒ज्ञस्य॑ स॒ंस्थि॑तस्य॒ स्कन्द॑ति॥२४॥
अ॒भिजि॑त्यै वैश्वान॒रः संवि॑त्र ए॒वैनं॑ जुहोति वा॒यवं॑ ए॒वैनं॑ जुहोति च्यव॑ते षट् च॥—[६]

प्र॒जाप॑तये त्वा जुष्टं प्रोक्षा॒मीति॑ पुरस्ता॑त्प्र॒त्यङ्घ्रि॑ष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति। प्र॒जाप॑तिर्वै दे॒वाना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वान्। अ॒न्नाद्य॑मे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं दधा॑ति। तस्मा॒दश्वः॑ पशूनाम॑न्ना॒दो वी॒र्या॑वत्तमः। इन्द्रा॑ग्नि॒भ्यां त्वेति॑ दक्षिण॒तः। इन्द्रा॑ग्नी वै दे॒वाना॑मोजि॑ष्ठौ बलि॑ष्ठौ। ओजं॑ ए॒वास्मि॑न्बलं दधाति। तस्मा॒दश्वः॑ पशूनामोजि॑ष्ठौ बलि॑ष्ठः। वा॒यवे॑ त्वेति॑ प॒श्चात्। वा॒युर्वै दे॒वाना॑मा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः॥२५॥

ज॒वमे॒वास्मि॑न्दधाति।

तस्मा॒दश्वः॑

पशूनामा॒शुः

सारसारितमः। विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे
 वै देवा देवानां यशस्वितमाः। यश एवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्।
 देवा वै देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनामपचिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
 हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनां त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय
 त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 सते त्वाऽसते त्वाऽद्ध्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि
 भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।
 अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
 प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
 देवता अन्वायन्ताः॥ २७॥

सारसारितमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
जुहोति। सर्वहुतमेवेन करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्।
यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय स्वाहेङ्गृताय स्वाहेत्याह।
एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवेन समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या
इति। अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं
विद्वानश्वमेधं सस्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति।
तस्माद्धोतव्या इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति।
भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥२९॥

यस्यानायतनैऽन्यत्राग्रेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः
पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।
आयतन एवास्याहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य कृत्यैः। सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्त्स्यादिति। सकृदेव

होत॒व्याः। न यज॑मानं प॒शुभिर्व्य॑र्धयति। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं
ज॑यति। न पापी॑यान्भवति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशतम॑श्वरूपाणि
जुहोति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशदक्षरा॑ जग॑ती। जाग॒तोऽश्वः
प्राजा॑प॒त्यः समृ॑द्ध्यै। एक॒मति॑रिक्तं जुहोति। तस्मा॒देकः
प्र॒जास्व॑र्धुकः॥ ३१॥

अ॒र्धय॑ति ज॒नय॑ति ख॒त्वाहु॑र्जग॑ती त्रीणि॑ च॥ [८]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ
पि॒ता। आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॑ददाति। अश्वो॑ऽसि ह॒योऽसी॒त्याह॑।
शा॒स्त्ये॒वैन॑मे॒तत्। तस्मा॑च्छि॒ष्टाः प्र॒जा जा॑यन्ते। अ॒त्यो॒-
ऽसी॒त्याह॑। तस्मा॒दश्वः॑ सर्वा॑न्प॒शून॑त्येति। तस्मा॒दश्वः॑ सर्व॑ेषां
प॒शूना॑श्च श्रेष्ठं॑ गच्छति॥ ३२॥

प्र यशः॑ श्रेष्ठं॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। नरो॒ऽस्यर्वा॑ऽसि
स॒प्तिर॑सि वा॒ज्यंसी॒त्याह॑। रू॒पमे॒वास्ये॑तन्महि॒मानं॑ व्याच॑ष्टे।
ययु॑र्नामा॒ऽसी॒त्याह॑। ए॒तद्वा अश्व॑स्य प्रि॒यं ना॑म॒धेयम्॑।
प्रि॒येणै॒वैनं॑ ना॒म॒धेये॑ना॒भि व॑दति। तस्मा॒दप्या॑मि॒त्रौ स॒ङ्गत्य॑।
नाम्ना॑ चेद॒ध्वये॑ते। मि॒त्रमे॒व भ॑वतः॥ ३३॥

आ॒दि॒त्यानां॑ प॒त्वाऽन्वि॑हीत्या॑ह। आ॒दि॒त्याने॒वैनं॑ गमयति।

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ स्वाहेन्द्रा॑ग्निभ्या॒मिति॑ पूर्॒वहो॑मां जु॒होति॑। पूर्॒व
 ए॒व द्विष॑न्तं भ्रातृ॒व्यम॑ति॒ क्राम॑ति। भूर॑सि भु॒वे त्वा॒ भव्या॑य
 त्वा भविष्य॑ते त्वेत्यु॒त्सृज॑ति सर्व॒त्वाय॑। दे॒वा आ॑शा॒पाला॑ ए॒तं
 दे॒वेभ्योऽश्वं॑ मे॒धाय॑ प्रोक्षि॑तं गोपा॒यते॒त्याह॑। श॒तं वै त॒ल्प्या
 राज॑पु॒त्रा दे॒वा आ॑शा॒पालाः। तेभ्य॑ ए॒वैनं॑ परि॑ द॒दाति॑। ई॒श्वरो
 वा अ॒श्वः प्र॑मु॒क्तः परा॑ परा॒वतं॑ गन्तोः॑। इ॒ह धृ॑तिः स्वाहे॒ह
 वि॒धृतिः॑ स्वाहे॒ह र॑न्तिः स्वाहे॒ह र॑म॒तिः स्वाहे॑ति॒ चत॑सृषु प॒थ्सु
 जु॒होति॑॥३४॥

ए॒ता वा अ॒श्वस्य॑ बन्ध॑नम्। ताभि॑रे॒वैनं॑ ब॒ध्नाति॑। तस्मा॑द॒श्वः
 प्र॑मु॒क्तो बन्ध॑न॒मा ग॑च्छति। तस्मा॑द॒श्वः प्र॑मु॒क्तो बन्ध॑नं न
 ज॑हाति। रा॒ष्ट्रं वा अ॑श्वमे॒धः। रा॒ष्ट्रे ख॒लु वा ए॒ते व्या॑यच्छन्ते।
 येऽश्वं॑ मे॒ध्यं र॑क्षन्ति। तेषां॑ य उ॒दचं॑ गच्छ॑न्ति। रा॒ष्ट्रादे॒व ते
 रा॒ष्ट्रं ग॑च्छन्ति। अथ॑ य उ॒दचं॑ न गच्छ॑न्ति॥३५॥

रा॒ष्ट्रादे॒व ते व्य॑वच्छिद्यन्ते। परा॒ वा ए॒ष सि॑च्यते।
 योऽब॒लौऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑ते। यद॒मित्रा॑ अ॒श्वं वि॒न्देर॑न्।
 ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। च॒तुः श॒ता र॑क्षन्ति। य॒ज्ञस्याघा॑ताय।
 अथा॒न्यमा॒नीय॑ प्रोक्षे॑युः। सै॒व ततः॑ प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पृथु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत।
तस्य तेपानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा
दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।
तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव
तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥ ३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं
जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि
जुहोति। चत्वार्यौद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै
शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव
रुन्धे॥ ३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै
देवलोकः। द्वादश मासाः पञ्चतवः। त्रय इमे लोकाः।
असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वैव्यं क्षत्रम्।
सा श्रीः। तद्ब्रध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥ ३९॥

त्रिंशतमौद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं
विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवतां

जुहोति। त्र्यावृत्तो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति॥४०॥

यो दीक्षामन्तिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति। अथो इयं वै पूर्णाहुतिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामव रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥[१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्। तं वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा। स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै स्वाहा कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः। प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते।

सर॑स्वत्यै स्वाहा॒ सर॑स्वत्यै बृ॒हत्यै॑ स्वाहा॒ सर॑स्वत्यै पाव॒कायै॑
 स्वाहेत्या॑ह। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चैवैन॒मुद्य॑च्छते। पू॒ष्णे स्वाहा॑
 पू॒ष्णे प्र॑प॒थ्याय॑ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॑ स्वाहेत्या॑ह। प॒शवो॑
 वै पू॒षा। प॒शुभि॑रे॒वैन॒मुद्य॑च्छते। त्वष्ट्रे॑ स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ तु॒रीपा॑य॑
 स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ पु॒रुरू॑पाय॑ स्वाहेत्या॑ह। त्वष्ट्रा॒ वै प॑शूनां
 मि॒थुना॑ना॒ रूप॑कृत्। रू॒पमे॒व प॒शुषु॑ दधाति। अथो॑
 रू॒पैरे॒वैन॒मुद्य॑च्छते। विष्णा॑वे स्वाहा॒ विष्णा॑वे नि॒खुर्य॑पाय॑
 स्वाहा॒ विष्णा॑वे नि॒भूय॑पाय॑ स्वाहेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।
 य॒ज्ञायै॑वैन॒मुद्य॑च्छते। पू॒र्णाहु॑तिमु॒त्तमां॑ जु॒होति॑। प्रत्यु॒त्त॑ब्ध्यै
 सय॒त्वाय॑॥ ४३ ॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥ [११]

सा॒वि॒त्रम॒ष्टाक॑पालं प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री।
 गा॒य॒त्रं प्रा॑तः स॒वनम्। प्रा॒तः स॒वना॑दे॒वैनं॑ गा॒य॒त्रियाश्छ॑न्द॒सोऽधि॑
 निर्मि॑मीते। अथो॑ प्रा॒तः स॒वनमे॒व तेना॑ऽऽप्रोति।
 गा॒य॒त्रीं छ॑न्दः। स॒वि॒त्रे प्र॑स॒वि॒त्र एका॑दशकपालं म॒ध्यन्दि॑ने।
 एका॑दशाक्षरा त्रि॒ष्टुप्। त्रैष्टु॑भं मा॒ध्यं दि॒नं स॒वनम्। मा॒ध्यं
 दि॒नादे॒वैनं॑ स॒वना॑त्रि॒ष्टुभश्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते॥ ४४ ॥

अथो माध्यं दिनमेव सवनं तेनाऽऽप्नोति। त्रिष्टुभं
छन्दः। सवित्र आसवित्रे द्वादशकपालमपराह्णे। द्वादशाक्षरा
जगती। जागतं तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं
जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो तृतीयसवनमेव
तेनाऽऽप्नोति। जगतीं छन्दः। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां
परावतं गन्तौः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः
स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतस्र आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरेवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो
व्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थो व्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नवं च॥—————[१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव
ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यं जायत।
आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह।
राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं
इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह।

धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरजायत।
बोढाऽनङ्घानित्याह॥४७॥

अनङ्घुह्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा बोढाऽनङ्घानजायत।
आशुः सप्तिरित्याह। अश्वं एव जवं दधाति। तस्मात्पुरा-
ऽऽशुरश्वोऽजायत। पुरन्धिर्योषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति।
तस्मात्स्त्री युवतिः प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ
ह वै तत्र जिष्णू रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी।
स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य
यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य
वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः
पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो
वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः
पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन
यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते ह वै
तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनङ्घानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥ [१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।
 तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव
 नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानंजुहोत्।
 तैर्वै स देवानंप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति।
 अग्नेर्वा एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
 तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
 यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महृतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
 वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
 तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
 यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां
 वा एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव
 तत्प्रीणाति। करम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्।
 यत्करम्बाः। यत्करम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां

वा ए॒तद्रूपम्। यद्धा॒नाः। यद्धा॒नाभिर्जु॑होति। नक्ष॑त्राण्ये॒व
तत्प्री॑णाति। सक्तु॑भिर्जुहोति। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तद्रूपम्।
यत्सक्त॑वः। यत्सक्तु॑भिर्जुहोति॥ ५४॥

प्र॒जाप॑तिमे॒व तत्प्री॑णाति। म॒सू॒स्यैर्जु॑होति। सर्वा॑सां वा
ए॒तद्दे॒वता॑नां रूपम्। यन्म॒सू॒स्यानि॑। यन्म॒सू॒स्यैर्जु॑होति।
सर्वा॑ ए॒व तद्दे॒वताः॑ प्रीणाति। प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॑होति।
प्रि॒याङ्गा ह॒ वै ना॑मैते। ए॒तैर्वै दे॒वा अश्व॑स्याङ्गानि
सम॑दधुः। यत्प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॑होति। अश्व॑स्यै॒वाङ्गानि॑
सन्द॑धाति। दशान्ना॑नि जुहोति। दशाक्ष॑रा वि॒राट्।
वि॒राट्कृ॒त्स्नस्या॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ॥ ५५॥

जुहोति मधु॑ना जुहोति पृथु॑केर्जुहोति क॒रम्बैर्जु॑होति सक्तु॑भिर्जुहोति प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॑होति
च॒त्वारि॑ च (अन्न॑होमानाऽऽज्ये॑नाग्नेर्मधु॑ना तण्डु॑लैः पृथु॑केर्ला॒जेः क॒रम्बैर्धा॑नाभिः सक्तु॑भिर्म॒सू॒स्यैः
प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्दशान्ना॑नि द्वा॒दश॑ ।)॥ [१४]

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धम॑सृजत। तं सृष्टं रक्षा॑स्यजिघांसन्।
स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्न॒क्तं हो॑मानपश्यत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै
स य॒ज्ञाद्रक्षा॑स्यपा॒हन्। यन्न॑क्तं होमां जुहोति। य॒ज्ञादे॒व
तैर्य॑जमानो रक्षा॑स्यपं हन्ति। आ॒ज्ये॑न जुहोति। वज्रो॑ वा

आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षाऽस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति। रक्षसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्य प्राणं दधाति। पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। द्वाभ्याऽस्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति। अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वे पुरुषः शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह। आयुर्वे सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। सर्वस्मै स्वाहेत्याह। अपरिमितमेवाव रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षाऽस्यपंहन्त्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥—————[१५]

प्रजापतिं वा एष ईप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति। अथो आहुः। सर्वाणि भूतानीति। एकस्मै स्वाहेत्याह। प्रजापतिर्वा एकः। तमेवाऽऽप्नोति। एकस्मै स्वाहा द्वाभ्याऽ

स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमेति।
एकोत्तरं जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्गं लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।
आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। अयुताय स्वाहा
नियुताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकानव रुन्धे। अर्बुदाय
स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय
स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्यर्बुदम्। वाच एव
भूमानमव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाऽऽप्रोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाऽऽप्रोति।
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाऽऽप्रोति। परार्धाय
स्वाहेत्याह। परार्धमेवाऽऽप्रोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहेत्याह। रात्रिर्वा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवाव
रुन्धे। अथो अहोरात्रयोरेव प्रति तिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा
वा नक्तं वा जुहुयात्। अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा

व्युष्ट्यै स्वाहो॑दे॒ष्यते स्वाहो॑द्यते स्वाहेत्यनु॑दिते जुहोति।
उदि॑ताय॒ स्वाहा॑ सुव॒र्गाय॒ स्वाहा॑ लो॒काय॒ स्वाहेत्युदि॑ते
जुहोति। अ॒होरा॒त्रयो॒रव्य॑तिमोहाय॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहव्युष्टिः सप्त च॥—[१६]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्य॑श्वना॒मानि॑ जुहोति। उ॒भयो॑रे॒वैनं॑
लो॒कयो॑र्नाम॒धेयं॑ गमयति। आ॒य॒नाय॒ स्वाहा॒ प्राय॑णाय॒
स्वाहेत्यु॑द्वावाञ्जुहोति। सर्व॑मे॒वैन॒मस्क॑न्नः सुव॒र्गं लो॒कं
ग॑मयति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ सोमा॑य॒ स्वाहेति॑ पूर्व॒होमा॑ञ्जुहोति।
पूर्व॑ ए॒व द्वि॒षन्तं॑ भ्रातृ॒व्यम॑ति॒ क्राम॑ति। पृथि॒व्यै स्वाहा॒-
ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहेत्या॑ह। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒
सोमा॑य॒ स्वाहेति॑ पूर्व॒दीक्षा॑ जुहोति। पूर्व॑ ए॒व द्वि॒षन्तं॑
भ्रातृ॒व्यम॑ति॒ क्राम॑ति॥६३॥

पृथि॒व्यै स्वाहा॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहेत्ये॑कवि॒ंशिनीं॑ दी॒क्षां
जु॑होति। एक॑वि॒ंशति॑र्वै दे॒वलो॒काः। द्वा॑द॒श मा॒साः
पञ्च॑र्त॒वः। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दि॒त्य एक॑वि॒ंशः। ए॒ष
सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। भुवो॑ दे॒वानां॑
कर्म॑णेत्यु॒दीक्षा॑ जुहोति। ऋतू॑ने॒वास्मै॑ कल्पयति। अ॒ग्नये॒

स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्ग्रजः सङ्गामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य
लोकस्याप्त्यै। भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्यासीर्जुहोति।
सुवर्गस्य लोकस्य पर्याप्त्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति।
सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति।
सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधींताय स्वाहेति
समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं
भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

दध्मः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहेत्यङ्ग्रहोमाञ्जुहोति।
अङ्गेअङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवेनं
पाप्मनस्तेन मुञ्चति। अञ्जेताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा
श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि जुहोति। रूपैरेवेनः समर्धयति।
ओषधीभ्यः स्वाहा मूलैभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो
वा ओषधयः। पुष्पैभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलैभ्योऽन्याः।
ता एवोभयीरव रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति।
आरण्यस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ। मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि

जुहोति। प्रा॒णा वै दे॒वा अपा॑व्याः। प्रा॒णाने॒वाव॑ रुन्धे।
 कू॒प्याभ्यः॑ स्वाहा॒द्भ्यः स्वाहेत्य॒पां॑ होमा॑ञ्जुहोति। अ॒प्सु
 वा आपः॑। अन्नं॑ वा आपः॑। अ॒द्भ्यो वा अन्नं॑ जायते।
 यदे॒वाद्भ्योऽन्नं॑ जायते। तदव॑ रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं
 च॥

[१७]

अ॒म्भांसि॑ जुहोति। अ॒यं वै लो॒कोऽम्भा॑ंसि। तस्य॑
 वस॒वोऽधि॑पतयः। अ॒ग्निज्यो॑तिः। यद॒म्भांसि॑ जुहोति।
 इ॒ममे॒व लो॒कमव॑ रुन्धे। वसू॒नां॑ सायु॒ज्यं गच्छ॑ति।
 अ॒ग्निं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। नभा॑ंसि जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं॒ वै
 नभा॑ंसि॥६८॥

तस्य॑ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्यो॑तिः। यन्नभा॑ंसि
 जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव॑ रुन्धे। रु॒द्राणां॑ सायु॒ज्यं गच्छ॑ति।
 वा॒युं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। महा॑ंसि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को
 महा॑ंसि। तस्या॑दित्या अधि॑पतयः। सू॒र्यो ज्योतिः॑॥६९॥

यन्महा॑ंसि जुहोति। अ॒मुमे॒व लो॒कमव॑ रुन्धे।
 आ॒दि॒त्यानां॑ सायु॒ज्यं गच्छ॑ति। सू॒र्यं ज्योति॑रव॑
 रुन्धे। नमो॑ रा॒ज्ञे नमो॑ वरु॒णायेति॑ य॒व्यानि॑ जुहोति।

अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रु॒द्धौ। म॒यो॒भूर्वा॑तो॒ अ॒भि वा॑तू॒स्ता इति॑ गु॒व्यानि॑
जुहोति। प॒शूना॑मवरु॒द्धौ। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहेति॑
सन्तति॑होमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सन्तत्यै॥ ७० ॥

सि॒ताय॑ स्वाहाऽसि॑ताय॒ स्वाहेति॑ प्रमु॑क्तीर्जुहोति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्रमु॑क्त्यै। पृ॒थि॒व्यै स्वाहाऽन्तरि॑क्षाय॒
स्वाहेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। द॒त्वते॑ स्वाहाऽद॒न्तका॑य॒
स्वाहेति॑ शरी॒रहो॑माञ्जुहोति। पि॒तृलो॑कमे॒व तैर्य॑ज॒मानोऽव॑
रुन्धे। कस्त्वा॑ युनक्ति॒ स त्वा॑ युन॒त्किति॑ परि॒धीन् यु॑नक्ति।
इ॒मे वै लो॒काः परि॑धयः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥ ७१ ॥

यः प्रा॑णतो॒ य आ॑त्म॒दा इति॑ म॒हि॒मानौ॑ जुहोति। सु॒व॒र्गो
वै लो॒को म॒हः। सु॒व॒र्गमे॒व ताभ्या॑ लो॒कं यज॑मानोऽव॒
रुन्धे। आ ब्र॒ह्मन्ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒सी जा॑यता॒मिति॑ सम॑स्तानि
ब्र॒ह्मवर्च॑सानि जुहोति। ब्र॒ह्मवर्च॑समे॒व तैर्य॑ज॒मानोऽव॑ रुन्धे।
ज॒ज्ञि बी॒जमि॑ति जुहोत्यन॑न्तरित्यै। अ॒ग्नये॑ सम॑नमत्पृथि॒व्यै
सम॑नम॒दिति॑ सन्नति॑होमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सन्न॑त्यै। भू॒ताय॑ स्वाहा॑ भविष्य॒ते स्वाहेति॑ भू॒ताभ॒व्यौ होमौ॑
जुहोति। अ॒यं वै लो॒को भू॒तम्॥ ७२ ॥

असौ भविष्यत्। अनयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति।
 सर्वस्यात्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदक्रन्दः प्रथमं जायमानु
 इत्यश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्यात्यै। सर्वस्य जित्यै।
 सर्वमेव तेनाप्रोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते॥७३॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्। स
 एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानं पश्यत्। तानं जुहोत्। तैर्वै स
 यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
 तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
 स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७४॥

वै नभसि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्ट्यै भूतं यजते नवं च॥—————[१८]

एकयूपो वैकादशिनी वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति।
 एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।
 बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां
 यूपा भवन्ति। राज्जुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तैर्जन्या
 अवद्यन्ति। अवद्यन्त्यश्वस्य॥७५॥

पाप्मा वै तैजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां

पशूनामवृद्धन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सुयोनिरा
 अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्व एवास्य योनावव द्यति।
 यूपेषु ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरोकेष्वारण्यान्धारयन्ति।
 पशूनां व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्त्सृजन्ति।
 पाप्मनोऽपहृत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहत्याया अपहृत्यै।
 पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्धौ।
 भ्रूणहत्यामेवास्मादपहत्य। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि
 गृह्णाति। षड्वैल्वा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धौ। षड्वादिराः।
 तेजसोऽवरुद्धौ॥ ७७॥

षट्वालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धौ। एकविंशतिः
 सम्पद्यन्ते। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः
 पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष
 सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो
 भवन्ति॥ ७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति

तिष्ठति। सर्वं वा अश्वमेध्याप्रोति। अपरिमिता भवन्ति।
 अपरिमितस्यावरुद्धौ। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्।
 दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवदन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो
 वा अश्वः॥७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवदति।
 यदितरेषां पशूनामवदति। शतदेवत्यं तेनाव रुन्धे।
 चितेऽग्नावधिं वैतसे कटेऽश्वं चिनोति। अप्सुयोनिर्वा
 अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति।
 पुरस्तात्प्रत्यश्च तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्सम्यश्चौ दधाति। अश्वं तूपरं
 गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै।
 आत्मनाऽभि जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति।
 सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव
 धारां तेनाव रुन्धे। इलुवर्दाय स्वाहा बलिवर्दाय
 स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः। परिवत्सरो बलिवर्दः।
 संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरव रुन्धे। आयुरेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वमेधयाजी जरसा विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरुद्धौ भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥ ————— [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एक-
विंशतिर्यूपाः। यथा वा अश्वो वर्षभा वा वृषाणः
संस्फुरेरन्। एवमेव तथ्स्तोमाः संस्फुरन्ते। यदैकविंशाः।
ते यत्समृच्छेरन्। हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः
स्यादित्याहुः। द्वादशः स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्वश यूपा
भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव
रुन्धे। य एकादशः। स्तन एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवैनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः
स्तोम एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।
एकविंश एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः।
एकविंशतिर्यूपाः। यथा प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राज्ञां
भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः।
एकविंशतिर्यूपाः। एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं

वेद। ककुद्ध राज्ञां भवति। यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीरूषाणि
वेद। शिरो ह राज्ञां भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति।
एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। एतानि वा अश्वमेधे
त्रीणि शीरूषाणि। य एवं वेद। शिरो ह राज्ञां भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राज्ञां भवति पद च॥—————[२१]

देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न
प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्। यदश्वमेधेऽश्वेन मध्येनोदश्चो
बहिष्पवमानः सर्पन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रजात्यै। न
वै मनुष्यः सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद। अश्वो वै सुवर्गं
लोकमञ्जसा वेद। यदुद्गातोद्गायेत्। यथा क्षेत्रज्ञोऽन्येन पथा
प्रतिपादयेत्। तादृक्तत्॥८६॥

उद्गातारं पुरुष्य। अश्वमुद्गीथाय वृणीते। यथा क्षेत्रज्ञो-
ऽञ्जसा नयति। एवमेवैनमश्वः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति।
पुच्छं मन्वा रभन्ते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। हिं करोति।
सामैवाकः। हिं करोति। उद्गीथ एवास्य सः॥८७॥

वडं बा उप रुन्धन्ति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। अथो
यथोपगातारं उपगायन्ति। तादृगेव तत्। उदंगासीदश्चो

मेध्य॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थः।
 उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्सामयो॑रे॒व प्रति॑ तिष्ठति।
 हि॒र॒ण्येनो॒पाक॑रोति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॒खतो॑
 द॒धाति। यज॑माने च प्र॒जासु॑ च। अथो॒ हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व
 यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तथ्स उ॒पाक॑रोति च॒त्वारि॑ च॥ [२२]

पुरु॑षो वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यदश्वे॑ प॒शून्त्रि॑युञ्जन्ति।
 य॒ज्ञादे॒व तद्य॑ज्ञं प्रयु॒ङ्क्ते। अश्वं॑ तू॒परं गो॑मृ॒गम्। तान॑ग्नि॒ष्ठ
 आल॑भते। से॒नामु॒खमे॒व तथ्स॑श्यति। तस्मा॑द्राजमु॒खं भी॒ष्मं
 भावु॑कम्। आ॒ग्नेयं॑ कृ॒ष्णग्री॑वं पु॒रस्ता॑ल॒लाटे॑। पूर्वा॑ग्निमे॒व तं
 कुरु॑ते॥८९॥

तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्निं पु॒रस्ता॑त्स्थापयन्ति। पौ॒ष्णम॒न्वश्च॑म्। अन्नं॑ वै
 पू॒षा। तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्नावा॑हार्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौ॒ष्णमु॒परि॑ष्ठात्।
 ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑ पू॒षा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
 तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॑दो भावु॑कः। आ॒ग्नेयो॑ कृ॒ष्णग्री॑वौ बाहु॒वोः।
 बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥९०॥

तस्मा॑द्राज॒न्यो बा॒हुब॒लीभा॑वु॒कः। त्वा॒ष्ट्रौ लो॑मशस॒क्थौ

सु॒क्थ्योः। सु॒क्थ्योरे॒व वी॒र्यं ध॑त्ते। तस्मा॑द्राज॒न्यं
ऊ॒रुब॒लीभा॑वुकः। शि॒ति॒पृ॒ष्ठौ बा॑र्हस्प॒त्यौ पृ॒ष्ठे।
ब्र॒ह्मव॒र्च॒समे॒वोप॑रि॒ष्टाद्ध॑त्ते। अथो॑ क॒वचे॑ ए॒वैते अ॒भि॒तः
पर्यू॑हते। तस्मा॑द्राज॒न्यः सन्न॑द्धो वी॒र्यं क॑रोति। धा॒त्रे
पृ॒षो॒द॒रम॑धस्ता॑त्। प्र॒ति॒ष्ठामे॒वैतां कुरु॑ते। अथो॑ इ॒यं वै धा॒ता।
अ॒स्यामे॒व प्र॒तिं ति॑ष्ठति। सौ॒र्यं ब॒लक्षं॑ पु॒च्छे॑। उ॒थ्स॑ेधमे॒व तं
कुरु॑ते। तस्मा॑दु॒थ्स॑ेधं भ॒ये प्र॒जा अ॒भिस॑ऽश्रयन्ति॥९१॥

कुरु॑ते ध॑त्ते कुरु॑ते पञ्च॑ च॥ [२३]

साङ्ग॑ह॒ण्या च॑तुष्ट॒य्यो यो वै यः पि॒तुश्च॑त्वारो॒ यथा॑ नि॒क्तं प्र॒जाप॑तये त्वा॒ यथा॑ प्रोक्षि॑तं
वि॒भूरा॑ह प्र॒जाप॑तिरकामयताश्चमे॒धेन॑ प्र॒जाप॑तिर्न किञ्चन सा॒वि॒त्रमा॑ ब्रह्म॑न्प्रजाप॑तिर्दे॒वैभ्यः॑
प्र॒जाप॑ती रक्षा॑सि प्र॒जाप॑तिमीप्सति वि॒भूर॑श्चनान्य॒म्मास्ये॑कयूपो रा॒जु॒दाल॑मेकवि॒ंशो
दे॒वाः पु॒रुष॑स्त्रयो॒विंश॑तिः॥२३॥

साङ्ग॑ह॒ण्या तस्मा॑दश्वमेधया॒जी यत्प॑रि॒मिता॒ यद्य॑ज्ञमु॒खे यो दी॒क्षां दे॒वाने॒व त्रयं॑ इ॒मे सि॒ताय॑
प्रा॒णापा॑नावेवास्मिन्तस्मा॑द्राज॒न्यं ए॒कं न॑वतिः॥९१॥

साङ्ग॑ह॒ण्या सऽश्र॑यन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
 तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमाप्त्वाऽष्टादशिभिरवा-
 रुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैराप्त्वा यजमानो-
 ऽव रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः।
 द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
 तैराप्त्वा यजमानोऽव रुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशूनुपाकरोति।
 इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते
 सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां
 पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोर्ग्रामान्तौ
 स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
 अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
 यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।
 अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।

अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशूनालभते। तेनैव पशूनव रुन्धे।
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो
भवन्ति। न यज्ञवेशसम्भवति। न यजमानमरण्यं मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यतस्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स
एतानुभयान्पशूनपश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत।
तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं
लोकमवारुन्ध। आरण्यैरमुम्। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते।
इममेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः।
य इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान्
वै संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशव

आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽव रुन्धे।
वि वा एष प्रजयां पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्के।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराधोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।
यदेत ऐकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽव रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क। तामाप्रोत्।
तामाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैराप्त्वा यजमानोऽव रुन्धे। एकादश दशत
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः। पशून्नेवाव
रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पशवो भवन्ति।
अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः
पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्याल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥—————[२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा
आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव
रुन्धे। यदा रण्यान्। अमुं तैः। उभयांन्पशूनालभते।

गाम्यांश्चरण्यांश्च। उभयोर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयान्पशूना-
लभते॥९॥

ग्राम्यांश्चरण्यांश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
उभयान्पशूनालभते। ग्राम्यांश्चरण्यांश्च। उभयेषां
पशूनामवरुद्धौ। त्रयस्त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां
लोकानामाप्त्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्॥१०॥

अस्मिँल्लोके बहवः कामा इति। यत्समानीभ्यो
देवताभ्योऽन्येऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके
कामान्दधाति। तस्मादस्मिँल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणां
त्रयाणां सह वपा जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत
इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै।
पर्यग्निकृतानारण्यानुत्सृजन्त्यहिंसायै॥११॥

अवरुद्धा उभयान्पशूनालभते सत्यादहिंसायै॥ [३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।
आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।
अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्।
वायुमेवास्मै युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इ॒मे वै लो॒काः परि॑त॒स्थुषः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्
यु॑नक्ति। रोच॑न्ते रोच॒ना दि॒वीत्या॑ह। नक्ष॑त्राणि वै रोच॒ना
दि॒वि। नक्ष॑त्राण्ये॒वास्मै॑ रोचयति। यु॒ञ्जन्त्य॑स्य॒ काम्ये॑त्या॒ह।
का॒मा॒ने॒वास्मै॑ युनक्ति। हरी॑ विप॑क्ष॒सेत्या॑ह। इ॒मे वै हरी॑
विप॑क्षसा। इ॒मे ए॒वास्मै॑ युनक्ति॥१३॥

शो॒णा धृ॒ष्णू नृ॒वाह॑सेत्या॒ह। अ॒हो॒रा॒त्रे वै नृ॒वाह॑सा।
अ॒हो॒रा॒त्रे ए॒वास्मै॑ युनक्ति। ए॒ता ए॒वास्मै॑ दे॒वता॑ युनक्ति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। के॒तुं कृ॒ण्वन्न॑के॒तव॑ इति॑ ध्व॒जं
प्रति॑मु॒ञ्चति॑। यश॑ ए॒वैन॒५ रा॒ज्ञां ग॑मयति। जी॒मूत॑स्येव भवति॒
प्रती॑क॒मित्या॑ह। यथा॒य॒जुरे॒वैतत्। ये ते प॒न्था॑नः स॒वितः॑
पू॒र्व्यास॑ इत्य॒ध्व॒र्युर्य॑ज॒मानं॑ वाचयत्य॒भिजि॑त्यै॥१४॥

परा॒ वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञ ए॑ति। यस्य॑ प॒शुरु॑पाकृ॒तोऽन्य॑त्र
वे॒द्या ए॑ति। ए॒त५स्तो॑तरे॒तेन॑ प॒था पुन॑रश्व॒माव॑र्तयासि न
इत्या॑ह। वा॒युर्वै स्तो॑ता॒। वा॒युमे॒वास्य॑ प॒रस्ता॑द्वधा॒त्यावृ॑त्यै।
यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्कन्द॑ति। ए॒वं वा ए॒तद॑श्व॒स्य
स्कन्द॑ति। यद॑स्योपाकृ॒तस्य॑ लो॒मा॒नि शी॑य॒न्ते। यद्वा॒लेषु॑
का॒चाना॑व॒यन्ति॑। लो॒मा॒न्ये॒वास्य॑ तथ्स॒म्भ॑रन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुव॒रिति॑ प्रा॒जाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्रा॒जाप॒त्यो
वा अश्वः॑। स्वयै॑वैनं दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॑
महि॑षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परि॒वृत्ती॑। ए॒षां
लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॑र्वै
हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति।
स॒हस्रं॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै।
अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः क्रा॑मन्ति।
योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽअ॒न्तु गाय॑त्रेण॒ छन्द॑सेति॒
महि॑ष्य॒भ्य॑नक्ति। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री।
तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वाऽअ॒न्तु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेति॒ वा॒वाता॑। तेजो॒ वा
आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यं त्रिष्टु॑प्। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यम॑व॒ रुन्धे।
आ॒दि॒त्यास्त्वाऽअ॒न्तु जाग॑तेन॒ छन्द॑सेति॒ परि॒वृत्ती॑। तेजो॒
वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मे॑ प॒शून॑व॒ रुन्धे।
प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रू॑पम्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद॒धति॑। नास्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं

प॒शवः॑ श्रीरप॑ क्रामन्ति। ला॒जी(३)ञ्छा॒ची(३)न् यशो॑म॒माँ(४)
 इत्यति॑रिक्त॒मन्न॑म॒श्वा॒योपा॑हरन्ति। प्र॒जामे॒वान्ना॒दीं कु॑र्वते।
 ए॒तद्दे॒वा अ॒न्नम॑त्तै॒तद॒न्नम॑द्धि प्रजाप॑त॒ इत्या॑ह। प्र॒जाया॑मे॒वान्नाद्यं॑
 दध॑ते। यदि॑ नाव॒जिघ्रे॑त्। अ॒ग्निः प॒शुरा॑सीदित्य॒वघ्रा॑पयेत्। अ॒व
 है॒व जिघ्र॑ति। आ॒क्रान् वा॒जी क्र॑मैर॒त्य॒क्र॒मी॒द्वा॒जी द्यौस्ते॑ पृ॒ष्ठं
 पृथि॑वी स॒धस्थ॑मित्य॒श्वम॑नु॒मन्न॑यते। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै।
 समि॑द्धो अ॒ञ्ज॒नृद॑रं म॒तीना॑मित्य॒श्वस्या॒प्रियो॑ भवन्ति
 सरू॒प॒त्वाय॑॥१९॥

परित॑स्थुष॒ इत्या॑हेमे ए॒वास्मै॑ यु॒नक्त्य॑भिजि॒त्यै भ॑रन्त्य॒श्वमे॒धो रु॑न्धे रू॒पञ्जिघ्र॑ति त्रीणि॑ च॥[४]

तेज॑सा॒ वा ए॒ष ब्र॑ह्मव॒र्च॒सेन॑ व्यृ॒द्ध्यते॑। योऽ॒श्वमे॒धेन॑ यज॑ते।
 होता॑ च ब्र॒ह्मा च॑ ब्र॒ह्मोद्यं॑ वदतः। तेज॑सा चै॒वैनं॑ ब्रह्मव॒र्च॒सेनं॑
 च॒ सम॑र्धयतः। द॒क्षिण॑तो ब्र॒ह्मा भ॑वति। द॒क्षिण॑तआ॒यत॑नो॒ वै
 ब्र॒ह्मा। बा॒र॒ह॒स्प॒त्यो वै ब्र॒ह्मा। ब्र॒ह्मव॒र्च॒समे॒वास्य॑ दक्षिण॑तो
 द॑धाति। तस्मा॒द्वक्षि॑णोऽ॒र्धो ब्र॑ह्मव॒र्च॒सित॑रः। उ॒त्तर॑तो होता॑
 भ॑वति॥२०॥

उ॒त्तर॑तआ॒यत॑नो॒ वै होता॑। आ॒ग्ने॒यो वै होता॑। तेजो॑
 वा अ॒ग्निः। तेज॑ ए॒वास्यो॑त्तर॑तो द॑धाति। तस्मा॒दुत्त॑रो-

ऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो
वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च
समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः
पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय
इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं
स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव
रुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला।
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी
चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विज्जायते पुनरित्याह।
चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य
भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनं महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति
तिष्ठति। पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परो-
ऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य

नाभि॒मित्या॑ह। य॒ज्ञो वै भुव॑नस्य॒ नाभिः॑। य॒ज्ञमे॒वाव॑ रुन्धे।
 पृ॒च्छामि॑ त्वा वृ॒ष्णो अश्व॑स्य॒ रेत॑ इत्या॑ह। सोमो॒ वै वृष्णो॑
 अश्व॑स्य॒ रेतः॑। सोम॒पीथमे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒च्छामि॑ वा॒चः पर॑मं
 व्यो॒मेत्या॑ह। ब्रह्म॒ वै वा॒चः पर॑मं व्यो॒म। ब्रह्म॒वर्च॑समे॒वाव॑
 रुन्धे॥ २४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि
 च॥ [५]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। योऽश्व॑मे॒धेन॒
 यज॑ते। प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहेति॑ संज्ञ॒प्यमा॑न॒
 आहु॑तीर्जुहोति। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। नास्मा॑त्प्रा॒णा
 अप॑क्रामन्ति। अव॑न्तीः स्थाव॑न्तीस्त्वाऽव॑न्तु। प्रि॒यं त्वा॑
 प्रि॒याणा॑म्। वर्षि॑ष्ठमा॒प्याना॑म्। नि॒धीनां॑ त्वा॑ निधि॒पतिः॑
 हवामहे वसो म॒मेत्या॑ह। अपै॒वास्मै॑ तद्धु॒वते॥ २५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति।
 त्रयं इमे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ धुवते। त्रिः पुनः
 परि॑यन्ति। षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभिरे॒वैनं॑ धुवते।
 अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति॥ २६॥

ये यज्ञे धुवनं तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे प्राणाः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। अम्बे अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनान्। सुभगे काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनान्मुपनयति। सुवर्गे लोके सम्प्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनान् लोकं गमयति। आऽहमंजानि गर्भधमा त्वमंजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्। यथ्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य रजताः। दिवो हरिण्यः। दिशो वा अयस्मर्यः। अवान्तरदिशा रजताः। ऊर्ध्वा हरिण्यः। दिश एवास्मै कल्पयति। कस्त्वा छति कस्त्वा विशास्तीत्याहाहिंसायै॥२९॥

हवते क्रामन्त्यूर्ण्वाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ [६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॒च्छ्री॒ राष्ट्रं॑ क्रा॒मति॑। योऽश्व॑मे॒धेन॒
यज॑ते। ऊ॒र्ध्वामे॑ना॒मुच्छ्र॑यता॒दित्या॑ह। श्री॒र्वै रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।
श्रिय॑मे॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रमूर्ध्व॑मुच्छ्र॑यति। वे॒णुभा॑रङ्गि॒रावि॑वेत्या॑ह। रा॒ष्ट्रं
वै भा॑रः। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ पर्यू॒हति॑। अथा॑स्या॒ मध्य॑मे॒धता॒मित्या॑ह।
श्री॒र्वै रा॒ष्ट्रस्य॒ मध्य॑म्॥ ३०॥

श्रिय॑मे॒वाव॑ रुन्धे। शी॒ते वा॒ते पु॒नन्नि॑वेत्या॑ह। क्षे॒मो
वै रा॒ष्ट्रस्य॑ शी॒तो वा॒तः। क्षे॒ममे॒वाव॑ रुन्धे। यद्ध॑रि॒णी
यव॑म॒त्तीत्या॑ह। वि॒ड्वै ह॑रि॒णी। रा॒ष्ट्रं यवः॑। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं
च॑ स॒मीची॑ दधाति। न पु॒ष्टं प॒शु म॑न्यत॒ इत्या॑ह। तस्मा॒द्राजा॑
प॒शून् पु॑ष्यति॥ ३१॥

शू॒द्रा यद॑र्य॒जारा॒ न पो॑षाय॒ धना॑य॒तीत्या॑ह। तस्मा॑द्वैशी॒पुत्रं॑
नाभि॑षि॒ञ्चन्ते॑। इ॒यं यु॒का श॑कुन्ति॒केत्या॑ह। वि॒ड्वै श॑कुन्ति॒का।
रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति।
आ॒हल॑मि॒ति सर्प॑तीत्या॑ह। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्राय॒ वि॒शः सर्प॑न्ति।
आ॒हतं॑ ग॒भे प॑स॒ इत्या॑ह। वि॒ड्वै ग॒भः॥ ३२॥

रा॒ष्ट्रं प॑सः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्या॑हन्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं
घा॑तु॒कम्। मा॒ता च॑ ते पि॒ता च॑ त॒ इत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता।

असौ पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत
इत्याह। श्रीर्वै वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गभे मुष्टिमंतः सयदित्याह। विद्वै
गभः। राष्ट्रं मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं
घातुकम्। अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं
वदन्ति। दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति।
प्राणा वै सुरभयः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा
अपक्रामन्ति। आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्भिर्मार्जयन्ते।
आपो वै सर्वा देवताः। देवताभिरेवात्मानं पवयन्ते॥३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गभो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः
सम्भवितुं नाशक्रोत्। सौऽब्रवीत्। ऋध्रवदिथ्सः। यो मेतः
पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त
आर्ध्वन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।
पुरुषमालभते॥३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै
विराट्। अन्नमेवाव रुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो

वा अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्।
श्रियमेवाव रुन्धे। गामालभते॥३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै गौः। अन्नमेवाव
रुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवाव
रुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषं चारण्याःश्चोत्सृजन्त्यहिंसायै।
उभौ वा एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः।
तैऽस्योभयं यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता
अभिहुता भवन्ति। नैनं दङ्गवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा
अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥ [८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन
कृतेनायानामुत्तरेहन्। एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति।
एकविंशत्प्रतिष्ठायां ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि।
ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठायां देवता
अभ्यारोहति। शक्ररयः पृष्ठं भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये
वा एते पशव आलभ्यन्ते॥३८॥

उ॒ते॒व॑ ग्रा॒म्याः। उ॒ते॒वा॑र॒ण्याः। अ॒ह॒रे॒व॒ रू॒पेण॑ स॒म॒र्ध॒य॒ति।
 अथो॒ अ॒हं॑ ए॒वैष॑ ब॒लि॒र॒ह्नि॒य॒ते। तदा॑हुः। अ॒प॒श॒वो॒ वा॒ ए॒ते।
 यद॑जा॒व॒य॑श्चा॒र॒ण्याश्च॑। ए॒ते॒ वै॒ स॒र्वे॑ प॒श॒वः। यद्ग॒व्या इति॑।
 ग॒व्या॒न्य॒शू॒नु॒त्त॒मेऽहं॑ ना॒ल॒भ॒ते॥३९॥

तेनै॒वो॒भया॑न्य॒शू॒न॒वं॑ रु॒न्धे। प्रा॒जा॒प॒त्या भ॑व॒न्ति।
 अ॒न॒भि॒जि॒त॒स्या॒भि॒जि॒त्यै॑। सौ॒री॒र्न॒वं॑ श्वे॒ता व॒शा अ॑नू॒ब॒न्ध्या॑
 भव॒न्ति। अ॒न्त॒त ए॒व ब्र॑ह्मव॒र्च॒स॒म॒वं॑ रु॒न्धे। सो॒मा॒य
 स्व॒रा॒ज्ञेऽनो॒वा॒हा॒वं॒न॒द्वाहा॑वि॒ति॑ द्व॒न्दि॒नः॑ प॒शूना॑ल॒भ॒ते।
 अ॒हो॒रा॒त्राणा॑म॒भि॒जि॒त्यै॑। प॒शुभि॑र्वा ए॒ष व्य॑ध्य॒ते। योऽश्व॑मे॒धेन॑
 यज॑ते। छु॒ग॒लं क॒ल्माषं॑ कि॒कि॒दी॒विं वि॑दी॒ग॒य॒मि॒ति॑
 त्वा॒ष्ट्रा॒न्य॒शू॒ना ल॑भ॒ते। प॒शुभि॑रे॒वा॒त्मा॒न॒ꣳ स॒म॒र्ध॒य॒ति।
 ऋ॒तुभि॑र्वा ए॒ष व्य॑ध्य॒ते। योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑ते। पि॒श॒ङ्गा॒स्त्रयो॑
 वा॒स॒न्ता इत्यृ॑तुप॒शूना॑ल॒भ॒ते। ऋ॒तुभि॑रे॒वा॒त्मा॒न॒ꣳ स॒म॒र्ध॒य॒ति।
 आ वा ए॒ष प॒शुभ्यो॑ वृ॒श्च॒य॒ते। योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑ते। पर्य॑ग्निकृ॒ता
 उ॒ध्म॑ज॒न्त्य॒ना॑व्र॒स्काय॑॥४०॥

ल॒भ्य॒न्ते ल॒भ॒ते त्वा॒ष्ट्रा॒न्य॒शू॒नाल॑भ॒तेऽष्टौ च॑॥ [९]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत॒म॒हान॑न्ना॒दः स्या॒मि॒ति॑। स ए॒ताव॑श्चमे॒धे

महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-
 ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावन्मेषे
 महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या
 वै वषा। राजा महिमा। यद्वषां महिम्नोभयतः परियजति।
 यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा
 वा अन्ये देवाः। उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व
 एव मेध्यं उभयेऽवरुध्यन्ते। यद्वषां महिम्नोभयतः परियजति।
 तानेवोभयान्प्रीणाति॥ ४१॥

परियजति षट्॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या
 देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः
 समदं दध्यात्। स्तेगान्दंष्ट्राभ्यां मण्डूकां जम्भयेभिरिति।
 आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसङ्ख्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव
 देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः
 समदं दधाति॥ ४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति
 पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः

संवत्सर आ॑प्यते। दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। तै॑ऽब्रुवन्न॒ग्रयः॑
स्वि॑ष्ट॒कृतः। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ वयमु॑द्धारमुद्ध॑रामहे।
अथै॑तान॒भि भ॑वा॒मेति॑। ते लोहि॑तमुद॒हरन्त॑। ततो॑ दे॒वा
अभ॑वन्॥ ४३ ॥

परा॑ऽसुराः। यथि॑स्वि॒ष्टकृ॑द्भ्यो लोहि॑तं जु॒होति॑
भ्रातृ॑व्याऽभि॒भूत्यै॑। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो
भव॑ति। गो॒मृग॒कण्ठेन॑ प्रथ॒मामाहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॑ वै
गो॒मृगः। रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॑ष्ट॒कृत्। रु॒द्रादे॒व प॒शून् अन्त॑र्दधाति। अथो॑
यत्रै॒षाऽऽहु॑तिर्हूयते॑। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून् अभि॑मन्यते॥ ४४ ॥

अ॒श्वश॑फेनं द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॑ वा एक॑शफम्।
रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॑ष्ट॒कृत्। रु॒द्रादे॒व प॒शून् अन्त॑र्दधाति। अथो॑ यत्रै॒षाऽऽहु॑तिर्हूयते॑। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून् अभि॑मन्यते। अ॒यस्म॑र्येन
कम॑ण्डलु॒ना तृतीया॑म्। आहु॑तिं जुहोत्याया॒स्यो वै प्र॒जाः।
रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॑ष्ट॒कृत्। रु॒द्रादे॒व प्र॒जा अन्त॑र्दधाति। अथो॑ यत्रै॒षाऽऽहु॑तिर्हूयते॑। न तत्र॑ रु॒द्रः प्र॒जा अभि॑मन्यते॥ ४५ ॥

द॒धात्य॑भ॒वन्मन्य॑ते प्र॒जा अन्त॑र्दधाति द्वे च॑ ॥ ————— [११]

अश्व॑स्य॒ वा आल॑ब्धस्य॒ मेघ॑ उद॒क्रामत्। तद॑श्वस्तो॒मीय॑-

मभवत्। यदंश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते।
 आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽंश्वस्तोमीयम्।
 मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
 बृहती॥ ४६॥

बारहताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
 समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
 पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
 बृहती। बारहताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
 समर्धयति॥ ४७॥

अंश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदां जुहोति। द्विपाद्वै
 पुरुषो द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः।
 अंश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्यां(३)न्द्विपदा(३) इति। अश्वो
 वा अंश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अंश्वस्तोमीयं हुत्वा
 द्विपदां जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
 चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति। द्विपदां हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
 जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायामश्ववेत।
 द्विपदां अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥ ४८॥

बृहत्त्यर्धयति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। यथ्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितु-
प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं
गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप॒ वा ए॒तस्मा॒च्छ्री॒ राष्ट्रं॑ क्रा॒मति॑ । योऽ॒श्वमे॒धेन॒ यज॑ते ।
 ब्रा॒ह्म॒णौ वी॑णागा॒धि॒नौ गाय॑तः । श्रि॒या वा ए॒तद्रू॒पम् । यद्वी॑णा ।
 श्रि॒यमे॒वास्मि॒न्तद्ध॑तः । य॒दा खलु॑ वै पु॒रुषः॑ श्रि॒यम॑श्नुते ।
 वी॒णाऽस्मै॑ वाद्यते । तदा॑हुः । यदु॒भौ ब्रा॑ह्म॒णौ गा॒येता॑म् ॥ ५२ ॥

प्र॒भ्र॒ं शु॒कास्मा॒च्छ्रीः॑ स्या॑त् । न वै ब्रा॑ह्म॒णे श्री॑ र॒मत॒
 इति॑ । ब्रा॒ह्म॒णोऽन्यो॑ गा॒येत् । रा॒ज॒न्योऽन्यः॑ । ब्रह्म॒ वै ब्रा॑ह्म॒णः ।
 क्ष॒त्र॒ं रा॒ज॒न्यः॑ । तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतः॑
 श्रीः॑ परि॑गृहीता भवति । तदा॑हुः । यदु॒भौ दि॒वा गा॒येता॑म् ।
 अपा॑स्माद्रा॒ष्ट्रं क्रा॒मेत् ॥ ५३ ॥

न वै ब्रा॑ह्म॒णे रा॒ष्ट्रं र॒मत॒ इति॑ । य॒दा खलु॑ वै रा॒जा
 का॒मय॑ते । अथ॑ ब्रा॒ह्म॒णं जि॑नाति । दि॒वा ब्रा॑ह्म॒णो गा॒येत् ।
 नक्त॑ं रा॒ज॒न्यः॑ । ब्रह्म॒णो वै रू॒पम॑हः । क्ष॒त्रस्य॑ रा॒त्रिः । तथा॑
 हा॒स्य ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतो॑ रा॒ष्ट्रं परि॑गृहीतं भवति ।
 इत्य॑ददा॒ इत्य॑यज॒था इत्य॑पच॒ इति॑ ब्रा॒ह्म॒णो गा॒येत् । इ॒ष्टा॒पूर्तं॑
 वै ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ ॥ ५४ ॥

इ॒ष्टा॒पूर्ते॒नैवैन॑ं स॒ सम॑र्धयति । इत्य॑जिना॒ इत्य॑युध्य॒था
 इत्य॑मु॒ं स॒ङ्ग्रा॒मम॑ह॒न्निति॑ रा॒ज॒न्यः॑ । युद्धं॑ वै रा॒ज॒न्यस्य॑ ।
 युद्धे॒नैवैन॑ं स॒ सम॑र्धयति । अक्ल॑प्ता॒ वा ए॒तस्य॑र्तव॒ इत्या॑हुः ।

योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेवासमै कल्पयतः।
ताभ्यां स॒ऽस्थायाम्। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥५५॥

गायताङ्गामेद्वाह्यस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो
यदाहुतीर्न जुहुयात्। लोकलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे
स्वाहा मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव
मृत्युमवयजते। नैनं लोकलौके मृत्युर्विन्दति। यद्मुष्मै
स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वत्सश्चक्षीत। बहुं मृत्युममित्रं
कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा
अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै
स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते।
तदाहुः। यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत
इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या

वाव मृत्युरिति। यद्भूणहृत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽऽहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः। भ्रूणहृत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्रिधस्य शुक्लस्य पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥—————[१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवाव रुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिं

मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं
समानानां करोति। मां धेहि मयि धेहीत्याह। आशिष-
मेवैतामा शास्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति।
आलब्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते
जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्च्यवते। योऽश्वमेधेन यजते।
आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै।
यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवाव रुन्धे।
ब्रह्म वा अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्रो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवाव रुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ।
त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति।
अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति।
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे।
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति
सर्वत्वाय॥६२॥

अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्रो भवति रुन्ध एकं च॥—————[१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं

च॒रुम्। सा॒वि॒त्रम॒ष्टाक॑पालम्। यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। अ॒ग्निः सर्वा॑
दे॒वताः। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑ भिषज्यति। यथ्सौ॒म्यो भव॑ति। सोमो॒
वा ओष॑धीना॒ऽराजा॑। याभ्य॑ ए॒वैनं॑ वि॒न्दति॑॥६३॥

ताभिरे॒वैनं॑ भिषज्यति। यथसा॑वि॒त्रो भव॑ति। सु॒वि॒तृप्र॑सूत
ए॒वैनं॑ भिषज्यति। ए॒ताभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिर्भिषज्यति। अ॒ग॒दो
हैव॑ भवति। पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा
वै श्लौ॑ण्यस्य भिषक्। स ए॒वैनं॑ भिषज्यति। अश्लो॑णो हैव
भवति॥६४॥

रौ॒द्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त।
ए॒तद्दे॒वत्यो॑ वा अश्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या भिषज्यति।
अ॒ग॒दो हैव॑ भवति। वै॒श्वान॒रं द्वाद॑शकपालं निर्व॑पेन्मृगाख॒रे
यदि॑ नाऽऽगच्छे॑त्। इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैनं॑म॒र्चिभ्या॑
परि॒रोध॑मानयति। आ॒हैव॑ सु॒त्यम॑हर्गच्छति। यद्य॑धी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नये॑ऽहो॒मुचे॑ऽष्टाक॑पालः। सौ॒र्यं प॑यः। वा॒य॒व्यं
आज्य॑भागः। यज॑मानो वा अश्वः। अ॒हंसा॒ वा ए॒ष
गृ॒हीतः। यस्याश्चो॒ मेधा॑य॒ प्रोक्षि॑तोऽध्येति। यद॑हो॒मुचे॑

निर्वपति। अ० हंस एव तेन मुच्यते। यजमानो वा अश्वः।
रेतसा वा एष व्यृध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्य० रेतः। यथ्सौर्यं
पयो भवति। रेतसैवेन० स समर्धयति। यजमानो वा अश्वः।
गर्भेर्वा एष व्यृध्यते। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति।
वायव्या गर्भाः। यद्वायव्यं आज्यभागो भवति। गर्भेरेवेन०
स समर्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते।
इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्वोणो ह्येव भवत्यधीयादध्यते गर्भेरेवेन० स समर्धयति द्वे च॥—————[१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मौदनान्थसंस्थिते निर्वपेत्।
द्वादशभिर्वेष्टिभिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक
एनं यज्ञः स्यात्। पापीयास्तु स्यात्। आप्तानि वा
एतस्य छन्दांसि। य ईजानः। तानि क एतावदाशु पुनः
प्रयुञ्जीतेति। सर्वा वै संस्थिते यज्ञे वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। क्रूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता।
सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मौदनान्थसंस्थिते
निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा औदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक

ए॒नं॑ यु॒ज्ञो भ॑वति। न पा॒पी॒या॒न्भ॑वति। द्वा॒द॒श॑ भ॒वन्ति॑।
द्वा॒द॒श॒मा॒साः॑ सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒र ए॒व प्र॑ति तिष्ठति॥६९॥

आ॒प्य॒ते सं॒व॒त्स॒र ए॒कं च॥—————[१८]

ए॒ष वै वि॒भूर्ना॑म॒ यु॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑ वि॒भु भ॑वति।
यत्रै॒तेन॑ यु॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै प्र॒भूर्ना॑म॒ यु॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑
प्र॒भु भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ यु॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वा ऊ॒र्ज॒स्वा॒न्नाम॑
य॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्रो॒र्ज॒स्व॒द्भव॑ति। यत्रै॒तेन॑ यु॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते।
ए॒ष वै प॒य॒स्वा॒न्नाम॑ य॒ज्ञः॥७०॥

स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑ प॒य॒स्व॒द्भव॑ति। यत्रै॒तेन॑ यु॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते।
ए॒ष वै वि॒धृ॒तो ना॑म॒ यु॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑ वि॒धृ॒तं भ॑वति।
यत्रै॒तेन॑ यु॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै व्या॒वृ॒त्तो ना॑म॒ यु॒ज्ञः। स॒र्वं
ह॒ वै तत्र॑ व्या॒वृ॒त्तं भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ यु॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै
प्र॒ति॒ष्ठि॒तो ना॑म॒ यु॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒तं भ॑वति॥७१॥

यत्रै॒तेन॑ यु॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै ते॒ज॒स्वी ना॑म॒ यु॒ज्ञः। स॒र्वं
ह॒ वै तत्र॑ ते॒ज॒स्वि भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ यु॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै
ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी ना॑म॒ यु॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी
जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ यु॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वा अ॒ति॒व्या॒धी ना॑म॒

य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ रा॒ज॒न्योऽति॒व्या॒धी जा॑यते। यत्रै॒तेन॑
 य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै दी॒र्घो ना॑म॒ य॒ज्ञः। दी॒र्घायु॑षो ह॒ वै तत्र॑
 म॒नुष्या॑ भवन्ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै क्लृ॑प्तो ना॑म॒
 य॒ज्ञः। क॒ल्प॑ते ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑ यो॒गक्षे॒मः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑
 यज॑न्ते॥ ७२॥

पर्य॒स्वान्ना॑म॒ य॒ज्ञः प्र॑तिष्ठितं भवति॒ यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते षट् (ए॒ष वै वि॒भूः प्र॒भूरूर्ज॑स्वान्य॒यस्वान्
 वि॒धृतो॑ व्यावृ॒त्तः प्र॑तिष्ठितस्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यति॒व्या॒धी दी॒र्घः क्लृ॑प्तो द्वाद॑श॥)॥—[१९]

ता॒र्प्येणा॒श्वः सं॑ज्ञपयन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
 य॒ज्ञेनै॒वैनः॑ संम॑र्धयन्ति। या॒मेन॑ सा॒म्रा प्र॑स्तो॒ताऽनू॑पतिष्ठते।
 य॒मलो॒कमे॒वैनं॑ गमयति। ता॒र्प्ये च॑ कृत्य॒धीवा॒से चा॒श्वः
 सं॑ज्ञपयन्ति। ए॒तद्वै प॑शूना॒ रूप॑म्। रू॒पेणै॒व प॑शून॒व रु॒न्धे।
 हि॒र॒ण्य॒क॒शि॒पु भ॑वति। तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥ ७३॥

रु॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अ॒श्वो
 भ॑वति। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पं ता॒र्प्यम्।
 अ॒न्तरि॑क्षस्य कृत्य॒धीवा॒सः। दि॒वो हि॑र॒ण्य॒क॒शि॒पु। आ॒दि॒त्यस्य॑
 रु॒क्मः। प्र॒जाप॑ते॒रश्वः॑। इ॒ममे॒व लो॒कं ता॒र्प्येणा॑ऽऽप्नोति॥ ७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृत्य॒धीवा॒सेन॑। दि॒वः हि॑र॒ण्य॒क॒शि॒पुना॑।

आ॒दि॒त्य॑ रु॒क्मे॑ण। अ॒श्वे॑नै॒व मे॒ध्ये॑न प्र॒जाप॑तेः सायु॑ज्य॒
सलो॑कता॒माप्रो॑ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्।
सा॒र्ष्टि॑ता॒ः स॒मानलो॑कता॒माप्रो॑ति। योऽ॒श्वमे॒धेन॒ यज॑ते। य
उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑॥ ७५॥

अवरु॑ध्या आ॒प्नोत्य॒ष्टौ च॑॥ ————— [२०]

आ॒दि॒त्याश्चाङ्गि॑रसश्च सुव॒र्गे लो॒केऽस्पर्ध॑न्त। तेऽङ्गि॑रस
आ॒दि॒त्येभ्यः॑। अ॒मुमा॑दि॒त्यम॒श्वः॑ श्वे॒तं भू॑तं दक्षि॑णामनयन्।
तेऽब्रु॑वन्। यन्नो नै॑ष्ट। स वर्यो॑ भू॒दिति॑। तस्मा॒दश्व॑ः
सव॒र्येत्याह्व॑यन्ति। तस्मा॑द्य॒ज्ञे वरो॑ दीयते। यत्प्र॒जाप॑तिरा॒
ल॒ब्धोऽश्वो॑ऽभवत्। तस्मा॒दश्वो॑ नाम॑॥ ७६॥

यच्छ्व॑य॒दरु॑रासीत्। तस्मा॒दर्वा॑ नाम॑। यथ्स॒द्यो
वाजा॑न्थ्समज॑यत्। तस्मा॑द्वा॒जी नाम॑। यदसु॑राणां
लो॒काना॑दत्त। तस्मा॑दादि॒त्यो नाम॑। अ॒ग्नि॒र्वा अ॑श्वमे॒धस्य॑
योनि॑रायत॑नम्। सूर्यो॑ऽग्नेर्यो॑नि॒राय॑त॑नम्। यद॑श्वमे॒धेऽग्नौ॑
चि॒त्य॑ उत्तर॑वे॒दिमु॑प॒वप॑ति। योनि॑मन्तमे॒वैन॑मा॒यत॑नवन्तं
करो॑ति॥ ७७॥

योनि॑मा॒नाय॑त॑नवान्भवति। य ए॒वं वेद॑। प्रा॒णापा॒नौ वा

ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यद॑र्का॒श्वमे॒धौ। प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे।
 ओ॒जो ब॒लं वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यद॑र्का॒श्वमे॒धौ। ओ॒जो
 ब॒लमे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ग्नि॒र्वा अ॑श्वमे॒धस्य॒ योनि॑रा॒यत॑नम्।
 सूर्यो॒ऽग्ने॒र्योनि॑रा॒यत॑नम्। यद॑श्वमे॒धेऽग्नौ॑ चि॒त्यं उत्तर॑वेदिं
 चि॒नोति॑। ताव॑र्का॒श्वमे॒धौ। अ॒र्काश्वमे॒धावे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑
 अ॒र्काश्वमे॒धयो॑रे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति॥७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥ [२१]

प्र॒जाप॑तिं वै दे॒वाः पि॒तर॑म्। प॒शुं भू॑तं मे॒धाया॑ऽऽल॑भन्त।
 तमा॒लभ्यो॑पाव॒सन्। प्रा॒तर्य॑ष्टा॑स्मह॒ इति॑। ए॒कं वा
 ए॒तद्दे॒वाना॑म॒हः। यथ्स॑व॒त्सरः॑। तस्मा॒दश्वः॑ पु॒रस्ता॑त्स॒वत्सर॑
 आल॑भ्यते। यत्प्र॒जाप॑ति॒राल॑ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वः॑।
 यथ्स॒द्यो मे॒धोऽभ॑वत्॥७९॥

तस्मा॒दश्वमे॒धः। वेदु॑कोऽश्व॑मा॒शुं भ॑वति। य ए॒वं वेद॑।
 यद्वै तत्प्र॒जाप॑ति॒राल॑ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वः॑ प्र॒जाप॑तेः
 प॒शूना॑म॒नुरूप॑तमः। आऽस्य॑ पु॒त्रः प्र॒तिरूपो॑ जायते। य ए॒वं
 वेद॑। सर्वा॑णि भू॒तानि॑ सु॒म्भृत्या॑ल॒भते। समे॑नं दे॒वास्तेज॑से
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑ भरन्ति। योऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुं
भूतं मेधायाऽऽलभन्त। यज्ञमेवा। यज्ञेन यज्ञमयजन्त
देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।
तेऽमृतत्वमगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८८

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मरमेव
गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं
बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्य
जित्यै। सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८९॥

मेधोऽर्भवद्यजत एति वेद॥ [२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य
लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी।
यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति।
एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं
जुह्वति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव
मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रुशपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य
पदे॥९०॥

यद्वर्शपूर्णमासौ यजंते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पुदेपदे
 जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य
 पुदेपदे जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद।
 अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा
 आदित्योऽश्वः। स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते।
 यदग्निहोत्रं जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने
 जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य
 विवर्तनेविवर्तने जुहति॥८४॥

पुदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥ [२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽप्राणा
 अपश्वीरूर्ध्वा प्रजापतिः प्रेणाऽनु प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य
 प्रजापतिस्तं यज्ञक्रतुभिरपश्वीर्ब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्तार्प्यणादित्याः
 प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥
 प्रजापतिरस्मिँल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो
 लोकेभ्यः सर्वं ह वै तत्र पयः स्वद्य उ चैनमेवं वेद चत्वार्यशीतिः॥८४॥
 प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

This PDF was downloaded from <http://stotrasamhita.github.io>.

GitHub: <http://stotrasamhita.github.io> | <http://github.com/stotrasamhita>

Credits: <http://stotrasamhita.github.io/about/>
